

Catàleg
de paisatge
**El Camp de
Tarragona**

Vol. 2

 aeqt
Associació
Empresarial
Química
de Tarragona

 Observatori del Paisatge

 Generalitat de Catalunya
**Departament de Territori
i Sostenibilitat**

Catàleg de paisatge
**El Camp
de Tarragona**

Vol. 2

BIBLIOTECA DE CATALUNYA - DADES CIP

El **Camp** de Tarragona : catàleg de paisatge

ISBN 9788439389309

I. Nogué i Font, Joan, 1958- ed. II. Sala i Martí, Pere, ed.

III. Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat

IV. Associació Empresarial Química de Tarragona V. Títol:

Catàleg de paisatge

1. Paisatge – Catalunya – Camp de Tarragona 2.

Paisatge – Protecció – Catalunya – Camp de Tarragona

504(467.14)

L'edició d'aquest llibre ha estat patrocinada
per l'Associació Empresarial Química
de Tarragona

© Generalitat de Catalunya

Departament de Territori i Sostenibilitat

Av. Josep Tarradellas, 2-6

08029 Barcelona

gencat.cat/territori

1a edició: 2012

Tiratge: 1.000

ISBN: 978-84-393-8930-9

Impressió: Tallers Gràfics Soler, S.A.

D.L.: B. 30814-2012

Conseller de Territori i Sostenibilitat

Lluís Recoder i Miralles

Secretari de Territori i Mobilitat

Francesc Damià Calvet Valera

Coordinació del Catàleg de paisatge

Joan Nogué i Font, director de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

Pere Sala i Martí, coordinador de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

Elaboració del Catàleg de paisatge

Equip del Laboratori d'Anàlisi i Gestió del Paisatge del Departament de Geografia de la Universitat de Girona, dirigit per Josep Pintó; equip del Departament de Geografia de la Universitat Rovira i Virgili, dirigit per Sergi Saladié; i participació ciutadana dinamitzada per l'equip d'Espai TRÉS · Territori i Responsabilitat Social dirigit per Xavier Sabaté, sota la direcció i coordinació de l'Observatori del Paisatge de Catalunya.

Textos d'aquesta edició

Joan Nogué i Font, Observatori del Paisatge de Catalunya

Pere Sala i Martí, Observatori del Paisatge de Catalunya

Jordi Grau Oliveras, Observatori del Paisatge de Catalunya

Sergi Saladié Gil, Universitat Rovira i Virgili

Col·laboració:

Marc Coromina, Àrea de fotografia de l'Escola d'Art i Disseny de la Diputació a Tarragona

Gemma Bretcha, Observatori del Paisatge de Catalunya

Anna Jiménez, Observatori del Paisatge de Catalunya

Pere Pla, Observatori del Paisatge de Catalunya

Iris Chappuis, Observatori del Paisatge de Catalunya (becària col·laboradora)

Griselda Coca, Ambientòloga

Irene Navarro, Ambientòloga

De l'edició:**Coordinació:**

Gabinet Tècnic del Departament de Territori i Sostenibilitat

Correcció:

Antònia Dueñas

Disseny gràfic i maquetació:

Jordi Matas i Associats

Cartografia:

Institut Cartogràfic de Catalunya

Fotografies:

© Successió Miró 2012

© Lucien Roisin, VEGAP, Barcelona, 2012

© MNAC - Museu Nacional d'Art de Catalunya. Barcelona.

© Vila-Puig

Escola d'Art i Disseny de la Diputació de Tarragona

Institut Cartogràfic de Catalunya

Observatori del Paisatge de Catalunya

Ferran Aguilar

Jordi Bas

Rafael López-Monné

Vol. 2

Bloc 6. Les unitats de paisatge	265
1. Alt Gaià	268
2. Baixa Segarra	284
3. Garrigues Baixes i Vall del Corb	300
4. Conca de Poblet	316
5. Muntanyes de Prades	332
6. La Mussara	348
7. Vall del Silenci	362
8. Garrigues Altes	376
9. Montsant	392
10. Serra del Tormo	410
11. Priorat històric	422
12. Baix Priorat	436
13. Serra de Llaberia	452
14. Muntanyes de Tivissa-Vandellòs	466
15. Plana de l'Hospitalet de l'Infant	480
16. Escornalbou-Puigcerver	492
17. Conca d'Alforja-Vilaplana	506
18. Plana del Baix Camp	520
19. Litoral del Camp	534
20. Reus-Tarragona	548
21. Camps del Francolí	562
22. Plana de l'Alt Camp	576
23. Baix Gaià	592
24. Massís de Bonastre	608
25. Camps de Santes Creus	622
26. El Montmell	638
27. Plana del Baix Penedès	652
28. Litoral del Penedès	666
29. Garraf	678
Bloc 7. Documentació de referència	691

Bloc 6

Les unitats
de paisatge

Estructura de les fitxes

El present capítol mostra els continguts que presenten les fitxes de cada unitat de paisatge, així com l'ordre en què es presenten aquests continguts:

- La primera pàgina presenta les dades generals de la unitat i els seus trets més característics, juntament amb una fotografia representativa de la unitat.
- La segona pàgina mostra un mapa de la unitat de paisatge amb dades cartogràfiques de referència. La llegenda utilitzada en aquest mapa és la següent:

Mapa d'usos del sòl de 2002, DMAH (reclassificat)

	Aigua continental
	Aigua marina
	Bosc
	Conreus de regadiu
	Conreus de secà
	Sòls nus
	Urbà/infraestructura viària
	Vegetació de zones humides
	Vinya

266

Tot seguit, la fitxa es divideix en els apartats següents:

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge:

Descripció dels principals condicionants naturals del paisatge de la unitat (clima, litologia, processos geomorfològics, relleu i aigua) i dels elements que s'han desenvolupat sobre aquest substrat (formacions vegetals i hàbitats, els usos del sòl i les infraestructures).

Evolució històrica del paisatge: Descripció de la seqüència evolutiva del paisatge i dels principals factors naturals, socials i econòmics que han propiciat els canvis al llarg de la història.

Organització i dinàmica actual del paisatge: En primer lloc es fa una descripció del paisatge actual, és a dir, de la combinació dels elements descrits anteriorment que constitueixen l'estructura actual del paisatge de la unitat, i que en defineixen el caràcter (distribució dels usos del sòl, dels hàbitats i de les trames urbanes). En segon lloc, es presenta la dinàmica actual del paisatge, és a dir, les tendències i canvis en el paisatge fruit de les principals activitats i processos que hi incideixen. En aquest sentit, es destaquen les principals funcions que modelen el paisatge, així com les claus de la seva evolució més recent, tenint en compte les relacions amb la descripció històrica anterior.

Expressió artística del paisatge: Una mostra del llegat artístic i literari de la unitat de paisatge. Poden ser relats de viatgers, textos literaris, cançons o altres manifestacions artístiques (dances i pintures) que constitueixen valors intangibles del paisatge.

Valors en el paisatge: Descripció qualitativa dels principals valors paisatgístics, diferenciant els ecològics dels culturals (històrics, religiosos i identitaris), socials i estètics. Presentació dels principals elements –tangibles i intangibles– i àrees d'interès, per la seva singularitat, representativitat, integritat, raresa, rellevància social o l'harmonia del conjunt.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge:

Selecció dels principals miradors i recorreguts per observar i interpretar el paisatge de la unitat. També es descriu la visió del paisatge i de les unitats veïnes que s'observen.

Possible evolució del paisatge: Descripció del futur paisatge de la unitat a través de la interrelació entre els processos naturals, les tendències socioeconòmiques i les conseqüències de la implementació de les polítiques territorials, urbanístiques i sectorials vigents.

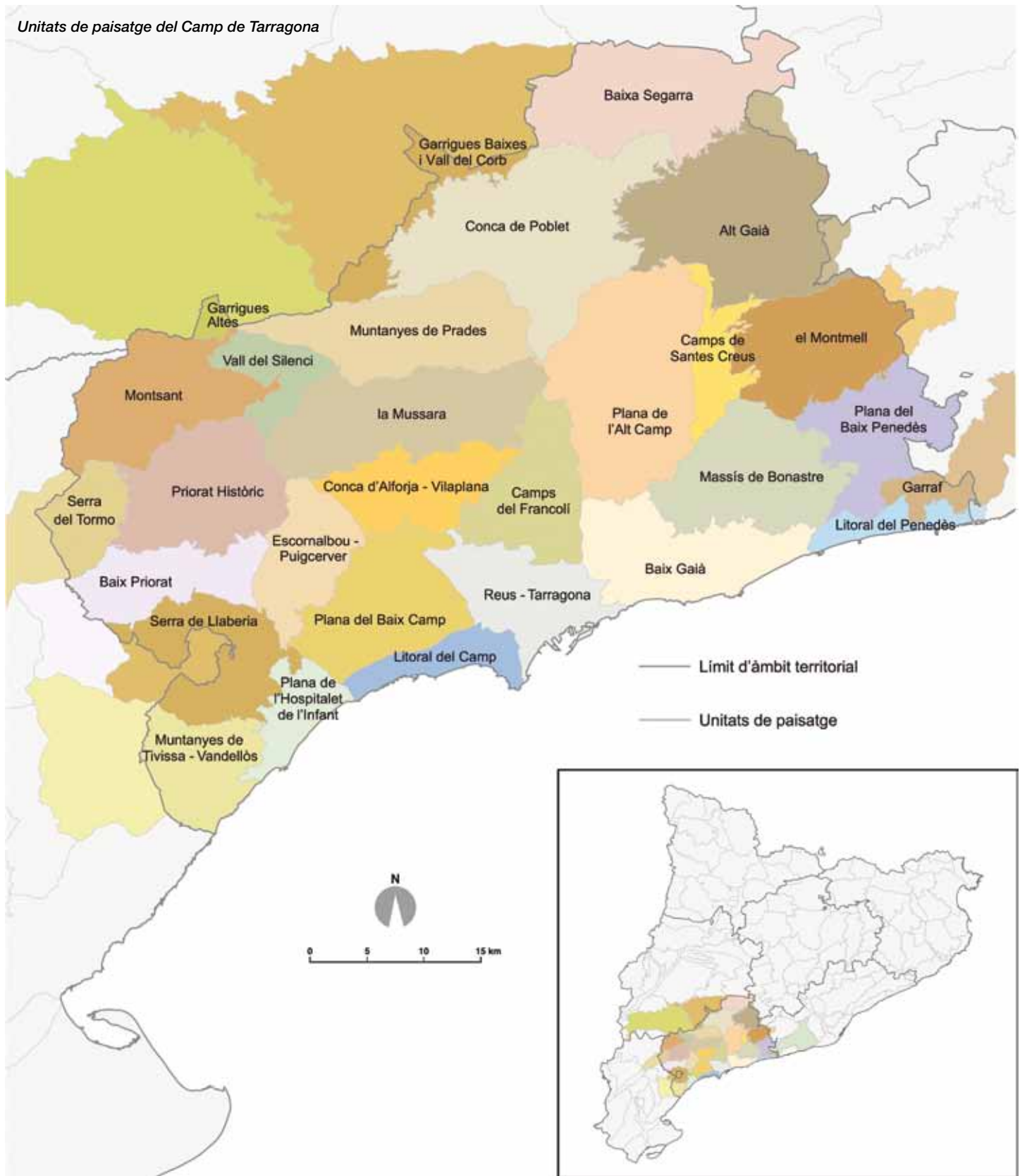
Avaluació d'amenaques i oportunitats: Presentació de les amenaces i oportunitats per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge.

Objectius de qualitat paisatgística: Els objectius de qualitat paisatgística s'han formulat a partir de treball de l'Observatori del Paisatge i de les aspiracions ciutadanes expressades en els processos de participació ciutadana i són coherents amb els objectius de qualitat paisatgística per a tot l'àmbit de les Terres de Lleida (vegeu el bloc 5). El Conveni europeu del paisatge estableix que els objectius de qualitat paisatgística (OQP) representen la plasmació, per part de les administracions públiques, de les aspiracions de la col·lectivitat pel que fa a les característiques paisatgístiques del seu entorn. Els objectius de qualitat paisatgística han de considerar, per tant, les característiques del paisatge que la ciutadania desitja veure reconegudes i que el planejament territorial ha de prendre en consideració.

Els objectius de qualitat paisatgística estan formulats en resposta a la pregunta "Quin tipus de paisatge volem", i posteriorment es territorialitzen en:

- Àrees amb valors especials que cal protegir: Paisatges o elements del paisatge que requereixen accions orientades a la seva conservació, justificades pel seu valor paisatgístic, ja sigui de caràcter natural, cultural, perceptiu o simbòlic.
- Àrees de foment de la gestió: Paisatges o elements del paisatge on cal fomentar accions orientades a garantir-ne el manteniment, i a dirigir i harmonitzar els canvis provocats per processos socials, econòmics o ambientals, tenint ben present els seus valors paisatgístics.
- Àrees susceptibles d'accions d'ordenació: Paisatges o elements del paisatge susceptibles de rebre accions orientades a la millora, recuperació, o si escau, a la creació de nous paisatges.

Tal com s'estableix a la Llei 8/2005, de 8 de juny, la protecció, gestió i ordenació del paisatge, els criteris i les accions que es deriven dels objectius de qualitat paisatgística per ells mateixos no tenen caràcter normatiu, i han de ser precisats i incorporats en el planejament territorial a través de les directrius del paisatge (art. 12, Llei 8/2005).

1. Alt Gaià

Comarca:

Conca de Barberà i Alt Camp.

Superfície:

20.021 ha

Municipis:

Pontils, Querol, el Pont d'Armentera, nord d'Aiguamúrcia, sud de Sarral i de les Piles, punta est de Barberà de la Conca i nord-est de la Cabra del Camp.

268

Conreus als plans de vallespinosa resseguits per la vegetació forestal de les zones amb més pendent. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Paisatge de caràcter muntanyós. Relleu abrupte amb altituds dels cims més elevats properes o fins i tot un xic per sobre dels 1.000 metres. El puig de Formigosa, el Montagut, la serra de Brufaganya i la serra del Comaverd són els relleus principals i de més elevació.
- Les pinedes de pi blanc ocupen una gran extensió i s'estenen sobretot per les parts altes de la serra de Brufaganya. La vegetació de caràcter arbustiú, brolles de romaní, és present arreu, sobretot a les parts baixes del relleu.
- El riu Gaià travessa el territori de nord a sud fortament encaixat en els materials calcaris, i vertebrava l'espai tant des d'un punt de vista físic com humà.
- En els pocs replans que ofereix el relleu i en les estretes valls obertes pels tributaris del riu Gaià, especialment al sector de Pontils, s'hi conreen cereals de secà. En altres indrets de la unitat també s'hi conreen vinyes.
- Els nuclis de població més importants se situen a les ribes del riu Gaià: Pontils, Santa Perpètua de Gaià i Querol.
- Presència de nombrosos castells en punts elevats del territori, visibles des de bona part del territori. Destaquen en aquest sentit els castells de Pontils, Rocamora, Santa Perpètua de Gaià, Seguer, Querol, Pinyana, Montagut, Ramonet, Montclar, Vallespinosa, Saborella i Selmella.

 Mirador

 Itinerari motoritzat

16 Santa Coloma de Queralt - el Pont d'Armentera

 Itinerari a peu

27 Biure - Montclar

37 Cabra del Camp - el Cogulló

41 Sant Jaume de Montagut

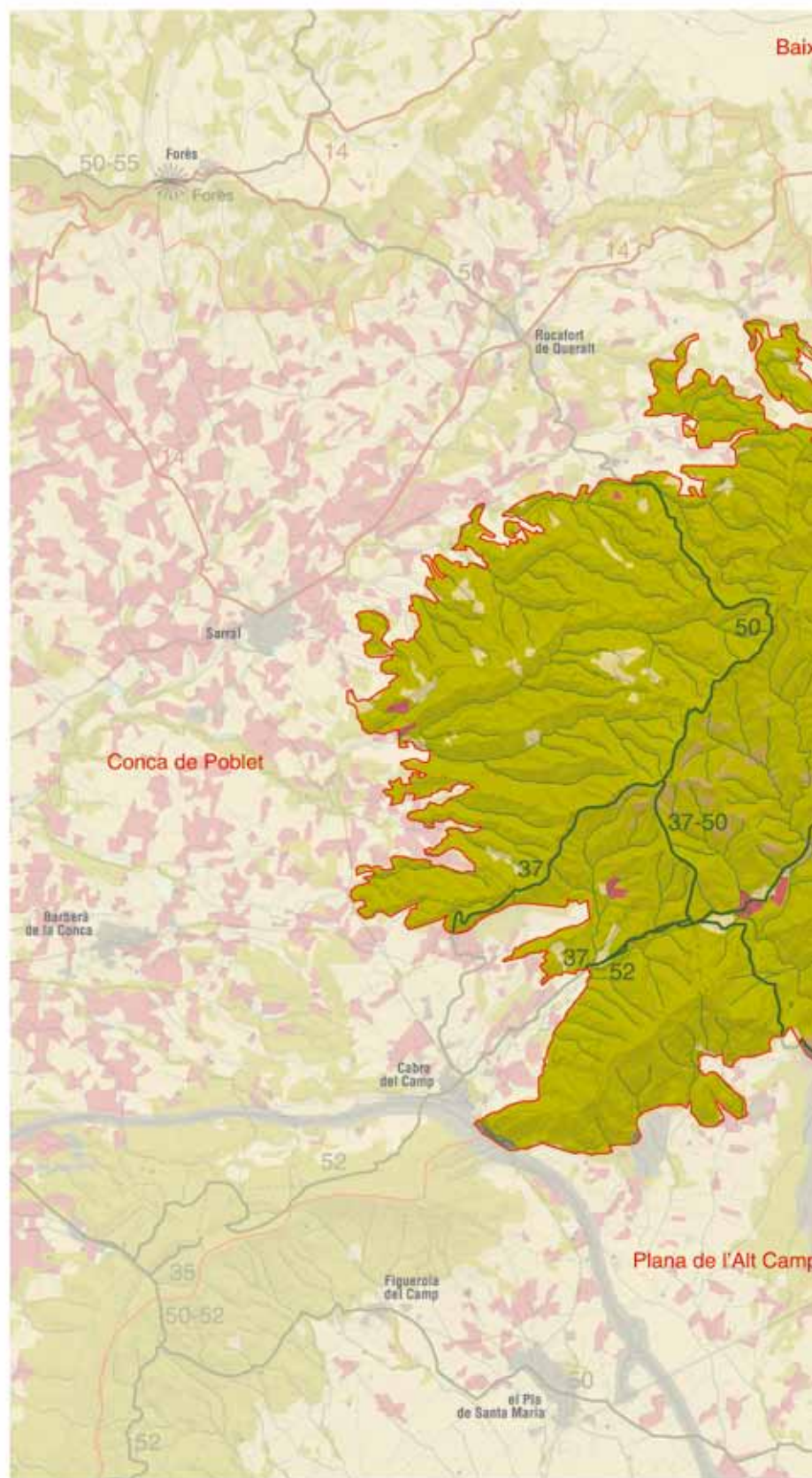
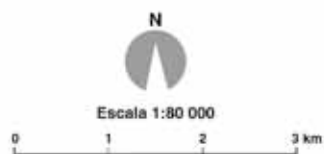
47 Vallespinosa - Castell de Saborella

49 GR-172

50 GR-175 - La ruta del Cister

52 GR-7

270

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

Les muntanyes de l'Alt Gaià configuren un sector extens de relleu abrupte format per un conjunt de serres disposades en paral·lel i esteses en direcció nord-est sud-oest, d'acord amb l'estructura general del relleu que pren la Serralada Prelitoral des del riu Anoia fins a les muntanyes de Prades. Es tracta d'un nus orogràfic molt extens que pel sud enllaça amb les serres del Montmell, i més al sud encara, sense solució de continuïtat, un paisatge de baixes serres i turons continua pel massís de Bonastre i el Baix Gaià fins a arribar a la costa, a tocar de la ciutat de Tarragona. El conjunt orogràfic esmentat és una barrera natural que s'interposa entre les planes que l'envolten: la conca de Santa Coloma de Queralt al nord, la plana de l'Alt Camp a ponent i la plana del Penedès al sud i sud-est.

Les serres de Brufaganya i del Comaverd, juntament amb els turons tabulars del sector del Montagut, constitueixen els relleus principals de la unitat. El cim culminant es troba en el puig de Formigosa (1.002 m), a llevant del nucli de Querol.

Aquestes muntanyes, que diverses vegades assoleixen alçades superiors als 900 metres, presenten tanmateix algunes planes i valls que s'interposen entre les alineacions principals i que són aprofitades per a l'establiment de conreus.

272

La geologia de la unitat respon a les característiques pròpies de la Serralada Prelitoral en el seu tram central. El sòcol està constituït per pissarres paleozoïques que només afloren en un petit sector del vessant meridional de la serra del castell de Selmella. Sobre aquest sòcol paleozoic descansa la sèrie de materials del Triàsic: dos nivells de capes de calcàries i dolomies, que donen lloc a cingleres abruptes, intercalades per margues, gresos i argiles de color rogenc, que es comporten com a materials tous. De fet les

El paisatge del sector del Puig de Formigosa i el Montagut es caracteritza per la densa coberta forestal. Les pinedes de pi blanc recobreixen gairebé la totalitat de l'espai i emmascaren l'estructura en costes que presenta el relleu. Observatori del Paisatge

cingleres calcàries, de color blanquinós, són visibles des de molts punts, com al paratge del castell de Saborella i constitueixen un element característic del paisatge. El riu Gaià, en seguir un traçat inversemblantment perpendicular a la disposició de l'estructura del relleu, ha obert estrets i escarpats congostos on també ha deixat al descobert els materials esmentats i ha donat lloc a paratges d'alt valor escènic, com a les immediacions de Querol. En molts altres punts el relleu en costes, típic d'aquesta disposició dels materials, queda emmascarat per la densa coberta vegetal.

Tot el sector central de la unitat, des de la serra de Brufaganya cap el centre i el sud, està modelat en aquests materials del Triàsic. En aquest mateix sector, sobre els materials del Triàsic descansen argiles vermelles i gresos dipositats en el Paleocè. A continuació s'hi troben les calcàries i calcarenites de l'Eocè inferior, sense que hi hagi representació de la sèrie estratigràfica corresponent al Juràssic i al Cretaci. Aquest aspecte permet suposar que, en aquells períodes, el sector devia estar situat per sobre el nivell del mar. Les calcàries eocèniques només es mostren de manera contínua a l'est del puig de Formigosa, ja que al sector central de l'alt Gaià han estat escombrades per l'erosió; només n'han quedat petits sectors residuals que coronen alguns turons com el Montagut, el puig d'en Rovira o el puig de les Basses però que donen lloc a un relleu tabular molt característic. Des d'un punt de vista geomorfològic, aquests sectors han estat inclosos dins la unitat de relleu coneguda com a massís de Gaià.

Al nord de la línia imaginària de traçat est-oest, entre la serra de Brufaganya i la serra Voltorera, els materials del Terciari cobreixen ja totalment la litologia del Triàsic i predominen absolutament en el paisatge geològic del sector nord de l'alt Gaià. A causa de l'aixecament del bloc central del massís de Gaià, com a conseqüència del joc de falles que han actuat en aquesta àrea, els sediments terciaris van ser fortament basculats, de manera que el front de les capes aflora a la superfície del terreny i a mesura que hom es desplaça cap al nord permet seguir la seqüència de la sèrie de materials dipositats. Es van alternant les capes de calcàries, margues, gresos i argiles, generalment de colors vermellorsos i dipositades al llarg de l'Eocè. A les serres de Comaverd i dels Clots apareixen conglomerats, gresos i margues, també de colors rogencs, però corresponents ja al període Oligocè, els quals enllacen sense solució de continuïtat amb les calcàries detrítiques, les margues i els gresos groguencs del centre de la Conca de Barberà.

Els cursos fluvials que creuen aquest espai són de poca importància, a excepció del riu Gaià. El Gaià neix al nord de la unitat, a la conca de Santa Coloma de Queralt. Entra a l'alt Gaià per Pontils, i segueix un recorregut de direcció nord-sud, tot vorejant els contraforts occidentals de la serra de Brufaganya. La part meridional de l'àrea d'estudi constitueix el límit amb la unitat Camps de Santes Creus. Els nuclis de població més importants se situen a les seves ribes: Pontils, Santa Perpètua de Gaià i Querol. El Gaià recull les aigües d'una densa xarxa de torrents que en general segueixen un traçat conseqüent amb la disposició del relleu i per tant una direcció est-oest.

Als sectors oriental i sud-oriental la disposició del relleu condueix el pendent a caure cap al Penedès i, conseqüentment, hi ha

un conjunt de petits torrents entre els quals destaquen la riera de Marmellar i la riera de Pontons, que drenen les aigües al riu Foix. També a l'extrem nord-occidental, al peu de la serra de Comaverd, es troba el naixement del riu Anguera des d'on inicia el seu curs cap a l'interior de la Conca de Barberà.

El fort pendent que presenta l'alt Gaià, gairebé onze graus de mitjana, condiciona en bona mesura els usos del sòl que s'hi desenvolupen. No és estrany, doncs, que la vegetació espontània ocupi més del 80% de la superfície de l'alt Gaià. La vegetació arbustiva predomina en el paisatge. Les brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*) i el garric (*Quercus coccifera*), espècies molt afavorides pel substrat calcari, es troben esteses arreu, sobretot a la part occidental de la unitat, al nord del Pont d'Armentera. A l'est de l'eix nord-sud que representa el curs del Gaià, el predomini de les brolles mediterrànies s'alterna sovint amb bosquines i boscos de pi blanc (*Pinus halepensis*). El predomini del pi blanc s'accentua des de Querol en direcció sud-est, cap a les urbanitzacions dels Ranxos de Bonany i del Mas Gassons, i més enllà fins al Montmell, on ocupa vastes extensions sense solució de continuïtat. La manca d'un mosaic paisatgístic on aquestes grans pinedes s'alternin amb altres usos és un factor que augmenta el risc de produir-se un gran incendi forestal.

Els alzinars i les rouredes tenen una presència molt esporàdica i formen petits claps romanents dispersos en el paisatge. La massa d'alzinar més extensa es localitza a l'obaga del puig de Formigosa, en el sector de la Fou del Cendra. A l'obaga del castell de Selmella i al sud-est del de Montagut es troben, també, alguns claps d'alzinar de certa importància per la seva extensió. Les rouredes, al seu torn, es refugien als obacs més marcats. Aquest és el cas de les rouredes que es troben a l'indret conegut com l'obaga de Pontils; les del serrat de Camadall i les dels sots modelats pel torrent de la rasa del Quer, al peu de la serra de Brufaganya. Els boscos i les bosquines de ribera són escassos i es localitzen exclusivament a les vores del Gaià, tot aprofitant les condicions favorables d'algun meandre com el que es troba al nord del nucli de Querol, i a les ribes del torrent de la rasa d'Esplugues, tributari de l'Anoia i situat en el sector més oriental de l'alt Gaià.

L'agricultura té un paper secundari a l'alt Gaià. Tot i això, la seva importància no resulta menyspreable. La principal àrea de conreu es localitza en el sector de Pontils. La particular litologia del sector, on capes resistents de calcàries i gresos s'alternen amb materials menys consistents com les argiles i les margues, ha condicionat que els torrents s'hagin encaixat en els materials més tous i hagin obert estretes valls aptes per al conreu. Així, entre Vallespinosa i Pontils s'estén una estreta faixa agrícola que s'ha instal·lat en l'angosta vall excavada pel torrent de la rasa de la Coma. Entre Pontils i Valldeperes es troba una vall d'origen idèntic a l'anterior, que en realitat es tracta de la seva continuació, en aquest cas excavada pel riu de Sant Magí i ocupada també pels conreus. En conjunt es tracta d'una franja agrícola notable on predominen els conreus herbacis de cereals. Espais agrícoles importants, però d'extensió total més reduïda, es troben en altres valls i replans modelats, també, en les argiles i les margues, com a Sant Magí de Brufaganya i a les Esplugues.

La presència esporàdica d'antigues barraques d'agricultors, tot i no ser gaire freqüents, testimonien el desenvolupament de l'activitat agrícola en èpoques passades. Observatori del Paisatge

Les condicions orogràfiques i la situació marginal de l'àrea, lluny de les principals ciutats i vies de comunicació, ha evitat la presència de les urbanitzacions en el sector nord. En canvi, al sud, tot seguint l'eix de la carretera TV-2441 que comunica la plana de l'Alt Camp i l'Alt Penedès des de Vila-rodona i Aiguamúrcia fins a Pontons i Torrelles de Foix, ha proliferat la construcció d'urbanitzacions: Can Llenes, els Ranxos de Bonany, el Mas Vermell, la Ponderosa, lluny de tot arreu.

Evolució històrica del paisatge

L'evolució del paisatge d'aquesta unitat muntanyosa està molt relacionada amb l'ocupació humana del territori. L'activitat humana hi és des d'antic. El repoblament a partir de l'expansió del Comtat de Barcelona es produeix des del final del segle x.

Cal tenir present que el poblament històricament ha estat molt dispers. No hi ha cap població important i sí molta població disseminada, com així ho demostren els nombrosos masos existents. També s'ha de tenir present que una part de la població estava situada en zones altes, dalt de la muntanya, sobretot a l'àrea de Montagut. Hi ha una dada que és significativa i que marca una tendència en el poblament de les parts altes; l'any 1869 va ser assassinat el rector de Montagut per uns lladres, ja que l'església, tot i la seva importància, estava isolada. La parròquia de Montagut era molt extensa i s'endinsava en zones més baixes com la de Valldosera, des d'on començaren a reclamar no haver de pujar a Montagut per als serveis religiosos i poder utilitzar l'ermita de Valldosera com a parroquial.

Les disputes van durar molts anys, però indiquen l'inici d'un lent procés de despoblament que es va aguditzar al segle xx. A *La Geografia de Catalunya*, de Carreras Candi (1913-1918), s'especificava la distribució del terme de Querol: 4.380 hectàrees sense cap conreu, 1.701 de pastures, 108 d'inútils, 151 de bosc, 295 de secà, 4 d'horta, 295 de guaret, 168 de vinya, 13 d'oliveres i 3 d'arbres fruiters. Es pot veure l'extraordinària primàcia de les terres

no conreades que ocuparien el 89% de la superfície. Però el més sorprenent és que només 151 hectàrees fossin considerades com a bosc. La importància de la ramaderia es veu reflectida en les 1.701 hectàrees destinades a pastura.

La població d'aquest territori va començar a davallar entre 1860 i 1887, fins a perdre, en aquest període, un 15% dels efectius demogràfics. Ho va fer abans, doncs, que territoris propers on la vinya era hegemònica. Amb tot, hi ha dades de la població de l'any 1930 que encara indiquen la continuïtat de la població disseminada. Al terme de Querol, per exemple, estaven registrats 554 habitants, dels quals 151 corresponien al poble, 133 a masies properes al poble, 84 a Montagut, 53 a Esblada més 12 a la part de l'església, 41 a Bonany, 22 a Cal Baldric i la resta a masies concretes del terme, cap de les quals no tenia més de deu habitants. Tot i això, la despoblació del pla de dalt de Montagut ja estava en procés avançat.

En marxar els habitants, les terres restaren mig abandonades fins que, posteriorment, la mecanització del camp i la millora dels camins va comportar la possibilitat de tornar a ser conreades. Tot i això, resten encara vius entre la gent gran de la zona els records dels conreus al voltant del puig de Montagut, de Ramonet i cal Boada, la zona de Formigosa, etc. D'un parell de dècades ençà es van començar a plantar vinyes, per part d'una coneguda marca de vins del Penedès, i a hores d'ara pràcticament totes les terres conreades estan ocupades per aquest conreu. Les vinyes es troben situades entre els 800 i 900 metres. Algunes esplanacions que s'han fet fins i tot es perceben des de la vall del Gaià. La part del Pla de Baix, zona de Valldosera i Bonany, va aguantar molt més temps el procés de despoblament, que es va produir als anys seixanta del segle xx amb certa celeritat. Amb pocs anys van tancar moltes cases del poble de Bonany i dels masos propers. I amb la venda d'algunes propietats es va iniciar el procés d'urbanització d'antics territoris conreats i també de territoris ocupats pel bosc. Al terme de Pontils el despoblament també va ser fort. Pobles com Santa Perpètua van quedar deshabitats. De fet, no hi va arribar la carretera fins quan ja gairebé no hi quedava ningú. Vallespinosa va estar a punt de quedar-ho també cap a la primeria dels anys vuitanta. A la part oest, cap a Selmella i Saborella, també es va produir un despoblament gairebé generalitzat, que va comportar l'abandonament del petit poble de Selmella i d'un seguit de masies. A la zona nord-est, la dels plans al nord d'Esblada, darrerament també s'està introduint la vinya en terres que durant molt temps havien estat sembrades.

Els incendis forestals han afectat sovint la zona. La zona de Selmella i Saborella ho va ser cap a la dècada dels setanta del segle xx. El 1979 un foc iniciat al Pont d'Armentera va pujar pel Gaià fins a tocar Pontils. La part sud de Ramonet, cap al coll de l'Arboçar, també es va veure afectada no fa massa anys.

En general es pot dir que en el darrer segle l'evolució històrica ha estat caracteritzada per l'increment del bosc, provocat per l'abandonament de les pràctiques usuals pastorívols i per l'abandonament de terres de conreu, i alhora per la desaparició de la major part de la població disseminada, el manteniment amb oscil·lacions d'unes petites parts del territori dedicades als conreus i per la substitució dels sembrats per la vinya en determinades zones.

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'àrea de l'alt Gaià es caracteritza per ser un territori de baixa muntanya mediterrània, al nord-est del Camp de Tarragona, allunyat de les principals vies de comunicació i dels fluxos econòmics més rellevants. Els paisatges naturals predominen arreu i són els que de manera preferent donen caràcter a un espai que manté, però, les restes d'un antic patrimoni històric en les ruïnes d'un bon nombre de castells i masos testimoni d'una pretèrita i rica activitat humana.

El mosaic paisatgístic de l'alt Gaià està condicionat fortament pel fet de ser una unitat de relleu muntanyós, agrest, i modelat en materials predominantment calcaris. La xarxa fluvial s'ha encaixat en el rocam i ha obert estretes valls on es localitzen els assentaments humans i les activitats agrícoles. La mateixa estructura del relleu fa que els espais aptes per al conreu siguin escassos i limitats als fons de les valls i els replans on afloren els materials més tous: argiles i margues.

Els vessants més abruptes i de sòls més magres, antigament conreats com testimonien les feixes abandonades, estan actualment recoberts per la vegetació. Pinedes de pi blanc, brolles i garrigues s'han ensenyorit del territori. Els alzinars, que per les característiques climàtiques de tipus mediterrani que imperen en el territori haurien d'estar força més estesos, apareixen només als indrets que han sofert un menor grau d'alteració en el passat recent. Les rouredes es localitzen a les obagues més ombrívols on es donen uns topoclimes més humits.

Les limitacions a les activitats agràries que imposa el medi natural queden reflectides en la baixa densitat de població. El poblament està concentrat en nuclis petits i localitzats a la riba del riu Gaià, que és l'eix vertebrador del territori. Les vies de comunicació són de caràcter secundari i estan articulades per la carretera que, tot seguint el curs del Gaià, comunica el Pont d'Armentera amb Santa Coloma de Queralt.

En conjunt, el paisatge és força coherent, sense elements discordants excepte en el sector sud on es localitzen quatre urbanitzacions de dimensió considerable.

La població, molt escassa, està ubicada en indrets històrics i en urbanitzacions, tot i que presenta una dinàmica regressiva, especialment pel que fa a la població disseminada. La del terme de Pontils està repartida entre Pontils, Vallespinosa, Vilaperdius, Valldeperes i Santa Perpètua de Gaià, més la de Seguer, on una petita urbanització implantada dins una massa forestal acull població, sobretot de caps de setmana i d'estiu. Querol conserva uns 15 o 20 habitants entre setmana al poble, més els que estan censats a les urbanitzacions situades a llevant de Montagut: Cal Llenes, els Ranxos de Bonany, el Mas Gassons i el Mas Vermell. En aquesta part també hi ha algun mas habitat i el petit indret de Bonany. A la part nord del municipi, hi ha el llogarret d'Esblada, on tan sols és habitable l'antiga rectoria. Més al nord, en direcció a Igualada, hi ha algun mas, entre ells Mas Esplugas, al límit nord de la comarca de l'Alt Camp. Al sud del terme, tocant al d'Aiguamúrcia hi ha la petita urbanització de l'Arboçar. Les masies que configuraven l'antiga població dispersa del municipi de Querol en bona part es troben en estat ruïnós. S'han conservat, principalment les que s'usen com a segones residències, que són les que estan més ben comunica-

des per carretera. Al sud de la unitat, dins del municipi d'Aiguamúrcia, hi ha la urbanització de Mas d'en Perers o Parés, que en els darrers anys ha augmentat el nombre de població estable.

Aquesta baixa densitat poblacional ha tendit a abandonar les masies i llogarrets de les parts altes de la muntanya, com Selmella i Esblada, o a transformar-les en segones residències. Igualment, la població de Pontils disminueix per la proximitat de Santa Coloma de Queralt. Pel que fa a la proliferació d'urbanitzacions, aquesta dinàmica també pot esdevenir un risc per al manteniment de l'equilibri paisatgístic d'aquest territori tenint en compte que al sector est de l'alt Gaià ja n'hi ha diverses. De tota manera, cal tenir en compte que la Llei d'urbanitzacions (Llei 3/2009, de 10 de març, de regularització i millora d'urbanitzacions amb dèficits urbanístics) preveu millorar l'ordenació d'aquests espais.

La major part d'aquest territori pertany a la conca hidrogràfica del Gaià que el travessa de nord a sud. A la part oest hi ha una part que és feudatària del riu Anguera, afluent del Francolí. Al nord d'Esblada les aigües es decanten cap a la riera de Miralles, que confluiran a l'Anoia. A l'est de Montagut i del coll de la Torreta, el territori pertany a la conca de la riera de Marmellar, afluent del Foix. Però és el Gaià el que personalitza la major part del territori, partint en dos blocs el territori, sobretot les muntanyes. Tot i que neix a Santa Coloma de Queralt, és al nord d'aquesta unitat de paisatge on realment es configura com a riu. A l'entorn de Pontils, rep els torrents del Riudeboix, el de Biure i el de Sant Magí que li donen una nova aparença, de riu ja format. Més avall, tocant a Querol s'uniran al Gaià el torrent d'Esblada i el torrent de Comadevaques que baixa de Vallespinosa. De la part de Montagut baixen torrents curts de trajecte i de fort pendent.

La major part del territori està ocupat pel bosc, que es va densificant com a conseqüència de l'abandonament de les activitats agràries i la pèrdua de valor econòmic dels aprofitaments forestals, en consonància amb les dinàmiques territorials pròpies de la muntanya baixa mediterrània de les darreres dècades, que ha tingut efectes evidents en el paisatge. Els conreus ocupen una part petita de la unitat. Algunes de les localitzacions on tenen més importància són: al nord, la petita vall que, situada en diagonal, va de Vallespinosa cap a Pontils, Valldeperes i Sant Magí de Brufaganya. L'espai està ocupat bàsicament per conreus de cereals. Al costat del llogarret de Vilaperdius i a llevant de Sant Magí de Brufaganya dedicats també als cereals. Seguint la carretera d'Esblada a Santa Maria de Miralles trobem unes planes dedicades, també en bona part, als cereals. A la zona alta situada al voltant de Ramonet, Montagut i Formigosa es troben camps de conreu ocupats per vinya i gestionats per una gran empresa de vins, amb la plantació de varietats de raïm centreeuropees, que han transformat el paisatge agrari d'aquest espai de muntanya. Seguint el curs del Gaià del Pont d'Armentera cap a Querol, hi ha algunes petites parades d'ametllers i vinya. Cap a la zona sud a l'entorn de Santa Agnès, Cal Saperó i la Portella, també hi ha terres de conreu bàsicament dedicades a la vinya. A la part sud-est de l'alt Gaià, a la zona aiguavessant de la riera de Marmellar, hi ha algunes planes i camps de conreu dedicades a la vinya i als cereals.

El manteniment del mosaic paisatgístic tradicional és més evident a la part occidental i nord de la unitat, mentre que als sectors est de Querol i nord d'Aiguamúrcia les transformacions han estat més intenses amb l'aparició d'urbanitzacions els anys setanta i vuitanta

del segle xx. Igualment, la dinàmica regressiva respecte de les activitats agràries i forestals s'han produït amb més intensitat al sector nord de Querol i, encara que en menor mesura, a Pontils.

Un factor important que pot incidir en el paisatge són els baixos preus dels cereals d'aquests darrers anys i la possible minva o desaparició de les subvencions comunitàries. Això podria afectar la continuïtat del manteniment d'aquest conreu a la zona alta de la unitat, sobretot a les valls situades entre Vallespinosa, Pontils i Sant Magí de Brufaganya. La rendibilitat de la producció agrària és un factor clau per a mantenir els pocs paisatges agraris de l'Alt Gaià i per a assegurar espais de conreu entre les masses forestals.

D'altra banda, cal tenir present el risc d'incendis forestals derivats de la configuració d'extenses masses boscoses sense gairebé discontinuïtats, un risc que augmenta a la perifèria de les urbanitzacions enclavades al sector de contacte amb la unitat del Montmell al terme municipal de Querol, especialment les de Mas Vermell i Mas Gassons. La petita urbanització de Seguer, al terme de Pontils, també està situada entre zones forestals i amb poques vies d'accés.

La carretera més important és la C-37, que creua la unitat de sud a nord-est i que connecta Valls i Igualada i segueix la vall del Gaià i del torrent d'Esblada. És una carretera amb molts revolts, que s'adapta a l'orografia existent.

Una altra carretera més petita és la sinuosa TV-2441, entre Santes Creus i Pontons, ja a l'Alt Penedès. D'Esblada surt una carretera local, la T-201, que un cop situada a tocar del Gaià, puja cap al nord seguint el traçat del riu, cap a Santa Perpètua, Pontils i cap a Santa Coloma de Queralt. A Pontils, la TV-2011 va en direcció est cap a la vall de Sant Magí i enllaça amb la carretera de Santa Coloma a la cruïlla de Santa Maria de Miralles. De la part nord-oest baixa la carretera local cap a Vallespinosa. Altres pistes forestals i/o agràries asfaltades fan de connectors entre zones d'aquest territori. Una d'important és la que puja des del coll de la Torreta fins als peus de Montagut i després baixa cap a Querol. Una altra comunica Vallespinosa amb Pontils.

L'àrea extractiva de Viladeperdius, a Pontils, és un altre element que altera el paisatge de la zona.

Extracció d'àrids a Viladeperdius (Pontils). Observatori del Paisatge

Expressió artística del paisatge

Com a expressions estrictament literàries que parlen de l'alt Gaià cal esmentar la narració "Sant Magí del barretet", de mossèn Joan Segura, publicada a *A estones perdudes* per la Il·lustració Catalana, del principi –es creu– del segle xx, en la qual l'autor fa una excel·lent descripció de l'aplec de Sant Magí de Brufaganya, tal com es devia celebrar a tombant de segle. A partir dels anys trenta del segle xx hi ha un altre autor que posa els ulls en alguns indrets del Gaià. Es tracta de Josep Iglésies, que l'any 1932 a *La terra d'en Gallerí* fa unes descripcions literàries de Vallespinosa i de Selmella. Més endavant, l'any 1948, a *Les ciutats del món* descriu Pontils, Santa Perpètua de Gaià i Querol, acompanyats aquesta vegada per uns dibuixos fets amb ploma segons sembla pel mateix Iglésies sota el pseudònim de Joan Dolçafel. Josep Santesmasas en el recull d'articles *Riu avall* publicat l'any 2002 n'inclou un sobre Montagut i un altre sobre Selmella. També ha publicat el llibre de prosas poètiques sobre llocs de les terres del Gaià *Santes Creus i les terres del Gaià. Proses pintades*, amb textos de Josep Santesmasas i il·lustracions de Joan Cunillera. Hi ha textos i dibuixos dedicats a Sant Magí de Brufaganya, Pontils, Santa Perpètua del Gaià, Vallespinosa, Esblada, Saborella, Selmella, Querol, Montagut i Pinyana. Per altra banda, també cal destacar l'obra *Veus i perfils de la Baixa Segarra* (2006), una publicació que recull l'expressió artística dels principals nuclis de la baixa Segarra i de l'alt Gaià acompanyat d'il·lustracions de cada poble. A continuació es presenta un petit fragment del text "La bella Baixa Segarra", de Josep Santesmasas (2006), que serveix d'introducció a aquest llibre i que parla dels elements que estructuraven el paisatge de l'alt Gaià:

"Hi ha muntanyes ben estructurades, construïdes com qui d'un bloc de pedra n'esculpeix una bella forma. Sant Miquel de Montclar, la muntanya més alta i rellevant de l'Alt Gaià, és d'aquesta mena. Baixant de Sant Magí de Brufaganya emergeix darrera dels camps de sembradura, senyora i majora de totes les terres que l'envolten. De dalt estant és com un vaixell sortint de port per anar mar endins, Gaià avall, solcant, sense altra opció, l'estret port que el riu ha traçat. Deixa enrere els pobles de Biure i les Piles, la vila de Santa Coloma de Queralt i més amunt Aguiló; diu adéu a la clota colomina mosaic clapat de verds durs de les petites bosquíes resseques, i de torrats de blats i d'ordis a punt de sega, color de crosta del pa d'abans. Sembrats que enguany, com mai, han quedat curts de talla, flacs, esprimatxats, malgranats" (Santesmasas, 2006: p.19).

Per altra banda, Vidal Vidal a *Les Rutes de Ponent II. El País de les Pomes* (1988), parla sobretot de Sant Magí de Brufaganya i d'altres indrets de la zona, com el nucli de Santa Perpètua de Gaià i l'església i el castell homònims:

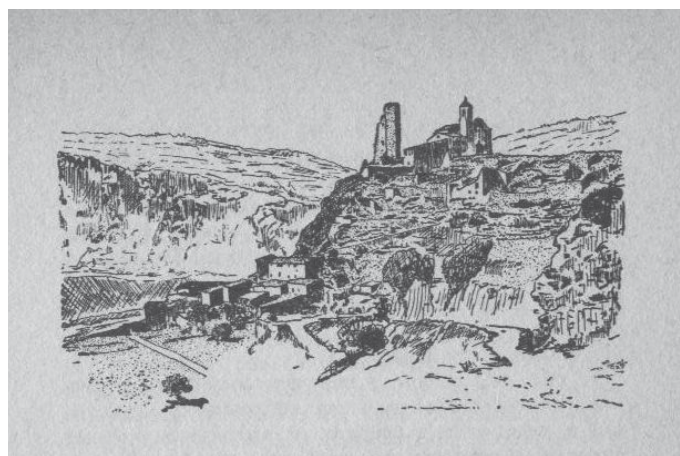
"Aigua avall de Pontils, enmig d'un paratge solitari i remot, s'aixeca, en una marrada del riu, la impressionant silueta de Santa Perpètua de Gaià: quatre cases mig enrunades, una església abandonada i les restes d'un castell encimbellat dalt d'un turó que el riu voreja a baix de tot, formant un

congost bastant profund, abans d'anar a llepar els peus d'una tremenda cinglera" (Vidal, 1998: p. 389).

En el camp de les guies s'han d'esmentar les diverses edicions de *Guia-itinerària de les regions compreses desde Montserrat al Camp de Tarragona y desde la Segarra al Panadès*, d'Artur Osona, del final del xix. Més endavant hem d'esperar la gran guia de Josep Iglésies i Joaquim Santasusagna, *Les valls del Gaià, del Foix i de l'Anoia*, publicada l'any 1934 que és una gran font de toponímia i de descripció paisatgística. Una excel·lent guia contemporània és *L'Alt Gaià, entre la Segarra i el Camp*, d'Ignasi Planas de Martí, publicada l'any 1999 amb la major part de guies referides a la unitat de paisatge present. Específicament centrada en els castells del Gaià hi ha la guia també editada l'any 1999 de Marina Miquel, Josep Santesmasas i Dolors Saumell, *Els Castells del Gaià*, amb quatre de les nou rutes dedicades a castells situats en aquest territori.

Des d'una perspectiva històrica, geogràfica i literària s'hauria de contemplar el llibre *Riberes del Gaià*, publicat l'any 1931 per Francesc Blasi Vallespinosa, i el capítol "Pel Gaià abrupte", de Josep Santesmasas del col·leccionable del setmanari *El Pati*, "A vol d'ocell", del 1999. També ens hem de referir als llibres de Ricard Serra de la col·lecció "Comarques i Subcomarques de Catalunya", volum 2.1, *Conca de Barberà. Priorat. Ribera d'Ebre*, del 1998 i el volum 1.1, *Alt Camp. Baix Penedès*, editat el 2005. També és interessant el llibre *Història del Santuari de Sant Magí* publicat l'any 1887 pel mossèn Joan Segura i reeditat l'any 1994 per l'Associació Cultural Alt Gaià. Per temes històrics i també descriptius de Montagut i de Valldossera és interessant el llibre de Josep Llenas i Rovira, *Reculls històrics de Montagut i Valldossera*, publicat per l'Institut d'Estudis Vallencs l'any 2001.

En el camp de les imatges cal valorar la *Col·lecció iconogràfica de quinze goigs del gloriós màrtir Sant Magí de Brufaganya*, editat l'any 1974, amb textos històrics i dibuixos de Vicent Morera i Bori. També les fotografies de l'*Àlbum Meravella, volum IV* de 1931. De

Dibuix del nucli de Santa Perpètua de Gaià inclòs en el llibre *Les ciutats del món*, de Josep Iglésies, publicat l'any 1948, on es descriu i dibuixa diversos pobles de muntanya del Camp de Tarragona, en un moment de declivi socioeconòmic i demogràfic d'aquests nuclis.

postals se'n recorden unes de Santa Perpètua i de Pontils, acolorides, que se situarien en el primer terç del segle xx. Com a document gràfic d'aquesta mateixa època cal esmentar el llibre *La vall del Gaià al primer terç del segle xx*. Fotografies de Francesc Blasi i Vallespinosa, publicat l'any 2000 pel Centre d'Estudis del Gaià, amb fotografies de Sant Magí de Brufaganya, Santa Perpètua de Gaià, Seguer, Vallespinosa, Querol, Saborella, Montagut i l'església de Sant Jaume.

Valors en el paisatge

Entre els valors ecològics destaca la presència de l'Espai d'Interès Natural del Sistema prelitoral central, que ocupa gairebé tota la superfície del paisatge de l'alt Gaià i, fins i tot, part dels paisatges limítrofs.

Relacionat amb els valors estètics, alguns dels quals també es podrien considerar ecològics, destaca la major part del llit del riu Gaià i dels seus torrents. De nord a sud, l'espai de les ribes del Gaià ha trobat a l'entorn de Pontils la incorporació dels torrents del Riudeboix, del de Sant Magí i del de Biure, on el cabal d'aigua ha augmentat considerablement. El territori, de Pontils a Santa Perpètua, es va tornant progressivament agrest. A Santa Perpètua s'ha assolit un dels màxims espais de bellesa, amb un seguit de sumes, tant naturals com aportades per la presència humana: la resclosa d'en Solé, les petites hortes, el meandre del riu, l'avenc, la font, el cingle vertical on s'arrecera el poble i on s'ubiquen, dalt de tot, les restes del castell amb la seva magnífica torre i les petites terrasses de conreu. Santa Perpètua avall, el riu continua encaixonat. A Seguer hi ha una petita obertura i més avall s'entra a l'espai més feréstec i espectacular del Gaià: a partir de l'antiga casa de cal Camadall, el riu s'engarjola entre parets verticals de roca, formant una U gairebé perfecta. Un cop passat el gorg negre, ben a prop de Querol, el riu es va obrint progressivament i les muntanyes es van allunyant de les seves ribes. Tot i així, fins al Pont d'Armentera el paisatge és plenament de muntanya. El torrent de Comadevaques que baixa de Vallespinosa és d'una gran bellesa estètica. Avui es pot seguir en part per una pista. L'espai rocós dels vessants del torrent, el bosc de l'entorn, el de ribera i les restes que testimonien els antics conreus abandonats formen un conjunt harmònic.

Un altre espai significat és el que forma la part oest de la unitat, format pel Montclar, per la serra del Comaverd, el Cogulló, la serra Morena, Selmella i Saborella. La configuració d'una part d'aquestes muntanyes és de conglomerat (Montclar, Comaverd), i per tant, forma un paisatge de relleus singulars, aspres, despullats, que s'encadenen en la solitud d'aquest espai.

L'altre espai important des del punt de vista estètic (en relació amb el predomini d'elements naturals) és el petit massís configurat per Ramonet, Montagut, Formigosa, la Rimbalda i que continua fora de la unitat cap al nord a través del puig Castellar i la serra d'Ancoesa. La silueta de Montagut i Formigosa és visible des de diversos indrets, des de bona part del Camp de Tarragona, per exemple. Aquest territori està sembrat de masies, la major part avui en ruïnes, i és presidit per l'església de Sant Jaume, que era parroquial.

És interessant observar un seguit de camps de conreu (avui ocupats per la vinya) situats entre els 800 i els 900 metres.

La serra de la Brufaganya, sobretot el vessant nord, té un interès especial per la presència de la roureda, que es recupera en bona part una vegada abandonada la seva explotació per a llenya. Són d'alt valor estètic els roures centenaris situats a l'entorn de Sant Magí de Brufaganya.

Com a espais d'un valor estètic vinculats amb l'agricultura, hauríem de remarcar les valls allargassades que trenquen en diagonal el Gaià, de Vallespinosa a Pontils i cap a Sant Magí, que són paisatges de gran bellesa en totes les fases de l'evolució del conreu dels cereals.

Un altre espai significat i diferenciat a partir de la presència de terres de conreus el trobem situat al nord d'Esblada, ocupat pels cereals i també per la vinya. De terres més aviat fosques, vermelloses, en pujar del sud resulta un espai suau i amable després de passar la zona muntanyosa del Gaià.

A la part sud-est de la unitat, s'hi localitza un altre espai de conreus interessant, tot i que molt pressionat per les urbanitzacions, situat entre Valldossera i Bonany, ocupat per vinya i cereals al costat de la riera de Valldossera.

Entre els valors històrics i patrimonials s'han de remarcar de manera molt especial els castells d'origen medieval que estan distribuïts arreu de l'alt Gaià. Són la part més significativa dels que des de l'any 1993 es coneixen com a "Castells del Gaià". Aquests són: Pontils, Rocamora, Santa Perpètua de Gaià, Seguer, Querol, Pinyana, Montagut, Ramonet, Montclar, Vallespinosa, Saborella i Selmella. La majoria de les restes d'aquests castells corresponen a l'època medieval, amb poques modificacions posteriors. Junt amb d'altres de situats més al nord i més al sud, són un exponent magnífic per entendre l'expansió del Comtat de Barcelona i l'establiment de la línia fronterera, durant un període molt llarg, a l'entorn de l'orografia del Gaià. Els detalls més remarcables que personalitzen el paisatge són: el castell de Pontils, situat estratègicament dalt d'un turó damunt mateix del poble i al peu del Gaià i del pas que genera entre les terres de la baixa Segarra i el sud del Camp de Tarragona; el de Santa Perpètua, tal vegada el que aporta al paisatge unes dosis de bellesa més grans, amb una torre que està situada dalt d'un cingle, damunt mateix del Gaià i del petit poble, en un espai d'una gran harmonia paisatgística; Querol no es podria entendre sense el seu castell, que culmina el poble i el qual s'adapta al creixement urbà i a les puntuals necessitats defensives; el de Pinyana està situat dalt d'un peny rocós al vessant que des dels plans de Montagut baixa cap al Gaià, i és un clar exemple de castell roquer que respon a la concepció primigènia de punt de defensa fronterera; la singularitat de la torre del castell del Montclar consisteix en la seva situació, al llom del cim, a més de 900 metres d'altitud. El de Vallespinosa guarda el poble apinyat que s'arrecera sota del rocam que l'acull; el de Saborella situat en un turó a la dreta del Gaià, amb les seves tres robustes torres i per la seva tipologia constructiva, és molt interessant; i finalment el de Selmella, situat damunt del petit poble deshabitat, amb una gran

Situat en un entorn privilegiat, vigilant el riu Gaià, el nucli de Santa Perpètua de Gaià constitueix un important patrimoni arquitectònic. Observatori del Paisatge

visió sobre el Camp, amb les seves restes que s'alcen damunt d'un peny de roca.

També destaquen com a valor patrimonial, pel conjunt que constitueixen, les masies que acollien bona part de la població. El seu estat de conservació és molt divers, des de la ruïna total a una bona conservació com a primera o segona residència.

278

Els valors religiosos i espirituals estan representats per les esglésies, santuaris o ermites disperses o situades als petits pobles, com ara Sant Magí de Brufaganya, Sant Jaume de Rocamora, Sant Miquel del Montclar, Sant Jaume d'Esblada, Santa Maria de Querol, Sant Jaume de Montagut, Santa Maria de Valldossera i Santa Agnès i, sense cap mena de dubte, cal destacar el santuari i la capella de les fonts de Sant Magí de Brufaganya.

Sant Magí de Brufaganya forma un conjunt de valors importants: estètics (pel seu paisatge i pels roures centenaris que s'apleguen pels costats dels camins per on arribaven els pelegrins), religiosos (per la dimensió territorial de la devoció al sant), històrics (per la mateixa història que arrenca amb el martiri de sant Magí i la llegenda de l'origen miraculós de les fonts), i identitaris (en relació amb les poblacions com ara Tarragona, que tenen el sant com a patró i hi van a cercar les aigües el dia de Sant Magí). L'ermita de Valldossera també congrega una certa devoció i una funció de trobada en l'aplec anual. Com a valor patrimonial cal remarcar l'església de Sant Jaume de Montagut de transició entre el romànic i el gòtic, situada en els plans sota el puig de Montagut, antiga església d'una rica parròquia de masies disperses. Cal també tenir en compte els pous de la neu de Montagut, de Ramonet i sobretot el de mas Ferran.

Com a conjunts urbans s'ha de remarcar els de Vallespinosa, Santa Perpètua de Gaià i, en part, el de Querol. Sobretot és remar-

cable l'extraordinària recuperació que s'ha produït a Vallespinosa. A final dels anys setanta del segle xx tot indicava que el poble acabaria deshabitada. Moltes cases estaven deshabitades, algunes en ruïnes. Però sortosament, avui és un indret que, en bona part com a segona residència, ha recuperat amb gran dignitat i sentit estètic el conjunt urbà. Aquest procés s'ha produït, també, a Santa Perpètua.

L'alt Gaià també té, com a conjunt, un ús social de lleure força destacable, i avui en dia és visitat, sobretot els caps de setmana, per excursionistes, majoritàriament a la primavera i a la tardor, i per caçadors i boletaires, també a la tardor. Esment a banda mereix la zona de Sant Magí de Brufaganya que, com s'ha explicat anteriorment, és un indret força concorregut, especialment pels que s'hi acosten a buscar aigua.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La ruta per carretera més important és la del Pont de l'Armentera a Santa Coloma de Queralt. Del Pont d'Armentera a Querol, per la C-37 de Valls a Igualada, permet observar l'orografia del Gaià, i la seva progressiva transformació en zona de plena muntanya. De Querol a Esblada, és un continuat ascens cap als plans d'Esblada, tenint a llevant els vessants boscosos de Formigosa, i situats ja al vessant de la riera de Miralles, cal Gomà, les Esplugues i Valldeserves. Fins a Querol, la carretera va paral·lela al Gaià i de Querol a Esblada al torrent del seu nom. A Esblada s'agafa la carretera T-201, que permet tornar a situar-se al costat del riu Gaià, i es dirigeix cap a Seguer, Santa Perpètua de Gaià i Pontils, indrets que es troben de pas cap a Santa Coloma de Queralt. El trajecte des de Seguer a Santa Perpètua és de gran espectacularitat. A Pontils, es pot agafar un trencall a dreta o a esquerra, la carretera TV-2011: cap a l'est es dirigeix a la vall de Sant Magí: Valdeperes, Vilaperdius, Sant Magí de Brufaganya (on una petita carretera porta fins al Santuari de Sant Magí de Brufaganya), fins a arribar als límits de la unitat. Des d'aquesta part hi ha la visió més majestuosa del Montclar. Cap a ponent, una pista asfaltada condueix cap a Vallespinosa entre una allargassada vall de sembrats, des d'on es pot sortir cap al coll de Deogràcies per la TV-2015. Si es torna a la ruta, per la T-201, s'arriba als límits de la unitat abans de Sant Gallard i Santa Coloma de Queralt, que ja formen part de la unitat de la baixa Segarra.

Altres rutes en cotxe interessants creuen la part sud-oest de la unitat. La carretera de Santes Creus a Pontons (TV-2441) supera el coll de la Torreta que fa de límit entre les conques del Gaià i de la riera de Marmellar. A l'alçada dels Ranxos de Bonany surt una carretera (T-244) que condueix cap al Pla de Manlleu; o just al coll de la Torreta sorgeix una pista asfaltada que ascendeix fins als plans situats a l'entorn de Montagut.

Els itineraris no motoritzats més destacats per a descobrir llocs rellevants de la unitat, i gaudir del paisatge de l'Alt Gaià, són: el camí que va de Biure de Gaià en direcció sud fins a dalt del Montclar (948 m). La confluència entre el GR-7 i el GR-175, que descriu una ruta circular resseguint per l'oest la carena de la serra de Coma-

verd, passant pel Cogulló (879 m) i el puig de Comaverd (908 m), i pel costat est segueix la vall del torrent de Collmagí. Aquest itinerari es comparteix amb la unitat veïna de la conca de Poblet. Una altra ruta circular és la que passa per l'ermita de Sant Jaume de Montagut, i voreja el mateix Montagut (964 m) seguint el GR-172 per la banda est, i el camí de Querol a Valldossera per l'oest. Per últim, destaca el camí que neix a Vallespinosa i ens porta en direcció sud fins al castell de Saborella.

Tampoc no es poden obviar els senders de gran recorregut (GR) que travessen la unitat, els dos de sud-oest a nord-est, i que són: el GR-7 a la part septentrional i el GR-172 a la zona més meridional de la unitat. També hi ha el GR-175 que creua de nord a sud per la part occidental de la unitat.

Com a punts d'observació del paisatge cal remarcar, per damunt de tots, el cim de Montagut (964 m), punt geodèsic de primer ordre, des d'on es pot observar una gran extensió de l'alt Gaià (Santa Coloma, Santa Perpètua, el Montclar), el Camp de Tarragona amb les muntanyes de Prades al fons, també la mola de Colldejou, el Montsià i, en dies clars, fins i tot els Ports. També es divisa una gran extensió de mar, fins a la part del delta de l'Ebre, amb Tarragona i el cap de Salou ben visibles.

Una altra talaia és la muntanya del Montclar (948 m), balcó formidable cap a la Baixa Segarra, cap a una part de la conca de Poblet i del Camp de Tarragona i també cap a Montserrat, on sembla que hi condueixin les serres de Queralt i de Miralles. Una visió esplèndida de tot el Camp de Tarragona es té des de la talaia del castell de Selmella, des d'on també es pot veure una panoràmica del massís de Montagut-Formigosa.

Els cims del Cogulló (879 m), del puig de Comaverd (908 m) i del puig de Formigosa (1.002 m) també són altres punts de visió sobretot de l'espai feréstec i solitari, de la part de llevant de la unitat.

Possible evolució del paisatge

És previsible que, en un futur proper, la tendència observada d'estancament demogràfic, abandonament de conreus i augment de la massa forestal es mantingui, encara que el desenvolupament d'activitats econòmiques relacionades amb el sector de l'ecoturisme que es fonamentin en els valors naturals i el ric patrimoni històric del paisatge de l'alt Gaià podria ser un factor de revitalització socioeconòmica del territori.

En relació amb aquests punts, en aquesta unitat hi hauria tres factors que condicionarien l'evolució futura del paisatge. En primer lloc, la gestió de les superfícies forestals, que ocupen la major part del territori. En segon lloc, els rendiments econòmics de les zones agrícoles que encara es conserven, i finalment, les polítiques urbanístiques, sobretot les de nova implantació.

Les superfícies forestals de tot aquest territori fa anys que han anat transformant lentament el paisatge, amb el seu creixement natural i també com a resultat de repoblacions fetes dècades enrere. Per tant, aquest procés sembla que prosseguirà.

Les urbanitzacions de Can Llenes o els Ranxos de Bonany, a Querol, representen un element discordant en aquest paisatge poc antropitzat. Observatori del Paisatge

Es podrà observar com les zones cremades de fa unes dècades s'aniran reconstituïnt en masses forestals arbrades pròpies de la zona. Avui en dia en alguns indrets ja es percep un dens creixement d'aquestes masses, especialment de brolles amb pi blanc. Resulta imprescindible gestionar o controlar les masses forestals, potser sense obtenció d'un rendiment econòmic, però sí tenint present la conservació del patrimoni forestal, amb mesures que serveixin de control davant del risc d'incendis forestals. Pel que fa a les superfícies agrícoles, cal tenir en compte la diferenciació entre les zones de cereals i les de vinya. Les de cereals, que corresponen sobretot a la part nord, sembla que no haurien de tenir problemes si les polítiques agràries europees, i per què no, també les pròpies, permeten un rendiment raonable de les explotacions. Darrerament no és el que succeeix, i per tant pot ser que es deixin de sembrar les terres més marginals. Una bona gestió del territori passa per mantenir totes les terres que avui estan dedicades als cereals, pensant a més que són terres productives i que durant bona part del segle xx han tingut prestigi –incloses en el context de la rodalia de Santa Coloma de Queralt– com a terres productores de bons blats i ordis.

De les terres dedicades a la vinya, caldria fer-ne dues distincions per a observar-ne la possible evolució futura. Unes, que de fet són les d'implantació més recent, són gestionades per una gran marca de vins (tant al nord d'Esblada, com a l'entorn de Montagut-Formigosa), sembla que tenen la viabilitat econòmica assegurada, ja que representen una aposta per a aconseguir vins procedents de varietats centreeuropees que necessiten unes condicions climatològiques que en aquest territori les proporciona l'altitud. L'altra part de vinya, bàsicament del terme de Querol, està condicionada per la problemàtica que afecta el sector i les empreses familiars agràries i, per altra banda, no està inclosa en la denominació d'origen Penedès. Per tant, per aquests agricultors seria molt beneficiós poder situar-se en aquestes denominacions per a poder assegurar la continuïtat de les explotacions.

La Llei de regularització i millora d'urbanitzacions amb dèficits urbanístics aprovada l'any 2009 preveu la millora de les condicions

de les persones que viuen en urbanitzacions construïdes els anys seixanta i setanta del segle xx. El desembre de 2009, el Departament de Política Territorial i Obres Públiques va donar subvencions a diversos municipis per a regularitzar la situació urbanística i millorar els serveis bàsics. Un dels municipis beneficiats és Querol per la urbanització de Mas Vermell. Per tant, és possible que es puguin anar regularitzant les urbanitzacions i es pugui reduir l'impacte que tenen en el paisatge.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- L'agricultura està present en l'alt Gaià però té un caràcter secundari i resta reduïda als pocs espais planers pròxims al riu Gaià i els seus afluents. Per tant, la seva continuïtat està molt condicionada per l'evolució del mercat, que actualment encara permet la producció.
- La meitat nord de l'alt Gaià presenta una forta tendència al despoblament i la població disseminada gairebé hi ha desaparegut. La població resta concentrada als principals nuclis que també han anat perdent habitants. Actualment, aquesta tendència s'està corregint per mitjà de la restauració d'edificis amb la vocació de transformar-los en segones residències.

Oportunitats:

- Gairebé el 60% de la superfície de l'alt Gaià gaudeix d'alguna figura de protecció. Les figures de protecció són importants per a garantir la funció de connectivitat que efectua l'alt Gaià, atesa la seva localització com a nus orogràfic de la Serralada Prelitoral.
- L'ús social de la zona de Sant Magí de Brufaganya podria ser un element que contribuís a revalorar l'alt Gaià i que ajudés al desenvolupament d'una activitat turística de caràcter rural i patrimonial.
- La creixent sensibilització per a la preservació del territori, l'entorn natural i la vida rural que mostren sectors de la població de l'alt Gaià pot ser un factor que contribueixi a promoure la sensibilització per a mantenir un paisatge de qualitat.
- Els punts culminants del relleu de l'alt Gaià són punts de referència visibles des de les contrades veïnes, i alhora ofereixen uns miradors privilegiats cap a les planes circumdants.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial del Camp de Tarragona.

OQP 1

Un paisatge de muntanya mitjana lliure de transformacions i processos d'artificialització que mantingui l'escenari de gran valor escènic que conforma. Aquest paisatge està caracteritzat per extenses pinedes de pi blanc molt contínues, brolles de romaní sobre materials calcaris i planes agrícoles allargassades.

OQP2

Un patrimoni històric medieval, representat per les ruïnes dels castells del Gaià i les masies, protegit o rehabilitat sense la presència d'elements que desfigurin la silueta del relleu en la línia de l'horitzó o que entrin en competència amb els elements construïts situats en punts prominents del paisatge.

OQP3

Unes urbanitzacions que vetllen per un correcte tractament dels perímetres, atenant el risc d'incendi forestal.

OQP4

Una carretera C-37 amb els entorns ben gestionats i condicionats que evitin la continuïtat de la massa forestal mitjançant actuacions adequades no artificialitzadores.

OQP5

Un entorn del riu Gaià que travessa aquesta unitat encaixonat en materials calcaris, revalorat gràcies al manteniment de la vegetació natural de ribera i a la promoció dels valors dels pobles petits i antics disposats al llarg d'aquest eix.

Àrees amb valors especials per protegir

- Els voltants d'elements patrimonials: santuari de Sant Magí de Brufaganya, església de Sant Jaume de Montagut, restes del Castell de Montagut, castell de Ramonet, castell de Pinyana, castell de Pontils, castell de Saborella, castell de Selmella, castell de Rocamora, castell de Seguer, castell de Querol, castell de Montclar, conjunt de Santa Perpètua de Gaià (nucli urbà i castell), nucli urbà d'Esblada, conjunt de Vallespinosa (nucli urbà i castell), església i torre de Sant Miquel de Montclar. Redacció d'instruments de gestió per a la recuperació, coordinació urbanística i millora paisatgística; que tinguin en compte la difusió social del coneixement del paisatge dels castells de l'alt Gaià a través de la creació de rutes específiques.
- Conreus cerealístics del corredor agrícola de Vallespinosa-Viladeperdius i plans d'Esblada, tant per la seva vàlua econòmica, com pels valors estètics i paisatgístics que contenen.
- Façana i perímetre visual del nucli de Santa Perpètua de Gaià, a través del planejament urbanístic municipal, per a preservar-ne els valors patrimonials, culturals i paisatgístics.
- Paisatge de cingles i codines del sistema serra de Coma-verd-Montclar-Punta Alta.
- Llera del riu Gaià i del torrent de Biure. Restaurar-ne la vegetació de ribera al llarg dels cursos fluvials allà on les condicions ecològiques siguin propícies al desenvolupament d'aquest tipus d'hàbitats.

Àrees de foment de la gestió

- Mosaics agroforestals de l'entorn del santuari de Sant Magí de Brufaganya, de l'est del Pont d'Armentera i del sud del nucli de les Ordes (entorn dels torrents del Gargantí i de Sales, i de la rasa de la Romaguera), del sector oest del puig de Formigosa, sud del nucli de Viladeperdius, sector nord de la unitat en transició cap a la baixa Segarra, entorn del

corredor cerealístic de Vallespinosa i fragments dels entorns dels castells de Saborella i Selmella.

- Masses forestals de les serres de Brufaganya, Coma-verd, Voltorera, Morena. Saborella-Selmella, sistema Ancosa-Montangut, zones forestals septentrionals (costes de Batllori), i forests situades en els perímetres de les urbanitzacions orientals (mas Vermell, mas de Gassons, Bonany...). Millorar-ne la qualitat paisatgística a fi de reduir-hi el risc d'incendis.
- Urbanitzacions dels municipis de Querol i Aiguamúrcia: mas Vermell, mas de Gassons, Bonany, l'Arboçar, mas d'en Pere. Establiment de mesures i criteris homogenis per a millorar la qualitat paisatgística.
- Miradors paisatgístics del turó de Montagut, del Montclar, del castell de Selmella, del turó del puig de Formigosa, del Cogulló i del puig de Coma-verd. Millorar-los per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre el paisatge, tant de l'alt Gaià com d'un ampli territori.
- Carretera T-201 (des del coll d'Esblada fins a Santa Coloma de Queralt), d'interès paisatgístic. Calen actuacions de condicionament i manteniment tant a la via mateixa (millora del ferm, de la senyalització direccional i informativa...) com en els entorns (condicionament de perímetres de prevenció d'incendis, planificació i execució de punts d'observació del paisatge...).

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Carretera C-37, especialment entre el Pont d'Armentera i el coll d'Esblada.
- Pedrera de Viladeperdius: promoure la regeneració i la integració paisatgístiques dels espais perimetrals i de les àrees en desús.
- Senyalitzar els punts d'inici i final del recorregut d'interès o itinerari paisatgístic del Pont d'Armentera-Querol-Esblada-Pontils.

Objectius de qualitat paisatgística

Àrees amb valors especials per protegir

- Element patrimonial i entorn
- Corredor agrícola de Vallespinosa - Viladepedius i Plans d'Esblada
- Façana i perímetre visual del nucli de Santa Perpètua de Gaià
- Paisatge de cingles i codines
- Ribera del Gaià i Torrent de Biure

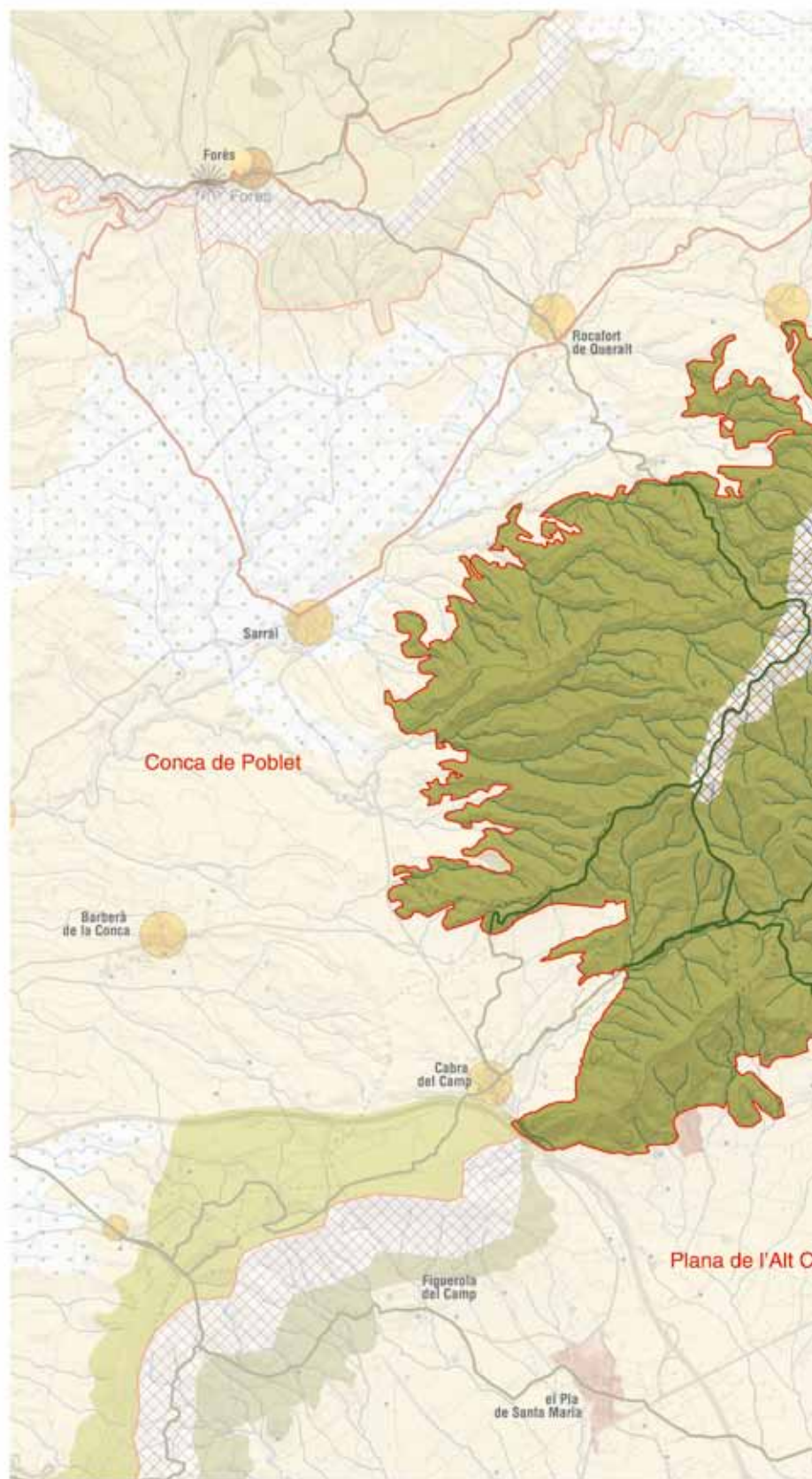
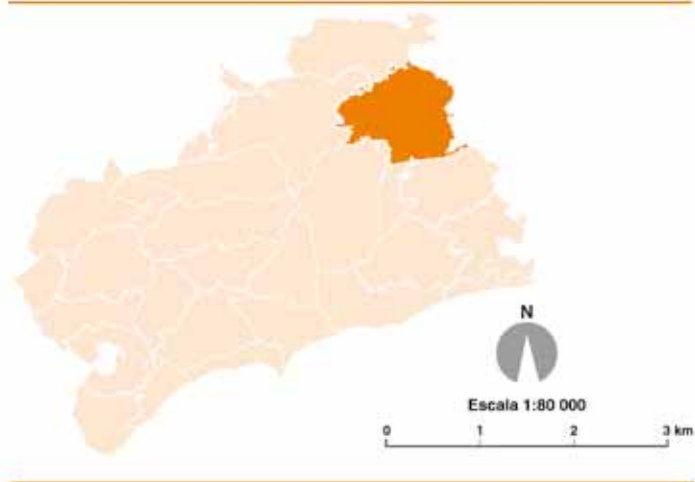
Àrees de foment de la gestió

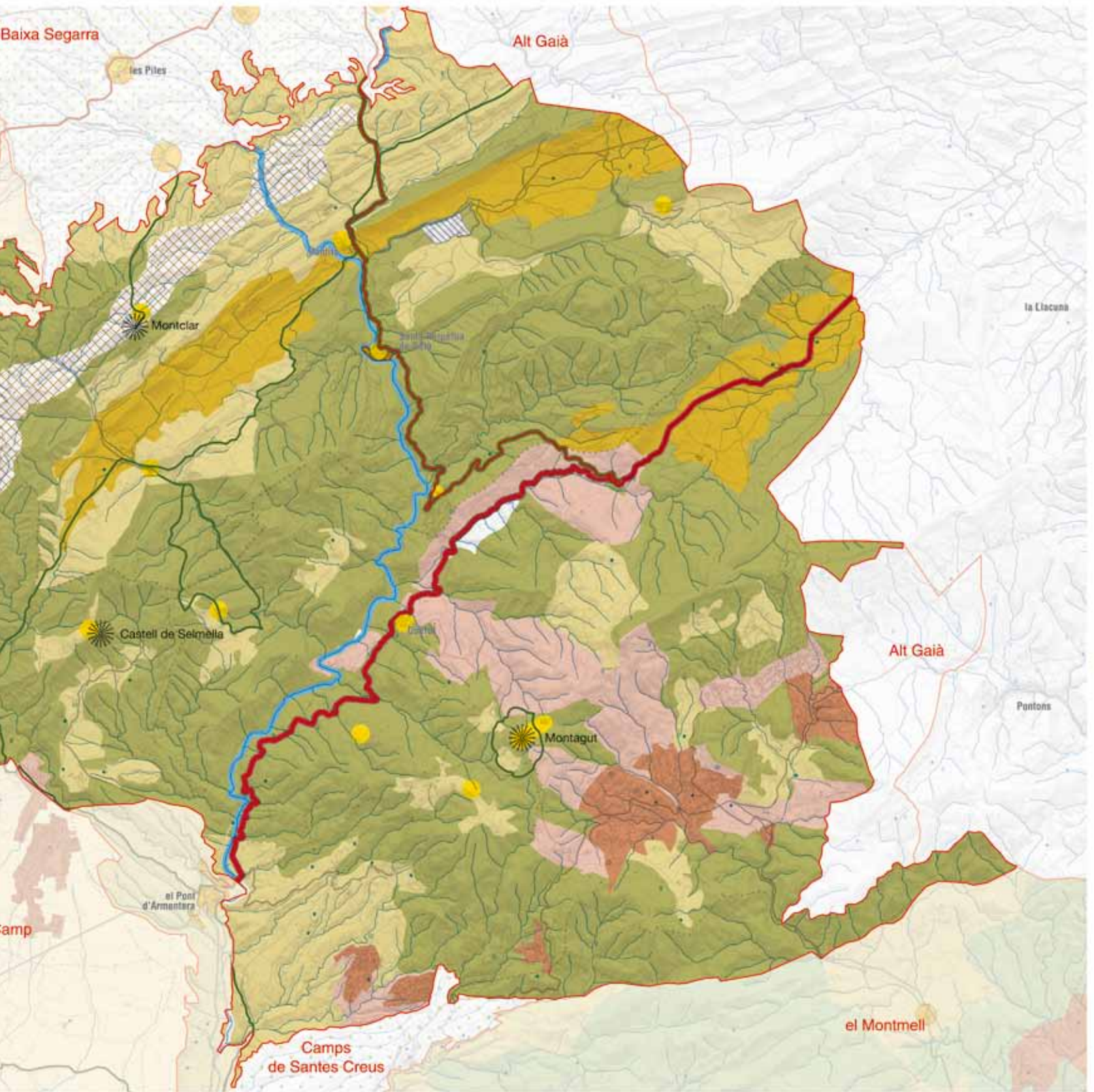
- Mirador
- Mosaic agroforestal
- Massa forestal
- Carretera d'interès paisatgístic
- Urbanització aïllada
- Sòl urbanitzable

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Remodelació de la carretera C-37
- Activitat extractiva
- Itinerari motoritzat
- Itinerari a peu

282

2. Baixa Segarra

Comarca:

Conca de Barberà.

Superfície:

17.125 ha

Municipis:

Passanant i Belltall, Valfogona de Riucorb, Llorac, Santa Coloma de Queralt, Conesa, nord de les Piles, Forès i de Rocafort de Queralt, Savallà del Comtat, extrem nord de Solivella i Pontils.

284

Monoconreu de cereal a les Piles. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Territori situat a una cota mitjana d'uns 700 m, a l'àrea de contacte entre l'extrem meridional dels altiplans de la Segarra, la conca d'erosió de Barberà i la Serralada Prelitoral.
- Els cursos alts dels rius Gaià i Corb drenen el territori i són els responsables del modelat del relleu.
- Predomini dels cereals, afavorits per l'existència d'àrees planes, fragmentades per estretes franges de vegetació que ressegueixen la xarxa de torrents.
- Es distingeixen tres àmbits paisatgístics: en primer lloc les costes o pendents forts situats als vessants orientats més o menys al sud, on l'aprofitament tradicional havia estat de camps de conreu estrets i allargats seguint les corbes de nivell i separats per marges de pedra seca. En segon lloc els altiplans (els "plans" en la terminologia local), que solen estar ocupats per amples camps de cereal. I, per últim, les obagues, on el pendent fort i la menor insolació han fet que la presència de conreu hi sigui força menor i hi domini el bosc de pi blanc, pinassa o pi roig junt amb roures de fulla petita.
- Poca presència de la vegetació espontània. Només algunes pinedes de pi blanc i pinassa. En algunes obagues i fons de vall hi apareixen rouredes de roure valencià.
- Paper rellevant de la ramaderia establada que comporta la proliferació d'equipaments agrícoles en les proximitats dels nuclis habitats, sobretot al voltant de Santa Coloma de Queralt.
- Petits nuclis de població disseminats articulats al voltant de Santa Coloma de Queralt, que segueixen el model de l'edat mitjana, conservant torres defensives i castells.

Mirador

— Itinerari motoritzat

14 Santa Coloma de Queralt - Forès -
Conesa - Santa Coloma de Queralt

16 Santa Coloma de Queralt - el Pont d'Arnertera

— Itinerari a peu

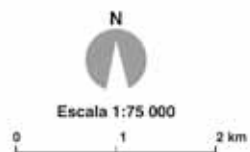
27 Biure - Montclar

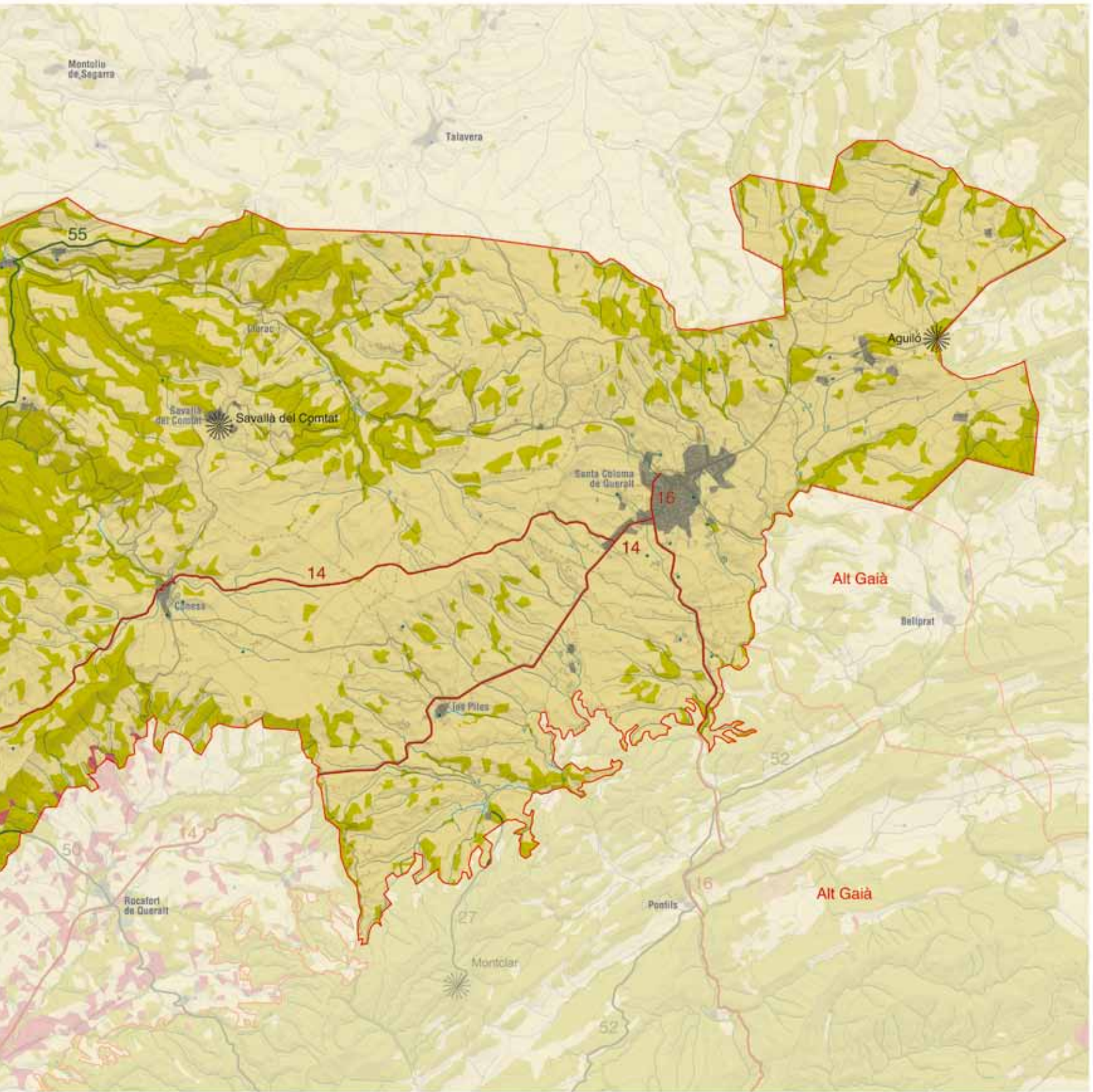
50 GR-175 - La ruta del Cister

55 GR-171

286

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

La baixa Segarra se situa a l'extrem septentrional del Camp de Tarragona, en una àrea on la comarca de la Conca de Barberà entra en contacte amb la Segarra i l'Anoia.

És un territori amb una gran diversitat estructural. De nord a sud comprèn la conca alta del riu Corb, els altiplans de Conesa i la conca de Santa Coloma de Queralt. El conjunt constitueix una àrea de transició entre el sector de conques d'erosió de la Conca de Barberà i els altiplans de la Segarra. L'altitud varia entre els 550 m de Vallfogona de Riucorb i els 895 m del Pla de Maria, el punt culminant, si bé la majoria de la unitat es troba al voltant dels 700 metres.

El relleu està modelat en materials sedimentaris de l'Oligocè que, a la vora sud de la conca de Santa Coloma de Queralt, estan basculats cap el nord-oest, a causa de l'aixecament del bloc de Gaià. En aquest sector predominen conglomerats, gresos i margues de colors rogencs, que són substituïts per calcàries detrítiques, margues i gresos groguencs d'origen lacustre tant en el centre de la conca com en els altiplans del sector de Conesa. Predominen els materials poc resistents que han estat rebaixats per l'acció de les aigües corrents i han deixat a la vista els materials carbonatats més compactes, que coronen turons com el de Forès i formen els fronts d'algunes costes.

288

L'estructura del relleu i el modelat posterior efectuat pels agents erosius (el riu Gaià i el riu Corb, principalment) ha condicionat la configuració d'una divisòria d'aigües que segueix la ruptura de pendent, des de l'extrem oriental de la serra del Tallat passant per les elevacions de la Faneca i de les Forques (a ponent de Forès) fins a Rauric i el turó del Montfred, ja en el límit amb la comarca de la Segarra. Al nord d'aquesta línia divisòria s'inicia un territori d'altiplans lleugerament inclinats cap el sud-oest, on la xarxa hi-

En les immediacions de Vallfogona de Riucorb la xarxa fluvial ha obert estretes i profundes valls. Boscos de pinassa i de pi blanc recobreixen densament les obagues. Observatori del Paisatge

drogràfica del riu Corb s'hi ha encaixat fins a obrir un conjunt de valls estretes a l'alçada de Vallfogona de Riucorb. Al sud, el treball erosiu del riu Gaià ha excavat una petita conca d'erosió al fons de la qual s'emplaça el poble de Santa Coloma de Queralt, el principal nucli de la baixa Segarra. Encara hi ha una petita àrea, al nord del poble d'Aguiló, que és drenada per la riera de Clariana, tributària del riu Anoia.

El relleu és molt variat i es caracteritza per una orografia de caràcter irregular. Els principals desnivells es localitzen a la vall del riu Corb, on les condicions orogràfiques fan molt difícils els conreus. Aquesta zona feréstega s'estén de fet fins a Conesa, on prenen forma unes planes extenses que s'han aprofitat per a l'agricultura: plans de Conesa, pla Serè, pla del Pi, pla de la Sala, pla d'en Canela, Comacabota, plans dels Corral, pla de Maria, plans de Mensa i pla del Codony. Aquestes planes, que es corresponen amb l'extrem meridional dels altiplans de la Segarra, acaben amb un desnivell molt marcat entre el tossal del cap de Terme i la Faneca que els separa dels terrenys topogràficament deprimits de la Conca de Barberà. La transició cap a la conca de Santa Coloma de Queralt és en canvi més suau, sense un pendent tan marcat. La conca de Santa Coloma de Queralt es correspon amb una cubeta d'erosió excavada pel riu Gaià. El seu origen és similar al de la conca de Montblanc, si bé menys evolucionat, de manera que es troba a una altitud mitjana de 700 metres. Estructuralment, forma part del conjunt de conques depressionàries que es troben al marge inferior de la Depressió Central Catalana.

El límit amb la conca de Montblanc, situada a un nivell topogràfic inferior, el dibuixa el coll de Deogràcies i la petita carena que cap al sud enllaça amb la serra de Comaverd. Pel costat sud, el modelat suau de la conca deixa pas a relleus més abruptes i recoberts pels boscos a l'alçada de Sant Gallard i Biure, que enllacen de forma gradual amb les muntanyes de l'alt Gaià.

Els corrents d'aigua de la baixa Segarra tenen poca entitat, però han ajudat a modelar un relleu que condiciona els assentaments humans i la disposició dels usos del sòl. El Gaià és el principal riu del sector sud. El torrent de Claret, la rasa de la Banya, la rasa del Pont Xic, el torrent de l'Argila i el torrent de Biure en són els principals afluents. Malgrat que només el curs alt del Gaià es troba dins la baixa Segarra, la seva importància en el procés de modelat és innegable, ja que és el principal agent que explica l'existència de la conca. El riu més important del sector nord és el Corb, afluent del Segre. El Corb neix entre Rauric i Montargull, dues pedanies de Llorac. Circula profundament encaixat en les calcàries micrítiques i les margues del sud d'Albió fins a arribar a Vallfogona de Riucorb. Els seus afluents són petits torrents per on es canalitza l'aigua que neix en els altiplans de Forès, Conesa i Rauric. El més important és el riu Seniol, que articula una petita xarxa de torrents estesos al voltant del pla de Maria.

L'activitat agrícola secular a la baixa Segarra ha provocat la desaparició de bona part dels espais forestals i ha fet retrocedir la vegetació natural als espais més inaccessibles. Les comunitats vegetals més esteses són les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), sovint amb un sotabosc de brolla calcícola, i els claps d'alzinars i carrascars, aquests darrers en estreta correspondència amb la

tendència continental del clima mediterrani que impera en el territori. Els 700 metres d'altitud mitjana impliquen unes temperatures anuals relativament baixes (9,8°C de temperatura anual mitjana a Santa Coloma de Queralt). Les serres que separen la baixa Segarra del mar provoquen que quedi un xic a redós de les perturbacions mediterrànies. Les precipitacions anuals oscil·len al voltant dels 500 mm, si bé el caràcter irregular del clima mediterrani provoca una alta variabilitat. El descens de les temperatures es fa notar sobretot a les obagues i als fons de les valls on es troben pinedes de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*) i de pi roig (*Pinus sylvestris*), presents sobretot als voltants de la vall alta del riu Corb fins a la Cirera, als relleus dels voltants de Conesa i en alguns indrets al sud de Forès. També hi ha claps de rouredes de roure valencià (*Quercus faginea*) que es localitzen sobretot al marge esquerre del riu Corb, a Passanant i en els fondals del sud del pla de Maria. A la vora dels cursos d'aigua s'hi fan comunitats de ribera.

La vegetació arbustiva només té una presència important al vessant sud de la serra del Tallat, si bé també és present en altres espais, sobretot en els terrenys més baixos i més assolats. Sol estar constituïda per brolles calcícoles de romaní (*Rosmarinus officinalis*).

Al marge esquerre del riu Corb, l'alternança de boscos caducifolis, boscos aciculifolis i algunes comunitats de vegetació de ribera (sobretot canyissars), formen un mosaic paisatgístic que ha merescut la inclusió de l'espai dins la xarxa Natura 2000, amb la denominació Obagues del riu Corb.

Els conreus herbacis de secà ocupen gairebé les tres quartes parts de la superfície de la baixa Segarra. Es localitzen sobretot a les zones més planeres: Aguiló, Santa Coloma de Queralt, Passanant, el corredor que formen la plana del Mensa, el pla de Codony i els plans de Conesa i el pla de la Sala. En els indrets de relleu més trencat, els conreus herbacis s'alternen amb espais boscosos, generalment pinedes i rouredes de roure valencià.

La parcel·lació agrària no segueix traçats rectilinis sinó que, a diferència d'altres espais, adopta línies més sinuoses adaptant-se a la configuració del relleu tot resseguint, sovint, les corbes de nivell. Als marges dels conreus es desenvolupen comunitats arbustives i herbàcies amb un paper important en la connectivitat ecològica a una escala local.

En relació amb l'activitat agrícola hi ha una important presència de granges i altres equipaments agraris, bastant visibles. Aquestes granges i equipaments es localitzen sobretot a la rodalia de Santa Coloma de Queralt.

Evolució històrica del paisatge

Les condicions del medi físic han permès l'assentament humà en el territori des de temps remots. Malgrat tenir un clima cru en relació amb els territoris del voltant, la combinació del clima amb sòls generalment argilosos (tot i que amb gran quantitat de pedres en alguns altiplans) ha permès una agricultura cerealícola important, amb uns dels millors rendiments de cereal de secà en tot el país.

D'altra banda, l'escassetat d'aigua, provocada per la ubicació del territori a la capçalera de diversos rius i torrents no ha estat obstacle per a una ocupació del territori que ha anat a buscar, històricament, la vora d'aquests cursos fluvials (el riu Corb, sobretot) o bé aquells punts dels altiplans on es localitzaven fonts naturals, en general d'escàs cabal, complementades amb l'aigua de cisternes.

S'ha de pensar que, malgrat que no hi ha dades, aquesta ha estat una zona bàsicament cerealista des de fa segles. L'ocupació humana és continuada, almenys des del moment de la repoblació cristiana en època feudal, que sembla clara al segle XI, tot i poder ser anterior en alguns punts. Des del castell de Queralt es va produir un salt posterior cap a la colonització de la baixa Segarra des dels castells d'Aguiló i de Santa Coloma. El procés de repoblació va condicionar una ocupació a partir de petits nuclis al voltant de castells o torres que van donar lloc als assentaments actuals i a les masies disperses. El cereal era el principal conreu, compartint protagonisme amb altres conreus com el safrà (edat mitjana i moderna, amb mercat a Santa Coloma). El territori s'anava configurant com a zona agrícola i Santa Coloma exercia de mercat de tota la baixa Segarra i territoris propers, com Bellprat i Pontils-Santa Perpètua de Queralt. Això va fer que, mentre les Piles i la resta de petits assentaments derivats de la repoblació medieval tenien unes dimensions modestes, Santa Coloma es va configurar com a nucli de certa importància. L'expansió agrària del segle XVIII va comportar el seu creixement fins als 1.900 habitants segons el cens de Floridablanca (1787), mentre que el conjunt de nuclis inclosos a l'actual terme de les Piles (les Piles, Biure, Guialmons, Figuerola i Sant Gallard), tot i créixer, no arribaven als 300 habitants en la mateixa data. Pel que fa als nuclis situats a l'altiplà de Conesa i a la vall del riu Corb (Rauric, la Cirera, Albió, Llorac, Vallfogona de Riu-corb, Conesa, Forès, Segura, Savallà del Comtat, Belltall, Glorieta i Passanant), cap no superava els 250 habitants segons el cens de Floridablanca (segle XVIII).

El màxim poblacional de Santa Coloma s'ateny el 1936, quan va arribar a més de 3.400 habitants. Després d'un cert estancament durant la postguerra, la davallada demogràfica va ser comuna a Santa Coloma i als altres nuclis de població fins a l'actualitat. La modernització de l'agricultura i la ramaderia (amb proliferació de granges d'aviram i bestiar perquè a l'entorn de Santa Coloma) va provocar la pèrdua d'actius agraris que no foren compensats pel sector industrial. El sector del tèxtil és testimonial actualment i el creixement de nous sectors, com el de prefabricats de formigó de capital local, malgrat ser l'activitat actual de major dinamisme, amb prou feines compensa la davallada de les altres activitats industrials. Hi ha un incipient turisme i un petit moviment de segones residències que ha comportat la restauració de cases antigues en els nuclis petits. En els darrers anys, el nombre de censats ha crescut de forma feble però continua a Santa Coloma i a les Piles.

Al sector dels altiplans de Conesa i a la vall del riu Corb, el màxim poblacional s'ateny a mitjan segle XIX, quan els termes municipals de la zona van arribar a assolir poblacions entre els 400 i els 600 habitants (amb l'excepció de Passanant que va arribar puntualment a superar els 1.000). Però la crisi agrària del final del XIX i la lògica industrial de les ciutats, que buidava les zones agrícoles,

va fer que des dels censos de 1860 o 1887, hi hagi hagut una davallada contínua i intensa de la població. El petit desenvolupament turístic de Vallfogona de Riucorb al voltant del balneari, a començament del segle xx va ser només una anècdota que no va aturar el despoblament impulsat per la progressiva modernització agrària i la manca d'industrialització. Els anys seixanta i setanta van ser especialment durs pel que fa a la pèrdua de població, i van deixar alguns nuclis completament deshabitats i d'altres amb una població ben escassa.

En relació amb l'agricultura, cal considerar l'expansió de la vinya al llarg dels segles xviii i xix, sempre com un conreu amb menor extensió que el cereal, segurament a causa dels condicionants climàtics. Això es pot veure en les xifres de l'amillament de la segona meitat del segle xix que cita Carreras Candi en la seva Geografia de Catalunya de l'any 1900. Segons aquestes dades, més d'un 50% del territori dels termes municipals de la baixa Segarra estava conreat, amb un clar domini del cereal (aproximadament un 35% del territori incloent-hi el guaret, encara important, i segurament conreus alternatius com lleguminoses, de menor extensió). La resta de zones conreades era ocupada per la vinya (9%) i petites extensions d'horta i oliveres, amb una presència relativament important d'avel·laners, que segurament ocupaven espais abandonats per la vinya arran dels efectes de la fil·loxera. També cal tenir en compte que possiblement algunes vores dels camps eren ocupades per oliveres i ametllers, tal com passava en altres zones properes. Aproximadament, un 8% de l'espai estava ocupat pel bosc, un 28% era inculte, mentre que un 18% de les terres eren pastures.

Durant el segle xix van aparèixer també les activitats industrials a Santa Coloma de Queralt, amb la presència de telers de filats i teixits de cotó, segurament per influència de la creixent activitat industrial d'Igualada. Aquesta activitat va contribuir al creixement de la població colomina a la segona meitat del segle xix. A l'inici del segle xx, la presència de la indústria tèxtil és clau per a entendre com Santa Coloma continuava creixent en un context rural abocat a l'emigració. Segurament recollí part de les pèrdues demogràfiques de la seva àrea d'influència, incloses les Piles i les poblacions de l'altiplà de Conesa i la vall del Corb.

Dels darrers quaranta anys cal destacar la modernització del sector agrari i la seva especialització en el cereal extensiu, la implantació d'algunes granges intensives (aviram i bestiar porcí), el descens de la ramaderia extensiva i l'escàs impacte, almenys fins ara, de les segones residències sobre el territori. En els darrers quinze o vint anys s'han refet cases de nuclis antics i s'ha revitalitzat el balneari de Vallfogona, que havia viscut alguns anys de decadència. Existeix una certa activitat turística, molt incipient, que a penes es reflecteix en alguns establiments de restauració, alguna casa rural, un càmping (Segura) i un centre nudista (el Fonoll, a Passanant i Belltall).

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de la baixa Segarra conserva, tot i la seva heterogeneïtat interna, una coherència que el singularitza respecte de les unitats veïnes. La configuració del relleu en conques i altiplans ha

permès un paisatge on predominen les grans àrees obertes, amb àmplies visuals presidides pels conreus de cereals. No és, però, un paisatge monòton: l'àrea agrícola està delicadament fragmentada per estretes franges de vegetació que ressegueixen la xarxa de torrents.

El poblament es concentra en nuclis compactes i de dimensions reduïdes. El seu emplaçament respon a lògiques diverses. Des de pobles que es localitzen en punts elevats com Forès, la Cirera, l'Aguiló o Passanant, seguint en bona mesura estratègies defensives d'èpoques preterites, fins a nuclis que se situen a les planes i que, actualment, a causa de la millor accessibilitat, són els que aglutinen la població de la unitat, especialment Santa Coloma de Queralt. Alguns pobles, com és el cas de Forès i l'Aguiló, emplaçats en punts prominents, són magnífiques talaies que ofereixen a l'observador extenses panoràmiques sobre el mosaic agroforestal.

El paisatge actualment dominant és una barreja entre zones de monoconreu de cereal, que ocupen la gran majoria del territori de l'àrea de Santa Coloma de Queralt, i un mosaic de camps de conreu i boscos i bosquines de pi i roure. En general, es poden distingir tres àmbits de diferents paisatges:

- Les costes o pendents forts situats als vessants orientats més o menys al sud. Constitueixen el front de la cuesta que formen els materials terciaris lleument inclinats cap a la plana d'Urgell. En aquests solans de pendents forts, l'aprofitament tradicional havia estat de camps de conreu estrets i allargats seguint les corbes de nivell i separats per marges de pedra seca. Actualment s'hi troben encara alguns camps de conreu, però la major part estan abandonats i dominen els bosquets de pi blanc (que amaguen els antics marges), les joncedes i fenassars allí on els marges es troben en bon estat i on s'ha mantingut el conreu fins més tard, i les garrigues i brolles, successores d'algun incendi forestal. Es pot veure bé aquest tipus de paisatge a la costa que ressegueix la unitat d'oest a est, entre la carretera de Belltall i

Bona part de la població s'ha establert tradicionalment en els punts més elevats del territori. Nuclis com l'Aguiló, Forès, Rauric, Llorac o Cirera són bons exemples del fenomen. A la imatge es pot observar el nucli de l'Aguiló. Observatori del Paisatge

Conesa, o en tota la solana de la vall del Corb i de la rasa de Saladern.

- Els altiplans (els "plans", en la terminologia local) presenten en general una lleu inclinació vers el nord-oest d'acord amb la disposició de les capes de roca. Solen estar ocupats per amples camps de cereal. Els camps estan separats per talussos més o menys coberts de vegetació arbustiva i esbarzerars. Als marges dels plans, quan comencen els pendents dels barrancs, o bé en els sectors més alts, on aflora la roca calcària, els camps estan substituïts per boscos mixtos de roure, pi roig o pi blanc, com a la serra de la Portella, els costers que separen la zona dels plans de Conesa. Cal tenir present que aquest paisatge depèn gairebé exclusivament de la pervivència de l'activitat agrària que l'estructura i que actualment està en recessió.

Resseguint els torrents i rases de la zona, sol trobar-se una filera de vegetació de bosc de roures i pins –com en el cas del riu Gaià–, amb presència de petits claps de bosc de ribera. També s'hi troben brolles, esbarzerars i joncedes.

D'altra banda, la presència de l'espai PEIN de les Obagues del Corb als termes de Llorac i Savallà ha de contribuir al manteniment del bon estat dels boscos mixtos de roure i pi. En el mateix sentit, les àrees forestals del conjunt de torrents i interfluvius del sud del pla de Maria, formen part de la xarxa Natura 2000.

- Les obagues són vessants de pendent marcat, si bé generalment menor que les solanes. El pendent fort i la menor insolació han fet que la presència de conreu hi sigui força menor i hi domini el bosc de pi blanc, pinassa o pi roig junt amb roures de fulla petita. El cereal forma claps aïllats o ressegueix graons formats per la disposició dels estrats més tous, antigament amb marges, allí on el pendent és menor. A les parts baixes dels vessants o a l'enllaç amb els altiplans hi és més present.

El risc d'incendi forestal és elevat en alguns indrets de la unitat. La sequera junt amb la força de la marinada a l'estiu són factors de risc constant cada any. Les parts obagues de les muntanyes presenten condicions d'humitat que dificulten la proliferació d'incendis. Les solanes, en canvi, tenen característiques que fan que els incendis hi siguin presents amb certa periodicitat, agreujats per la vegetació herbàcia i arbustiva, a més de pels boscos de pi blanc, de caràcter piròfit. Com a elements positius s'ha d'esmentar el paper de tallafocs naturals dels camps i la consegüent fragmentació de les masses de bosc. També la facilitat d'accés a la major part del territori gràcies a les nombroses pistes forestals i pistes d'accés a les finques. De tot l'àmbit, només el sector sud de la baixa Segarra (els primers contraforts de les muntanyes de l'alt Gaià, amb un recobriment majoritàriament forestal, i el mosaic agroforestal del sector oriental de la conca de Santa Coloma de Queralt) forma part d'un perímetre de protecció prioritària en prevenció dels incendis forestals.

Aquest esquema general del paisatge agrari i forestal, cal completar-lo amb quatre subàrees singularitzades. En primer lloc, els plans de Conesa, que s'allarguen cap a Santa Coloma de Queralt i que formen un altiplà on domina de forma molt clara el monocon-

reu cerealista i on el bosc hi és només puntual. En segon lloc, la vall del riu Seniol –o rasa de Saladern– i especialment la vall del Corb donen lloc a un paisatge de vall clarament individualitzat de la resta per la presència de la petita plana al·luvial, amb una línia de bosc de ribera i conreus d'horta i vinya entre el cereal que li confereix personalitat pròpia. També aquí els ametllers i les oliveres apareixen a les parts baixes de la vall. En tercer lloc, el sector de contacte amb la unitat de l'alt Gaià, des del coll de Deogràcies fins a Aguiló és més ondulat i amb més fragments de bosc o vegetació natural. Finalment, la conca de la riera de Clariana és una clotada més planera on els conreus hi tenen una major presència.

La ramaderia és, en general, escassa, però encara hi ha algun ramat d'ovelles i de cabres que mantenen els antics camps de conreu com a herbassars per a pastura. La silvicultura no és una activitat important a la zona i es limita a tals esporàdiques sense planificació. En ambdós casos són activitats amb tendència a desaparèixer.

Pel que fa als nuclis urbans, cal distingir Santa Coloma de Queralt de la resta. Santa Coloma manté un centre urbà de construcció antiga al voltant de la plaça Major, amb carrers estrets i cases de pedra, vorejat per ravals més moderns de tipologia constructiva més diversa: des de cases entre mitgeres dels segles XIX i l'inici del XX fins a dos petits sectors d'habitatges unifamiliars moderns. Els sectors nord-oest i nord-est del nucli urbà estan dominats per les instal·lacions industrials, on tenen molta presència les empreses de prefabricats de formigó, situades al costat de la C-241. També a la sortida en direcció a Sarraí es localitzen naus industrials de gran superfície.

A la resta del territori, els nuclis urbans són de petita dimensió, de vegades, agrupacions d'algunes cases i prou. La tipologia d'edificació sol mantenir l'edifici de pedra o arrebossat i pintat, amb finestres i portes amb llindes de pedra. A la Pobla de Carivenys hi ha una petita zona que, per tipologia constructiva, és assimila-

Tot i que aquest paisatge manté encara en bona mesura un mosaic paisatgístic tradicional, en certs punts proliferen equipaments agrícoles i algunes granges poc integrats en l'entorn. A la imatge, equipaments agrícoles a l'est d'Albió (municipi de Llorac). Observatori del Paisatge

ble a les urbanitzacions d'habitatges unifamiliars tan presents en altres indrets de Catalunya, mentre que a les Piles s'hi han construït algunes fileres d'adossats. Cal esmentar en diversos indrets la presència de naus i d'alguns xalets prefabricats de formigó. En el primer cas són edificis de suport a l'activitat agrària –per guardar-hi el tractor o la palla– a la vora dels nuclis urbans o en algun cas, aïllats. En el segon, es tracta de cases relativament recents, poc esteses i que només algunes vegades es troben a l'interior de nuclis urbans. També fora dels centres urbans, de forma disseminada (especialment en el terme de Santa Coloma), hi ha una presència significativa de granges.

La dinàmica demogràfica tendeix a mantenir els actuals nuclis urbans amb dimensions reduïdes, excepte a Santa Coloma de Queralt i, de moment, la demanda de segones residències és escassa. Per tant, no hi ha creixements urbanístics que puguin desvirtuar gaire el model heretat, tot i que va augmentant l'arribada de residents de cap de setmana i vacances.

Com a única infraestructura important es pot ressenyar la C-241, que travessa la unitat en sentit longitudinal sud-oest/nord-est i al costat de la qual es troben els tres nuclis principals: les Piles, Santa Coloma i Aguiló. És una carretera amb força trànsit, especialment a través de la comunicació amb l'N-II a la Panadella, que es fa per la T-221. Tant l'una com l'altra tenen una certa amplada i faciliten l'entrada i sortida no tan sols de turismes sinó també de grans camions que serveixen a les empreses de Santa Coloma.

292

Les altres carreteres són locals i a penes tenen incidència paisatgística i econòmica, amb l'excepció de la C-14, que travessa el nucli de Belltall.

La configuració topogràfica suau i amb nombrosos altiplans de la unitat i la seva extensa xarxa de camins faciliten la instal·lació dels aerogeneradors i redueixen les obres necessàries per a la implantació de parcs en relació amb altres zones d'aquestes comarques. Tanmateix, la qualitat del paisatge de tot l'àmbit és elevada i la proliferació de parcs eòlics al llarg de les línies de carena i la presència d'aerogeneradors i línies elèctriques, elements de caràcter artificial molt visibles, poden afectar els valors estètics i de ruralisme que caracteritzen la baixa Segarra.

Expressió artística del paisatge

El paisatge de la baixa Segarra no ha comportat l'existència d'obra artística d'interès més enllà de la local, almenys pel que fa a pintura, fotografia o altres arts de la imatge. Pel que fa a pintors, cal esmentar l'obra d'Enric Pinet, recollida en part en un petit museu a Vallfogona de Riucorb, que en algunes obres va pintar els pobles de la vall del Corb, i també l'obra anterior del sabadellenc Joan Vila-Puig, amb estampes de pobles i feines del camp relacionades amb el secà.

En relació amb la literatura, cal destacar l'obra del rector de Vallfogona (s. xvii) que, tot i que en general no tracta del poble o la zona, sí que dedica alguns dels seus versos satírics, per exemple, al riu Corb, un dels elements geogràfics més representatius de la zona:

Pintura del paisatge de l'entorn de Vallfogona de Riucorb a principis de la dècada de 1930. Autor: Joan Vila-Puig (1933)

“Ací lo Nil no ens rega,
Ni el Danubi ens circueix,
Ni a Ganges hi ha qui el conega
Ni el Tigris ens dóna peix,
Ni hi ha qui de l'Èufrates bega.
Una petita riera
Banya esta nostra ribera,
Que tota es conreua i llaura,
I si qual Taix, no la daura,
Daura-la d'altra manera”
(Rector de Vallfogona, 1820: p. 63-64).

El nucli urbà de Vallfogona mostra rajoles amb la reproducció de versos del famós rector a tots els carrers, que contribueixen a donar singularitat al poble.

D'altra banda, hi ha un text històric que ha contribuït a donar a la vall del Corb un valor de ruralisme i autenticitat relacionat fins i tot amb les essències catalanes. Es tracta d'un text del catalanista Josep Coroleu publicat a *La Renaixensa* (1892), que en parla com “la vall de les Papallones” i en lloa tant el paisatge com la salut del clima i de l'entorn. Un dels paràgrafs diu: “Assí tot es català pur y castís, sens barreja de cosmopolitisme en lo llenguatge, en les costums, ni en les idees. Aixó es la patria; la patria no adulterada per los que creuen que no es possible'l progrés sino blasfemant d'ella i renegant dels avis” (Coroleu, 2006: p. 82).

Les publicacions que tracten la baixa Segarra des del punt de vista turístic en destaquen l'interès històric dels nuclis de població i les virtuts estètiques del mosaic de cereal i bosc existent a la major part de la zona.

La vall del Corb disposa de diverses publicacions de tipus guia que tenen interès per les fotografies i els textos dirigits als visitants.

Els valors remarcats són: el paisatge rural poc artificialitzat, que combina diversos tipus de conreu i boscos; els elements històrics (castells, esglésies); l'arquitectura medieval de pedra i, en algun cas, els elements de pedra seca; els pobles de "marca"; els elements medievals de la vila de Santa Coloma de Queralt (església, castell, Santa Maria de Bell-lloc, call jueu, portals); el balneari de Vallfogona; els molins antics i l'alimentació artesana.

Valors en el paisatge

Pel que fa als valors estètics, el conjunt de la baixa Segarra presenta unes característiques paisatgístiques de gran valor, bàsicament pels motius següents:

- El mosaic agroforestal que domina el sector de la vall del riu Corb, amb poca presència d'elements artificials i relleu ondulat, pot resultar molt atractiu per a la majoria de la població urbana i de la zona mateixa, ja que transmet una idea de ruralisme i tranquil·litat. Al mateix temps, la fesomia canviant d'aquest paisatge, on hi ha una presència significativa de roures i altres arbres de fulla caduca (almenys a les obagues) junt als camps de cereal, li dóna un valor afegit. A la primavera la imatge és de verdor. A l'inici de l'estiu destaca el contrast entre el verd del bosc i el groc del cereal. A la tardor són els diversos tons de la fulla dels arbres els que destaquen i a l'hivern és la presència de la boira als fondals o les gebrades sobre els arbres i els camps. És cert que aquest tipus de paisatge pot repetir-se, de forma similar, en altres indrets de les parts altes de la Depressió Central Catalana, però a les comarques de Tarragona, els elements de pedra seca contribueixen a donar-li un valor afegit.
- El domini del conreu de cereal als plans de Conesa i Santa Coloma de Queralt, trencat per petits bosquets i rases i amb poca presència d'elements artificials, resulta molt atractiu i en destaca la verdor dels camps a la primavera.
- Amb l'excepció de Santa Coloma, els nuclis urbans mantenen, en bona part, una tipologia d'edificis de pedra o amb elements

Conreus herbacis estructurats per marges de pedra seca a prop de Santa Coloma de Queralt. Observatori del Paisatge

de pedra que també contribueix a donar una imatge de ruralisme al territori (sovint més buscada que real, ja que hi ha moltes cases de propietaris forans). Cal remarcar la qualitat constructiva de la pedra calcària dels altiplans de la baixa Segarra.

D'altra banda, la disseminació d'assentaments pel territori també ajuda a donar valor al mosaic agroforestal dominant. Potser la zona on aquests valors són més clars és a la vall del Corb, on s'afegeix un relleu més destacat (i per tant més "de muntanya" tot i les modestes alçades) als elements esmentats. Aquest fet ha donat lloc, des de fa anys, a una certa presència de visitants interessats per l'entorn, presència incrementada a més pel balneari de Vallfogona.

El cas de Santa Coloma és diferent, ja que constitueix una vila relativament gran en un entorn de nuclis de molt petita dimensió. L'interior de la vila té zones i punts de gran valor estètic, com ara els entorns de l'església, el barri jueu o els voltants de la plaça Major.

Des del punt de vista dels valors ecològics, destaca la presència de l'Espai d'Interès Natural de les Obagues del riu Corb, compost per 327 ha de boscos mixtos de roure de fulla petita, pi i alzina. La seva vàlua rau en el fet que constitueix una irradiació meridional del domini climàtic de la roureda de roure de fulla petita. A aquest fet cal afegir la varietat d'ambients presents en el territori (diversos tipus de bosc i bosquines, a més d'espais conreats força imbricats), que donen lloc a un elevat nivell de biodiversitat, amb espècies de fauna i flora pròpies dels boscos eurosiberians i també dels secans interiors.

La funció de connector biològic és aplicable a tot el territori en general. Constitueix una zona de pas entre el Pirineu i el litoral a través de la zona més elevada de la Depressió Central (la Segarra) i les muntanyes del Gaià, indrets amb feble pressió humana si s'exceptuen els conreus de cereal de secà, part indestruïble del paisatge. D'altra banda, a l'oest la unitat es perllonga cap a les muntanyes del Priorat per la carena de la serra del Tallat constituint també una zona de pas entre indrets de muntanya mitjana interior. Finalment, i de forma puntual, cal esmentar el valor dels rius i rieres existents (capçalera del Gaià, el Corb, el riu Seniol, les rases de Conesa i Forès, el torrent de Biure), que mantenen petits boscos de ribera i fins i tot alguns canyissars de certa grandària en alguns punts (prop de Saladern, per exemple).

Entre els valors productius, com ja s'ha comentat, es troba el cereal de secà. La bona composició dels sòls i l'activitat agrícola secular proporciona valors de fertilitat molt bons per a un indret de secà com aquest. Tot i això, hi ha determinades àrees, com les parts més altes dels altiplans, molt pedregoses, factor negatiu per al conreu. Aquest fet, però, es compensa amb la fertilitat dels "fondos". De fet, l'especialització és gairebé total en el blat i l'ordi. També les terrasses del Corb són indrets amb bona fertilitat que històricament han estat utilitzats per a d'altres conreus com la vinya, les oliveres i l'horta.

Pel que fa als aprofitaments forestals, podrien ser superiors als actuals. L'estructura de la propietat, la fragmentació de les taques de bosc, la mínima rendibilitat de l'activitat forestal i la destinació al conreu de bona part de les terres dificulten enormement aquesta

possibilitat. La qualitat dels sòls i el clima de muntanya mitjana també podrien afavorir una major producció forestal, tant de coníferes com de planifolis.

Les activitats cinegètiques es donen amb una certa importància i estan basades en el senglar i la caça menor, especialment les perdus (amb repoblacions periòdiques). La baixa Segarra es beneficia de la proximitat de zones amb major riquesa com les muntanyes de l'alt Gaià.

Les activitats mineres i industrials són gairebé inexistentes, tot i que històricament hi ha hagut molins i alguna bòbila (la Teuleria, prop de Santa Coloma). La qualitat de la pedra ha afavorit en indrets puntuals l'extracció de lloses de calcària, però no es tracta d'una activitat continuada en el temps ni de gran volum. És cert que les indústries, especialment les de prefabricats de formigó de l'entorn de Santa Coloma de Queralt, utilitzen l'aigua local com a part de la producció, però la resta de matèria primera ve de fora.

La ramaderia extensiva ha donat lloc a la producció de formatges artesanals a Albió.

L'activitat turística té un punt d'interès des de fa almenys un segle al balneari de Vallfogona. Això fa que, després de l'agricultura, el turisme sigui l'activitat econòmica que més rendes genera, tant per la presència del balneari com d'un hotel especialitzat, a més d'un conjunt de segones residències i apartaments de lloguer. L'activitat es concentra en els mesos d'estiu però, cada cop més, es reben també força visitants per les vacances de Setmana Santa i els caps de setmana del bon temps. També cal esmentar el centre nudista del Fonoll (Passanant). Destaquen també diversos punts d'interès històric i artístic a Santa Coloma, tot i que no ha generat gaire dinamisme turístic, si s'exceptua algun restaurant i l'obertura d'un hotel. A la resta del territori, tot i que l'ambient rural, amb evidents atractius paisatgístics i patrimonials, podria permetre una major explotació del turisme, el desenvolupament d'aquest sector hi és molt limitat, amb un càmping a Segura, una casa de colònies a les Piles i algunes cases rurals. L'hivern és fred i amb boires freqüents, fet que dificulta l'arribada del turisme, però la resta de l'any ofereix sens dubte un condicionant climàtic prou bo per a permetre una activitat força més desenvolupada.

Els valors històrics més destacables del paisatge de la baixa Segarra són:

- El patró de poblament, amb l'única excepció del balneari de Vallfogona, és molt similar al de l'alta edat mitjana: petits nuclis de població disseminats articulats al voltant de Santa Coloma de Queralt, centre tradicional de mercat.
- D'aquest patró de poblament resten encara, tot i que en diversos estats de conservació, torres defensives i castells (Santa Coloma, Aguiló, les Piles, Biure i Savallà del Comtat) que evidencien el paper d'avançada de la zona en època d'expansió dels comtats catalans cap al sud. La reconquesta fou organitzada a partir del castell i comtat de Queralt. Cal remarcar també la línia de castells del Gaià i el seu interès medieval. També es reconeix la petjada dels templers (i hospitalers) en alguns punts medievals de Santa Coloma.

- La pervivència d'alguns exemples de molins medievals com el d'Albió o el de la Cadena, fortificats, o els de la Torre o de Sant Gallard de Baix, tenen tots un gran interès.
- El conjunt monumental de Santa Coloma de Queralt, amb l'església, el castell dels Comtes, el call jueu i Santa Maria de Bellloc com a punts més interessants. A més, cal remarcar l'interès i qualitat constructiva dels nuclis antics d'Aguiló i les Piles.
- Els conjunts monumentals històrics i artístics de la Sala i de Conesa, a més de l'interès i qualitat constructiva dels nuclis antics de Savallà del Comtat, Vallfogona i Passanant.
- Un conjunt d'esglésies medievals força interessant (Conesa, Forès, Sant Pere de Savella, Sant Blai del Fonoll, etc.) juntament amb les esglésies romàniques de Sant Vicenç d'Aguiló, Sant Jaume d'Almenara, Sant Pere de les Roques, Sant Miquel de la Portella, Santa Maria de Guialmons, la Mare de Déu de la Llet de Sant Gallard i Sant Salvador de Figuerola.
- La petjada dels templers, hospitalers i el Cister en diversos nuclis de la baixa Segarra.
- La presència d'un conjunt de construccions agràries de pedra seca de força interès (marges, pallers, colomers, masets, cabanes...).

No es poden identificar espais de gran importància simbòlica, religiosa o mitològica. Potser cal esmentar el Fonoll, lloc on es realitzava fins als anys seixanta del segle xx un pelegrinatge per Sant Blai. Sí que es pot dir que un dels valors associat al ruralisme de l'entorn és, sens dubte, la tranquil·litat. D'altra banda, tot i que a Catalunya existeixen exemples similars, aquest paisatge és singular en el conjunt del Camp de Tarragona. Un dels valors de la zona és la integritat amb què es conserva el paisatge des del punt de vista de l'escassa artificialització. Pel que fa als espais d'ús social, no hi ha indrets que tinguin un especial interès al marge de punts de valor local, com ara alguna font o alguns espais propers als rius i torrents. Potser el balneari de Vallfogona sigui l'indret més representatiu en aquest sentit i l'únic que pot tenir una dimensió que traspassi l'àmbit local.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Entre els diversos punts amb vistes panoràmiques a la baixa Segarra, es podria destacar Aguiló, com a punt més visible de tota la unitat, situat dalt d'un turó que permet contemplar tot l'alt Gaià i també la vall de la riera de Clariana, a part d'una bona panoràmica del Pirineu. Aguiló era un punt estratègic en la xarxa de castells medievals i per tant visible des de pràcticament tots els castells del comtat.

Des de la carena del coll de Belltall fins a prop de Conesa, s'ofereixen unes visions panoràmiques esplèndides cap a la Conca de Barberà i les serres de la Llena, muntanyes de Prades, Miramar, Voltorera, Cogulló-Comaverd, Montclar i Queralt.

També destaca el mirador del poble de Forès i altres punts accessibles per pista, com el tossal de les Forques, prop d'aquest poble.

Per últim, cal ressaltar les magnífiques panoràmiques de la plana d'Urgell i la Segarra que s'observen, en dies clars, des del mirador de Savallà del Comtat.

Altres punts que ofereixen panoràmiques de la baixa Segarra són els petits turons centrals com el de Guialmons, Montargull o Montfred, en el límit nord, on hi ha una bona perspectiva de la clotada de l'Alt Gaià, tot i que els diferents graons que marca el relleu descendent dificulten una vista àmplia. També des de la serra de la Portella hi ha una bona panoràmica tant cap a la vall de la riera de Clariana –amb Montserrat al fons, i en dies clars, el Montseny– com cap al nord, vers la plana de la Segarra i les muntanyes del Pirineu. Des del coll de Deogràcies es pot gaudir d'una bona perspectiva cap a la capçalera de la conca de la riera de Vallverd i els plans d'Almenara, amb bona perspectiva cap a la vall de Bellprat i la serra i castell de Queralt.

Pel que fa a itineraris, la unitat és travessada per diversos senders, tant de petit (PR) com de gran recorregut (GR). Destaca el PR-21 que va de Biure al Montclar (948 m), que es troba a la unitat veïna de l'alt Gaià. Aquesta ruta mostra la suavitat de línies dels canvis entre camps de cereals i boscos, i ens ressegueix la història de la reconquesta des del segle *ix* a l'*xi*, passant per castells, camps de cereals, ermites romàniques i torres de guaita.

Altres rutes que s'han de prendre en consideració són el GR-171, que entra a la unitat per Albió i d'aquí continua pel balneari de Vallfogona, Segura, Saladern i el Fonoll. D'aquí es dirigeix cap a Forès pel barranc o rasa de Forès, tot i que l'antic recorregut (ara GR-171-1) dóna un petit tomb per Savella. Des de Forès, el GR-171 continua per la serra del Tallat en direcció a Senan. El GR-171 permet veure alguns dels indrets de vegetació natural més interessants de la unitat, com les valls de les rases de Saladern i Forès, i algunes zones d'altiplans com Segura i Forès. Recorre també els principals punts turístics de la zona, com el Fonoll i el Balneari, a més de llocs d'interès arquitectònic i històric com Albió, Segura, Saladern, el Fonoll, Savella i Forès.

També ho seria el GR-175, que forma l'anomenada Ruta del Cister, que uneix els tres grans monestirs de Santes Creus, Vallbona de les Monges i Poblet. Aquesta ruta arriba a la unitat a Forès procedent de Rocafort de Queralt i tot seguit pren direcció oest, coincidint amb el GR-171 uns tres quilòmetres. Després se'n separa en direcció cap a Belltall i Vallbona de les Monges. El principal atractiu del recorregut per la unitat és el pas per la carena de Forès i els Comalats, amb panoràmiques magnífiques sobre la Conca de Barberà i la Serralada Prelitoral, a més de les poblacions de Forès i Belltall.

Les rutes motoritzades més destacades parteixen de Santa Coloma de Queralt. La primera surt de Santa Coloma de Queralt en direcció sud per la C-241, i tot just sortir del poble trenca a mà dreta per agafar la carretera de Codony, que enllaça directament amb Conesa creuant un mosaic agrari formidable, caracteritzat pels conreus de cereals dels suaus pendents de lo Codony (792 m) i del tossal Rodó (764 m). Un cop a Conesa s'agafa la pista a Forès, que surt del poble resseguint el barranc de les Codines, i combina el mosaic agrari amb bosquines. Finalment, la ruta torna a Santa

Coloma de Queralt enllaçant des de Forès amb la T-233 fins a Sarral, i d'aquí per la C-241 al punt d'origen.

També des de Santa Coloma de Queralt surt la T-224 que duu fins a Vallfogona de Riucorb. Aquest itinerari ressegueix el curs del riu Corb, on a l'alçada de Llorac entra en un perfil de vall més vertical i capritxós, per sota de l'Espai d'Interès Natural de les Obagues del Riu Corb.

Per acabar, cal destacar l'itinerari que s'endinsa en la unitat veïna de l'alt Gaià, que parteix de Santa Coloma de Queralt per la T-201, i passa per Pontils, Santa Perpètua de Gaià, Seguer, Esblada, Querol i arriba fins al Pont de l'Armentera per la C-31. En aquesta ruta es gaudeix del contrast del paisatge agrari de secà de l'inici, als boscos de les serres de Brufaganya i de Comanroquer, en especial el tram entre Pontils i Seguer.

Possible evolució del paisatge

A mitjà i llarg terminis, les tendències no són clares. En ser un paisatge molt dominat pel cereal, el rumb que prengui la Política Agrària Comuna ha de ser clau. L'alternativa de conreu és difícil atesa l'escassetat de les condicions naturals, i la poca població activa agrària, com correspon a una zona de cereal extensiu, dinàmica que sembla difícil que variï en un futur proper. De fet, sembla que la superfície ha incrementat en els darrers anys com a conseqüència de l'ampliació de camps de conreu.

No sembla que l'envelliment de la població activa agrària pugui ser un motiu d'abandonament del conreu com ho va ser, en el seu moment, l'emigració a les ciutats dels anys seixanta i setanta. Les tecnologies actuals permeten portar centenars d'hectàrees de cereal en una sola explotació, ja que és un conreu completament mecanitzat. El futur sembla que porta a una concentració de les terres en explotacions cada cop més grans, més que a un abandonament important. Per tant, en aquest sentit no sembla que el paisatge agrari hagi de variar gaire.

No es creu tampoc que el paisatge forestal canviï en un futur proper. En tot cas, i com a conseqüència de l'escàs aprofitament dels boscos, es pot donar un augment de la superfície de roures i alzines en detriment de les pinedes que ara ocupen bona part del territori. Cal pensar també que, si continua la tendència a l'abandonament de la ramaderia extensiva –malgrat les subvencions europees–, àrees que ara són pastures –com ara antics camps de conreu abandonats a les solanes– poden acabar convertits en nous boscos.

La protecció de les obagues del Corb ha de permetre el manteniment d'un espai representatiu que millori les característiques de les comunitats vegetals existents, especialment les rouredes.

Tant en el cas dels boscos com en el dels conreus, no es creu que el canvi climàtic hagi de tenir uns efectes gaire importants d'alteració de les característiques del paisatge de la zona. Tant el cereal com els boscos de roures, alzines i pins, segurament poden adap-

tar-se prou bé, a llarg termini, als possibles canvis, almenys durant els primers decennis del segle.

Una qüestió que s'ha plantejat en algun debat sobre el futur de la zona és la possibilitat d'experimentar un creixement de l'activitat ramadera intensiva, atès que les actuals zones d'implantació a Catalunya tenen un grau de saturació important i greus problemes de contaminació d'aqüífers. No sembla que a curt termini això hagi de ser una realitat, malgrat el dinamisme del sector a Santa Coloma, però podria tenir una certa presència en el futur.

Potser l'activitat que té un futur de més creixement és el turisme d'interior, tant en els tres punts més importants de la zona (Santa Coloma de Queralt, balneari de Vallfogona i el Fonoll) com en general en tots els nuclis. Aquest pot ser un fet que ajudi a actuar sobre aquells aspectes de paisatge que ara presenten més dèficits i que ja s'han esmentat en apartats anteriors.

La localització allunyada en relació amb els grans nuclis urbans del Camp de Tarragona no fa pensar en un creixement demogràfic sensible, encara que la qualitat de l'entorn pugui ser un atractiu. Per tant, el creixement dels nuclis urbans queda força circumscrit a l'entorn de Santa Coloma, i a les segones residències i establiments turístics que puguin desenvolupar-se puntualment i moderadament en altres indrets d'aquest paisatge, especialment a l'entorn del balneari de Vallfogona o al nucli naturista del Fonoll.

296

Pel que fa a la indústria, es pot plantejar un creixement industrial a Santa Coloma i rodalia, basat en els sectors més dinàmics, sobretot els prefabricats de formigó, però també d'altres tipus. La proximitat de l'N-II i l'existència de terrenys amplis poden ser factors que ho afavoreixin. Tanmateix, l'allunyament dels grans nuclis de població fa pensar que aquest creixement no serà gran.

Perifèria de Santa Coloma de Queralt amb la presència d'algunes naus industrials i construccions dedicades a l'activitat agrícola o ramadera. Observatori del Paisatge

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- Per bé que els conreus són molt productius, el fet que hi domini una mateixa tipologia –cereals– el fa vulnerable a les dinàmiques de mercat i a les polítiques europees. Caldria buscar la diversificació de l'activitat econòmica de forma integrada a la realitat de la baixa Segarra. Una major varietat de cultius també incrementaria la diversitat paisatgística de la unitat.
- Les activitats amb més impacte es concentren en una mateixa zona –a l'entorn de Santa Coloma de Queralt–. Caldria seguir en aquesta direcció de concentració d'elements en aquest mateix punt, però de forma ordenada i seguint criteris d'integració paisatgística.

Oportunitats:

- El sentiment de comarca, o de pertànyer a un territori amb una identitat pròpia i diferenciada és un dels elements més favorables per a la preservació de la qualitat paisatgística d'aquesta zona. El paisatge de la baixa Segarra se singularitza per haver quedat relativament al marge dels impulsos transformadors més recents. És en aquest sentit que aquest territori es promociona com a lloc rural i tranquil.
- Altres factors que ajuden al desenvolupament local a partir de productes endògens són els basats en rutes que posen en valor el patrimoni històric present a la baixa Segarra.
- Dins la unitat es distingeixen quatre àrees amb unes característiques paisatgístiques pròpies, fet que augmenta el valor escènic del conjunt.
- La població es concentra als nuclis urbans, la majoria dels quals encara mantenen la seva fisonomia original, fet que ajuda a la promoció dels valors de tranquil·litat i ruralisme anteriorment citats.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial del Camp de Tarragona.

OQP 1

Un patró històric de poblament medieval ben conservat i sense la presència d'elements que entrin en competència amb les fites patrimonials rellevants o que redueixin la qualitat de les façanes paisatgístiques de les poblacions. Aquest patró històric de poblament medieval, principalment dels pobles de Forès, Passanant, Conesa, Savallà del Comtat, Albió, Llorac, la Cirera, Rauric i Aguiló,

està format per nuclis compactes i petits sovint situats en punts prominents al voltant de castells o torres de defensa.

OQP2

Un patrimoni edificat i urbanístic de poblacions mantingudes al marge de les transformacions actuals, rehabilitat i mantingut viu quant a l'ús, en què es conservin els trets característics que l'identifiquen.

OQP3

Un paisatge rural viu dominat per conreus de secà i construccions tradicionals de pedra seca que conservi mostres representatives d'aquestes construccions i eviti la banalització i l'artificialització dels espais oberts amb elements o instal·lacions de poca qualitat

estètica. Aquest paisatge, que se situa principalment entre les poblacions de Passanant i Belltall, Conesa, les Piles, Santa Coloma de Queralt, està caracteritzat per un relleu variat amb amples visuals dominades pels cultius de cereals distribuïts en camps ondulats separats per retalls de boscos o bosquines que se situen en els marges. Aquest territori conté un variat i ric patrimoni de construccions agràries de pedra seca que configuren aquest paisatge rural.

OQP4

Un paisatge urbà de la població de Santa Coloma de Queralt, endreçat i harmònic, que creixi d'una manera ordenada per conservar el seu caràcter nodal i per evitar la dispersió de noves edificacions i teixits urbans per la rodalia, per tal de promoure'n el ric patrimoni històric i urbanístic (plaça porxada, call jueu, recinte emmurallat...).

Àrees amb valors especials per protegir

- Elements patrimonials: esglésies romàniques de Sant Jaume d'Almenara, de Sant Miquel de la Portella, de Sant Vicenç d'Aguiló, de Sant Pere de les Roques i de la Mare de Déu de la Llet de Sant Gallard; esglésies medievals de Sant Pere de Cavalla, i de Sant Pau del Fonoll; i els castells de les Piles, d'Aguiló i de Forès. Restauració, manteniment i valoració, tant del patrimoni com de l'entorn immediat.
- Façana i perímetre visual dels nuclis rurals de Forès, Passanant, Conesa, Savallà del Comtat, Albió, Llorac, la Cirera, Rauric i Aguiló: pel valor identitari que contenen, cal regular-ne, a través del planejament urbanístic, l'aspecte de les façanes de "poble paller", alguns dels quals trobem situats en punts elevats del territori.
- Horitzó permanent de la part nord-est de la serra del Tallat, des del coll de Belltall fins a Conesa, en el qual cal vetllar especialment perquè les intervencions no alterin la qualitat del paisatge.
- Conjunt històric del nucli antic de Santa Coloma de Queralt (plaça porxada, call jueu, recinte emmurallat...), que pel seu valor històric i estètic: s'hauria de restaurar i potenciar.

Àrees de foment de la gestió

- Grans espais oberts cerealístics de Passanant i Belltall, Conesa, les Piles, Santa Coloma de Queralt i Aguiló: cal mantenir-los i valorar-los pel seu valor productiu, estètic i identitari.
- Masses forestals de les obagues del riu Corb, incloses en el Pla d'espais d'interès natural: caldria millorar-ne la qualitat paisatgística i fer-la compatible amb la gestió forestal a fi de reduir el risc d'incendis forestals.
- Mosaics agroforestals existents entre Passanant, Forès, Conesa i Savallà del Comtat, i al nord del riu Corb, que actuen com a zona de transició paisatgística entre les obagues del riu Corb i els plans cerealístics. Cal mantenir-los i valorar-los, i evitar tant com sigui possible que els processos de concentració parcel·laria n'alterin l'estructura actual. També

cal mantenir els marges de vegetació arbustiva dels petits talussos que delimiten els camps de conreu perquè són un element característic del mosaic paisatgístic de la zona i la funció connectora a escala local.

- Miradors paisatgístics d'Aguiló, del coll de Belltall, les Forques, Forès, Savallà del Comtat, Montargull, Guialmons, Montfred i de l'església de Sant Miquel de la Portella. Millorar-los per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre àmplies extensions de territori i la diversitat de paisatges.
- Nuclis rurals de Glorieta, Vallfogona de Riucorb, les Piles, Biure de Gaià, i Guialmons. Cal mantenir-ne l'aspecte compacte i integrar les noves construccions al paisatge preexistent.
- Nucli urbà de Santa Coloma de Queralt: cal prioritzar el rel·ligat de les trames disperses de la perifèria per a evitar un consum excessiu de sòl per expansió cap a aquestes zones i també orientar el creixement a les àrees intersticials.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Accessos al nucli urbà de Santa Coloma de Queralt, especialment des d'Aguiló i Rauric: cal millorar-ne el paisatge viari.
- Edificacions agrícoles a l'entorn de Santa Coloma de Queralt: cal integrar-ne l'aspecte segons les normes paisatgístiques.
- Edificacions d'ús turístic de Vallfogona de Riucorb: cal integrar-les paisatgísticament segons els codis cromàtics, els tipus de materials, les alçades i els tipus de cobertes tradicionals de l'àrea.
- Senyalitzar l'inici i el final dels recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics següents:
 - a) Santa Coloma de Queralt-Conesa-Forès
 - b) Rocafort de Queralt-les Piles-Santa Coloma de Queralt
 - c) Santa Coloma de Queralt-Pontils

Objectius de qualitat paisatgística

Àrees amb valors especials per protegir

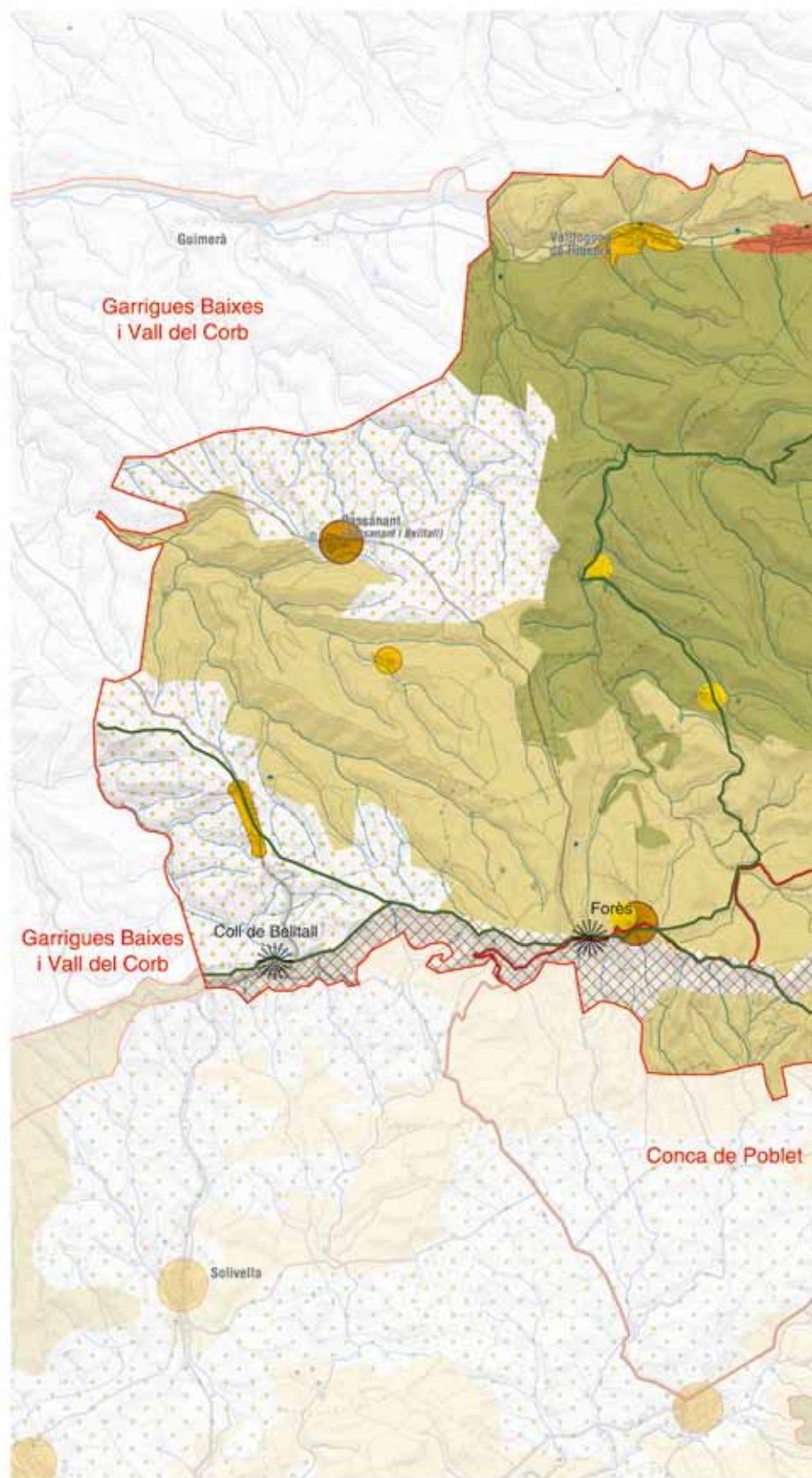
- Element patrimonial i entorn
- Façana i perímetre visual del nucli rural
- Paisatge de cingles i codines

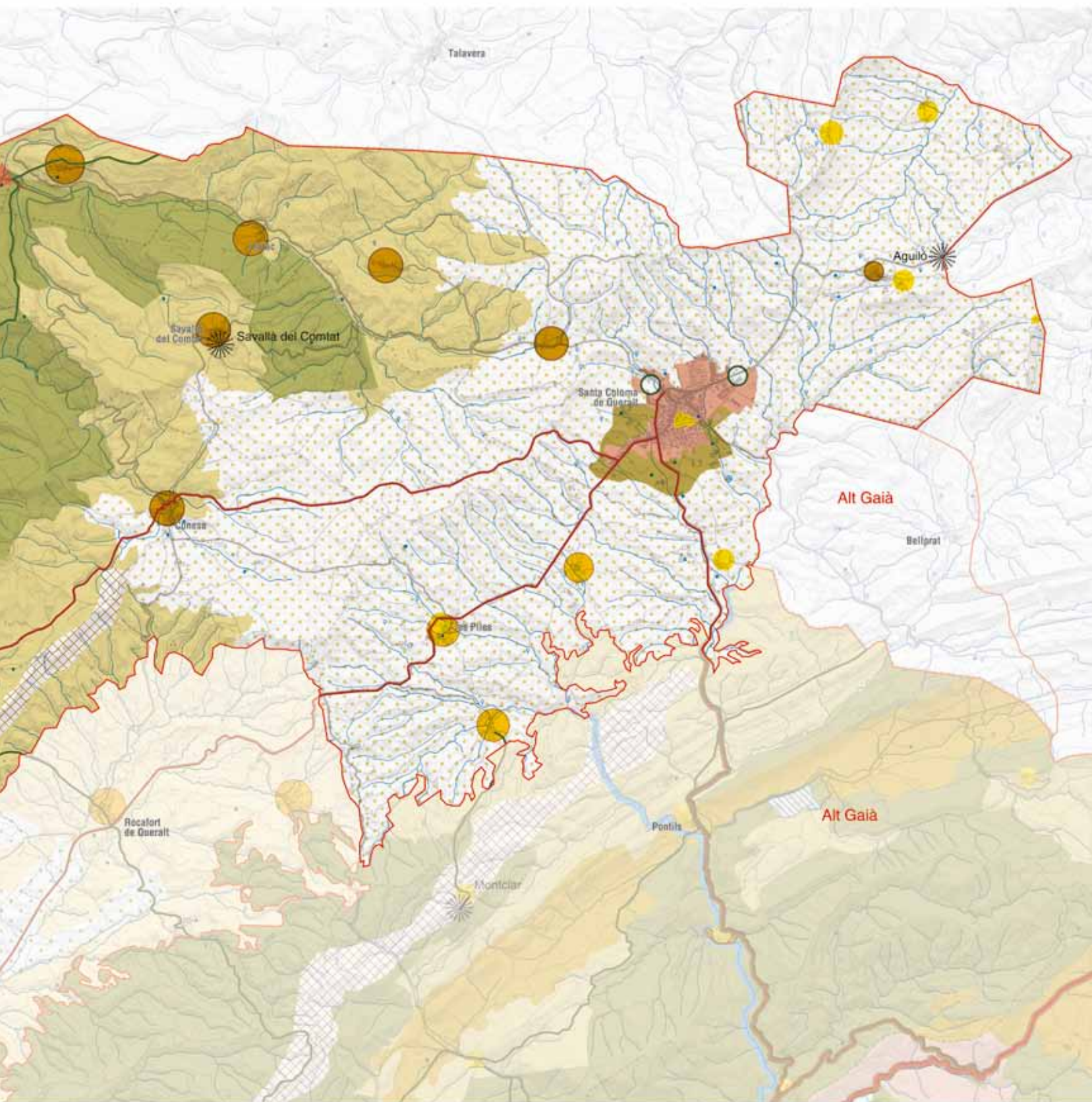
Àrees de foment de la gestió

- Mirador
- Gran espai obert cerealístic
- Mosaic agroforestal
- Massa forestal
- Sòl urbà
- Nucli rural

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Accés al nucli urbà de Santa Coloma de Queralt
- Edificacions agrícoles a l'entorn de Santa Coloma de Queralt
- Edificacions d'ús turístic de Vallfogona de Riucorb
- Itinerari motoritzat
- Itinerari a peu

3. Garrigues baixes i vall del Corb

Comarca:

Pertany alhora als àmbits territorials de les Terres de Lleida i el Camp de Tarragona. La part més oriental correspon a la comarca de l'Urgell i a la Conca de Barberà, i la més occidental a la comarca de les Garrigues.

Superfície:

40.132 ha, de les quals 35.823 ha (89,3%) pertanyen a les Terres de Lleida i 4.309 ha (10,7%) al Camp de Tarragona.

Municipis:

300

El territori que correspon a les Terres de Lleida d'aquesta unitat està format pels termes municipals de Maldà, els Omellons, l'Espluga Calba, Vinaixa, Fullella, Tarrés, els Omells de na Gaia i Vallbona de les Monges; també per part dels municipis de Guimerà, Ciutadilla, Nalec, Sant Martí de Riucorb, Arbeca, les Borges Blanques, l'Albi i el Vilosell. El Camp de Tarragona és representat pels termes de Vallclara, Vimbodí, l'Espluga de Francolí, Senan, Blancafort i Solivella.

Montblanquet, població situada al sud-est de les Garrigues baixes i vall del Corb. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Paisatge de relleus trencats. Al sud els relleus són elevats i delimiten les conques hidrogràfiques del Segre i el Francolí. Des d'aquests serrats meridionals les terres descendeixen suaument vers el nord-oest, mitjançant una successió de valls i turons allargassats que combinen les terres agrícoles amb pinedes de pi blanc, bosquines de garric i brolles de romaní.
- Existeixen tossals que s'organitzen en forma lineal tot seguint els cursos fluvials, de mida reduïda, amb els vessants abancalats i la corona superior ocupada per masses boscoses.
- Les principals formacions vegetals que dominen el paisatge són les brolles termòfiles de romaní, ben caracteritzades per la presència de bruc d'hivern i gatosa. En la major part del territori aquestes brolles presenten un estrat arborei de pi blanc força dens.
- Els usos agrícoles predominants són els fruiters de secà (ametllers i oliveres) que s'estenen a sobre de terrasses i bancals a les zones més costerudes. Els cultius herbacis de secà (ordi) ocupen les parts més planeres i no són tan majoritaris.
- Paisatge estructurat en vessants, on es dona una combinació repetitiva de terrasses de pedra seca que sostenen els fruiters de secà (ametllers i oliveres), vinya i restes de vegetació natural. La morfologia parcel·lària és original, amb una diferència clara entre les parcel·les en fons de vall, allargades i perpendiculars a la direcció del pendent, i aquelles parcel·les que es troben a les planes més elevades. Aquestes darreres presenten una major superfície, en general.
- Un element de paisatge molt estès per tot aquest territori són les construccions de cabanes de volta, masos i murs de pedra seca, aixecades durant el segle XIX.
- El poblament és molt escàs, en franca regressió i de tipologia rural. Destaquen les Borges Blanques, Arbeca, Sant Martí de Riucorb, Vinaixa, l'Espluga Calba, Guimerà i Vallbona de les Monges com les poblacions demogràficament més importants.
- El seguit de poblacions que ocupen els vessants de la vall del riu Corb se situen al vessant de la vall. Morfològicament creixen concentrades, dominades per torres altes de campanars o castells. Al seu voltant han proliferat granges ramaderes que, en alguns casos, n'han alterat la imatge i estructura. Aquests nuclis es combinen amb les terrasses agrícoles, que s'ajusten als pendents i es disposen fins al fons de les valls.
- Hi ha abundància de pedreres fruit de l'artesania de la pedra i de forns de calç.

Mirador

— Itinerari motoritzat

15 Senan - l'Espluga de Francolí

— Itinerari a peu

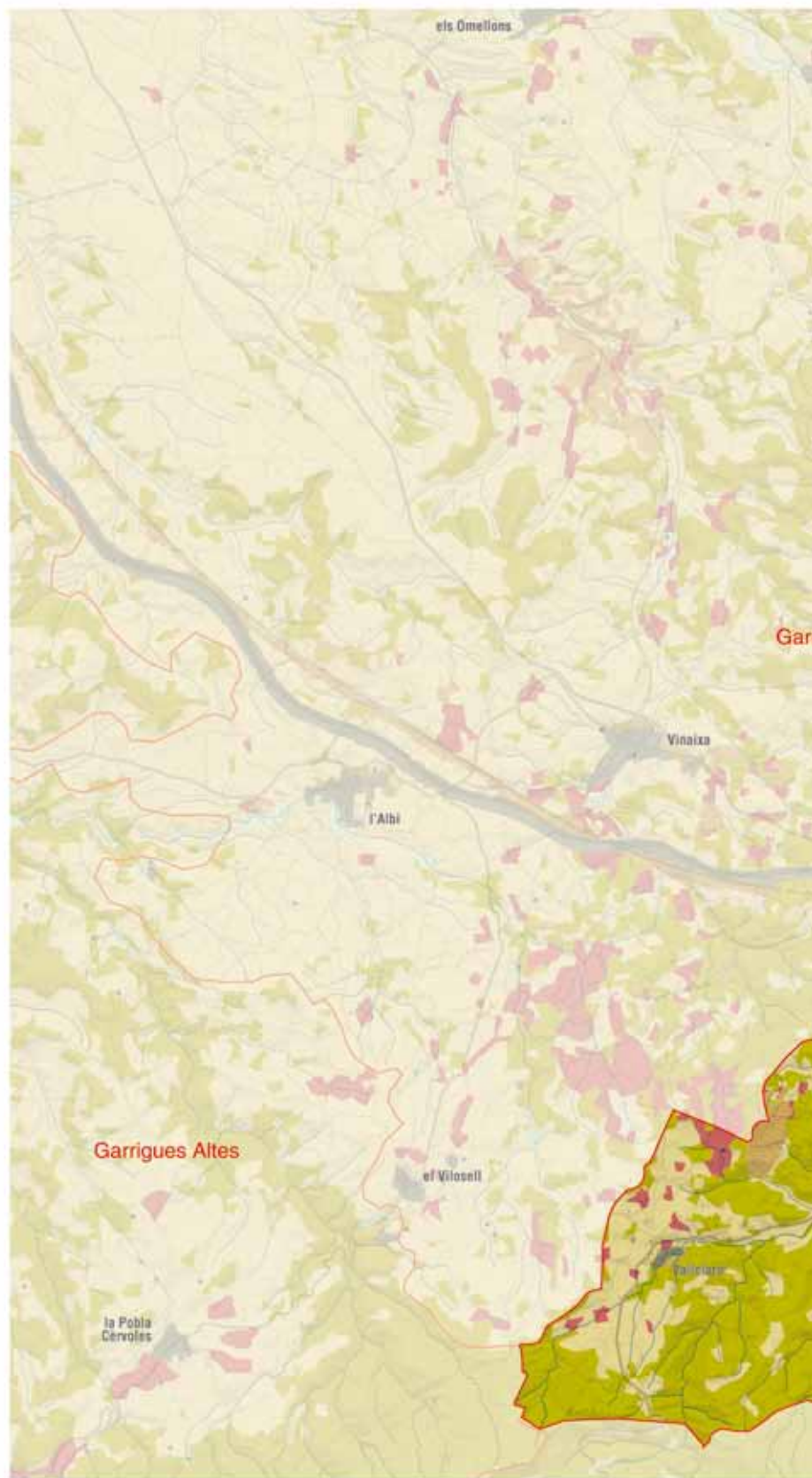
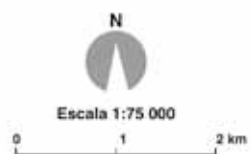
44 Senan - Tossal Gros de Vallbona

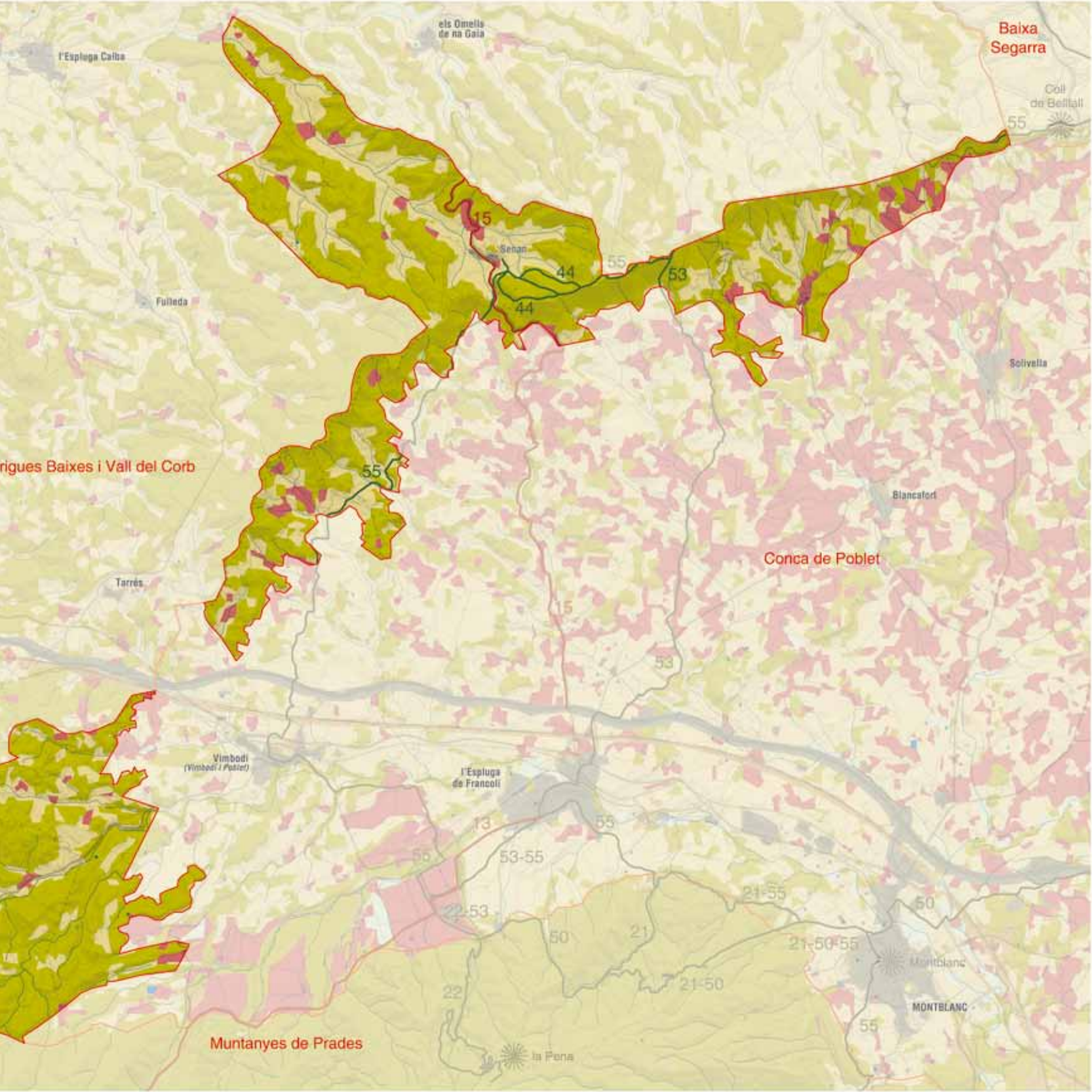
53 GR-175 - La ruta del Cister

55 GR-171

302

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

Les Garrigues baixes i la vall del Corb tenen un clima, a l'est i al sud-est, mediterrani subhúmit continental, i a l'oest es produeix una transició cap a un clima més àrid. El rang de les precipitacions oscil·la entre menys de 400 mm i 450 mm anuals. El paisatge vegetal està dominat per plantes perennifòlies, sovint amb un estrat arbore d'aciculifolis.

Els materials que afloren són d'edat terciària i abracen composicions diverses: des de roques detrítiques de textura grollera (microconglomerats) fins a textura fina (lutites), a banda de les roques d'origen químic de tipus calcari, esteses especialment per la part central. En tots els casos aquestes roques jeuen subhoritzontalment. La coloració ocre i vermelloso dels materials detrítics i el to blanc de les roques calcinals es manifesta en els conreus i en les construccions que s'escampen per tot el territori.

La morfologia depèn de les particularitats que es deriven de l'heterogeneïtat dels materials. Aquesta diversitat es nota, per exemple, en el ritme i l'alternança de la composició dels estrats, llur potència i l'agressivitat mostrada per la xarxa de drenatge. Els materials més resistents a l'erosió han format turons allargats de grans superfícies, de cim preferentment pla i vessants escarpats; en canvi, els més tous han estat excavats i es troben solcats per un seguit de barrancs que, en alguns sectors, formen una xarxa de drenatge dendrítica de direcció predominantment sud-nord. En algunes parts del territori, aquesta xarxa de drenatge ha modelat valls amples, generalment en bressol, és a dir, de curvatura suau i oberta en convergir vessants amb superfícies de glacis.

Els relleus més destacats i de més significació en el paisatge es localitzen en el límit sud-oriental, i fan de partió entre els àmbits territorials de les Terres de Lleida i el Camp de Tarragona. Aquests són la serra del Tallat, amb el punt culminant en el tossal Gros de Vallbona (804 m) i la serra de Vilobí (728 m).

Pel que fa a la xarxa hidrogràfica, el curs fluvial més important, tot i el seu caràcter intermitent, és el riu Corb, que recorre paral·lelament al límit nord-oriental i desguassa al Segre. Aquest riu, en encaixar amb la plana, ha contribuït a generar desnivells en les ondulacions de les terres pròximes i a subministrar trets comuns a les poblacions situades a ambdues ribes, que comparteixen terres de conreu i històricament l'aigua. L'altre curs important és el torrent de la Femosa, nascut a les obagues de la serra del Tallat, que desemboca al Segre abans de la ciutat de Lleida; el fondo de l'Espariguera o de Vinaixa i el fondo de l'Aiguamoll o del Salat (ambdós tributaris de la Femosa, a l'alçada de la població de les Borges Blanques).

Altres cursos d'aigua menys importants des del punt de vista del cabal, però que han contribuït de manera significativa en el modelat del paisatge són la séquia de Moradilla, que passa prop de la població d'Arbeca. A la feixa de territori pertanyent al Camp de Tarragona hom pot destacar el riu de Milans, al terme de Vallclara, que forma part de la conca hidrogràfica del Francolí.

La vegetació és clarament mediterrània i pertany al domini potencial del carrascar continental (*Quercetum rotundifoliae*), per bé que en llocs enlairats, i a l'obaga, també es troba representada la roureda de roure de fulla petita (*Viola willkommii-Quercetum fagineae*), tot i que de manera fragmentària. Actualment les principals formacions vegetals que dominen el paisatge són les brolles termòfiles de romaní (*Rosmarino-Ericion*), ben caracteritzades per la presència de bruc d'hivern (*Erica multiflora*), i la gatosa (*Ulex parviflorus*). En la major part del territori aquestes brolles presenten un estrat arbore de pi blanc (*Pinus halepensis*) força dens. D'altra banda, també s'hi troben garrigues (*Quercetum cocciferae*). El carrascar és poc extens, restringit als llocs enlairats i no aptes per al cultiu. A les obagues és freqüent trobar-hi petits retalls d'alzinar litoral (*Viburno tini-Quercetum ilicis*), representat per l'alzina (*Quercus ilex* subsp. *ilex*), i sobretot per les seves espècies acompanyants: arboç (*Arbutus unedo*), marfull (*Viburnum tinus*) i galzeran (*Ruscus aculeatus*).

En alguns trams del riu Corb i del riu de Milans es desenvolupa una vegetació de bosc de ribera (*Populion albae*) que destaca extraordinàriament en el paisatge, malgrat que sovint no és més que una estreta alineació d'oms, àlbers, salzes, xops, canyars i esbarzers, que en algun sector, quan l'aigua es deté, permet el desenvolupament de jonqueres (*Molinio-Holoschoenion*) i fenassars (*Brachypodium phoenicoidis*).

L'aptitud agrícola d'aquestes terres és variable, segons si hom es localitza a la part més occidental (major aptitud agrícola), o bé a la part més oriental, que coincideix amb el relleu més abrupte (menor aptitud agrícola).

Els usos agrícoles predominants són els fruiters de secà (ametllers i oliveres) que s'estenen a sobre de terrasses i bancals a les zones més costerudes. Aquests usos agrícoles incorporen comunitats de ravenissa blanca i ruca (*Diplotaxietum eruroidis*), molt cridaneres a començament de la primavera, després de la floració dels ametllers. Els cultius herbacis de secà (ordi) ocupen les parts més planeres però no són tan majoritaris; alguns d'aquests conreus també incorporen una bona mostra de comunitats arvenses (*Cau-*

Conreus d'oliveres. Al fons, les Borges Blanques. Observatori del Paisatge

L'autopista AP-2 creua les Garrigues Baixes i vall del Corb. Al fons es pot observar el parc eòlic situat a la serra del Tallat i Vilobí. Observatori del Paisatge

calidion platycarpae) amb plantes de colors vistosos, com el blauet (*Centaurea cyanus*). La vinya (*Diplotaxion erucoidis*) es cultiva a tota la vall del Corb, des de Guimerà fins a Belianes, traient partit d'aquestes terres al·luvials frescals i fèrtils. Al seu torn, l'avellaner es conrea al sector de Vallclara, al Camp de Tarragona, a les terres més planeres de la zona baixa de la vall del riu de Milans. A les valls petites i estretes, com la vall del riu Corb, es dona una estructura agrícola característica. Hi ha una combinació de terrasses de pedra seca en els vessants que tenen fruiterars de secà i les terrasses de la llera del riu per l'altra. A aquests darrers s'hi fan conreus herbacis i, fins i tot, vinya.

Entre altres activitats destaca l'apicultura, que en els darrers anys s'ha vist afavorida en el territori a causa de l'increment de noves superfícies no agrícolament útils. D'altra banda, hi ha moltes d'instal·lacions ramaderes que esquitxen la rodalia de determinats pobles i que estan acomodades, generalment, en les terrasses dels vessants de les petites valls. En els accessos als petits llogarrets també hi ha alguns molins d'oli, magatzems o serveis.

En definitiva, aquest territori, caracteritzat per l'existència de relleus trencats i elevats que delimiten les conques hidrogràfiques del Segre i el Francolí, i que, des d'aquests serrats meridionals, les terres descendeixen suaument vers el nord-oest, mitjançant una successió de valls i turons allargassats on les oliveres i els camps d'ametllers disposats en bancals de pedra són el denominador comú, posseeix un excel·lent potencial per al desenvolupament turístic.

El poblament a les Garrigues baixes i la vall del Corb és reduït, i està marcat per la regressió demogràfica i de tipologia rural. Les Borges Blanques, Arbeca, Sant Martí de Riucorb, Vinaixa, l'Espluga Calba, Guimerà i Vallbona de les Monges són les poblacions demogràficament més importants. Altres poblacions més petites són la Floresta, els Omellons, Llorenç de Rocafort, Rocafort de Vallbona i el Vilet (al municipi de Sant Martí de Riucorb), Nalec i Ciutadilla.

La major part de les poblacions són castrals, originades al voltant d'un castell o fortificació. Destaquen, en aquest sentit, els pobles de Senan, construït dalt d'un turó i documentat des de l'any 1159,

i Vallclara, situat al marge esquerre del riu de Milans, esmentat l'any 1152. Al seu torn, Vallbona de les Monges neix arran de la construcció del monestir homònim, que s'ubica entre dues valls. És una vila situada al peu de la serra del Tallat, a la vall de Maldanell, i la població actual és de 256 habitants.

Les Borges Blanques és el nucli principal; se situa al vessant i a dalt d'una línia de turons que s'eleva per sobre el torrent de la Femosa i el torrent del Salat. La part antiga s'allargassava des de l'església als dipòsits d'aigua. Posteriorment, la ciutat es va estendre, primer, cap a l'est i posteriorment al llarg de la carretera N-240 Lleida-Tarragona. La població actual és de 5.519 habitants. Arbeca és, amb 2.484 habitants, un dels nuclis importants de la zona. Se situa als voltants d'un turó, entre les vies de comunicació Flix-Bellpuig i Belianes-les Borges Blanques, i al seu cim hi ha el castell d'Arbeca.

D'altra banda, cal destacar un seguit de poblacions que s'alineen als vessants al llarg de la vall del riu Corb i que constitueixen un conjunt paisatgístic remarcable. Algunes d'aquestes poblacions formen patrons d'assentament urbà que, conjuntament amb el seu paisatge circumdant, dibuixen un sector característic. Efectivament, se situen al vessant de la vall, on han cercat una situació que permeti controlar l'accés a les poblacions, i alhora el domini de l'entorn. Morfològicament aquests nuclis creixen concentrats, dominats per les torres altes de campanars o castells.

Les principals infraestructures de comunicació presents al territori el travessen tangencialment. Al límit occidental es localitzen l'AP-2 de Lleida a Tarragona; el ferrocarril de Lleida a Barcelona i la carretera N-240 de Lleida a Tarragona. A l'altre extrem hi ha la carretera C-240 de Tàrraga a Montblanc. A més, és travessada per la nova línia del TAV (Tren d'Alta Velocitat). Finalment, cal dir que s'hi creuen quatre línies d'alta tensió i un oleoducte procedent del complex petroquímic de Tarragona.

Via del TAV al seu pas pel terme de l'Albi. Panoràmica des del coster de les Forques amb el massís dels Bessons al fons. Observatori del Paisatge

Evolució històrica del paisatge

A molt poca distància de les Garrigues baixes i la vall del Corb s'han trobat restes de l'home primitiu en forma d'estris de sílex, atribuïbles al paleolític mitjà i superior. Per tant, és molt probable l'existència de grups humans antics en aquest territori. Les troballes de destrals polides a Guimerà poden estar relacionades amb l'existència de pobladors de tradició neolítica en aquestes terres. Finalment, les restes descobertes a Sant Joan de Maldanell (Maldà), relacionades amb un dolmen, ens apropen a la cultura megalítica.

Durant els segles VI a III aC s'establiren poblats amb una cultura ibèrica plenament desenvolupada. En algun punt intermedi entre aquesta unitat i la Plana d'Urgell degué haver-hi una certa diferència entre dos pobles ibèrics anomenats ilergets i lacetans, tot i que possiblement els ilergets dominaren en algun moment tot aquest sector. Al llarg del curs del riu s'han trobat restes de cultura ibèrica a Rocafort de Vallbona, a la partida de Guardiola a Maldà, a Fogonussa, a Sant Martí de Maldà i a Castell-salvà, a Belianes. És cert, però, que aquests dos darrers poblats continuaren en època romana. Entre els jaciments d'aquesta època representats en el territori, destaca, per sobre de tots, el dels Vilars d'Arbeca, situat al límit nord-occidental. Els Vilars és un assentament ibèric, probablement d'origen anterior que pot donar algunes pistes sobre el paisatge de l'època. En efecte, estudis fets sobre mostres de fusta carbonitzada semblen indicar que la carrasca, el roure i els pins eren arbres ben estesos per la rodalia, però també hi havia bosquines d'arboç i llentiscle.

La romanització dugué a tot el territori canvis en el paisatge, ja que durant el seu domini s'introduïren innovacions en diversos camps i s'instaurà un llarg període de calma bèl·lica. En aquest sentit, es construïren moltes vil·les, especialment a les proximitats del riu

Corb, on es conrearen les terres fèrtils i s'introduïren cultius. En aquest sentit la troballa de mosaics, ceràmiques, restes de molins, inscripcions en làpides i mil·lars demostren la importància d'aquest territori durant l'època romana.

A partir de finals del segle V la vida romana entrà en decadència i probablement s'inicià un procés progressiu de despoblació. Posteriorment, aquestes terres es trobaren a tocar de la frontera divisòria de la Marca Hispànica entre cristians i sarraïns. A la vall del Corb es localitzaren alguns dels llocs forts de la reconquesta: Ciutadilla (1029), Guimerà (1038), Maldà (1040) i Belianes (1041).

El topònim del Tallat apareix documentat per primera vegada l'any 1058, en la delimitació de l'extens terme del castell de Forès. Se li atribueixen dos orígens: un com a accident geogràfic, una porció de terreny abrupte, bruscament interromput i tallat verticalment, i un segon, que sembla el més encertat i apropiat, derivat del topònim àrab, tall'at, que respon al nom de lloc que els sarraïns van donar a una carena de muntanyes, on les comunicacions es feien mitjançant una línia de torres de guaita unides entre si a través de senyals òptics.

Tant la serra del Tallat com la serra de Vilobí van ser durant molts segles propietat del monestir de Poblet, i l'explotació de les parts altes d'aquests relleus va consistir en l'aprofitament de la pastura per al bestiar. En canvi, les terres més baixes de les serres foren dedicades al conreu. També està documentat l'aprofitament de les masses boscoses per treure-hi fusta i llenya, així com el carboneig, a fi d'obtenir carbó vegetal.

El bandolerisme sempre va estar present en gran part del territori, si més no des del segle XVI fins al segle XIX. En efecte, els bandolers que operaven des de la Segarra assaltaven combois, carros i caminants. Alguns historiadors creuen que aquests bàndols foren els principals causants del despoblament del camp i de la manca de cases aïllades o masos a la rodalia de la vall del riu Corb.

306

Vista exterior del castell de Ciutadilla (1980). Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

Monestir cistercenc de Vallbona de les Monges. Observatori del Paisatge

Arran del viatge fet per Francisco de Zamora l'any 1788, es tenen notícies d'Arbeca. També es refereix a les grans extensions d'olivares que des d'aquella localitat s'estenen per Maldà i Sant Martí de Riucorb. En aquest sentit, no sembla que hagi canviat massa el paisatge en els darrers dos-cents cinquanta anys. En un altre ordre de coses, un element del paisatge molt estès per tot aquest territori són les construccions de cabanes de volta, masos i murs de pedra seca, aixecats durant el segle XIX. Els murs foren imprescindibles per poder contenir l'erosió dels cultius abancalats, terres guanyades al bosc i la bosquina en situació de fort pendent. D'aleshores ençà, els principals canvis que s'han produït en el territori responen al predomini d'un cultiu o altre (en diferents períodes: ametller, olivera i vinya), per bé que els darrers anys la implantació del reg de suport i l'aplanament de relleus suaus han comportat un seguit de noves transformacions amb fortes afectacions en el paisatge.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Aquest territori destaca per la seva gran diversitat paisatgística. El paisatge el forma un mosaic variat, dominat per la presència del secà llenyós (41%) i per conreus herbacis de secà (28%). Es tracta d'un paisatge típicament mediterrani, cultural, d'ocupació molt antiga, i de gran valor històric, sobre el qual se superposa una organització moderna d'infraestructures i equipaments en difícil equilibri visual.

La morfologia parcel·laria és característica, amb un contrast entre les parcel·les del fons de la vall, allargades i perpendiculars a la direcció del pendent, i aquelles que es troben a les planes més elevades, amb més superfície mitjana. Les parcel·les que es troben als fons de vall i als vessants de les planes elevades estan sovint abancalades, de manera que formen part del paisatge característic de les Garrigues. En aquest sentit, poden identificar-se estructures lineals mixtes (combinació de vegetació i agricultura). L'estructura de paisatge, composta per vegetació (garrigues, màquia, brolles de romani) i l'ús agrícola de secà (vinyes, fruiters i cereals) es pot entendre com un patró agrícola repetitiu, singular d'aquest paisatge. Com en les Garrigues altes i els costers de l'Ebre, hi ha una harmonia dels patrons del secà en suau transició amb la vegetació natural. La disposició del secà ancorada a la topografia per murs de pedra seca, la seva quietud i equilibri contribueixen en conjunt a la bellesa escènica dominant.

Finalment, l'extrem meridional és majoritàriament forestal, sobretot a les parts més elevades, i està caracteritzat –al solell– per les pinedes de pi blanc i els matolls i –a l'obaga– per les pinedes de pinassa, claps de roure de fulla petita i alguna alzina als obacs i als altiplans. Aquesta organització del paisatge s'aconsegueix amb rotunditat al sector de Senan, al Camp de Tarragona, però mostra més heterogeneïtat per la presència d'altres elements al territori pertanyent a les Terres de Lleida. El 38% de la seva superfície va canviar d'ús del sòl entre 1992 i 2002. Actualment, dos són els factors que apunten modificacions imminents en el paisatge. D'una banda, la instal·lació, a curt termini, de parcs eòlics a les parts més elevades del territori, a cavall de les comarques de l'Urgell i les Garrigues; i, de l'altre, la transformació de les terres

de secà a regadiu. De fet, algunes dades suggereixen que ja han començat algunes transformacions de secà a regadiu, i que les coníferes hi augmenten els incendis, també. Amb l'extensió dels regadius, doncs, la unitat corre el risc de canviar dràsticament d'imatge i això podria motivar la pèrdua dels valors històrics del paisatge mediterrani de secà.

És destacable el creixement de les Borges Blanques, que ha esdevingut un important centre de serveis. Ara bé, en alguns casos concrets, com als Omellons i l'Espluga Calba, Maldà i l'Albi, es registra un petit creixement poblacional durant el darrer decenni, i sembla que la tendència es manté. Això podria estar indicant un canvi en la dinàmica demogràfica regressiva del darrer segle a les Garrigues i, potser, un futur creixement significatiu dels nuclis urbans d'aquestes poblacions.

També s'ha de tenir en compte la incidència sobre el paisatge de la possible instal·lació d'activitats en punts amb una elevada fragilitat visual, com ara els relleus més prominents, els àmbits visuals des dels nuclis i els trams directament exposats des de l'autopista AP-2, que són, a més a més, els paisatges que haurien de transmetre de forma preferent la riquesa paisatgística d'aquest territori.

Expressió artística del paisatge

Narradors i poetes han dedicat pàgines de les seves obres a enaltir els valors d'aquestes terres àrides i trencades. Josep Maria Espinàs (1991) ens ofereix una visió general dels trets paisatgístics de la comarca, entre els quals destacant, per damunt de tots, l'olivera i l'oli d'oliva, com a trets identitaris.

“No cal dir, doncs, que el paisatge és dur, i en general despoplat. El protagonista tradicional n'és l'olivera. Recordo, de la meua infantesa, el respecte que la meua mare tenia per l'oli de les Borges. Era com una marca de qualitat, una garantia. A cavall del darrer canvi de segle es produí el gran moment en aquest ram, i el prestigi es va estendre a l'estranger; la comercialització de l'oli de les Borges agafà una empenta que semblava sòlida i durable, però darrerament les coses han evolucionat d'una manera negativa.

No és que l'oli de Les Garrigues hagi degenerat, perquè l'oliva de la comarca –l'arbequina, que duu un nom vinculat a Arbeca– segueix conservant totes les seves virtuts. La producció és abundant, resisteix el fred, i l'oli que fan aquestes olives tan petites, fines i negres és d'excel·lent qualitat. El que passa és que collir olives ha deixat de ser econòmicament interessant, almenys en relació amb d'altres temps. És una operació inevitablement artesana i lenta, perquè l'arbre de les Garrigues demana de ser tractat amb molta delicadesa. La competència, doncs, amb els olis d'un altre origen –de cacauet, de gira-sol, de soja– és difícilment suportable. D'altra banda, el progrés de les tècniques del refinat ha permès que entressin en joc olis de qualitat inferior, i la bondat pròpia del de les Garrigues ha

308

Nalec rodejat per un paisatge de fruterars de secà. Observatori del Paisatge

perdut significació econòmica. Hem arribat en un punt que l'oli d'oliva autèntic produiria en el paladar de la gent un xoc tan estrany com si assaborissin un gelat fet veritablement amb llet, ous i suc de fruita" (Espinàs, 1991: p. 314).

A banda de l'olivera, Joan Santamaria (1884-1955) destaca, en els seus escrits (1954), una de les fites urbanes més rellevants d'aquesta unitat: el nucli alineat en vall de Guimerà.

"Dins d'aquesta cleda, en voleu més de visions, d'espectacles i de motius delitosos d'admiració? Més avall de Vallfogona ja us atura Guimerà. Sabeu quina cosa més original, més única és Guimerà? Us penseu, potser que ja no hi ha miracles? Entreu, doncs en aquest poble estampit al fil de l'abis d'un serradet. Entaforeu-vos pels seus carrers emporxats que van escalant el caire del cingle fins a dalt de tot, on les runes d'un castellot que s'espedrega i la mola de llautó rovellat de l'església –no gaire més segura que el castellot– us esperen per prendre alè mentre esplaieu

l'esguard asseguts a la miranda de la placeta bastida a ran peu de la darrera teulada del poble. Torneu després a desfer la pujada, però amb compte, bo i afermant la petja entre les codines que empedreguen els passadissos, embuts, baixants i forats penjants entre carrer i carrer, i eixiu de Guimerà com si us despertéssiu d'un malson" (Santamaria, 1954: p. 10).

Una altra de les fites més evocades per Santamaria (1954) és el monestir de Vallbona de les Monges.

"Llustreja. Els camps es tornen grisos de boira i de fred. Ens manca Vallbona, encara. No trigarem a arribar-hi... Darrera d'aquest tossal, com un munt de cendra molla, ens espera un exquisit tresor, un joiell delicadíssim. Vallbona de les Monges! Un cenobi sencer, intacte. Us estranya...? Doncs, sí: un joiell que encara no ens ha pegat la corada de destruir. Mireu-vos-el! Ja albirem la llanterna brodada del cimbori, ja despunta el campanaret, ja distingim l'abis,

ja trobem gent que ens dóna la bona nit, ja entrem en un carrer, ja som a la solitària plaça monacal, ja contemplem les arcaïques tombes arrambades al mur arnat de 'església, ja entrem al temple... Agenollats ran de la reixa del cor de la clausura, prop de les grosses laudes abacials florides d'escultura i polides del fregadís dels peus de les verges Bernardes, escoltem morfosos el cant monòton i esbalaït de les vespres. Un orgue cansat el modula amb una remor esborradissa, i a poc a poc els salms van morint com un murmuri de fullareda. Al fons del cor hi ha un ciri encès. A la claror de la seva flameta veiem passar sense safor les ombres de les monges. Un rellotge amagat toca unes batallades primes i llargues... I, en esvair-se la darrera, surt un raig de sol tardà que encès com una xera la rosa rodona del capdaval de l'església" (Santamaria, 1954: p. 15).

El santuari de Vallbona de les Monges també ha estat objecte del treball del pintor Carles Altadill, que en sintetitza en aquesta obra la bellesa i complexitat del claustre.

Finalment, cal dir que al fons documental de l'Institut d'Estudis Ilerdencs es conserven algunes fotografies antigues d'aquesta unitat, com les de Ciutadilla i les Borges Blanques. Aquesta darrera copsa perfectament la frescor que transmet el canal i la vegetació de ribera de la banqueta del seu contorn, un vertader verger que contrasta enormement amb l'aridesa general del paisatge de la unitat.

Valors en el paisatge

El tipus de paisatge agroforestal d'aquesta àrea és el principal valor ecològic. La combinació de zones forestals a les parts més elevades amb zones de conreu a les parts baixes constitueix una diversitat d'hàbitat molt interessant per a la fauna, sobretot per als ocells estèpics i per als rapinyaires, que troben en aquestes zones l'aliment i la tranquil·litat per niar-hi. A banda, les parts més elevades de les serres són zones de pas de migració per a moltes espècies d'ocells. Per últim, també són interessants les rases i els marges dels camps de conreu, refugi de moltes espècies de fauna.

En aquest paisatge s'hi ha reconegut legalment l'espai Vall de Vinaixa, que està inclòs a la xarxa Natura 2000 i ha estat declarat ZEPA (zona d'especial protecció per a les aus) i LIC (lloc d'interès comunitari). Aquest espai compta una superfície de 2.482 ha dins la unitat i es prolonga vers el Camp de Tarragona.

Una petita part del territori té un elevat interès com a connector paisatgístic. Convé també destacar que la part nord és especialment interessant per a la connectivitat de l'espècie estepària del sisó i que les pinedes submediterrànies de pinassa i els prats mediterranis rics en anuals, basòfils són hàbitats d'interès comunitari prioritari.

La dimensió històrica del paisatge sobresurt amb el llegat de pedra seca. A les Garrigues hi ha abundància de pedreres i això ha implicat que al llarg de la història hi hagués molts mestres picapedrers. Tot i que avui dia ja no en queden gaires, en resten les obres: les cabanes de volta i els murs de pedra seca. La Floresta, Vinaixa i les

Borges Blanques són els pobles on més arrelada està l'artesanía de la pedra, mentre que a Tarrés han estat populars els forns de calç. Paisatgísticament aquests murs de pedra seca i les cabanes de volta donen molta identitat a les Garrigues Baixes i a la vall del Corb. A Vinaixa també hi ha una important indústria de la pedra, amb força anomenada per a la construcció. L'Espluga Calba s'assenta sobre diverses coves cobertes per lloses que actualment s'utilitzen com a cellers, i a les Borges Blanques es conserva una gran quantitat de cabanes de volta.

D'altra banda, convé esmentar que a l'Albi hi ha les coves de la vall de la Coma i de la balma dels Punts i a les Borges Blanques hi ha les Roques Guàrdies. Ambdues contenen pintures de l'art rupestre de la Mediterrània, declarades patrimoni de la humanitat per la Unesco.

També cal ressaltar en el paisatge les fortificacions presents en aquest territori. Són el castell de l'Albi, del segle XII; el castell de Vinaixa, que actualment tan sols conserva una torre semicircular sobre la roca; el castell de l'Espluga Calba, molt reformat; el castell de la Floresta, molt reformat al llarg del temps; el castell palau d'Arbeca, que va arribar a tenir cinc torres, però que actualment es troba en ruïnes; el castell de Maldà, del qual resten trossos de parets mestres; el castell de Ciutadilla, una antiga fortalesa medieval que va ser transformada a palau renaixentista entre els segles XV i XVI; el castell de Guimerà, del qual tan sols resten ruïnes i una torre de guaita a la part alta de la població; el castell de Rocallaura, del qual resta un petit portal que mira a la serra del Tallat i, en darrer terme, el castell de Vallclara del qual queda una portada.

Finalment, convé citar també Vallbona de les Monges, petita vila que té el seu origen en un monestir de l'ordre del Cister, que esdevingué el més important cenobi femení de la corona aragonesa. Actualment, el monestir s'engloba dins la ruta del Cister. D'altra banda, Guimerà, amb el seu castell en ruïnes i les cases del poble, forma un conjunt declarat d'interès històric i artístic.

Altres elements que donen valor a aquest paisatge, també des d'un punt de vista espiritual i religiós, són, a part del mateix monestir de Santa Maria de Vallbona, a Vallbona de les Monges, el santuari del Tallat, un gran casal fortificat del segle XV, que és un impressionant mirador a 787 m d'altitud situat al cim de la serra del Tallat. Des d'allà es domina una esplèndida panoràmica de la zona i les comarques veïnes. De fet, exerceix com a centre espiritual per a molts dels pobles dels voltants d'aquesta serra, tant d'un costat com de l'altre. En efecte, poblacions com Blancafort i Solivella, de la Conca de Barberà, tenen una gran devoció per la verge del Tallat i tradicionalment celebren romeries al santuari. Malgrat la proximitat d'ambdós santuaris, cadascun abraça un territori d'influència propi, d'acord amb la proximitat geogràfica i la tradició cultural dels aplecs. Finalment, l'església de Sant Joan Baptista de Vinaixa és un bé cultural d'interès nacional.

Per acabar, es fa la llista d'altres esglésies que són importants en aquest paisatge: l'església parroquial dels Omellons; a Fullede hi ha l'església de Santa Maria i a Maldà l'església de Sant Pere, ambdues d'estil romànic, i a Guimerà hi ha l'església de Santa Maria, del segle XIV; l'església parroquial de Santa Maria de Senan,

construïda entre els segles XII i XIII, és un bon exemple de l'estil romànic; i en darrer terme, convé esmentar l'església parroquial de Vallclara (segles XVII i XVIII), dedicada a Sant Joan Baptista, que fou construïda aprofitant els carreus de l'antiga església romànica que hi havia al costat del castell.

A part dels dos aplecs esmentats, també se celebren el de Rocallaura, al maig; l'aplec de Santa Creu a Tarrés, al setembre, a l'ermita de la Santa Creu; l'aplec de l'ermita de Sant Salvador, a les Borges Blanques, o la festa de l'aplec de Vinaixa, al maig, a l'ermita de Sant Bonifaci.

Hi ha algunes festes lligades a elements del mateix paisatge i amb valor identitari, com la Fira de l'Oli de Qualitat Verge Extra de les Borges Blanques, que se celebra al gener; la Fira de Productes Alimentaris i Artesans a les Garrigues (Fipag), que se celebra al novembre al mateix municipi; i la fira "Oli i Pedra" de Vinaixa, que se celebra a l'abril. A les Borges també hi ha el Parc Temàtic de l'Oli.

D'altra banda, també tenen un dimensió simbòlica els paisatges constituïts pels antics camins ramaders i dels traginers, com el camí de les Egües, que travessava d'est a oest tota la serra del Tallat, des de Forès fins a Senan, pel capdamunt del serrat. De fet, la serra del Tallat ha estat històricament lloc de pas de la plana de l'Urgell al Camp de Tarragona, i encara té una forta identitat l'antic camí ral que passava pel santuari del Tallat, en direcció a Solivella, així com l'antic hostal del Tallat, situat a la cruïlla de camins a dalt de tot de la carena.

D'altra banda, a Senan es troben algunes roques amb identitat pròpia conegudes per la gent del territori: roques del Coster, roques del Serra, la roca Plana, la roca del Farriol, la roca del Quitxall, la qual és part del castell. També són singulars l'alzina Pastora, de dimensions considerables i amb una forma molt arrodonada, i el Pi del Mut, que en realitat són un parell de pins i dues alzines que han crescut força junts i sense vegetació espessa als voltants que des de lluny semblen un gran arbre.

Un altre dels principals referents d'aquest paisatge són els tossals, amb una presència notable i organitzats en forma lineal tot seguint els cursos fluvials. Tot i que, en general, són de mida reduïda, amb els vessants abancalats i la corona superior ocupada per masses boscoses, esporàdicament apareixen com a interrupcions de vegetació arbòria en la trama agrícola, amb els límits rigidament geomètrics per les parcel·les agrícoles adjacents (tossal del Puig). La major part de tossals es difonen, però, en l'estructura morfològica de la unitat, caracteritzada per la seqüència de carenes i valls.

Destaca un patró agroforestal d'estructura lineal de valls que apareix inicialment perfilada als costers de la Segarra. Tot i que comparteixen la mateixa estructuració general, amb la diferenciació dels tres nivells (agricultura, terrasses abandonades colonitzades per vegetació i masses longitudinals de pinedes), en aquest cas concret les valls són més profundes i tancades. Es localitzen dos exemplars d'aquest patró: el del riu Corb i el del Femosa. El patró de l'estructura lineal del riu Corb seria un dels més singulars, atesa la presència dels cultius de vinyes que ocupen la capa d'ús agrícola. També es destaca per la formació particular de les ter-

rases de murs de pedra seca. Els murs no coincideixen amb el nivell superior de les terrasses, ans al contrari, en sobresurten. Així funcionen com a petites preses que retenen i garanteixen el millor aprofitament de l'aigua.

Aquest paisatge presenta, també, destacats patrons d'assentaments. Es detecten unes concentracions de nuclis urbans situats estratègicament als punts més alts de les valls principals i que segueixen els cursos del riu Corb i de la riera de Maldanell. La més característica seria la cadena dels nuclis urbans de Maldà, Sant Martí de Maldà, Nalec, Rocafort de Vallbona, Ciutadilla i Guimerà. Aquests nuclis, en combinació amb les terrasses agrícoles, que s'ajusten als pendents i es disposen fins al fons de les valls, formen un patró recurrent característic d'aquesta zona.

Quant a ritme cromàtic, aquest paisatge està predominantment ocupat per conreus herbacis extensius, oliveres i fruiters de secà i, per tant, subjecte a canvis estacionals. Tot i això, aquest territori té una zona més muntanyosa, on destaca l'alternança, d'una banda de franges amb imatge persistent, on es localitzen pinedes de pinassa (*Pinus nigra subsp. salzmannii*) i pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) amb sotabosc de brolles calcícoles, i de l'altra, franges amb una imatge que varia lentament: rouredes de roure de fulla petita (*Quercus faginea*) i zones amb brolles de romani (*Rosmarinus officinalis*), foixarda (*Globularia alypum*) i bufalaga (*Thymelaea tinctoria*). D'altra banda, els llistonars (prats secs de *Brachypodium retusum*) i prats terofítics calcícoles també hi són presents.

Finalment, a banda de l'evident valor que representa l'activitat agrícola de qualitat que hi ha i que es troba parcialment emparada per denominacions d'origen, com l'oli d'oliva i el vi, convé tenir molt present, com ja s'ha destacat anteriorment, el sector econòmic de la pedra, que té una particular història en aquesta comarca i que manté tot un ram estratègic al sector. L'activitat de la pedra es dóna a poblacions com Vinaixa, Omellons, les Borges Blanques o l'Espuga Calba i, més enllà de l'impacte puntual que puguin causar les activitats extractives, implica l'existència d'un teixit econòmic sòlid que manté població a la comarca i que ha generat tradicionalment un interessant vincle amb el paisatge. En darrer terme, el turisme incipient suposa una nova forma econòmica lligada al paisatge que requereix un entorn de qualitat.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Aquest paisatge es defineix morfològicament per la successió de valls i relleus longitudinals amb inclinació nord-oest; els àmbits de visió són variables i depenen en gran mesura de la situació del punt de vista de l'observador. Tret d'algunes situacions de cota elevada, des de la qual es domina una successió de carenes en diversos plans de profunditat que donen una visió molt fragmentada del territori, la major part de les situacions limiten la visió a l'àmbit més restringit de l'entorn immediat.

La intervisibilitat és també força escassa, tot i que, des de les cotes més altes dels relleus, es poden percebre visions panoràmiques. En condicions de bona visibilitat es pot albirar al fons, cap al nord,

Límit urbà-rural de les Borges Blanques. Observatori del Paisatge

la carena del Montsec i, cap al sud, el massís allargat dels Besosons. Ambdós constitueixen horitzons permanents.

Des de la perifèria del nucli urbà de l'Albi, es percep l'entorn més pròxim compacte i una seqüència d'oliveres, ametllers, vinyes i conreus herbacis de secà. En un segon pla, a l'est, la punta del Dugo, la punta de Ràfols i la serra del Penjat, amb pinedes de pi blanc i brolles de romaní. A l'oest, destaquen les Garrigues altes com a referència visual, amb la serra de la Llena, el coll de les Marradetes i la punta de Curull una taca lineal contínua i compacta d'un bosc de carrasques, pinedes de pi blanc, pinedes de pi roig i brolles de romaní. A continuació es pot establir una seqüència gradual, en consecutius plans de visió –de serres, monts i serrats–, que constitueixen un teló amb múltiples capes. Per últim, resten potencialment com a horitzons permanents de referència visual la serra del Montsec.

D'altra banda, els recorreguts per les valls, com per exemple la vall de Vinaixa, demostren que la visió, almenys al fons de la vall, és més closa. Aleshores tan sols és possible veure el primer pla, amb conreus herbacis extensius de secà, i un segon pla no gaire distant, que pot ser simplement una versió més complexa dins del primer, amb les terrasses de fruiterars alts de secà.

Aquest territori està fortament exposat visualment des de les altres unitats. La percepció externa respon a una sèrie d'elements lineals horitzontals, força discontinus, la suma dels quals forma un teló de fons. Destaca la visió compacta i contínua dels relleus existents entre Rocafort de Vallbona i Ciutadilla.

El sector pertanyent al Camp de Tarragona és molt interessant per fer recorreguts a peu, bicicleta, a cavall o amb vehicles motoritzats. A banda dels nombrosos camins que passen pel territori, hi ha el GR-175, que va de Poblet a Vallbona de les Monges i que forma part de la ruta del Cister.

Les rutes de la Floresta a Fullea, de Guimerà a Nalec, l'Albi-Vallclara, Maldà-Rocallaura i Vinaixa-les Borges Blanques presenten un elevat interès escènic.

Els principals miradors es troben a la serra del Tallat (panoràmiques al Camp de Tarragona); Belianes, des del dipòsit (extrem occidental de la vall del Corb); Ciutadilla (extrem oriental de la vall del Corb); castell de l'Albi (panoràmiques al sud-oest del territori); tossal de Solans, als Omells de na Gaia (panoràmiques del sector oriental) i els serrats de Sant Miquel de la Tosca (panoràmiques vers el nord) i des dels plans situats entre la Floresta i els Omellons i des dels dipòsits de Fullea.

La part alta del poble de Senan és un bon lloc per a poder contemplar el paisatge del sector d'aquest territori que pertany al Camp de Tarragona. A mig camí de la carretera TV-7004, entre Vallclara i Vilanova de Prades, gairebé al límit d'ambdós termes municipals, hi ha un bon mirador on es pot contemplar aquest sector de territori i els paisatges adjacents del Camp de Tarragona. Per altra banda, com a miradors situats al nord, cal destacar el castell Alt de les Borges Blanques, des d'on es veu clarament tota la conca del torrent de la Femosa, i el tossal de les Forques d'Arbeca, que també permet una bona panoràmica d'aquest sector. Finalment, per poder contemplar les serres del Tallat i Vilobí des del Camp de Tarragona, el mirador de la Pena, al Paratge Natural d'Interès Nacional de la Vall del Monestir de Poblet, fora dels límits d'aquesta unitat, és un bon lloc.

Possible evolució del paisatge

És raonable suposar que, en un futur, les dinàmiques poblacionals actuals, fonamentalment regressives, es mantindran. Els petits pobles rurals se situen a les zones de secà i és probable que pateixin un progressiu despoblament i envelliment de població. Les Borges Blanques continuarà creixent com a important centre de serveis, per la qual cosa concentrarà les transformacions d'usos del sòl per a urbanització, industrialització i augment d'infraestructures i serveis. Pel que fa a les infraestructures, l'AP-2 és, des que es va obrir, un element de canvi paisatgístic, en el sentit que atreu polígons industrials i logístics de grans dimensions. Unes instal·lacions que, previsiblement, tendiran a multiplicar-se i a créixer de cara al futur.

El canal Segarra-Garrigues secciona el territori, des de Belianes fins al sud de les Borges Blanques, cosa que implica pràcticament tota la zona actualment no regada d'Arbeca (als sectors 8 i 9 de reg amb dotació de transformació). De fet, ja hi ha bases provisionals de concentració parcel·lària a les Borges Blanques i Belianes, i sol·licitud de concentració a Arbeca. Al marge esquerre del canal la dotació de reg és de suport. Sumant ambdues zones, la conversió del secà al regadiu pot afectar pràcticament el 50% del territori. El debat social i polític sobre la implantació de nous regadius i la conciliació amb les demandes de conservació biològica i cultural determinarà l'impacte de la construcció del canal Segarra-Garrigues sobre el paisatge d'aquesta zona. De fet, algunes transformacions ja són perceptibles. Fins ara els principals canvis en el paisatge estaven associats al predomini circumstancial d'un cultiu o altre en el secà llenyós (ametller-olivera-vinya), en funció de la demanda de mercat i dels ajuts comunitaris. L'aplanament de relleus seus que ja s'ha dut a terme anticipa l'inici d'un seguit de canvis que afec-

taran la geomorfologia del territori i, probablement, les terrasses, construccions i bancals de pedra seca que estructurin el terreny.

A més llarg termini, s'han de considerar els possibles efectes del canvi climàtic. Els secans llenyosos patiran més la manca d'aigua i l'augment de temperatura, però podrien veure's menys afectats per les gelades d'hivern. Sembla que el reg de suport pot compensar aquests efectes en algunes zones. Pel que fa als herbacis, aquests poden trobar-se en condicions crítiques que els convertiran en inviàbles, i l'abandonament pot estendre la vegetació natural i el risc d'incendi. Finalment, els efectes del canvi climàtic sobre els sistemes forestals es poden traduir en desplaçaments altitudinals de la vegetació i canvis de composició florística, a causa de la diferent capacitat de resposta hídrica i de regeneració després del foc.

Aquest paisatge presenta bones condicions per a l'aprofitament eòlic (serra del Tallat), cosa que podria introduir nous elements en el paisatge en un futur. Els més previsible són l'obertura de nous accessos per a la construcció i manteniment dels aerogeneradors i la creació de noves xarxes de conducció elèctrica per a evacuar l'energia generada.

Avaluació d'amenaces i oportunitats

Amenaces:

312

- El risc d'inundació de la franja situada al voltant del torrent de la Femosa, des del límit nord-oest fins a l'Espluga Calba.
- El risc d'erosió de la franja central de la unitat, sobretot en aquells pendents que són de més del 30%.
- La presència destacada de la canya com a planta invasora a les ribes del curs del riu Corb, de Belianes fins al límit de la unitat, així com també al costat de Vallbona de les Monges, dels Omellons, de l'Albi i de Vinaixa.
- L'abundància de granges a Arbeca i els Omellons, Belianes i Maldà distorsiona la imatge d'aquestes poblacions històriques de la vall del Corb.

Oportunitats:

- Hi ha superfícies extenses en planificació del regadiu o per iniciar. La nova agricultura de regadiu pot ser respectuosa amb el caràcter històric de la unitat i pot convertir-se en una activitat definidora del paisatge, a més a més d'una inversió productiva.

- La posada en marxa del canal Segarra-Garrigues generarà un excedent d'aigües que pot beneficiar l'estat ecològic d'alguns torrents i crear nous espais de ribera.
- Hi ha una gran concentració de zones extractives abandonades entre els pobles dels Omellons i l'Espluga Calba, que podrien ser objecte de projectes de restauració i integració paisatgística.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial del Camp de Tarragona.

OQP 1

Uns entorns de les poblacions i els principals eixos de comunicació (en especial l'autopista AP-2 i el TGV) amb polígons industrials ben gestionats, ordenats, integrats i que tinguin en compte la connectivitat ecològica i paisatgística del territori.

OQP 2

Un paisatge rural viu, dominat per oliverars i fruterars de secà productius i fragments de vegetació natural, amb l'estructura tradicional de parcel·les abancalades i construccions de pedra seca i amb unes granges ben ordenades i integrades.

OQP 3

Un patrimoni històric, especialment el conjunt històric i artístic de la vila de Guimerà i el monestir de Santa Maria de Vallbona, ben conservat i amb una façana paisatgística que no ha de resultar afectada pels creixements urbans ni per la implantació de noves infraestructures.

OQP 4

Un paisatge fluvial del riu Corb amb una vegetació de ribera ben conservada i gestionada que proporcioni un paisatge de qualitat i que desenvolupi les funcions ambientals i paisatgístiques que li són pròpies.

Àrees amb valors especials per protegir

- Fons escènic de la serra de la Llena al sud de la unitat.
- Espais d'interès per a la connectivitat del sisó i l'esperver cendrós al nord i l'oest de la unitat (Arbeca, la Floresta, Maldà, les Borges Blanques, etc.).
- Àrees d'especial proliferació de cabanes de volta: termes de Vallbona de les Monges, les Borges Blanques, la Floresta i els Omellons.
- Patrons d'assentament lineal de la vall del Corb (Guimerà, Ciutadilla, Nalec, Rocafort de Vallbona, Maldà i Sant Martí de Maldà) i torrent de la Femosa (Montblanquet, Omells de na Gaia, Espluga Calba i els Omellons).
- Àrees d'especial proliferació de forns de calç: terme de Tarrés.

Àrees de foment de la gestió

- Vegetació de ribera del riu Corb i del torrent de la Femosa amb invasió de la llera per a altres usos.
- Singularitat de l'estructura dels conreus de vinya de la vall del riu Corb des de Guimerà a Belianes.
- Promoció i gestió dels elements més significatius del patrimoni històric i els seus entorns: conjunt històric de Guimerà i monestir de Santa Maria de Vallbona, coves rupestres de la vall de la Coma, Roques Guàrdies i la Balma dels Punts.
- Àrea corresponent a la xarxa Natura 2000 de la vall de Vinaixa-tossal Rodó.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Façanes urbanes i nuclis encimbellats de les Borges Blanques, Arbeca, l'Albi, l'Espluga Calba, Belianes i Ciutadilla.
- Recorregut de les línies elèctriques d'alta tensió que creuen la unitat.
- Àrees industrials al sud i a l'est de les Borges Blanques.
- Àrees de contaminació lluminosa en un entorn caracteritzat per un medi nocturn de qualitat (àrea de servei de l'autopista AP-2, benzinera de la carretera N-240 i polígons industrials, etc.).
- Conreus abandonats a la rodalia dels nuclis i a les àrees urbanes.

- Àrea d'afectació del canal Segarra-Garrigues que creua la unitat pel nord-est i afecta tot el terç occidental.
- Zones amb alta concentració de granges a la rodalia d'Arbeca, l'Espluga Calba i Belianes.
- Àrea amb abundància d'activitats extractives de pedra calcària entre l'Espluga Calba i els Omellons i puntualment d'argiles a Belianes.
- Zones de concentració de parcs eòlics a les serres del Tallat i Vilobí.
- Recorregut i proximitats del TAV, que creua la unitat per la vall de Vinaixa i cap al sud de l'Albi.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Santuari de la serra del Tallat
 - b) Castell de l'Albi
 - c) Tossal dels Solans
 - d) Fulledda
 - e) Coll de Senan
 - f) Vallclara
 - g) Mirador de cap de Coll I
 - h) Mirador de cap de Coll II
 - i) Senan
 - j) Tossal de les Forques d'Arbeca
 - k) Castell Alt de les Borges Blanques.
- Senyalització dels recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) L'Espluga Calba-Fulledda-Tarrés
 - b) La Floresta-l'Espluga Calba
 - c) Guimerà-Nalec
 - d) L'Albi-el Vilosell
 - e) Vilanova de Bellpuig-les Borges Blanques (enllaç C-233)
 - f) Vallclara-Vimbodí
 - g) Els Omells de na Gaia-coll de Senan
 - h) Montblanquet-Blancafort
 - i) Maldà-Rocallaura (carretera TP-2335)

Objectius de qualitat paisatgística

Àrees de foment de la gestió

Mirador

Mosaic agroforestal

Nucli rural

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

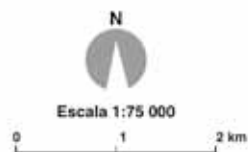

Itinerari motoritzat

Itinerari a peu

314

4. Conca de Poblet

Comarca:

Conca de Barberà i una petita part de l'Alt Camp.

Superfície:

24.843 ha

Municipis:

Oest de Sarral, sud de Rocafort de Queralt i Forès, Solivella, Blancafort, Pira, Barberà de la Conca, est de Montblanc, l'Espluga de Francolí i Vimbodí, part de la Cabra del Camp, una part del sector est de Vallclara, nord-oest de Figuerola del Camp, est de Vilaverd.

316

Mosaic de conreus a prop del nucli de Sarral. Jordi Bas

Trets distintius

- Conca d'erosió lleugerament ondulada en el sector nord. L'existència d'alguns petits turons possibilita la presència d'algunes clapes de vegetació espontània, especialment bosquines i matollars.
- El riu Anguera i el Francolí són els principals cursos d'aigua, i han estat els principals agents implicats en la gènesi de la conca.
- Paisatge eminentment agrícola, especialment vitivinícola. La producció vinícola s'adscriu en bona mesura sota la Denominació d'Origen Conca de Barberà, que s'estén per un territori similar a la conca de Montblanc.
- Els cultius seculars de caràcter herbaci s'estenen per diversos llocs al llarg de la unitat, especialment al nord de Sarra i Rocafort de Queralt i al voltant de Montblanc.
- El monestir de Poblet, que dona nom a la unitat, és un element amb un alt valor històric, religiós i identitari.
- Harmonia visual que resulta de la combinació física entre els diferents elements de la zona: les diverses construccions de pedra seca com els marges, les barraques, les cabanes i els masos; els conreus de secà (la vinya, els cereals, els ametllers i les oliveres); i els diversos boscos illa i altres elements naturals.

Mirador

— Itinerari motoritzat

13 l'Espluga de Francolí - Coll de Capafonts

14 Santa Coloma de Queralt - Forès -
Conesa - Santa Coloma de Queralt

15 Senan - l'Espluga de Francolí

— Itinerari a peu

21 Montblanc - Sant Joan

22 la Pena

35 Prenafeta

37 Cabra del Camp - el Cogulló

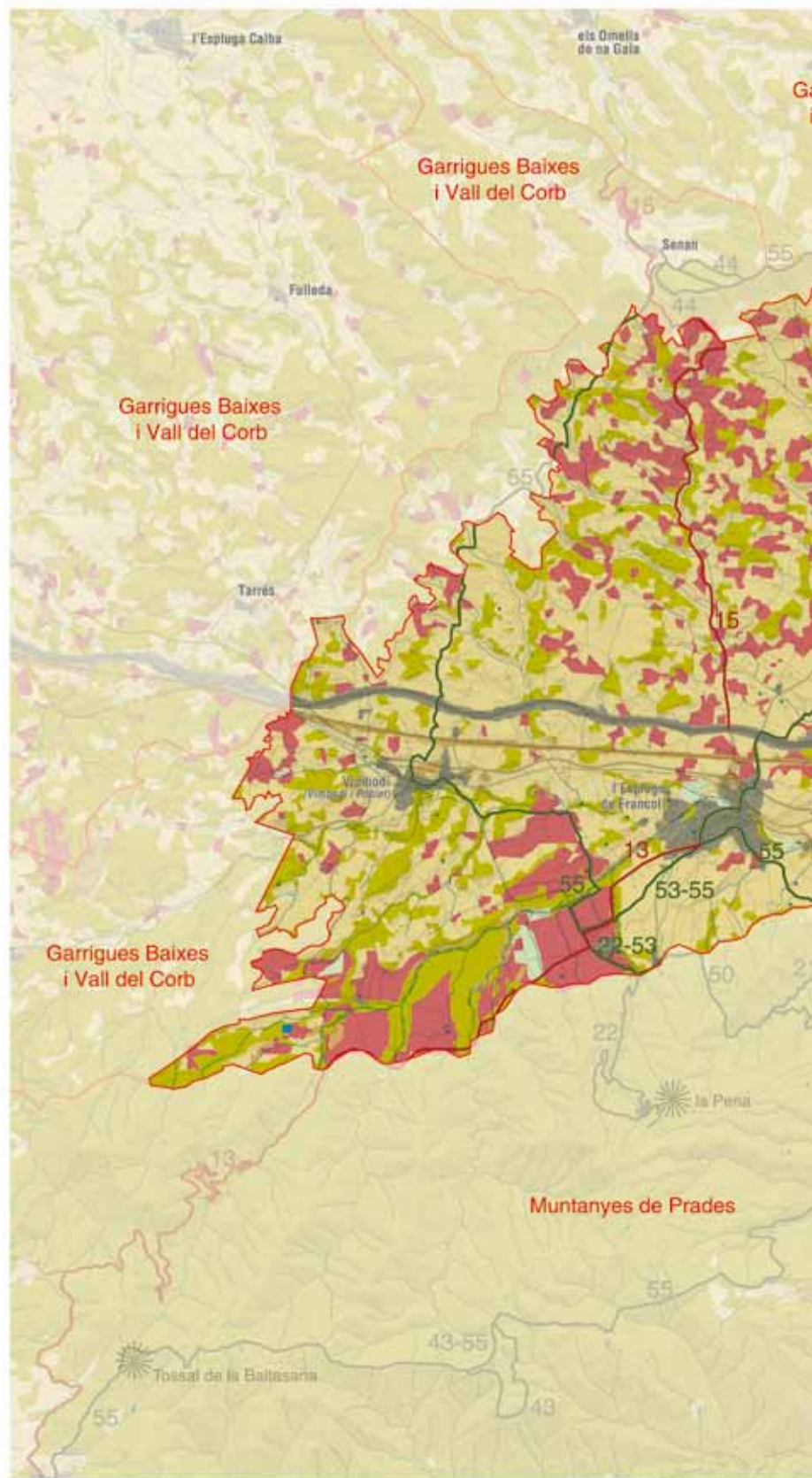
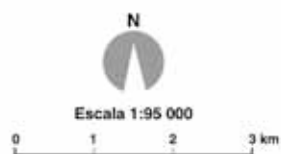
50 GR-175 - La ruta del Cister

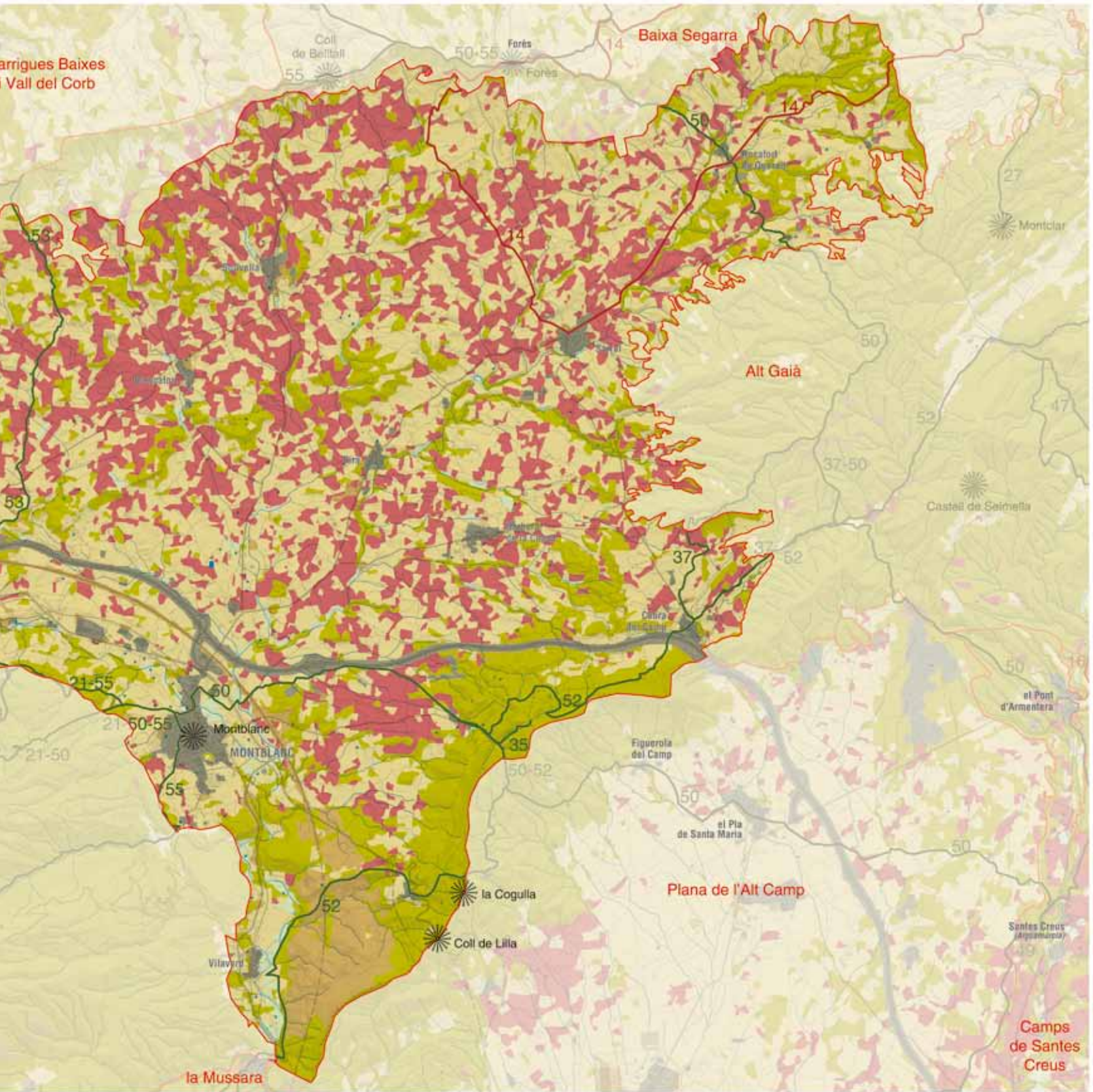
52 GR-7

53 GR-175 - La ruta del Cister

55 GR-171

318

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

La conca de Poblet es localitza al nord del Camp de Tarragona. És una conca d'erosió tancada i ben delimitada pel conjunt de serres i relleus muntanyosos que l'encerclen. El paisatge agroforestal que hi predomina ha estat modelat al llarg dels segles en un territori ric en elements del patrimoni artístic, històric i religiós. El conjunt li confereix un caràcter propi i ben diferenciat de les terres veïnes i dóna forma a una de les unitats de paisatge més ben definides del Camp de Tarragona.

La conca de Poblet coincideix de fet amb la Conca de Barberà dels geomorfòlegs, en un sentit fisiogràfic estret. Estructuralment, la cubeta, a l'igual que l'Anoia i el pla de Bages, és una de les conques perifèriques del marge meridional de la Depressió Central Catalana.

L'estructura del relleu ha facilitat el modelat de la conca. Al sud, a la serra de Miralles, afloren les pissarres paleozoïques del sòcol hercinià i a sobre la sèrie estratigràfica del Triàsic, present a moltes muntanyes del Camp de Tarragona. A causa de l'aixecament del bloc de la serra de Miralles les capes dels materials del Triàsic estan molt basculades cap al nord. A sobre d'aquests materials es van dipositar tota una sèrie de capes sedimentàries ja d'edat eocena i

paleocena. Els més antics a la vora sud, els més moderns a la vora nord. Els materials de l'Eocè només són visibles a l'extrem sud-oest de la conca, al sector de Vilaverd, i a mesura que ens desplaçem cap al nord apareixen els materials de l'Oligocè. Així, entre Montblanc i Sarral el terreny està constituït per margues llimoses de color vermell que cap a Barberà de la Conca s'intercalen amb nivells de conglomerats i gresos també de color vermell. Més al nord, en els municipis de l'Espluga de Francolí, Blancafort, Solivella i Rocafort de Queralt, apareixen gresos i margues rogenques que encara més al nord són substituïts per gresos i margues groguenques ja en la transició cap als relleus de les serres de Vilobí i del Tallat. Aquest sector septentrional és de relleu més trencat, amb tot un conjunt de turons i serres baixes separades per torrents, a diferència del sector central on la monotonia de la plana només és trencada per l'aparició d'alguns turons testimoni. Els Ullastres i el tossal Gros d'Ollers, tots dos al municipi de Barberà de la Conca, en són bons exemples.

L'acció erosiva dels rius Anguera i Francolí ha buidat els materials tendres fins a configurar una cubeta d'erosió tancada pels relleus muntanyosos que han quedat ressaltats. La serra de Vilobí i la serra del Tallat la tanquen pel nord. El coll de Deogràcies per l'est. Les serres de Comaverd, Carbonària i de les Guixeres pel sud, mentre que el gran massís de les muntanyes de Prades s'aixeca pel costat de ponent.

320

Part nord de la Conca de Poblet des de la serra del Tallat. En primer terme s'observa la zona de contacte entre la serra del Tallat i la Conca de Poblet a l'alçada de Blancafort i Solivella. Al centre de la imatge s'observa la plana central de la conca, mentre que al fons s'albiren les primeres serres de l'Alt Gaià al terme municipal de Sarral. Observatori del Paisatge

Les minses pluges que s'acostumen a registrar a la conca de Poblet provoquen que els cursos d'aigua que la solquen siguin d'escassa importància. Tot i això, han tingut, però, una gran importància en la configuració actual del relleu. Com ja hem esmentat anteriorment, el riu d'Anguera ha estat el principal agent encarregat d'excavar la conca. El riu neix a la serra de Cogolló. A l'alçada d'Ollers rep el cabal del riu de Vallverd, que aporta les aigües del nord de la conca. Després de travessar bona part de la unitat, el riu d'Anguera desguassa al Francolí. El Francolí drena el sector occidental de la conca i segueix un traçat que voreja les muntanyes de Prades des de Vimbodí i l'Espluga de Francolí fins a Vilaverd i la Riba, on s'escola entre les muntanyes de Prades i la serra de les Guixeres per obrir-se pas a la plana del Camp.

Les característiques fisiogràfiques de la conca de Montblanc han afavorit el desenvolupament de l'activitat agrícola, que ha anat en detriment de les grans masses forestals. La vegetació espontània, aproximadament una quarta part de la superfície total de la conca de Poblet, es dona preferentment als petits turons testimoni, a les zones amb major pendent i, especialment a les serres de les Guixeres, Carbonària i de Jordà, al límit entre la conca i la plana de l'Alt Camp. Els boscos aciculifolis són els dominants, especialment les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), molt esteses a les serres Carbonària i de Jordà i a petits sectors de tot el nord de la unitat, a la zona de contacte amb la serra del Tallat. A la serra Carbonària abunden les comunitats de caràcter arbustiu, com les garrigues de coscoll (*Quercus coccifera*) o les brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*). També hi ha pinedes de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*) i rodals de pinastre (*Pinus pinaster*). A les solanes de les serres de Vilobí del Tallat hi destaca la presència de les espècies: *Centaurea linifolia*, *Euphorbia nevadensis* i *Sideritis spinulosa*.

Les espècies de fauna de més interès de conservació són les que tenen els seus hàbitats als relleus muntanyosos que tanquen la conca. Alguns rapinyaires que nidifiquen als vessants occidentals de les serres de Comaverd, de les Guixeres, de Carbonària i de Jordà com són l'àguila marcenca, l'àguila cuabarrada i el falcó peregrí, tenen una àrea de moviment que inclou el mosaic agroforestal de la conca.

La conca de Poblet és un paisatge eminentment agrícola, especialment vitivinícola. Bona part de la producció s'adscriu a la Denominació d'Origen Conca de Barberà, creada l'any 1989 i que s'estén per uns límits semblants als de la unitat. El 2005 va recollir més de 23 milions de quilos de raïm, dada que exemplifica l'important pes del sector.

El segon tipus de conreu en importància són els cereals, que es concentren a diferents àrees: als voltants de Montblanc, on darrenament forma un paisatge en mosaic amb els edificis de les noves indústries, al nord de Vimbodí, al pla d'Anguera a Barberà de la Conca i a alguns sectors de Cabra del Camp. Al nord de la conca, al municipi de Rocafort de Queralt, hi ha també una important presència de conreus herbacis, en uns relleus que connecten amb els de la baixa Segarra a través del coll de Deogràcies.

A part de la vinya i els cereals, la resta de cultius tenen una presència molt més residual. Al corredor entre Montblanc, l'Espluga de Francolí i Vimbodí hi ha alguna presència de conreus arboris,

Fragment d'un dels paisatges més característics de la unitat, conformat per la presència de les vinyes situades en terrenys planers i les masses forestals ocupant els sectors menys aptes per al conreu. Observatori del Paisatge

principalment oliveres i avellaners. L'important pes que el sector agrícola ha tingut històricament és un dels seus millors exemples en la formació i consolidació de les cooperatives agrícoles, un fenomen que es dona a pràcticament tots els municipis de la conca.

De la interacció entre la vegetació espontània i l'espai agrícola en surt el mosaic paisatgístic típic de la conca de Montblanc: un espai amb dominància de l'agricultura, especialment la vinya, acompanyada sovint d'altres tipus de conreus i amb la vegetació espontània que ocupa els espais de més pendent. El paisatge és més heterogeni al nord-oest, pel que fa a les formes i la diversitat de colors, producte de la diferent configuració del relleu, mentre que en el centre de la cubeta com a Pira o a Sarra, el relleu més planer implica un paisatge més homogeni i també unes explotacions agrícoles més grans.

El mosaic paisatgístic és lleugerament diferent a les immediacions de Montblanc, a causa de la proliferació d'infraestructures, zones industrials i residencials.

A part de la singularitat paisatgística que suposa Montblanc dins la unitat, cal destacar també el fet diferencial que suposen les serres de les Guixeres, Carbonària i de Jordà. Formen un espai sotmès a una pressió humana menor i, consegüentment, menys vulnerable a les perturbacions i les dinàmiques exògenes.

El monestir cistercenc de Poblet, situat ja a peu de les muntanyes de Prades, és el màxim exponent del ric patrimoni cultural de la conca. Al seu voltant trobem també paisatge agrícola secular, amb la vinya com a protagonista.

Evolució històrica del paisatge

La conca de Poblet mostra indicis clars d'activitat humana des de la prehistòria, però és posteriorment amb l'arribada dels romans i, sobretot, a partir del segle XII amb la reconquesta, quan segura-

ment s'inicià la plena humanització amb el poblament de la majoria dels nuclis habitats que hi ha actualment. Això va comportar el desenvolupament de l'agricultura i la ramaderia a la zona, especialment fomentada des del monestir de Poblet que va implantar nous sistemes de conreu, organitzacions agrícoles com les "granges" i va introduir el cultiu de la vinya. El desenvolupament d'aquest cultiu va representar un camí sense retorn en la transformació del paisatge natural de la conca, i va arribar a la seva màxima expansió durant l'última dècada del segle XIX quan el percentatge de terra conreada va assolir els valors més alts. Aquesta transformació ha deixat una empremta encara visible actualment sobre el paisatge, fruit de les diverses construccions de pedra seca. L'aparició de la fil·loxera, l'any 1893, comportà la transformació de molts d'aquells conreus de vinya en cereals i, anys després, en plantacions d'ametllers, oliveres i avellaners. A l'inici del segle XX, i com a resultat de la crisi agrària, es van començar a abandonar les terres menys productives, les de més difícil accés, amb sòls més prims i de més pendent. Aquests són els terrenys que actualment es troben ocupats principalment per brolles de pi blanc.

L'evolució de la població a partir del segle XII va estretament lligada a l'evolució de l'agricultura, a les guerres i a les epidèmies sofertes al llarg de la història. Es caracteritzà per fortes davallades produïdes per les pestes fins al segle XVI. A partir d'aquest segle, s'inicià una curta recuperació, trencada de nou per les guerres durant el segle XVII. Així doncs, no és fins passada la guerra de Successió que la població de la conca de Poblet augmentà dels 5.271 habitants atribuïts l'any 1720 fins als 15.199 habitants de l'any 1789, un augment degut en bona mesura a l'increment del conreu de la vinya. Aquest fort creixement demogràfic culminà l'any 1887 amb uns 22.818 habitants. La posterior crisi agrària i la guerra civil feren disminuir dràsticament la població fins als 16.723 habitants censats l'any 1940; la davallada continuà fins a l'any 1964, quan es compten 14.707 habitants. A partir d'aquí s'inicià una lenta recuperació fruit del desenvolupament industrial, el turisme i la immigració. D'aquesta manera, el paisatge actual de la conca és el resultat del poblament i el desenvolupament de l'agricultura des de l'època medieval (caracteritzat principalment per la vinya i el cereal), conjuntament amb la transformació soferta a partir de la dècada dels anys setanta del segle XX amb el desenvolupament industrial de la comarca, que ha implicat la construcció d'infraestructures lineals com l'autopista, línies d'electricitat i darrerament el pas del TGV.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La conca de Poblet gaudeix d'un paisatge força homogeni. Coincideix amb una vasta àrea de relleu deprimit i ben delimitat per les serres que l'envolten per tots costats, i es troba un paisatge agrícola tradicional en mosaic amb la presència d'algunes granges, sobretot porcines i algunes de poc integrades, com per exemple les situades a l'Espluga de Francolí i a Montblanc. Els conreus ocupen una gran extensió a causa dels materials sedimentaris tous que també han facilitat l'acció erosiva de buidat per part dels rius Francolí i Anguera. La vinya és el conreu més estès i que dóna caràcter a la unitat, tot i que els camps no ocupen extensions molt

grans, ja que estan delimitats pel traçat sinuós de la xarxa de torrents que drena la conca. Pinedes de pi blanc i fragments d'alzinar colonitzen els barrancs, els turons testimoni i els vessants perifèrics, ja que són aquests els únics espais que han quedat al marge de l'activitat agrícola.

En general, el paisatge té un caràcter eminentment rural, encara que en les darreres dècades ha començat a patir un procés de transformació que ha comportat la pèrdua de terrenys agroforestals. Per descriure'l es pot dividir el territori de la unitat en tres sectors diferenciats:

El primer sector és el més extens de la conca i també el més representatiu del paisatge tradicional d'aquest territori. Geogràficament es troba en la zona situada al nord del traçat de l'autopista AP-2 i comprèn la major part dels termes municipals de Barberà de la Conca, Pira, Sarral, Rocafort de Queralt, Solivella, Blancafort, i part dels de Montblanc, l'Espluga de Francolí i Cabra del Camp. Es tracta d'un paisatge principalment agrícola, fortament parcel·lat i de secà, on predomina el cultiu de la vinya i els cereals, acompanyats per ametllers i oliveres, i que configura, en determinats sectors, una bona mostra representativa del paisatge de la "trilogia mediterrània". Aquests cultius es troben intercalats amb conreus erms, que moltes vegades ja tenen comunitats arbustives, i amb petits boscos illa (sobretot de pi blanc) situats a les zones amb més pendent o en els sòls més prims i pedregosos. També es troben conreus al llarg dels torrents i les rases que configuren la conca del riu Anguera.

Els nuclis de població són petits i en general ben conservats, encara que en els darrers anys s'estan produint canvis importants en la tipologia de les noves construccions, la majoria de vegades són cases adossades, que no segueixen la tipologia arquitectònica pròpia de la zona, sobretot en les poblacions de Sarral i Pira, com també a Montblanc i l'Espluga de Francolí, cosa que trenca l'arquitectura característica de la zona i provoca una pèrdua d'identitat de la zona. Sarral i Pira també concentren una petita superfície de sòl destinat a ús industrial. La xarxa viària és la bàsica per a la

Nucli de Rocafort de Queralt, envoltat per camps de cereals. Observatori del Paisatge

comunicació entre pobles: destaquen la C-241 que es dirigeix a Igualada, i la C-14 en direcció a Tàrraga.

El segon sector és el més transformat, sobretot a partir dels anys setanta del segle xx. Es tracta de la franja de terreny que històricament servia de pas entre les terres del litoral i les terres de l'interior. És l'eix del riu Francolí, i comprèn la zona on es concentra la major part de la població de la comarca: els nuclis de Vimbodí, l'Espluga de Francolí, Montblanc i Vilaverd. Es tracta d'un paisatge fortament transformat on trobem la major part d'infraestructures lineals d'aquesta part del territori: l'autopista AP-2, la línia del TGV, la línia de tren convencional, la carretera N-240 entre el coll de Tàrrès i el coll de Lilla, la C-14 des de Montblanc fins a l'estret de la Riba i dues línies d'electricitat d'alta tensió que en conjunt incideixen sobre el paisatge. A la zona sud dels nuclis de Montblanc i Vilaverd, al peu de les muntanyes de Prades, hi ha una petita franja on la majoria de conreus han estat abandonats i on les comunitats vegetals arbustives es barregen amb petites urbanitzacions o edificacions disperses d'activitat de cap de setmana. Hi ha petits racons amb alt valor paisatgístic com l'aiguabarreig del riu Francolí i el riu Anguera, amb edificacions d'interès històric com els molins de la Vila, el nucli de Lilla i els seus voltants, i sobretot el nucli de Prenafeta. També s'ha de destacar com un valor paisatgístic important el conjunt monumental i artístic del centre històric de Montblanc.

Darrerament, el traçat del TGV s'ha construït en paral·lel a l'autopista, i ha deixat una franja de terrenys sense ús entre les dues infraestructures.

El tercer sector és el situat a la zona nord del peu de les muntanyes de Prades, tocant al paratge natural de Poblet i emmarcat majoritàriament en el terme municipal de Vimbodí. Es tracta d'un paisatge rural protagonitzat principalment pel cultiu de la vinya, alternat amb petites superfícies forestals principalment d'alzinar. Hi tenen una destacada importància els conjunts monumentals del monestir de Poblet i les antigues granges de Milmanda i Riudabe-

Sector sud-oest de la Conca de Poblet, on es pot observar l'espai urbà i periurbà de Montblanc. Observatori del Paisatge

lla. D'altra banda, s'han produït rompudes a l'alzinar de la Mata, una de les masses forestals d'alzinar litoral situades sobre relleu planer més importants de Catalunya.

Els principals factors que incideixen sobre els processos de canvi actual del paisatge de la conca de Poblet són les dinàmiques i les polítiques agrícoles, el creixement urbanístic i industrial, i, en menor grau, les dinàmiques turístiques i les activitats recreatives.

La potenciació del valor dels productes vinícoles viscuda durant els darrers anys ha convertit la vinya en la principal protagonista d'aquest paisatge, reforçada per la proliferació de grans empreses vinícoles, sobretot al voltant de Poblet. D'altra banda, i paradoxalment, amb la jubilació de molts pagesos s'estan abandonant els terrenys menys productius que són ocupats ràpidament per comunitats vegetals molt inflamables i s'incrementa la superfície forestal contínua, fet que augmenta el risc d'incendi forestal, sobretot perquè l'abandonament de cultius es manifesta més clarament en els terrenys situats als extrems de la unitat, al peu de les serralades que la voregen. De fet, els perímetres de protecció prioritària de les muntanyes de Prades i de l'alt Gaià només afecten els boscos de la conca situats a l'estreta franja que s'interposa entre Montblanc i l'inici dels relleus de la serra de Prades. També hi resten inclosos els boscos situats al sud de Sarral i Rocafort de Queralt i que recobreixen els primers contraforts de la serra de Comaverd.

El creixement urbanístic i industrial és potser el principal factor de canvi del paisatge actual en aquesta unitat on s'ha produït un notable augment dels processos d'urbanització en els últims anys, la majoria d'ells de tipus horitzontal.

Les dinàmiques turístiques de la zona no han provocat fins a l'actualitat gaires canvis en el paisatge.

Finalment, cal destacar la nova imatge que ha representat la implantació dels parcs eòlics de les serres del Tallat i de Vilobí, que han canviat el teló de fons de la unitat.

Expressió artística del paisatge

De la conca de Poblet es conserva documentació gràfica i escrita del segle xvii, que dóna algunes pinzellades del paisatge d'aquella època. Hi ha gravats fets per Bealieu del nucli de Montblanc, Barberà de la Conca i els seus entorns. Alguns viatgers com Bertomeu Joly també deixaren escrits breus on descrivien el paisatge i les costums dels llocs per on passaven. Aquest viatger estigué a Poblet l'any 1604.

És, però, al segle xix quan es comencen a trobar descripcions més extenses i més acurades. Eduard Toda i Güell deixà moltes referències en la seva obra *Poblet, recorts de la Conca de Barberà* de l'any 1883.

Antoni Palau i Dulcet publicà durant els primers trenta anys de segle xx guies sobre Poblet, Montblanc i la Conca de Barberà, on es troben moltes descripcions.

Josep Pla descriu magistralment la conca de Poblet a *Tres guies* (1976):

“La Conca està reclinada sobre un teló de fons de muntanyes, els punts més elevats de les quals formen partió de les aiguës amb la Segarra, el Baix Urgell, les Garrigues i les Muntanyes de Prades. Les barrancades que formen aquest cercle muntanyós alimenten al mandrós riu Francolí, que constitueix l'eix de la comarca. A un costat i altre del seu curs verdegem els horts i els arbres fruiters; aquesta cinta de terra al·luvial és de vegades molt estreta i de vegades s'eixampla una mica en una corba més rica i més amable. Els pobles s'aixequen en els pujols amb una indubtable pretensió estratègica. Des de l'horta fins a les altures suaus, les vinyes i els ametllers despleguen tota la noblesa botànica. Als faldars distingiu pinedes esclarissades que es destaquen sobre uns fons vermellosos o blanquinosos, de calcària pàl·lida. El país està molt ben comunicat. A les fondalades veiem algun vell molí. Les masies esquitxen de formes humanes el paisatge i li donen un ordre plausible i agradable. La impressió és dolça i suau” (Pla, 1997: p. 1.044).

Altres escriptors que també van saber plasmar pinzellades del paisatge d'aquesta unitat dins de les seves obres són: Ramón Canató i Espinach, Josep Iglésies, Josep M. Poblet i Francesc Badia i Batalla.

324

Ramon Violant i Simorra també deixà moltes mostres etnogràfiques d'aquesta zona en la seva obra *Etnografia de Reus i la seva comarca, el Camp, la Conca de Barberà, el Priorat*, publicada entre 1955 i 1959.

Durant els anys vint i trenta del segle xx, es van editar diferents col·leccions de postals (fototípia Thomas, Roisin, Toldrà, Baldric...) que reflecteixen el paisatge, els monuments i la vida quotidiana d'aquesta unitat. Fotògrafs com Català Roca, abans, o Kim Castells, actualment, també han deixat testimonis gràfics d'aquest paisatge.

Dins del camp de la pintura han estat molts els artistes que han mostrat Montblanc i els seus monuments, el monestir de Poblet i altres elements patrimonials de la comarca, però també han plasmat en el seu art l'entorn d'aquest patrimoni arquitectònic, un paisatge que combina l'empremta dels humans amb la natura. Citem alguns dels artistes més destacats: Maties Palau i Farré, Josep Martínez Lozano i Ismael Balanyà i Moix.

Valors en el paisatge

Un dels principals valors ecològics d'aquesta unitat és la seva funció com a corredor biològic, ja que moltes espècies animals i vegetals necessiten espais no massa transformats per desplaçar-se o expandir-se. En aquest context són molt interessants, sobretot per la fauna, els boscos illa entre els conreus que els fan de refugi. També són importants els espais fluvials del Francolí i l'Anguera, els quals encara conserven trams amb destacades comunitats

naturals de ribera, sobretot al voltant del seu aiguabarreig. Altres biòtops molt interessants de la zona són els marges dels camins i dels camps de conreu, veritables reserves de biodiversitat i refugi de moltes espècies de fauna. També interessen les comunitats rupícules que es localitzen en petits cingles i sectors de roca de la zona. Finalment, s'ha de destacar, pel seu important valor ecològic, la comunitat d'alzinar litoral de la Mata, al terme de Vimbodí i prop de l'antiga granja de Riudabella, ja que està considerat l'alzinar en terreny pla més extens de Catalunya, una part del qual està inclòs dins el paratge natural d'interès nacional de la vall del monestir de Poblet.

Un petit fragment culminant del vessant nord de la serra de Miramar és inclòs dins d'espais d'interès natural del tossal Gros de Miramar, incorporat al PEIN per la diversitat faunística que registra. Així mateix, la continuació cap al sud d'aquesta carena ha estat inclosa dins la xarxa Natura 2000.

Segurament, el principal valor estètic d'aquest paisatge és l'harmonia visual que resulta de la combinació física entre els diferents elements tradicionals de la zona: les diverses construccions de pedra seca com els marges, les barraques, les cabanes i els masos; els conreus de secà (la vinya, els cereals, els ametllers i les oliveres); i els diversos boscos illa i altres elements naturals. Aquest valor varia al llarg de l'any amb el pas de les estacions, provocant canvis de color i tonalitat. Durant la primavera, s'estableix el verd intens dels sembrats, dels primers brots dels ceps, i de les fulles novament recuperades dels arbres caducifolis. A l'estiu, s'adquireixen unes tonalitats més groguenques fruit de la maduració dels sembrats i són els pàmpols de la vinya els responsables de donar el color verd. La tardor porta els colors ocres de les vinyes i els marrons de la terra llaurada per tornar a ser sembrada. I, finalment, l'hivern torna a escampar diferents tonalitats de verds per tot arreu i els ametllers, cirerers i altres fruiters ofereixen la seva floració. Un altre valor estètic és el de les nombroses edificacions monumentals i històriques de la zona, com el conjunt monumental del centre històric de Montblanc, els nombrosos molins fariners, el monestir de Poblet, les antigues granges medievals de Milmanda o Riudabella, o els centres històrics dels pobles petits. Des d'aquesta zona també esdevé un important valor estètic la visió que es té de les diverses serralades que envolten la comarca, com la serra del Cogulló, la de Comaverd, la del Tallat, la de Vilobí o els diversos barrancs del paratge natural de Poblet que s'enfilen cap a les muntanyes de Prades.

Entre els valors productius de la conca de Poblet destaca l'elaboració de vins i caves amb la denominació d'origen pròpia Conca de Barberà, així com un oli molt valorat que pertany a la zona de producció de la denominació d'origen protegida Siurana. És, però, el sector turístic de qualitat el que està traient més benefici dels valors naturals, històrics i culturals de la zona mitjançant l'àmplia oferta d'activitats relacionada amb aquests valors com la gastronomia, l'artesanía, els productes de la terra, les festes populars, les rutes com la del Cister o les dels cellers modernistes, els itineraris, els museus i, fins i tot, les activitats cinegètiques. Això es

Mosaics agrícoles de cereals, vinya i ametllers al Pla de la Vila (l'Espluga de Francolí). Aquests conreus, conjuntament amb els marges de pedra seca i els boscos illa que s'hi intercalen, confereixen a la Conca de Poblet una harmonia visual de gran valor estètic. Observatori del Paisatge

tradueix en un augment considerable d'establiments relacionats amb aquest sector (com cases de pagès, fondes, restaurants i botigues d'agroalimentació). D'altra banda, no es pot oblidar que el sector econòmic més important continua sent la indústria, ubicada principalment en polígons al voltant del nucli de Montblanc.

Els valors històrics estan sobretot relacionats amb el llarg procés d'humanització i, per tant, amb la presència de construccions tradicionals que generalment es troben encara ben conservades. Destaquen les construccions d'arquitectura rural com marges de pedra seca i barraques o cabanes de volta, molt nombroses a la zona; pous de gel, arneres i seguers, colomers, pous, mines d'aigua, bassots, basses, fonts, molins hidràulics fariners com els Molins de la Vila, peixeres o rescloses i séquies. També cal remarcar la presència d'alguns ponts de pedra i restes de camins empedrats.

Tota aquesta mostra de construccions rurals va acompanyada de construccions i edificacions monumentals de gran importància com: els cellers modernistes de Pira, Barberà de la Conca, Sarral o Rocafort de Queralt, les esglésies, el conjunt monumental del centre històric de Montblanc amb béns catalogats amb la figura de bé cultural d'interès nacional com el recinte emmurallat i altres com a bé cultural d'interès local, i finalment el monestir de Poblet, Patrimoni de la Humanitat. A banda s'ha d'esmentar l'important jaciment paleontològic de calcàries lacustres del període Oligocè ubicat prop de Sarral on s'han trobat nombroses restes fòssils sobretot de vegetals, així com les coves de l'Espluga de Francolí, que són un dels atractius turístics d'aquest àmbit.

En relació amb l'ús social del paisatge de la conca de Poblet s'ha de considerar que és una zona que pot ser contemplada des de diversos miradors naturals: el coll de Lilla a la serra de Miramar; el mirador de la Pena al capdamunt del bosc de Poblet; el coll de

Belltall a la serra del Tallat i el Cogulló a la serra del Cogulló. Des de l'àrea de turisme del Consell Comarcal, en els darrers anys s'han fixat rutes amb marca pròpia com la del Cister, la dels cellers Modernistes, la ruta Medieval, la ruta de la serra de Miramar al paratge de Poblet, o la de Poblet a Vilanova de Prades. Així i tot, també es poden fer rutes per la zona que visiten els diferents museus situats a Vimbodí, l'Espluga de Francolí, Montblanc i Sarral, o rutes que uneixen indrets o establiments relacionats amb l'artesania (vidre, ferro, alabastre, fusta i ceràmica). La zona també és creuada pel GR7-1, pel GR 175 i pel camí de Sant Jaume, a més de diferents PR senyalitzats. Són diverses les àrees de lleure on es pot gaudir d'una bona estada: els Torrents a Vimbodí, els Sants Metges a Sarral, Sant Josep a Montblanc, Santuari de Montgoi a Vilaverd i l'àrea del riu Anguera a Pira. El monestir de Poblet i, ben a prop, el complex turístic de les Masies ofereixen la possibilitat de fer estades de repòs i meditació. A les Masies també hi ha un alberg de Joventut i una casa de colònies.

Entre els valors religiosos i espirituals destaca el monestir de Poblet, joia arquitectònica i cultural, declarat Patrimoni de la Humanitat l'any 1991, on habita una comunitat de monjos cistercencs i és el centre religiós i espiritual per excel·lència d'aquesta zona. Vinculada a l'existència del monestir de Poblet, la ruta del Cister canalitza i potencia els valors del propi monestir.

El camí de Sant Jaume que passa per aquesta part de la conca també es troba catalogat com a recorregut de peregrinació. Se celebren diversos aplecs religiosos a la zona, com les festes quinquennals de la Mare de Déu dels Torrents de Vimbodí, les festes de la Mare de Déu de la Serra de Montblanc que se celebren cada vint-i-cinc anys per tota la població, la festa del Sagrat Cor de Solivella, l'aplec a l'ermita dels Sants Metges de Sarral i la romeria al santuari del Montgoi de Vilaverd. A banda, s'han trobat elements funeraris, de l'edat del bronze i de l'edat del ferro, al terme de Vimbodí, prop del monestir de Poblet, a part de nombrosos enteraments medievals existents per tota la zona.

Dels valors simbòlics i identitaris destaquen les construccions de pedra seca combinades amb els conreus de vinya, cereal i olivera. Contemplar els turons o comellars amb els antics bancals protegits pels seus marges i observar petites masies, barraques o cabanes esteses arreu contribueix a percebre la humanització del paisatge de la conca de Poblet.

Com a valor singular destaca el conjunt monumental del monestir de Poblet (Patrimoni de la Humanitat). Les terres del seu voltant i el bosc de Poblet foren declarades l'any 1984 paratge natural d'interès nacional amb una normativa destinada a protegir l'entorn paisatgístic del monestir. De fet, l'entorn del monestir ja disposava des de l'any 1970 de normes de protecció elaborades pel Patronat de Poblet. El conjunt monumental i artístic de Montblanc, declarat l'any 1947, és una altra de les singularitats d'aquesta unitat paisatgística. A més de ser patrimoni històric, Montblanc destaca per trobar-se al peu de l'espai PEIN del massís de les muntanyes de Prades.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Les principals rutes que es poden seguir per a l'observació i gaudi del paisatge són, per una banda, les carreteres i, per altra banda, els senders inclosos en la xarxa de senders de Gran Recorregut.

Les rutes que ofereixen una visió parcial del sector occidental de la conca de Poblet neixen a l'Espluga de Francolí.

La primera es dirigeix cap al sud en direcció a les muntanyes de Prades per les carreteres TV-7001 i posteriorment per la T-700. Aquesta última ressegueix el peu de les muntanyes de Prades abans d'abandonar la unitat que ens ocupa, i endinsar-se pròpiament a la unitat de paisatge de les Muntanyes de Prades; així permet contemplar el contrast entre la Conca de Barberà al nord, i els bosc de Poblet al sud, emmarcat en el Paratge Natural d'Interès Nacional de la Vall del Monestir de Poblet.

D'altra banda sortint de l'Espluga de Francolí també hi ha l'itinerari en direcció nord que enllaça amb les Garrigues baixes i la vall del Corb, creuant el coll de Senan. Aquest itinerari és interessant per dirigir-se de forma perpendicular a la serra del Tallat; així, mentre es creua el mosaic agrícola que alterna herbacis de secà, ametllers o vinyes, la ruta enfila sense dilació al petit contrafort que és la serra, i un cop a dalt es pot observar la panoràmica de la Conca de Barberà, que uns minuts abans s'estava creuant.

326

Un altre itinerari que cal remarcar se situa a la zona nord-oriental de la unitat, i es comparteix amb la unitat veïna Baixa Segarra. Parteix de Santa Coloma de Queralt en direcció sud per la C-241, i tot just sortir del poble trenca a mà dreta per agafar la carretera de Codony, que enllaça directament amb Conesa creuant un mosaic agrari formidable, caracteritzat pels conreus de cereals, vinya i fruiters de secà, dels suaus pendents de lo Codony (792 m) i del tossal Rodó (764 m). Un cop a Conesa s'agafa la pista a Forès, que surt del pobles resseguint el barranc de les Codines, i combina el mosaic agrari amb bosquines. És precisament des de Forès on es pot contemplar una de les millors panoràmiques sobre la conca de Poblet, amb un teló de fons tan magnífic com les muntanyes de Prades. Finalment la ruta torna a Santa Coloma de Queralt enllaçant des de Forès amb la T-233 fins a Sarral, i d'aquí per la C-241 al punt d'origen, passant per Rocafort de Queralt, ambdós pobles situats a la unitat de paisatge que ens ocupa.

Altres rutes per carretera són:

- L'N-240, que des del coll de Lilla baixa cap a la vall del Francolí i creua la unitat pel sector meridional. Des del coll de Lilla es gaudeix d'una perspectiva general del sector Montblanc-Vimodí.
- L'autopista AP-2, que entra a la unitat per l'estret de Cabra del Camp i segueix després més o menys paral·lela a l'N-240. Des de l'entrada pel coll de Cabra fins que s'enfonsa a la vall del Francolí es gaudeix d'una visió general de pràcticament tota la unitat de paisatge, així com de les serres que la delimiten pel sector nord i oest.

- Les carreteres locals TV-7002, T-700, TV-7003 i TV-7004 apropen al sector sud-oest de la unitat i permeten gaudir del paisatge amb tota tranquil·litat gràcies al baix nivell de trànsit rodad que suporten. La seva integració en el paisatge permet contemplar-lo de manera molt directa.

Atès el poc desnivell que presenta la unitat, els itineraris no motoritzats que més destaquen són els que condueixen a les unitats veïnes, així es pot gaudir d'unes vistes sobre el paisatge de la conca de Poblet amb prou perspectives.

A la zona de Montblanc i Espluga de Francolí destaquen els itineraris que surten, un de Montblanc i l'altre de Poblet, els dos amb direcció a les muntanyes de Prades. El que neix a Montblanc descriu un circuit circular amb els GR 171 i 175, coneguts per la ruta del Cister, i enllaça almenys tres ermites: la de Sant Miquel, la Santíssima Trinitat, i la de Sant Joan, a part de resseguir diferents barrancs.

La ruta que surt de Poblet arriba fins a la Pena (883 m), i passa pel Paratge Natural d'Interès Nacional de la Vall del Monestir de Poblet, un entorn de bosc mediterrani molt apreciat a la zona i que contrasta fortament amb la plana agrícola que deixa enrere. Dalt, a la Pena, hi ha el pou de glaç del mateix nom, d'unes grans dimensions, que usava el monestir per guardar-hi el gel. Des d'aquí també es gaudeix d'unes grans vistes sobre el monestir i la zona occidental de la Conca de Barberà.

Una altra ruta que cal destacar és la que va de Prenafeta al tossal Gros (867 m), situat entre la serra Carbonària i la serra de Jordà, i que actua de talaia tant per la unitat de la Conca de Poblet, com de tot el Camp de Tarragona. Així s'observen els paisatges agrícoles d'ambdues bandes des d'un mateix mirador.

També destaca el GR-7 que ressegueix el límit sud-est de la unitat, així com els dos GR esmentats anteriorment, GR-171 i 175, que creuen la unitat de nord a sud.

Per últim, la ruta de Cabra del Camp al Cogulló (879 m), de la mateixa manera que les dues primeres, surt de la unitat de Conca de Poblet, però s'endinsa en la unitat veïna de l'Alt Gaià. És una ruta circular amb inici a Cabra del Camp d'on ressegueix el barranc del Cogulló, direcció nord-est pel GR-175, fins que el sender se separa del curs fluvial per acabar d'ascendir a dalt del Cogulló per la carena de la serra de Comaverd. Des del Cogulló s'observa tota la conca de Barberà d'est a oest. El descens es fa carenant, direcció sud-oest, pel turó de Conills, i segueix per mas Conill i Cal Guixó, fins a retornar a Cabra de Camp.

El relleu de la conca de Poblet, amb l'excepció del vessant nord de la serra de Miramar, és bastant uniforme, amb poques diferències d'altitud, fruit de l'excavació al llarg del temps dels rius Franco-lí i Anguera, que va establir una conca delimitada per serralades i blocs muntanyosos. Així doncs, per tal d'observar el paisatge d'aquesta zona des d'una certa perspectiva, s'ha d'estar situat en qualsevol dels punts més enlairats de les serres perifèriques.

Com a miradors de la conca de Poblet, el coll de Lilla (540 m) (serra de Miramar), punt d'entrada natural a la zona des del camp

El mirador de la Cogulla, a la Serra de Miramar, permet una visió global de la Conca de Poblet. Observatori del Paisatge

de Tarragona, i la Cogulla (789 m) són els dos més destacables de la unitat, ja que com s'ha dit anteriorment, la majoria de punts d'observació òptims se situen fora de la unitat. Des d'allà, es pot veure tot l'eix del Francolí (Vimbodí, l'Espluga de Francolí, Montblanc i Vilaverd) amb les muntanyes de Prades al fons, i tot el camp de Tarragona. També es pot mencionar el municipi de Montblanc que, com s'ha anunciat anteriorment, es troba just a sota de la part nord-oriental de les muntanyes de Prades, per la qual cosa quan s'ascendeix una mica pels seus vessants, s'obté una panoràmica completa de tota la conca de Poblet.

Altres miradors per a observar el paisatge són:

- El coll de Belltall (787 m) (serra del Tallat): punt situat a la part nord-oest de la unitat. És la sortida natural de la comarca en direcció a les terres d'Urgell. S'hi accedeix per la carretera C-14 des de la població de Solivella. Podrem observar-hi tota la conca de Poblet amb el seu característic paisatge de mosaic, els turons i els pobles, i al fons l'eix del Francolí amb les muntanyes de Prades al darrere.
- El coll Roig: aquest és un punt de poca alçada però amb una gran vista sobre el bosc de Poblet. Està situat entre Vimbodí i Poblet per la carretera TV-7002, i s'hi pot observar el monestir de Poblet i les vinyes dels voltants, l'alzinar de la Mata i els barrancs del bosc de Poblet al fons.
- L'ermita de Sant Joan (680 m): ermita situada a les muntanyes de Prades, al terme de Montblanc. S'hi accedeix per un camí forestal des de la població de Montblanc o des de l'Espluga de Francolí. Mirador excel·lent per contemplar la major part de la unitat, sobretot la part nord i l'eix del Francolí.

Possible evolució del paisatge

La conca de Poblet es troba en un moment clau de profunda transformació econòmica i poblacional. A la zona nord de la unitat, allà on el pes de les terres de conreu encara és important,

és probable que l'evolució del paisatge vagi molt lligada al futur del sector agrari. Fins ara s'ha pogut constatar que a mesura que disminueix el nombre de persones dedicades a l'agricultura, augmenta la superfície de conreus erms. Sembla que la tendència en els propers anys serà la mateixa, i que es mantindran conreades només les terres més bones i productives i es tendirà a una homogeneïtzació dels tipus de cultius. Això farà augmentar la superfície forestal i generarà una pèrdua de les discontinuïtats entre aquestes masses, fet que comporta un augment del risc d'incendi forestal. El risc d'incendis es pot veure agreujat per la tendència a disminuir el règim de precipitacions dels darrers anys fruit del canvi climàtic. Així i tot, les directrius de la PAC (Política Agrària Comunitària) han de tenir molta importància en aquest futur escenari. De fet, la Conca de Barberà és la comarca pilot de la demarcació de Tarragona del programa de contractes globals d'explotació del Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural, i ha de servir com una de les vies per a solucionar alguns dels problemes d'aquest sector, com el de l'abandonament dels conreus, mitjançant el foment de la pagesia entre les noves generacions. D'altra banda, encara que es pugui aturar la davallada del sector agrícola, difícilment s'aconseguirà que tornin a ser productives moltes de les terres abandonades en els últims anys i el paisatge serà més uniforme.

A la resta de poblacions com Blancafort, Solivella o Rocafort de Queralt, encara que es preveu que el nombre d'habitants hi augmenti, l'increment serà a ritme lent i no es creu que provoqui canvis importants en el paisatge.

Al voltant de les poblacions de Vimbodí, l'Espluga de Francolí, Montblanc i Vilaverd, on el paisatge tradicional s'ha transformat més al llarg de les darreres dècades, és també on es preveuen els majors canvis durant els propers anys. El creixement urbanístic continuarà, encara que segurament de manera més lenta que els últims anys. Aquest fet s'explica per l'existència d'uns preus de l'habitatge més econòmics que els existents al voltant de Tarragona i per les bones comunicacions que hi ha entre les dues àrees per carretera. També es pot produir un increment del sòl industrial al voltant dels eixos de les carreteres N-240 i C-14. Cal tenir present la incidència que pot tenir aquest procés sobre l'entorn dels rius Anguera i Francolí, sobretot prop del seu aiguabarreig, que es troba al mig de les variants de les carreteres C-14 i N-240.

En el sector del monestir de Poblet, en el terme de Vimbodí, és on es preveuen menys canvis, com a conseqüència de les restriccions urbanístiques que genera la normativa del paratge natural de Poblet.

D'altra banda, les polítiques que fomenten el turisme d'interior o agroturisme, endegades des de fa uns anys, sobretot per les administracions locals, estan començant a donar fruits. Aquest tipus de turisme ja comença a ser una realitat a la zona, amb l'obertura de nous establiments com cases de pagès, residències rurals o càmpings. L'oferta turística es basa en les activitats derivades de l'important patrimoni natural, històric i cultural. Aquest patrimoni s'està promocionant mitjançant rutes com la del Cister, la medieval o la dels cellers modernistes. Els beneficis que generen aquestes activitats, en les quals és bàsica la conservació del paisatge tradi-

cional de la zona, han de ser els millors actius perquè tant la població com les administracions locals apostin més decididament per aquest tipus de creixement econòmic i tinguin més en compte els valors paisatgístics a l'hora de planificar-ne el desenvolupament.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- L'abandonament dels conreus a causa de l'envelliment de la població agrària fa preveure que disminueixi progressivament el tradicional paisatge en mosaic i que es tendeixi a un paisatge més uniforme i amb poques discontinuïtats. Aquest fet també pot afavorir un augment del risc d'incendi forestal.
- Al voltant de la xarxa viària principal s'ubiquen algunes activitats que tenen efectes sobre el paisatge.

Oportunitats:

- Les serres que voregen la conca de Poblet aporten multitud de referències visuals així com molts punts d'observació i interpretació del paisatge.
- A la conca hi ha nombrosos espais que gaudeixen de protecció atesos els seus valors naturals o patrimonials. Els nombrosos valors converteixen aquest paisatge en un referent molt important per al desenvolupament econòmic de la zona.
- La vinya és el conreu dominant i, tot i estar sotmesa a les dinàmiques de la política agrària i de l'evolució del mercat, té el recolzament d'una denominació d'origen. La producció d'oli d'oliva també gaudeix d'una figura homònima.
- Malgrat que la productivitat agrícola sigui rendible, es produeix l'abandó de conreus lligat, en bona part, a l'envelliment de la població dedicada al sector. Per a evitar aquest fet s'està treballant per a afavorir que hi hagi joves que es dediquin a la pagesia.
- L'atractiu turístic dels valors històrics, culturals, religiosos i simbòlics que tenen els elements patrimonials de Montblanc i del monestir de Poblet ha de ser un element favorable per al desenvolupament del sector i per a aconseguir una diversificació més gran de les activitats econòmiques.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial del Camp de Tarragona.

OQP1

Un corredor del Francolí que permeti gaudir dels elements patrimonials més rellevants i que presenti una façana endreçada i de qualitat quan passi a prop d'elements urbans. Aquest espai és el territori històric de pas entre les terres del litoral i l'interior de Catalunya i és on es concentren els principals nuclis de població (Vilaverd, Montblanc, l'Espluga de Francolí i Vimbodí), polígons industrials i d'activitat econòmica, així com, diverses infraestructures lineals de llarg recorregut.

OQP2

Un patrimoni històric i arquitectònic, format pel monestir cistercenc de Poblet, el nucli medieval de Montblanc, les granges de Riudabella i Milmanda, els cellers modernistes de Pira, Barberà de la Conca, Rocafort o Sarra, protegit i valorat, i amb uns entorns de protecció lliures d'edificacions i instal·lacions que en facilitin la contemplació.

OQP3

Un paisatge de conca i serres amb un mosaic agroforestal amb gran diversitat de conreus ben conservat que esdevingui un element representatiu del paisatge rural de mosaic propi de la trilogia mediterrània. Aquests conreus estan formats per vinyes, ametllers i oliveres i s'alternen amb cereals, distribuïts en unitats molt parcel·lades sovint configurades mitjançant marges de pedra seca.

OQP4

Un valuós patrimoni rural format per barraques de volta, pous de gel, arneres, pous, bassots, basses, fonts, molins fariners, peixeres o rescloses, séquies, ponts de pedra i camins empedrats ben conservats, viu i promocionat turísticament.

OQP5

Uns nuclis de població de Lilla, Prenafeta, la Guàrdia dels Prats, Barberà de la Conca, Pira, Cabra del Camp, Blancafort, Solivella, Sarra, Rocafort de Queralt i Vallverd, amb un creixement ordenat que mantingui la seva disposició nodal i compacte, que conservi els valors urbanístics i patrimonials amb tipologies constructives pròpies del lloc i que eviti la dispersió d'elements urbans i construïts.

Àrees amb valors especials per protegir

- Element patrimonial del monestir de Poblet, Patrimoni de la Humanitat, i voltants, pels seus valors religiosos, històrics, estètics i identitaris.
- Conjunt històric del nucli antic de Montblanc (muralls, edificis històrics, trama urbana...) i de les granges medievals de Riudabella i Milmanda, al qual cal una estratègia de gestió integral per restaurar-ne i potenciar-ne el valor històric i estètic.

Àrees de foment de la gestió

- Massa forestal de l'alzinar de la mata de Riudabella, i l'entorn del monestir de Poblet, un dels alzinars litorals situat sobre relleu planer més important de Catalunya, a fi d'evitar-ne la transformació en conreus.
- Connector ecològic de la serra de Miramar (des de l'estret de la Riba fins a l'estret de Cabra del Camp), que permet la continuïtat forestal entre el massís de les muntanyes i el bloc del Gaià: cal mantenir la gestió pública del bosc del voltant de la Cogulla, millorar-ne la qualitat de les masses forestal que conté i compatibilitzar-ne la gestió forestal amb la preservació dels valors ecològics i aplicant-hi mesures per a la reducció del risc d'incendis forestals.
- Mosaic agroforestal dels vessants de les muntanyes de Prades, dels entorns de Vimbodí i dels vessants de les serres de Vilobí i del Tallat, que actuen com a zona de transició paisatgística vers les extenses masses forestals del massís de les muntanyes de Prades, a la vegada que introdueixen elements de biodiversitat i de discontinuïtat contra els incendis forestals.
- Paisatge de la vinya molt present a l'entorn de la rasa de Sant Miquel (prop del nucli de Prenafeta), a les àrees compreses entre la Guàrdia dels Prats i Pira, entre Pira i Blancafort, entre Blancafort i Solivella, i des de Solivella fins a l'entorn de Sarral. Pels seus valors històrics, estètics i productius, caldria potenciar-lo, tot evitant les noves rompudes i afeixaments que trenquin el caràcter de la zona.
- Àrea contínua de conreus llenyosos i herbacis que ocupen bona part de la conca situada entre el corredor d'infraestructures (TGV, AP2, N-240), la serra de Miramar, el massís del Gaià, la baixa Segarra i la serra del Tallat, on és possible contemplar exemples de paisatge típic de la trilogia mediterrània (blat, vinya i olivera/ametller). Pels seus valors històrics, estètics i productius, caldria potenciar-la.
- Miradors del paisatge de la Cogulla, el coll de Lilla, Montblanc, el coll de Belltall, el coll Roig, l'ermita de Sant Joan i el tossal Gros: caldria conservar-los i millorar-los per les

perspectives panoràmiques que ofereixen sobre àmplies extensions de territori i paisatges diversos tant de la conca de Poblet com d'unitat veïnes.

- Nuclis rurals de Lilla, Prenafeta, la Guàrdia dels Prats, Barberà de la Conca, Pira, Cabra del Camp, Blancafort, Solivella, Sarral, Rocafort de Queralt i Vallverd: pels valors històrics i estètics que contenen, caldria restaurar-ne algun cas, tot evitant el creixement dispers i afavorint la integració de les noves construccions en el paisatge preexistent.
- Nuclis urbans del corredor del Francolí (Vilaverd, Montblanc, l'Espluga de Francolí i Vimbodí), on cal evitar el creixement dispers, millorar la qualitat estètica dels accessos i perifèries residencials/industrials i impulsar estratègies de promoció del patrimoni històric del nucli antic de Montblanc (muralls i edificis històrics), a més de prioritzar la urbanització que relligui les trames disperses de la perifèria i que tendeixi a la compacitat dels nuclis de població.
- Polígons industrials aïllats situats en els accessos a l'autopista AP-2, i al llarg de l'eix de l'N-240 entre Montblanc i l'Espluga de Francolí: caldria millorar-ne la qualitat estètica i la interacció amb el paisatge circumdant i fomentar la comunicació de municipis per a l'establiment i gestió de nous polígons industrials, de manera que es redueixi l'ocupació del sòl per a aquests usos.
- Sòl urbanitzable dels nuclis de Vilaverd, Montblanc i l'Espluga de Francolí, així com el situat al llarg de l'eix de la carretera N-240, que desenvolupi creixements compactes que segueixin la trama urbana preexistent i integrats estèticament en l'entorn.
- Riberes del Francolí i l'Anguera, en particular al seu aigüabarraig: restaurar-ne els hàbitats d'interès comunitari que contenen.
- Esculls de la Riba: difondre el coneixement del paisatge i establir punts d'observació geològica.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Corredor d'infraestructures de l'eix del Francolí, amb el pas de la carretera N-240, l'autopista AP-2 i la línia del TGV, que incorpori actuacions de millora estètica, de permeabilització, d'arranjament dels nusos viaris i rotondes d'accés als nuclis urbans.
- Senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Senan-l'Espluga de Francolí-Poblet
 - b) Forès-Sarral-Rocafort de Queralt-Santa Coloma de Queralt

Objectius de qualitat paisatgística

Àrees amb valors especials per protegir

 Element patrimonial i entorn

Àrees de foment de la gestió

 Mirador

 Connector ecològic

 Mosaic agroforestal

 Paisatge de la vinya

 Àrea contínua de conreus llenyosos i herbacis

 Nucli rural

 Sòl urbà

 Polígon industrial

 Sòl urbanitzable

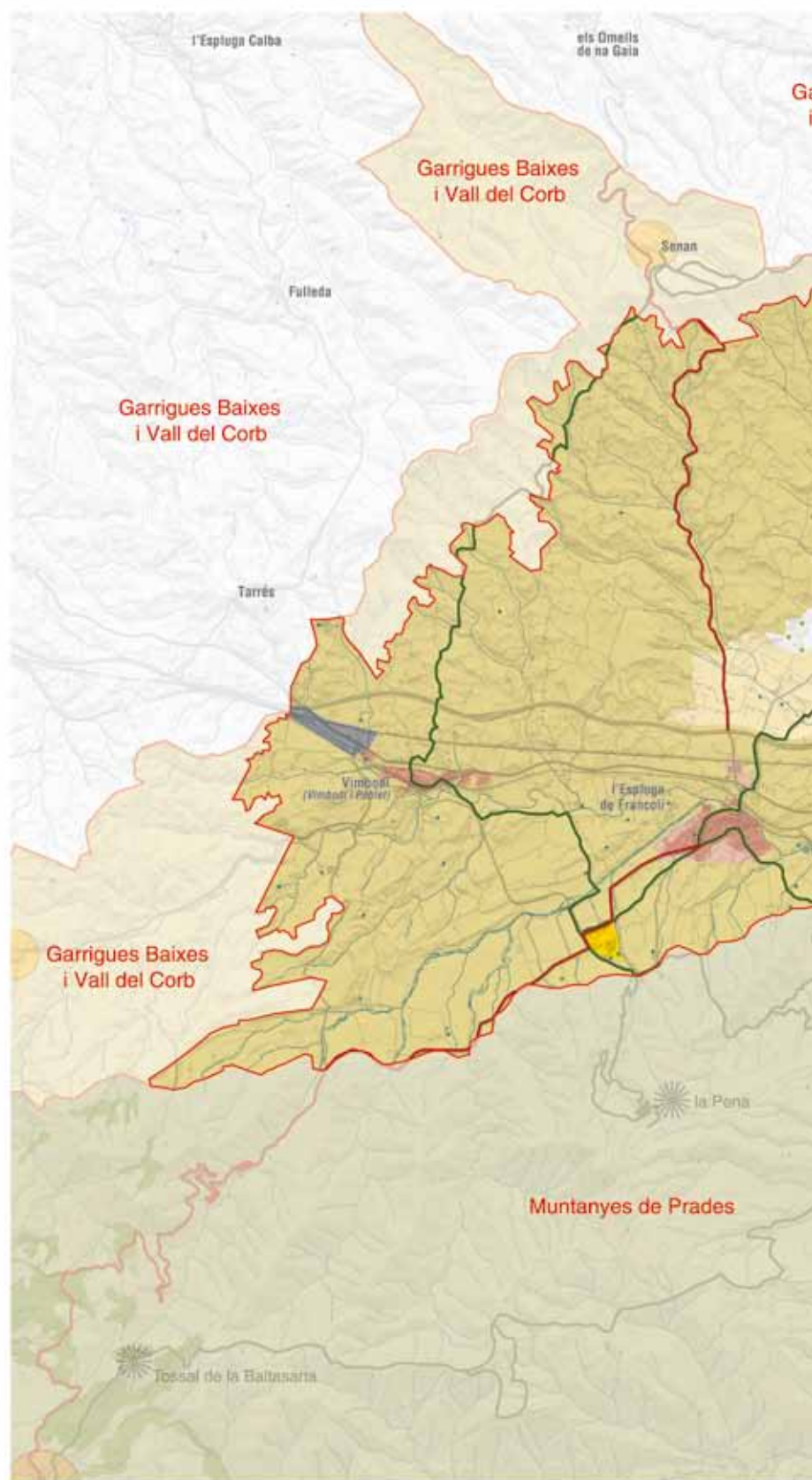
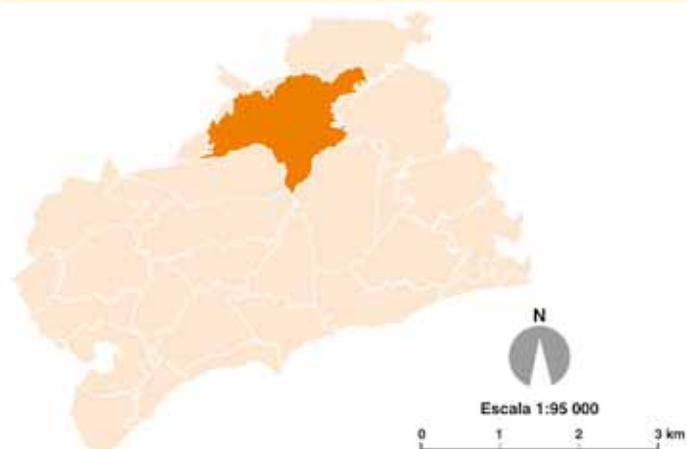
Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

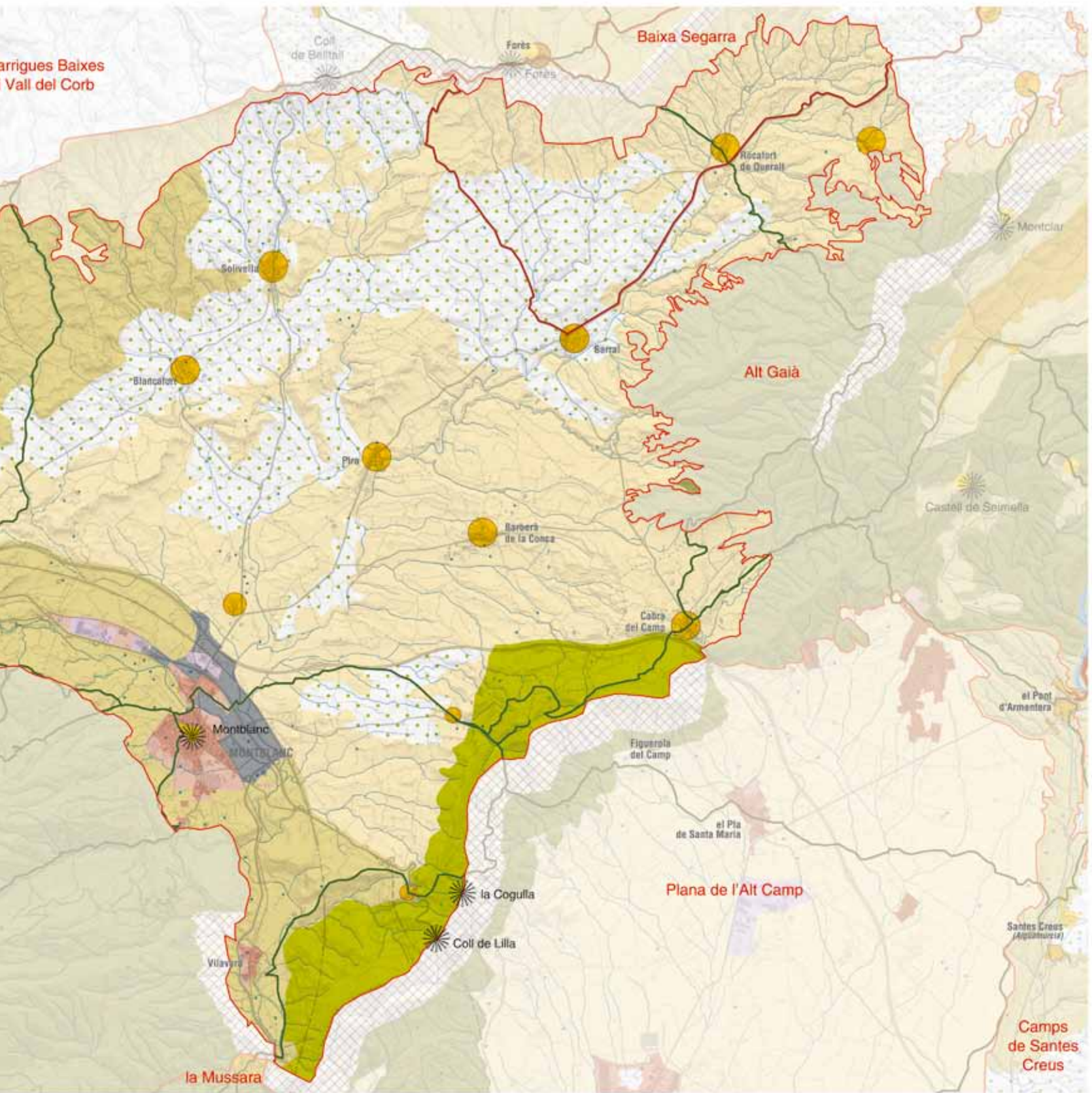
 Corredor d'infraestructures

 Itinerari motoritzat

 Itinerari a peu

330

5. Muntanyes de Prades

Comarca:

Priorat, Conca de Barberà,
Alt Camp i Baix Camp.

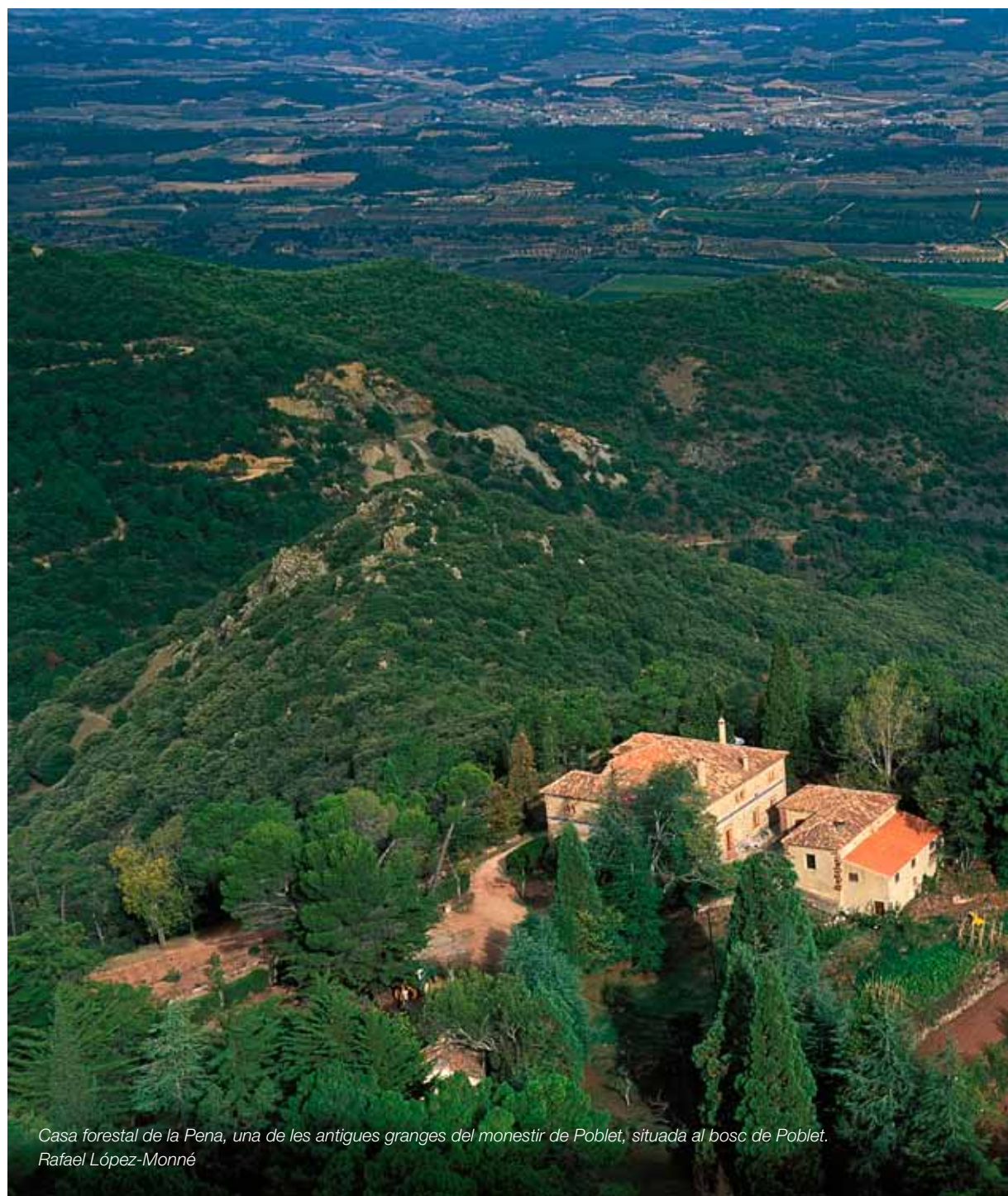
Superfície:

14.297 ha

Municipis:

Nord-est d'Ulldemolins, Vilanova de Prades, Prades, sud de Vallclara, Vimbodí i de l'Espluga de Francolí, sud-oest de Montblanc, Vilaverd i nord de Mont-ral i Capafonts.

332

*Casa forestal de la Pena, una de les antigues granges del monestir de Poblet, situada al bosc de Poblet.
Rafael López-Monné*

Trets distintius

- Massís muntanyós densament recobert per formacions forestals que s'eleva fins als 1.200 metres d'altitud per sobre de les terres planes de la Conca de Barberà.
- Presència de nombrosos torrents i rieres entre els quals destaquen el riu Brugent, la capçalera del riu Montsant i la riera de la Vall de Montblanc. Entre els barrancs que es dirigeixen cap a Montblanc destaca el barranc de la Vall, on hi ha comunitats de ribera força ben conservades.
- La coberta vegetal, bàsicament mediterrània, ocupa més del 90% de la superfície. També hi viuen comunitats sub-mediterrànies i eurosiberianes en els ambients amb més humitat de la part alta del massís.
- Conté una ampla varietat de boscos: pinedes de pi blanc, alzinars, carrascars, rouredes de roure de fulla petita i pinedes de pi roig. Alguns d'aquests boscos, com la roureda de roure reboll, tenen un elevat valor biogeogràfic.
- L'espai agrícola es concentra als voltants de Prades i de Vilanova de Prades i és dedicat majoritàriament als conreus de secà, concretament a avellaners i oliveres.
- S'hi localitzen les poblacions de Prades i Vilanova de Prades, junt amb els petits nuclis rurals de Rojals, el Pinetell, la Bartra i Farena.
- El relleu variat i format per valls, barrancs, torrents, cims i tossals, altiplans i cingles, juntament amb els pobles i masos que es troben ben integrats en el paisatge ofereixen una harmonia visual que transmet sensacions de bellesa i tranquil·litat.

Mirador

— Itinerari motoritzat

13 l'Espluga de Francolí - Coll de Capafonts

— Itinerari a peu

21 Montblanc - Sant Joan

22 la Pena

43 Mola dels Quatre Termes

45 Prades - Serra de la Gritella

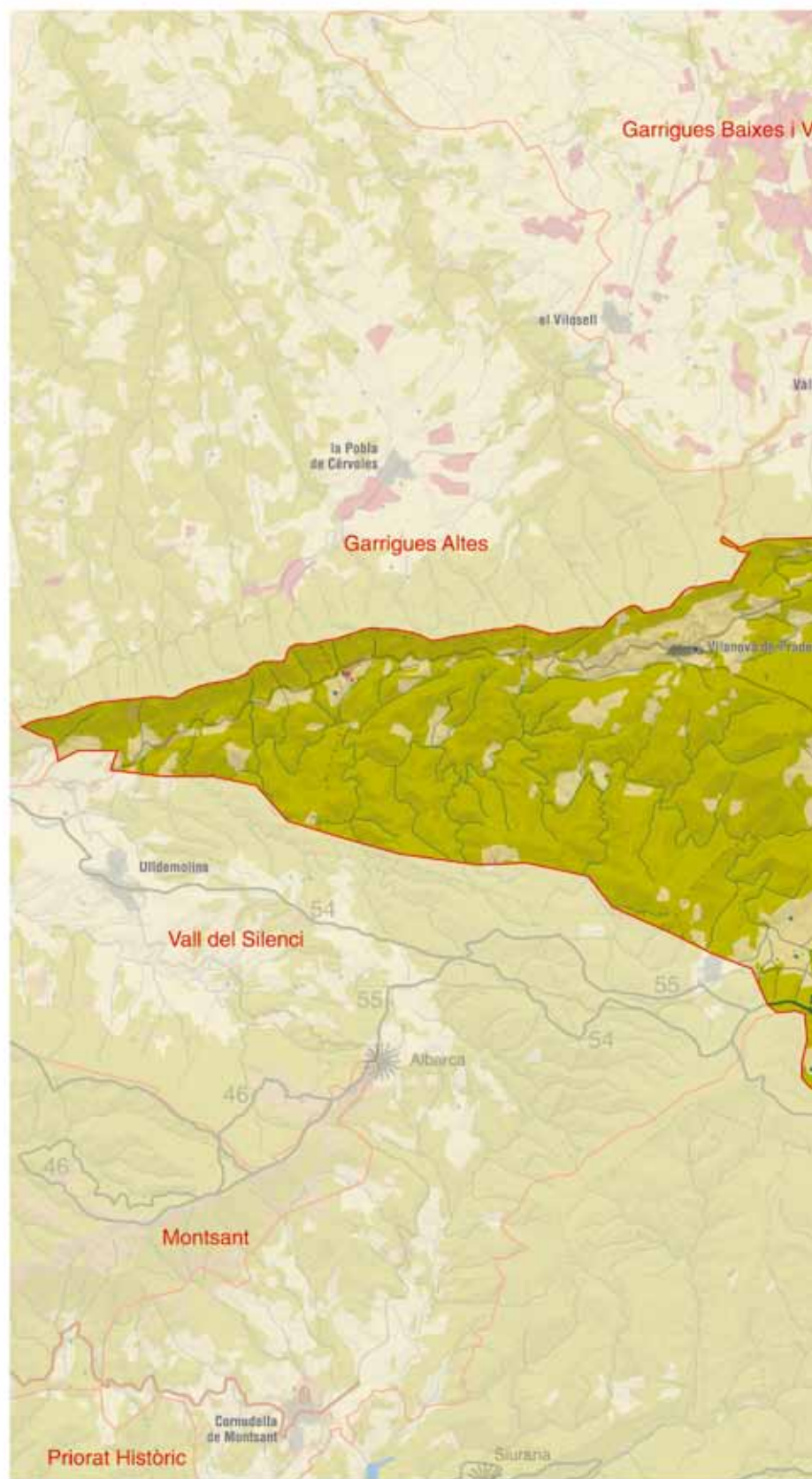
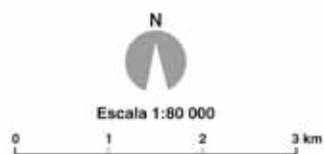
50 GR-175 - La ruta del Cister

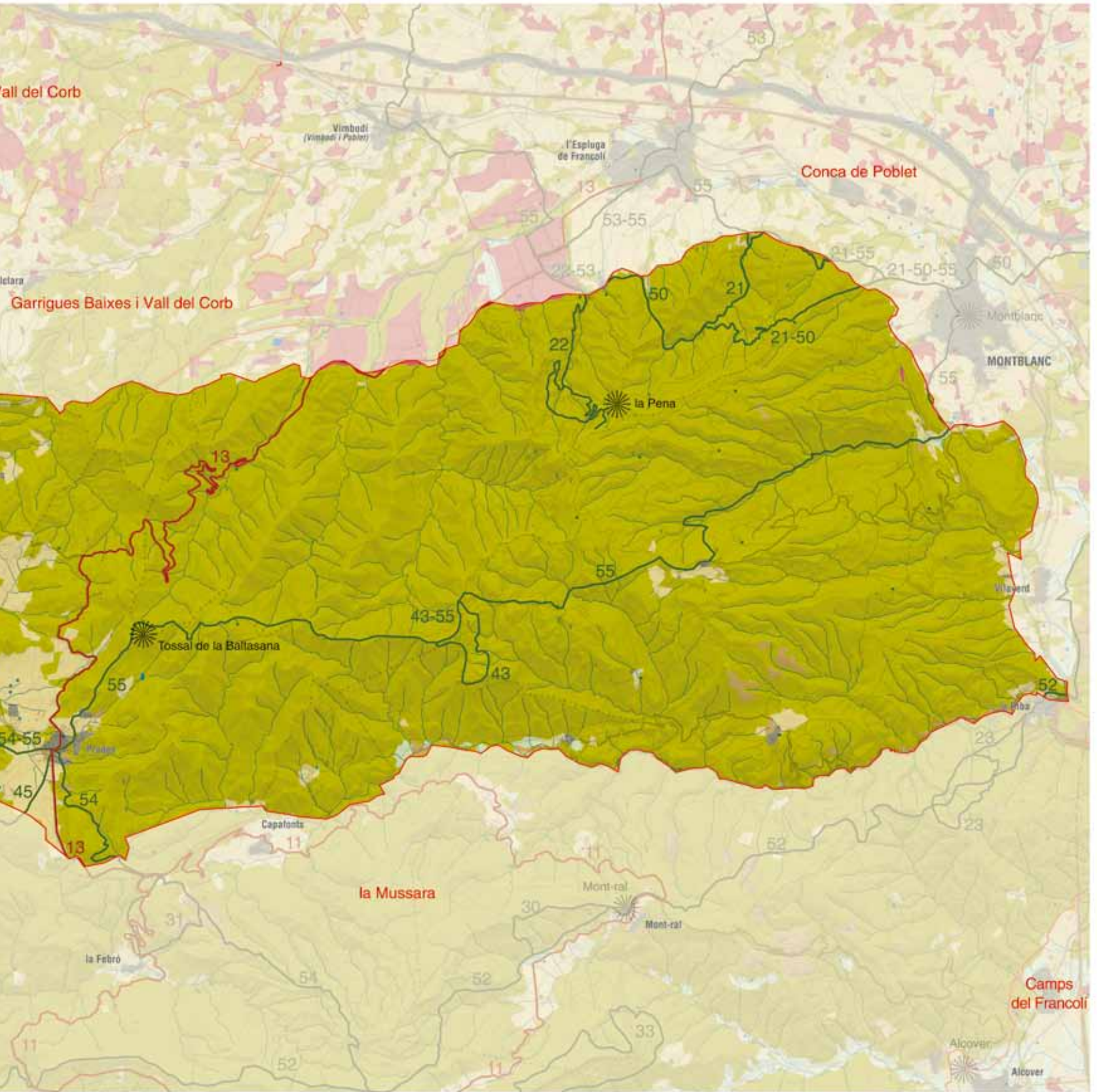
52 GR-7

54 GR-65 - 5 - Camí de Sant Jaume

55 GR-171

334

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

El nucli orogràfic de les muntanyes de Prades s'aixeca alterós sobre les terres baixes de la Conca de Barberà que l'envolten pel nord i per l'est. El conjunt muntanyós s'enlaira fins als 1.201 metres del tossal de la Baltasana, la màxima altitud assolida dins el domini territorial del Camp de Tarragona.

Les muntanyes de Prades combinen una àrea oriental formada per serres que han estat individualitzades per una densa xarxa de torrents i un sector central i de ponent integrat per altiplans i relleus de perfils arrodonits situats al voltant dels 1.000 metres d'altitud, en el qual es localitza el nucli de Prades.

L'estructura del relleu està constituïda per un sòcol paleozoic format per gresos, pissarres motejades i pissarres argiloses del Carbonífer, anàleg al que aflora al centre del Priorat, ja que es tracta de la mateixa unitat geològica. L'esmentat paquet de roques metamòrfiques queda interromput per dues grans intrusions granítiques que afloren al sector de l'altiplà de Prades i al torrent de Castellfoli. A sobre del sòcol paleozoic es va dipositar la sèrie de roques sedimentàries del Triàsic les quals apareixen en el sector oriental de les muntanyes de Prades: des dels plans de la Vila, Rojals, les Garrigues i fins a la Riba, i també al sud de l'eix del riu Brugent.

336

A la part central i occidental de les muntanyes de Prades la cobertura de roques triàsiques va ser escombrada per l'erosió i només en resten petits dipòsits de gresos i conglomerats vermells del Buntsandstein, en els quals està modelat el tossal de la Baltasana. La localitat de Prades també està emplaçada sobre un sector on afloren aquests gresos que han estat la font de subministrament dels blocs de pedra de color rogenc amb què s'han construït alguns dels edificis característics del poble.

La serra de la Llana, en canvi, situada a l'extrem nord-occidental, està modelada en materials sedimentaris: conglomerats, gresos, margues i lutites de l'Oligocè i l'Eocè que pertanyen a la Depressió Central Catalana des del punt de vista de la història geològica. Les capes de sediments estan disposades de forma subhoritzontal a l'extrem oriental i fortament basculades cap al nord a mesura que es progressa cap a l'oest, com a conseqüència de l'aixecament del sòcol paleozoic que li permet assolir els 1.201 metres d'altitud a la punta del Curull. El modelat dels conglomerats calcaris ha donat lloc a formes de relleu arrodonides de tipus montserratí.

Malgrat que a les muntanyes de Prades es localitzen les màximes altituds del camp de Tarragona, el règim de precipitacions mediterrani no és suficient per a alimentar corrents d'aigua de gran cabal. Els cursos principals s'originen al nucli del massís muntanyós: el riu de Prades que es dirigeix cap a la vall del Silenci per unir-se al riu de Montsant, mentre que el riu Brugent circula en direcció est per desguassar al riu Francolí a l'alçada de la Riba, marcant el límit entre els materials paleozoics del nucli de les muntanyes de Prades i el Triàsic dels Motllats i la Mussara.

El clima mediterrani amb influències continentals condiciona el paisatge vegetal del massís. Més del 90% de la superfície de les muntanyes de Prades està recobert per la vegetació natural. Les pinedes de pi blanc amb un sotabosc de brolla o d'alzinar jove s'estenen per la base de tot el sector oriental. Només en el vessant septentrional disminueix el seu vigor a causa de les condicions ambientals més humides que s'hi donen. A la base del sector nord predomina l'alzinar litoral que és substituït per una franja d'alzinar muntanyenc a mesura que es guanya altitud. Els carrascars, relacionats amb el clima mediterrani de tendència continental, es troben als altiplans freds, secs i ventosos al voltant del poble de Prades. En alguna obaga frescal com a sota de la Pena es troben fragments de la roureda de roure martinenc (*Quercus humilis*). A les obagues més elevades del tossal de la Baltasana es fa la pineda de pi roig (*Pinus sylvestris*) amb boixerola (*Arctostaphylos uva-ursi*), una comunitat que a Catalunya es retroba als Ports, i la roureda de roure reboll (*Quercus pyrenaica*), un roure de distribució geogràfica ibèrica que té a les muntanyes de Prades el seu límit oriental a la Península i l'única localitat a Catalunya. Les plantacions de castanyers es localitzen al sector nord, entre Prades i Vilanova de Prades. A les clarianes i als llocs desforestats es troben brolles silícicoles amb tamborino (*Lavandula stoechas* subsp. *pedunculata*) i estepa de muntanya (*Cistus laurifolius*).

Hi ha 4.050 ha d'espai forestal sotmès a gestió pública o consorciada. La major part és propietat de la Generalitat (3.740 ha) o de l'Ajuntament de l'Espluga de Francolí (230 ha), mentre que només 80 ha són de titularitat privada.

Els boscos de les muntanyes de Prades són l'hàbitat de diverses espècies animals que hi troben refugi i recursos per a sobreviure. Destaquen l'astor (*Accipiter gentilis*) i l'esparver (*Accipiter nisus*) entre els rapinyaires forestals i l'àliga cuabarrada (*Hieraetus fasciatus*), el falcó pelegrí (*Falco peregrinus*) i el xoriguer (*Falco tinnunculus*) entre els que sobrevolen els espais oberts. Pel que fa als mamífers, els més remarcables són el turó (*Mustela putorius*) i el gat salvatge (*Felis silvestris*). Darrerament s'han introduït exemplars de cabirol (*Capreolus capreolus*).

Fragment del bosc de Poblet, on es pot observar la continuïtat de les masses forestals i el predomini de l'alzinar. Observatori del Paisatge

Els conreus ocupen molt poca superfície. Només un escàs 6% del territori es dedica als usos agrícoles amb un marcat predomini dels fruiters de secà, bàsicament avellaners i oliveres, localitzats a les àrees més planeres o sobre els pendents poc inclinats dels termes municipals de Prades i Vilanova de Prades.

Evolució històrica del paisatge

Hi ha indicis d'activitat humana des de la prehistòria, però no és fins després de la reconquesta que la zona va iniciar un poblament relativament estable, encara que sempre poc important. Històricament, la població de Prades ha estat el principal nucli de població, juntament amb Rojals i els seus agregats (la Bartra, el Pinetell i els Cogullons, que es troba avui dia en runes) i Farena. Però a banda d'aquests nuclis de població, hi havia un element característic del poblament de les muntanyes de Prades: el mas de muntanya i l'economia de subsistència que tenia lloc al seu voltant. Aquesta economia basada en les activitats tradicionals (la ramaderia, l'agricultura i l'explotació forestal), és la que va caracteritzar el paisatge d'aquesta zona fins a les primeres dècades del segle xx, quan s'inicià el despoblament. Així doncs, la població de Prades era un centre ramader important, on es desplaçaven ramats transhumants i on tenia lloc una de les fires de bestiar més concorregudes de Catalunya. L'agricultura mai no va ser gaire estesa i es caracteritzava pels cereals, la vinya durant la febre d'or i al voltant de la població de Prades pel cultiu de la patata, les castanyes i les avellanets.

Les limitacions climàtiques i geomorfològiques han ajudat a mantenir, a les muntanyes de Prades, un paisatge poc transformat i dominat per dinàmiques naturals, afectat només per una activitat ramadera que aprofitava les extenses pastures que s'estenien pels principals altiplans.

L'explotació forestal tradicional, juntament amb la ramaderia, ha estat l'activitat que ha caracteritzat més el paisatge de les muntanyes de Prades. El carboneig i l'extracció de llenyes a les rouredes i alzinars històricament va produir nombroses disputes entre els veïns de la zona, sobretot en el bosc de Poblet. La comunitat cistercenca va mantenir aquest bosc durant més de set segles fins que la desamortització de l'any 1835, amb el posterior repartiment de terres, donà lloc a un procés de desforestació. El bosc no es recuperà fins a les primeres dècades del segle xx gràcies a la feina de nombrosos enginyers forestals. Finalment, el desenvolupament de la indústria en altres llocs i les dificultats de la vida a la muntanya van afavorir un despoblament progressiu d'aquesta zona a partir de les primeres dècades del segle xx, amb l'abandonament dels masos, dels petits llogarrets i dels conreus. Prades passà dels 1.090 habitants de l'any 1860 als 546 de l'any 1986.

Així doncs, avui en dia a les muntanyes de Prades predomina un extens paisatge natural, fruit de la poca humanització que ha tingut històricament la zona, que s'ha vist afavorit en el darrer segle per un despoblament massiu. Aquest paisatge ben conservat ha fet que en les darreres dècades ressorgeixi una certa activitat econòmica vinculada al turisme de natura i lleure, però també ha fet augmentar el risc d'incendi forestal, com a conseqüència de

Dues fotografies de la zona del Roquet del Bosc del Paris; la primera, de principis de segle xx, mostra un territori molt descobert de vegetació natural, a causa de la intensa explotació forestal; la segona correspon al moment actual, on es pot observar l'extraordinari desenvolupament de la massa forestal atesa la baixa pressió a la qual estan sotmesos aquests boscos. Lucien Roisin i Observatori del Paisatge.

l'increment de les superfícies forestals i de les activitats que s'hi desenvolupen.

El sector de la serra de la Llena s'ha caracteritzat històricament per constituir un espai muntanyenc, rocós i feréstec, que contrasta amb el de la zona de Prades, molt més boscosa, de relleus més suaus i amb aprofitaments puntuals però més continuats al llarg de la història.

Aquestes característiques han limitat força les possibilitats d'aprofitament agrícola, i les principals modificacions les han marcadades els incendis forestals que periòdicament hi han tingut lloc, especialment en el vessant sud de la serra. Aquests incendis provoquen llargs períodes de regeneració natural que constitueixen part de l'evolució paisatgística. Entre aquests cal destacar el de 1994 que va ser especialment important.

Com a tret que defineix l'evolució de les darreres dècades d'aquest sector de la serra de la Llena, cal tenir en compte que és un espai envoltat de conreus, fonamentalment oliveres i ametllers, amb un procés d'implantació històrica molt llarg, especialment per raons físiques i agronòmiques. L'evolució històrica de l'espai i de l'entorn ha seguit pautes complementàries entre els conreus esmentats, amb l'ascens, la caiguda i la recuperació de la vinya com a fet més destacable.

Precisament, aquest sector s'ha caracteritzat per constituir un element de connexió entre el Montsant, les muntanyes de Prades i les Garrigues, per la qual cosa ha format part indirectament de tota l'evolució històrica d'aquest ampli espai

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge actual d'aquesta part del massís de les muntanyes de Prades és predominantment forestal i bastant uniforme. Les principals diferències es troben en les comunitats vegetals predominants. Únicament en la zona més a ponent, al sector del peu de la serra de la Llena, el paisatge té uns trets més agrícoles que forestals. Cal remarcar que la transformació paisatgística més important

dels últims decennis ha estat conseqüència del despoblament i del consegüent abandonament de les tasques silvícoles i agrícoles tradicionals.

Així doncs, al vessant nord hi ha l'espai protegit del Paratge Natural d'Interès Nacional de la Vall del Monestir de Poblet, que comprèn el bosc de Poblet, una gran massa forestal formada principalment per boscos d'alzina a les parts baixes i mitjanament elevades. A les parts més enlairades hi ha boscos de roure reboll, pinedes secundàries de pi roig i, en algunes obagues, rouredes de roure martinenc i pinedes primàries de pi roig. El relleu està format per nombrosos barrancs que culminen en diversos altiplans i en cims culminals com el tossal de la Baltasana (1.201 m). El Paratge Natural d'Interès Nacional de Poblet va ser-ho declarat des de l'any 1984, i l'espai PEIN de les Muntanyes de Prades des de l'any 1992.

La zona est de la unitat, al voltant del nucli de Rojals, està caracteritzada principalment per brolles, claps d'alzinar i sobretot pinedes secundàries de pi roig i de pinassa, fruit de repoblacions forestals dels anys seixanta del segle xx, com les situades a l'extens altiplà dels plans de Rojals. Enmig d'aquesta massa forestal hi ha clarianes amb comunitats arbustives que evidencien els darrers terrenys

338

Conreus d'avellaners i ametllers que s'intercalen amb bosquines de pi blanc i alzina al barranc de la Coma, molt a prop de Vilanova de Prades. També es poden observar alguns conreus abandonats. Observatori del Paisatge

conreats al voltant de nombrosos masos, la majoria dels quals avui dia es troben en runes. Al voltant de les poblacions de Rojals, el Pinetell i Farena hi ha petits terrenys de conreu dedicats principalment al cultiu dels cereals i dels avellaners.

En l'àmbit forestal s'aprofitava la fusta del pi, ben abundant, i del castanyer. Així mateix, la ramaderia, sobretot dels sectors oví i porcí, pasturava entre la forest, però l'abandonament ha comportat que la major part del terme estigui ocupat pel bosc i les garrigues, i que actualment la producció de bestiar se centri únicament en l'aviram i en el porcí i també en el manteniment d'una llarga tradició apícola.

El caràcter extremament muntanyós fa que la tendència de la vegetació sigui anar progressant a partir de l'extensió de les masses actuals, sobretot allà on els conreus es van abandonant. L'abruptor i el distanciament dels paratges naturals d'aquestes contrades respecte als nuclis urbanitzats més importants del Camp de Tarragona condicionen que es mantinguin molt aïllats, sense una elevada freqüentació. Això fa que la vegetació espontània pugui estendre's i guanyar densitat, ja que la manca d'explotació silvícola o d'aclarida a causa de l'entrada dels ramats ha disminuït molt.

La unitat és recorreguda per nombrosos torrents i rieres entre els quals destaquen el riu Brugent, la capçalera del riu Montsant i la riera de la Vall de Montblanc. Entre els barrancs que es dirigeixen cap a Montblanc destaca el barranc de la Vall, on hi ha comunitats de ribera bastant ben conservades.

La zona sud de la unitat es troba caracteritzada per un extens altiplà desforestat colonitzat per comunitats arbustives, les Garrigues de Vilaverd, fruit d'un sòl pobre i molt pedregós, que a més va ser afectat per un gran incendi forestal l'any 1986. Aquest altiplà delimita amb l'espectacular barranc del riu Brugent, al llarg del qual es troben antics molins fariners i paperers i les poblacions de Farena i el Pinetell.

Un dels factors de transformació i modelat del paisatge d'aquesta serra han estat els incendis forestals. L'abandonament dels conreus en certes zones d'aquest territori provoca una homogeneïtzació del paisatge, una pèrdua de biodiversitat i un augment de la superfície forestal, fet que fa incrementar el risc d'incendis.

A la zona oest és on hi ha més varietat en el paisatge. Al vessant nord de les poblacions de Capafonts i Prades hi ha boscos de roure reboll, de roure valencià i pinedes secundàries. Entre les poblacions de Prades i Vilanova de Prades és on el paisatge és més agrícola, amb predomini del cultiu d'avellaners i patates a la zona de Prades i predomini d'ametllers i oliveres a la zona de Vilanova de Prades. Entre aquestes dues zones hi ha una extensa àrea de carrascar, la dels Segalassos, que delimita amb la capçalera del riu Montsant.

Els nuclis de població de la unitat són sis: Prades, Vilanova de Prades, Rojals, el Pinetell, la Farena i el llogarret de la Bartra. Com a nuclis principals i caps de municipi hi ha Prades i Vilanova de Prades. Prades té una població estable d'uns 600 habitants, però augmenta considerablement durant els caps de setmana i els pe-

ríodes de vacances, fet que ha propiciat l'edificació d'urbanitzacions de segona residència, algunes de les quals han estat ben integrades en el paisatge. Vilanova de Prades, amb uns 150 habitants, manté l'estructura tradicional del poble, amb carrers estrets i completament adaptats a la topografia. A les poblacions de Rojals i el Pinetell, encara que mantenen una part de l'estructura original de poble rural de muntanya, destaca algun xalet o mas de cap de setmana, construït durant la dècada dels anys setanta del segle xx, no gaire integrat en el paisatge, fet que no es repeteix afortunadament en les noves construccions que s'hi estan fent. Finalment, Farena i el petit llogarret de la Bartra sí que mantenen totalment l'estructura tradicional de poble de muntanya.

Aquest increment de les activitats turístiques està provocant un creixement urbanístic moderat, de segones residències, en poblacions com Prades i Rojals que de vegades no segueixen els models de construcció ni els materials tradicionals de la zona. L'augment del turisme també comporta la pràctica d'activitats que poden tenir efectes negatius sobre el medi natural, com la circulació motoritzada per senders i torrents o una freqüentació excessiva de persones durant el període de recol·lecció de bolets.

A la unitat s'accedeix per cinc carreteres locals: la T-700 de Poblet a Prades, la TV-7041 de la Riba a Capafonts, passant pel Pinetell i Farena, la TV-7042 de Montblanc a Rojals, i la TV-7004 i la TV-7005 d'Ulldemolins i Vilanova de Prades a Prades. La resta d'infraestructures són una extensa xarxa de pistes forestals i camins de muntanya utilitzats bàsicament pels veïns i per a les activitats turístiques.

Aquesta àrea és travessada, pel sector de la serra de la Llana, per una línia d'alta tensió i diverses línies de baixa i mitjana tensions. Un altre factor que ha alterat el perfil paisatgístic de la serralada són les nombroses torres de comunicació que s'han col·locat a les carenes, com en el tossal de la Baltasana o al sector de la serra de la Llana, a més d'alguna altra infraestructura, com una torre de guaita forestal damunt mateix de Vilanova de Prades.

Expressió artística del paisatge

L'interès natural de les muntanyes de Prades ha comportat que molts especialistes en els diferents camps de les ciències naturals hagin realitzat estudis sobre la zona, els quals han estat recollits en diverses publicacions. Totes les grans obres de referència (*Història Natural dels Països Catalans*, *Natura: ús o abús*, *Comprendre la Natura...*) citen les muntanyes de Prades com un indret amb un paisatge divers, ric, i ben conservat. Hi ha tres obres, però, que han estat sempre les de referència de quasi tots els treballs posteriors. Les citem cronològicament: *Les Muntanyes de Prades, el Montsant i Serra la Llana*, (Iglésies i Santasusagna, 1929); *Les Muntanyes de Prades*, (Planas, 1988), i *La natura i l'home a les Muntanyes de Prades*, de diversos autors (1988). A tall d'exemple serveixi una descripció inclosa en aquest darrer treball:

“Les muntanyes de Prades són un dels racons més valuosos de la nostra geografia que, malauradament (o potser hauríem de dir afortunadament, atesa la destrucció que

sembla amenaçar el racons més coneguts?), encara no ha estat descobert per una bona part dels catalans [...] El massís de Prades possiblement a causa del seu allunyament relatiu respecte dels principals grans nuclis de població de Catalunya, ha restat protegit (però no pas totalment) de la febre de les urbanitzacions al mig del bosc, que ha sembrat de casetes bona part del nostre país. El fet és que, no obstant [...] el massís presenta una extraordinària riquesa biològica i geològica, i ofereix encara moltes zones excepcionalment conservades, amb uns paisatges, alhora feréstecs i bucòlics” (Casassas, 1988: p. 7).

Per altra banda, des de la renaixença, quan s’inicià l’esperit i l’activitat excursionista a Catalunya, les muntanyes de Prades han estat terres de tradició excursionista, amb la publicació de moltes guies sobre la zona: *La Conca de Barberà, monografia històrica i descriptiva* (Palau, 1912); *Les Muntanyes de Prades, el Montsant i Serra la Llena* (Iglésies i Santasusagna, 1929); *Les muntanyes de Prades «Àlbum Meravella»* (Iglésies, 1931); *De l’Alt Camp al Priorat* (Casas, 1981); *Itinerari per l’alzinar de la Pena* (Centre Excursionista Francolí, 1982); *Per les Muntanyes del Baix Camp: ermites i paisatges* (Casas, 1993); *Les Muntanyes de Prades, guia itinerària* (Ferré, 1995); *Muntanyes de Prades, paisatge i fauna* (Domingo i Borau, 1998); *Muntanyes de Prades, excursions naturals* (Domingo, 2000); *De Reus a Prades i Poblet* (Sugranyes, 2001); *Les Muntanyes de Prades, 20 recorreguts per boscos, cingles i barrancs* (Planas, 2001). En aquestes guies es troben moltes referències al paisatge de la zona.

340

També cal destacar les col·leccions de postals (fototípies Thomas, Roisin, Toldrà...), dels anys vint i trenta del segle xx de diferents zones de les muntanyes de Prades, que mostren els canvis significatius respecte del paisatge actual.

Els enginyers forestals que s’encarregaren de les repoblacions forestals del bosc de Poblet a la primèria de segle xx també han deixat nombroses fotografies molt interessants d’abans d’iniciar-se els treballs, en concret de l’any 1907, i d’anys després, l’any 1924, quan la vegetació ja s’havia recuperat. En el llibre *El bosc de Poblet, al llarg del temps*, de Manel Martínez (2001), es fa un extens recorregut per la història d’aquest indret i també aplega algunes de les fotografies esmentades.

“La vila vermella” de Prades ha estat sempre una font d’inspiració per a fotògrafs i pintors. Els portals de la plaça, la plaça Major mateix i sobretot la seva font tan característica han estat plasmats en infinitat de pintures i fotografies.

Pel que fa a la zona de la serra de la Llena, Josep Maria Espinàs (1991) l’albira i la descriu des d’un mirador llunyà, Sant Pau de la Figuera:

“A dalt de tot, l’ermita. I el panorama. Un sensacional –un adjectiu simplement exacte– panorama circular. En Joan afirma: –Diu que d’aquí estant es veuen set províncies. [...]. L’extensió visible és immensa i anem girant, a poc a poc, sobre nosaltres mateixos. El Montsant és rosat, més enllà la serra de la Llena ja té la grisor de l’acer. I reclamant per da-

lunt de tot la nostra atenció l’Ebre. L’Ebre brilla fredament en el capvespre, i se’ns fica als ulls la seva ampla volta –una volta que, amb aquesta perspectiva, fins ara només havíem vist en els mapes (Espinàs, 1991: p. 410).

Valors en el paisatge

El paisatge de les muntanyes de Prades presenta un elevat valor estètic. Les extenses masses forestals combinen el color verd permanent de les alzines i les pinedes, amb les diverses tonalitats de les rouredes, juntament amb la diversitat de colors que ofereixen els diversos tipus de roques i en fan un dels valors estètics més interessants.

El relleu variat i format per valls, barrancs, torrents, cims i tossals, altiplans i cingles, juntament amb els pobles i masos que es troben ben integrats en el paisatge ofereixen una harmonia visual que transmet sensacions de bellesa i tranquil·litat. Sens dubte, aquest paisatge és un luxe per als sentits.

El sector de la serra de la Llena constitueix, des del punt de vista estètic, una façana paisatgística d’importància local. De lluny es reconeix fàcilment pels seus estrats rocósos suaument inclinats, alternats amb faixes de bosc o de brolla.

Un dels principals valors ecològics que presenta el paisatge d’aquesta unitat són els que es troben en relació amb els diversos i ben conservats ambients naturals. Aquests valors ja són obvis tenint en compte que més del 80% de l’espai es troba protegit per figures de protecció: hi ha el Paratge Natural d’Interès Nacional de la Vall del Monestir de Poblet, figura de protecció d’alt grau, més dues reserves naturals parcials: la del Barranc del Titllar i la de la Trinitat; i també l’Espai d’Interès Natural de les Muntanyes de Prades. Tot el territori protegit també ha estat inclòs dins la xarxa Natura 2000. Únicament els terrenys agrícoles situats a la zona de ponent de les muntanyes de Prades i els que envolten

Els conreus d’avellaners predominen als altiplans que s’estenen en el sector occidental, entre Prades i Vilanova de Prades. Les parcel·les s’adapten a la topografia del relleu. Observatori del Paisatge

Els Freres Encantats (formació rocosa situada al capdamunt del bosc de Poblet) representen un dels diversos valors mitològics, juntament amb altres elements com la roca Foradada de Prades, la roca Balladora o el Barret del Bisbe (roca amb forma de barret). Observatori del Paisatge

les diverses poblacions queden fora d'aquesta protecció, a més de la zona dels Segalassos i la capçalera del riu Montsant que tampoc no hi són inclosos. La protecció es fonamenta pels seus indiscutibles valors naturals, tant de tipus faunístic, com florístic, de vegetació i geològics. La zona esdevé un territori de contacte d'espècies amb requeriments mediterranis i espècies de requeriments eurosiberians, fet que li dona una alta biodiversitat i un gran interès biogeogràfic. A banda, hi trobem nombrosos endemismes que proporcionen una importància excepcional al territori. Hem de destacar la roureda de roure reboll, la pineda primària de pi roig, les teixedes, espècies de flora com la salenca de cingle, o de fauna com la musaranya menuda o el coleòpter cavernícola.

Per altra banda, tres grans àrees de les muntanyes de Prades estan incloses a l'Inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya: el sector de modelat granític de la vall del barranc de Castellfolit situat al vessant nord; l'àrea de la mola de la Roquerola al nord

del nucli de Farena, que es correspon amb l'extrem nord d'una geozona molt més extensa que amb el nom de Pedra d'Alcover inclou una àrea de cingleres mesozoiques; finalment la geozona dels esculls de la Riba que s'estén al paratge de les Garrigues, a ponent del poble de la Riba.

Entre els valors productius destaquen els beneficis econòmics que proporciona el turisme atret pel conjunt paisatgístic i els valors naturals, i que amb la propera declaració del parc natural ha d'augmentar encara més. Sens dubte, aquest sector econòmic és el futur de les persones que viuen en aquest territori, conjuntament amb la comercialització de productes agrícoles de qualitat i amb denominació d'origen com les patates, les castanyes, les avellanes i en menor grau, l'oli. A banda, la producció de mel i els bolets també generen beneficis a la població local. L'explotació silvícola genera pocs beneficis degut a una baixa rendibilitat fonamentada

principalment per una baixa producció i una alta fragmentació de la propietat forestal.

Els valors històrics del paisatge de la zona són nombrosos i variats, fruit de l'empremta humana que ha tingut aquest territori al llarg de la història. Hi destaquen el conjunt d'abrils i llocs on es troben manifestacions d'art rupestre que van ser declarats Patrimoni Mundial per la Unesco l'any 1998.

Fins a l'actualitat es comptabilitzen onze abrils de pintures rupestres i nombrosos llocs amb gravats, repartits principalment al voltant de la població de Rojals, que testimonia una relació dels habitants d'aquesta zona amb el seu medi des d'antic. A banda, també s'hi han trobat nombrosos jaciments arqueològics, molts dels quals prehistòrics i situats en coves com el de la cova de la Vall, el de la cova de les Gralles, el de la cova del Racó de l'Hospital, el de la balma del Duc, el de la cova Cartanyà, el de la cova de Nerola o el de la cova de l'Heura.

El desenvolupament de les activitats tradicionals també es veu reflectit en la xarxa de camins, molts dels quals empedrats, que unien les poblacions i els masos, que s'utilitzaven per l'explotació forestal i la ramaderia; els nombrosos pous de gel com els del barranc de la Pasquala, o els situats al voltant de Rojals i Prades, i els marges i barraques de pedra seca fruit dels antics bancals on es plantava vinya i avellaners. Tots aquests elements han perdurat fins als nostres dies i formen part del patrimoni paisatgístic de les muntanyes de Prades.

342

Els mateixos masos de muntanya esdevenen un testimoni històric de l'economia tradicional de la zona. Dispersats per tot el massís, només en l'antic terme de Rojals, han estat inventariats 57 masos i 4 molins fariners. Entre aquest conjunt destaquen com a singulars els masos balmats, construïts a recer dels nombrosos cingles que hi ha a la zona i aprofitant les balmes naturals.

Un testimoni de l'activitat industrial del passat són les diverses explotacions mineres avui totalment abandonades, la majoria de les quals ben integrades en el paisatge. Sembla que els romans ja explotaven els minerals d'aquesta zona i extreïen argent. Aquesta explotació fou continuada al bosc de Poblet pels monjos del monestir. Durant la primera meitat del segle xx també s'explotaren altres minerals com la baritina i s'extreïen llambordes.

Finalment, també s'han de destacar diverses ermites distribuïdes per tot el territori, com la de Sant Joan de la Muntanya, prop de Montblanc, de la Trinitat, prop de l'Espluga de Francolí, la de Sant Roc i la de l'Abellera, prop de Prades, la de Barrulles prop de Capafonts, o la de Sant Antoni de Pàdua, propera al nucli de Vilanova de Prades i bastida al segle XIX; i també cal fer esment de les diverses cases forestals i antigues granges medievals com la de la Pena o la de Castellfollit en el bosc de Poblet, i també el centre històric de la vila de Prades.

Des del punt de vista del valor d'ús social, l'àrea és plena de miradors naturals freqüentats, com el de la Pena, el de Sant Joan, el de la Mola d'Estat, el de la Mola Roquerola o el de l'Abellera. Els itineraris són molt nombrosos i es fan en cotxe per les carreteres

locals i les pistes forestals que uneixen les poblacions, en bicicleta de muntanya, a peu, o seguint quatre GR que creuen la unitat: el 65-5, el 7, el 7-1 i el 7-1-4, i també a cavall. A banda, també existeixen diverses zones de lleure com la de la Trinitat, la de Castellfollit, i la del Titllar, situades al bosc de Poblet, la de l'ermita de l'Abellera a Prades, o la de Capafonts. Prades, amb un càmping i una casa de colònies, és el principal centre de lleure i repòs de la zona. També s'ha de destacar el refugi de muntanya dels Cogullons, prop de Rojals, on hi ha una zona important d'escalada esportiva, l'àrea de la Font Gran, a la Riba, on també hi ha un refugi i el sector d'escalada esportiva de la Penya Roja.

Com a zona de muntanya, aquesta àrea també presenta valors mitològics relacionats amb el seu paisatge, com ara els Frares Encantats (dues formacions de roques al capdamunt del bosc de Poblet), la roca Foradada de Prades, la roca Balladora o el Barret del Bisbe (amb forma de barret), entre altres. Les llegendes també són habituals a la zona; Josep M. Contijoch en recull algunes en el seu treball *Ràfegues muntanyenques*.

Des del vessant religiós i espiritual, s'han de destacar els paisatges associats a les ermites de la Mare de Déu de l'Abellera i la de Sant Roc, a Prades, de la Santíssima Trinitat, al terme de l'Espluga de Francolí, de la Mare de Déu de Barrulles, al terme de Capafonts, i la de Sant Joan, al terme de Montblanc. També té un cert sentit religiós la cova de Fra Marginet al bosc de Poblet. A banda, els conjunts d'art rupestre repartits per tota la zona també atenen motius religiosos i espirituals.

La identitat d'aquesta zona recau en un paisatge natural caracteritzat per la vegetació i un relleu abrupte, combinat amb els pocs assentaments humans existents: els pobles i els masos. Així i tot, són singulars com a valors identitaris, el bosc de Poblet, per la seva llarga història i vinculació amb el monestir, el tossal de la Baltasana, per ser el punt de més altitud de tot el massís, la roureda de roure reboll, per ser única a Catalunya, i el color vermell dels gresos i conglomerats del Buntsandstein (tram geològic de la sèrie triàsica) que dóna nom a "la vila Vermella" de Prades, i fa del color vermell el color identitari de la zona.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

A les muntanyes de Prades hi ha una gran quantitat i varietat de rutes i llocs interessants per descobrir el paisatge. Molts dels itineraris són els que recorren antics camins que s'empraven per portar a terme les activitats tradicionals com la ramaderia o l'explotació forestal. Els itineraris més interessants són els següents:

Itinerari per l'alzinar de la Pena: itinerari a peu molt interessant des d'un punt de vista natural. Ara es troba senyalitzat i circula pel PNIN de la Vall del Monestir de Poblet. Sorgeix des de Poblet i s'enfila pel bosc del monestir fins al mirador natural de la Pena (883 m). És el GR-171-4 que resseguint el barranc de la Pena i visitant l'antic pou de glaç del monestir arriba fins a dalt el mirador, esplèndid punt des d'on es divisa la Conca de Barberà i l'altiplà

de Lleida. Després torna a Poblet passant per la font del Boixet i tornant a enllaçar amb el barranc de la Pena i el GR-171-4.

Un altre itinerari, també a la zona nord-oriental de la unitat és el que neix a Montblanc i descriu un circuit circular amb els GR-171 i 175, coneguts per la ruta del Cister. Surt de Montblanc pel GR-171 fins a l'ermita de Sant Miquel, on trenca resseguint el barranc de l'ermita que porta fins a l'ermita de la Santíssima Trinitat, aquí s'enllaça amb el GR-175 i retorna a Montblanc passant per l'ermita de Sant Joan. S'ha de tenir en compte que el GR-171 creua tota la unitat d'est a oest.

A la part central de la unitat hi ha l'itinerari que enllaça la mola dels Quatre Termes (1.120 m) amb la mola de Roquerola (1.063 m), recorregut molt interessant des d'on es pot observar tota la part baixa del riu Brugent, a més del mas balmat de Roquerola. S'inicia al GR-171 i en arribar a la mola dels Quatre Termes pren el sender de petit recorregut (PR) que descriu un circuit circular, passant per la Mola de Roquerola, i retornant al GR-171 al mateix punt d'inici.

Cal destacar també l'itinerari de la zona sud-occidental, que des de Prades visita la serra de la Gritella. Surt de Prades en direcció oest i segueix el GR-171, passa pel coll del Toniet, fins al grau del Salvadoret, des d'on s'enfila per un PR cap a la part més alta de la serra de la Gritella (1.135 m), des d'on es pot observar una panoràmica sobre Prades per un cantó, i la conca del barranc de la Gritella que desemboca al riu de Siurana, per l'altre. De tornada segueix el PR pel coll del Vidrier i arriba altre cop a Prades.

A banda d'aquests itineraris n'hi ha d'altres de molt interessants que recorren barrancs extraordinaris com el de la Pasquala, el de Sant Joan, on trobem l'ermita del mateix nom, el de la Trinitat, on també hi ha una ermita i una àrea de lleure, o el de la Baridana i el del Llorç, on es troben la majoria de conjunts d'art rupestre de la zona.

Amb cotxe també es poden fer rutes molt suggerents. Una de les més característiques és la que va de Poblet al coll de Capafonts per pista forestal. La carretera T-700 de Poblet a Prades és ideal per gaudir del paisatge del bosc de Poblet, i de l'inusual bosc de roure reboll (*Quercus Pyrenaica*) que sobretot hi ha a l'inici de la ruta, en endinsar-se al barranc del Tillar. Seguidament, l'itinerari, que creua la unitat de nord a sud per la zona central, passa pel coll de les Masies, sota el tossal Gros (1.106 m), per arribar a Prades. Llavors acaba de creuar la unitat per la T-704 fins al coll de Capafonts.

Com a punts d'observació rellevants de les muntanyes de Prades, destaquen la Pena (883 m) al sector nord-oriental de les muntanyes de Prades de què se n'ha parlat anteriorment.

També destaca el tossal de la Baltasana de 1.201 metres d'alçada sobre el nivell del mar, i punt més alt de les muntanyes de Prades. S'hi pot observar la millor perspectiva del conjunt de la unitat. Al sud i a l'oest queden les zones més baixes de la unitat, cosa que fa del tossal un mirador privilegiat d'aquesta zona; i al nord i l'est, resta la part més muntanyosa, des d'on es pot gaudir d'una excel·lent panoràmica de tota la unitat Muntanyes de Prades.

Altres miradors de les muntanyes de Prades estan al sector de la serra de la Llena. Hi ha dos miradors paisatgístics importants que són: la punta del Curull (1.021 m) i el coll de l'Abellar (1.002 m).

Possible evolució del paisatge

A les muntanyes de Prades es tendeix a una homogeneïtzació del paisatge per l'augment de la superfície ocupada per la vegetació espontània i la configuració de grans masses forestals.

El progressiu abandonament dels camps de conreu, especialment d'avellaners, a causa de la seva baixa rendibilitat fa preveure que la tendència continuarà en un futur.

S'ha de considerar el possible desenvolupament turístic de Vilanova de Prades i dels petits nuclis rurals de la Farena, Rojals i Rojalons a través de la dinamització de l'ecoturisme o el turisme esportiu fonamentat en els paratges de valor paisatgístic.

D'altra banda, la poca activitat agrícola que hi ha a la zona, lligada sobretot al conreu de la patata i al de la castanya, s'ha de mantenir i incentivar des de les administracions. Aquests conreus també contribueixen a mantenir un tipus de paisatge que afavoreix la biodiversitat d'aquest territori al mateix temps que ajuden a disminuir el risc d'incendi forestal. S'haurien de potenciar polítiques agràries per intentar mantenir la superfície de conreu actual promocionant el cultius que donen més beneficis, com les oliveres, les patates i les castanyes.

L'explotació forestal, que al llarg de la història havia estat un dels motors econòmics, és actualment molt poc important per factors diversos. En primer lloc, per l'arribada d'altres fonts d'energia, fet que fa que cada vegada hi hagi menys demanda de llenyes a les llars d'aquestes poblacions. En segon lloc, a la baixa rendibilitat de les masses forestals derivada d'una baixa productivitat causada per la climatologia de la zona, i accentuada encara més els darrers anys per la disminució del règim de precipitacions. I en tercer lloc,

Nucli de Vilanova de Prades, situat al sector oest de les Muntanyes de Prades. Observatori del Paisatge

a una alta fragmentació de la propietat forestal, ja que la majoria de les parcel·les no tenen més de 15 hectàrees de superfície. Una de les possibles solucions seria fomentar l'associacionisme dels propietaris forestals intentant que d'aquesta manera les propietats els fossin més rendibles. D'altra banda, també s'ha de tenir en compte que una gran part de la massa forestal és de propietat pública.

L'abandonament de les activitats forestals ha provocat que en les darreres dècades cada vegada augmenti més la superfície forestal, disminueixi la diversitat paisatgística i augmenti molt la quantitat de biomassa, així com la connexió entre els diversos estrats forestals. Això, juntament amb una baixa pluviositat i un augment de les activitats de lleure en els boscos fa que any rere any augmenti el risc d'incendi forestal. Darrerament s'estan realitzant diversos tractaments forestals en boscos de propietat pública a la zona del bosc de Poblet i als plans de Rojals que contribueixen a disminuir la quantitat de biomassa i la connexió entre els estrats de vegetació, però també poden provocar problemes en algunes espècies. Per tant, per tal de disminuir el risc d'incendi forestal cal seguir realitzant aquests tractaments, mesurant bé la repercussió sobre espècies concretes; potenciar polítiques agràries perquè no s'abandonin els conreus actuals; incentivar les activitats forestals i ordenar les activitats de lleure que tenen lloc en el bosc.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

344

Amenaces:

- La voluntat de preservar aquest territori no pot oblidar els espais que quedin sense cap protecció, on s'ha de garantir una bona gestió i ordenació dels elements presents i dels que s'hi puguin implantar en un futur.
- El despoblament i l'abandó d'activitats ha fet augmentar l'extensió del bosc, creant un continu forestal amb risc de propagació d'incendis. A més, la tendència a l'augment de l'extensió del bosc sembla que continuarà, a partir de la colonització dels conreus que es vagin abandonant, cosa que reduirà considerablement la riquesa paisatgística de la zona.
- La connectivitat ecològica i paisatgística amb la unitat de la conca de Poblet està molt afectada per l'acumulació d'infraestructures que ressegueixen les proximitats del Francolí i que fragmenten el territori.

Oportunitats:

- La configuració del relleu i l'abandonament de les activitats tradicionals han permès que una important extensió forestal, madura, ben constituïda i amb presència de formacions d'especial interès, sigui la coberta del sòl principal i el motiu principal de protecció d'aquest espai. A més, una important extensió del bosc és de gestió pública, majoritàriament a càrrec de la Generalitat.

- Les muntanyes de Prades han estat un dels referents de l'excursionisme català. Aquest fet és clau per a entendre la gran diversitat de bibliografia generada i el continu temporal que té. Això permet resseguir la història del lloc, i alhora enforteix més el sentiment identitari de la població.
- L'empremta humana en aquest espai està molt integrada en el territori, cosa que enforteix més el caràcter de la unitat i afegeix un valor patrimonial que pot ser un factor per a aconseguir un desenvolupament del turisme local adaptat a les necessitats i possibilitats de l'espai.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial del Camp de Tarragona.

OQP1

Un paisatge del massís muntanyós de Prades, amb una gran biodiversitat i riquesa geològica, on es dugui a terme una bona gestió que permeti mantenir un nivell molt baix d'artificialització i fomentar les mesures integradores en totes les actuacions necessàries (millora de les carreteres, desenvolupaments urbanístics, establiment d'equipaments i de serveis tècnics...).

OQP2

Un important patrimoni històric d'abrics amb pintures rupestres, coves amb jaciments arqueològics, masos balmats construïts a recer d'un cingle, masos de muntanya testimonis d'un poblament antic i el centre de la vila de Prades, tot plegat ben gestionat, i fent compatible la preservació de l'espai amb la promoció social i turística que fomenti la diversificació econòmica d'aquest territori.

OQP3

Un paisatge urbà dels nuclis de Prades, Vilanova de Prades, Rojals, Rojalets i Farena ben planificat i que creixi de manera ordenada afavorint la compacitat del nucli, fomentant l'adopció de tipologies i d'elements identitaris propis de l'arquitectura de muntanya mediterrània, i respectant les principals visuals de qualitat i la seva façana paisatgística, centrada en el campanar.

OQP4

Un paisatge de valls, barrancs, cingleres, tossals, altiplans, espadats, balms, formacions rocoses..., ben conservat, lliure d'edificacions i instal·lacions, i amb zones habilitades per a contemplar-lo, ben integrades en el paisatge.

Àrees amb valors especials per protegir

- Paisatge del roure reboll i el castanyer del nord del nucli urbà de Prades i els entorns de Vilanova de Prades, pels seus valors ecològics i estètics.
- Paisatge de cingles i codines de la serra de la Llena i de l'estret de la Riba: cal posar-ne en valor la geomorfologia.
- Façana i perímetre visual del nucli de Prades: cal evitar-hi el creixement dispers i mantenir i potenciar el característic paisatge de "la vila vermella".

Àrees de foment de la gestió

- Masses forestals que ocupen la pràctica totalitat de la unitat, especialment les zones que no gaudeixen de cap figura de protecció legal: cal millorar-ne la qualitat paisatgística, compatibilitzar-ne la gestió forestal amb la preservació dels valors ecològics, estètics i d'ús social, i emprendre-hi mesures per reduir el risc d'incendis forestals.
- Miradors del paisatge del tossal de la Baltasana, de la Pena, del Curull, del coll de l'Abellar, i de la torre de guaita contra incendis de la serra de Llena. Conservar-los i millorar-los per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre àmplies

extensions de la unitat mateixa i d'altres de veïnes, especialment la Conca de Barberà, les Garrigues i el Montsant

- Nucli rural de Vilanova de Prades, que pels seus valors històrics i estètics, caldria restaurar-lo, tot evitant el creixement dispers i afavorint la integració de les noves construccions en el paisatge preexistent.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Paratge Natural d'Interès Nacional de la Vall del Monestir de Poblet, el barranc del Titllar i del barranc de la Trinitat, i també els espais inclosos a l'Inventari d'espais d'interès geològic (esculls de la Riba, sector modelat granític de la vall de Castellfolit i àrea de Prades-Siurana), que pels seus valors naturals i estètics caldria fer-ne difusió a través de l'establiment de rutes.
- Sòls agrícoles de la solana del serret de la Mina, situats en un espai de fort pendent. Caldria protegir-los de l'erosió.
- Marca "Muntanyes de Prades": caldria fer-ne créixer el valor a fi de millorar la comercialització dels productes turístics i agrícoles.
- Senyalitzar el recorregut d'interès o itinerari paisatgístic de Poblet-Prades-coll de Capafonts.

Objectius de qualitat paisatgística

Àrees amb valors especials per protegir

- Paisatge del roure reboll i del castanyer
- Paisatge de cingles i codines
- Façana i perímetre visual del nucli de Prades

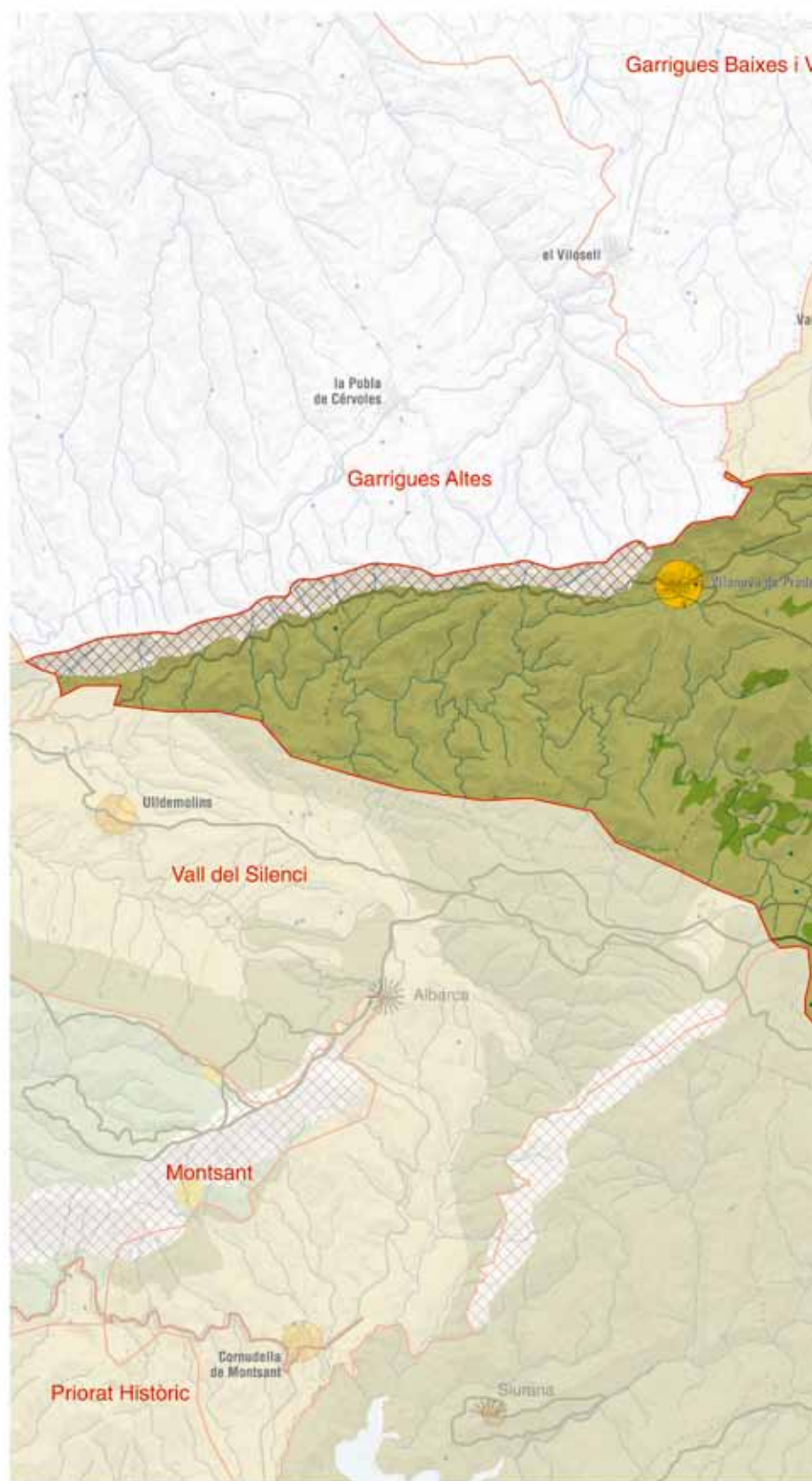
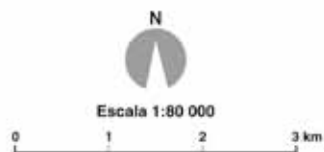
Àrees de foment de la gestió

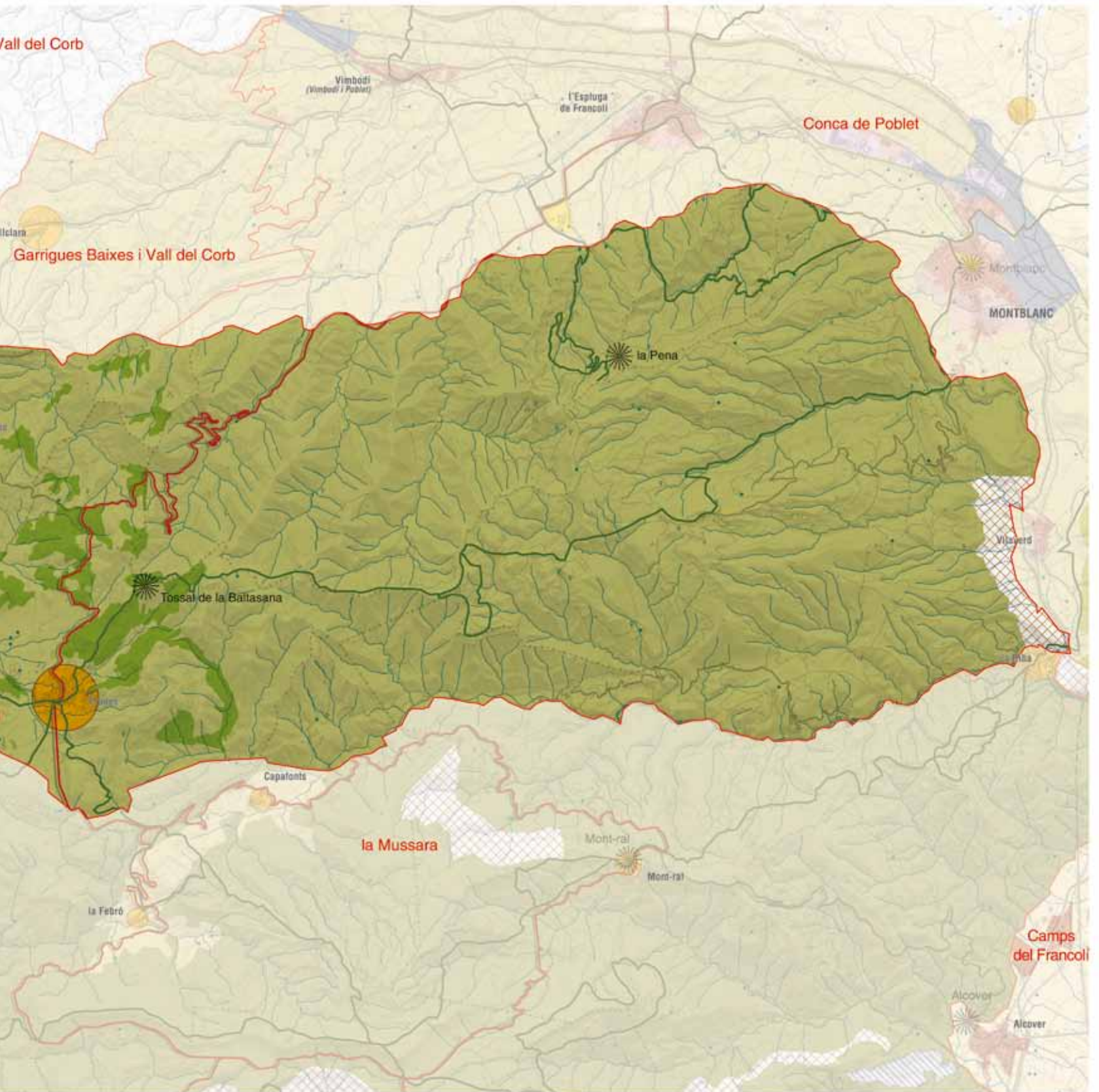
- Mirador
- Massa forestal
- Nucli rural de Vilanova de Prades

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Itinerari motoritzat
- Itinerari a peu

346

6. La Mussara

Comarca:

Priorat, Alt Camp i Baix Camp.

Superfície:

16.354 ha

Municipis:

Est de Cornudella de Montsant, Arbolí, la Febró, nord de Vilaplana i l'Albiol, sud de Capafonts i Montral, la Riba, oest d'Alcover, sud de Prades, extrems nord dels nuclis de l'Aleixar i Alforja.

348

*El nucli de Capafonts, amb el cim del Picorandan, la serra Plana i el serrat de Voltora com a fons escènics.
Rafael López-Monné*

Trets distintius

- Paisatge de caràcter muntanyós i forestal, que arriba a superar els 1.000 metres d'altitud en els cims més elevats.
- El relleu abrupte contrasta amb l'existència d'algunes planes que endolceixen el paisatge. Aquestes, com la de Mont-ral, estan intensament aprofitades per als conreus, sobretot d'avellaners.
- Els principals cursos d'aigua són el Brugent i el Siurana. Aquests rius, juntament amb altres cursos d'aigua de menys entitat, han obert valls estretes i profundes delimitades per cingleres. L'altiplà dels Motllats fa de divisòria d'aigües entre la conca del Francolí i la de l'Ebre.
- La coberta forestal ocupa molta extensió. Pinedes de pi blanc i alzinars a les parts baixes. Rouredes, pinedes de pi roig i de pinassa per sobre dels 800 metres.
- L'espai agrícola ocupa molt poca superfície. Predominen els conreus de secà, bàsicament oliveres i avellaners. A l'entorn d'alguns nuclis de població apareixen algunes parcel·les d'horta que aprofiten l'aigua dels cursos que els travessen. L'estructura de les parcel·les agrícoles és molt irregular, s'ajusten a les formes del relleu i la seva grandària és molt desigual, sobretot en funció de la topografia.
- Hi ha presència de moltes antigues feixes fetes de pedra seca les quals, ara abandonades, són progressivament colonitzades per la vegetació espontània.
- El riu Brugent desemboca al Francolí a l'alçada del nucli de la Riba, població on tradicionalment s'ha aprofitat la força de l'aigua a través dels vapors per a la indústria paperera que avui dia encara es manté activa, fet pel qual avui dia és l'únic nucli de població de la unitat amb activitat industrial. La resta de nuclis es mantenen bàsicament amb les activitats agrícoles tradicionals.

Mirador

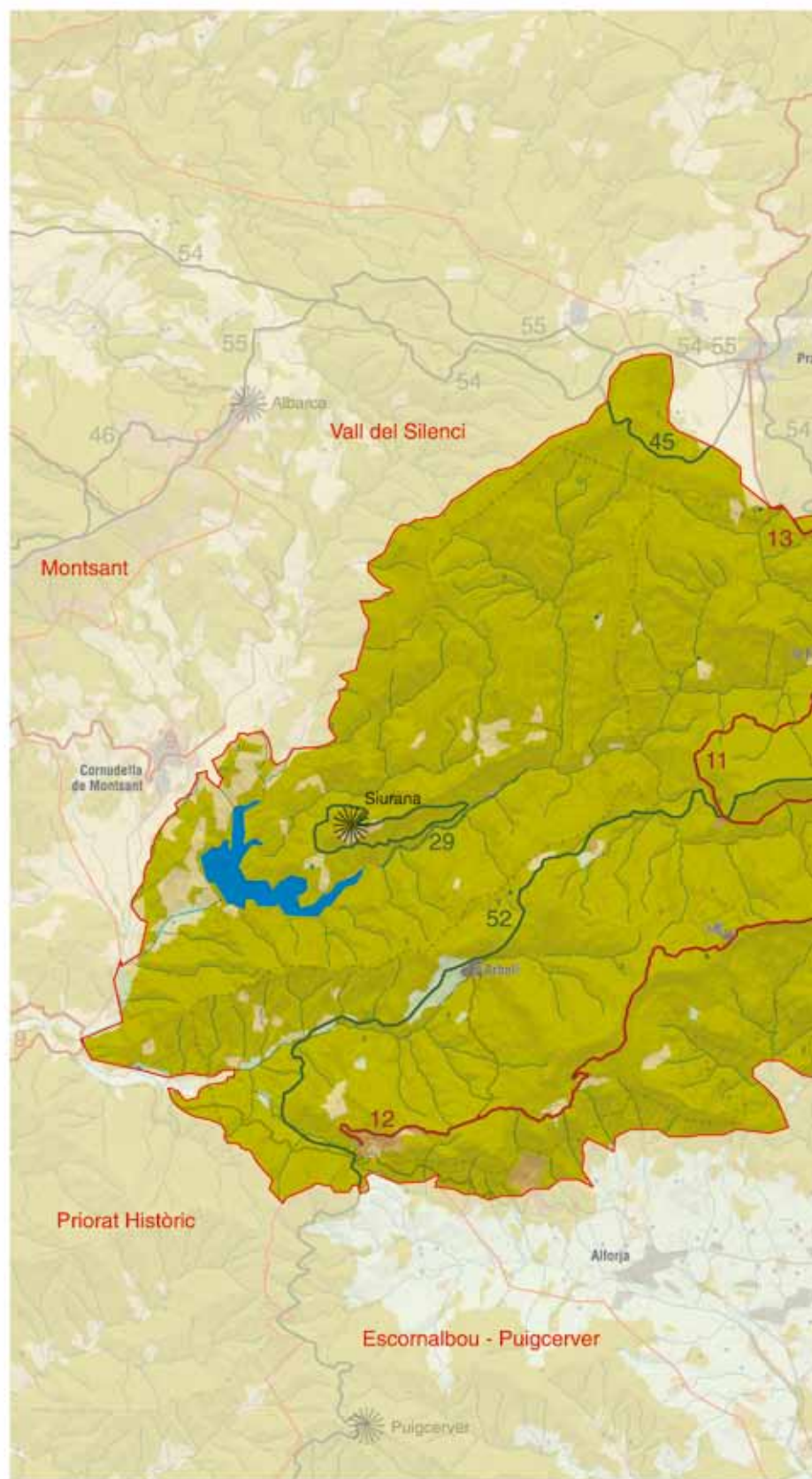
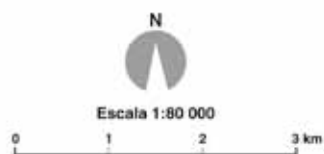
— Itinerari motoritzat

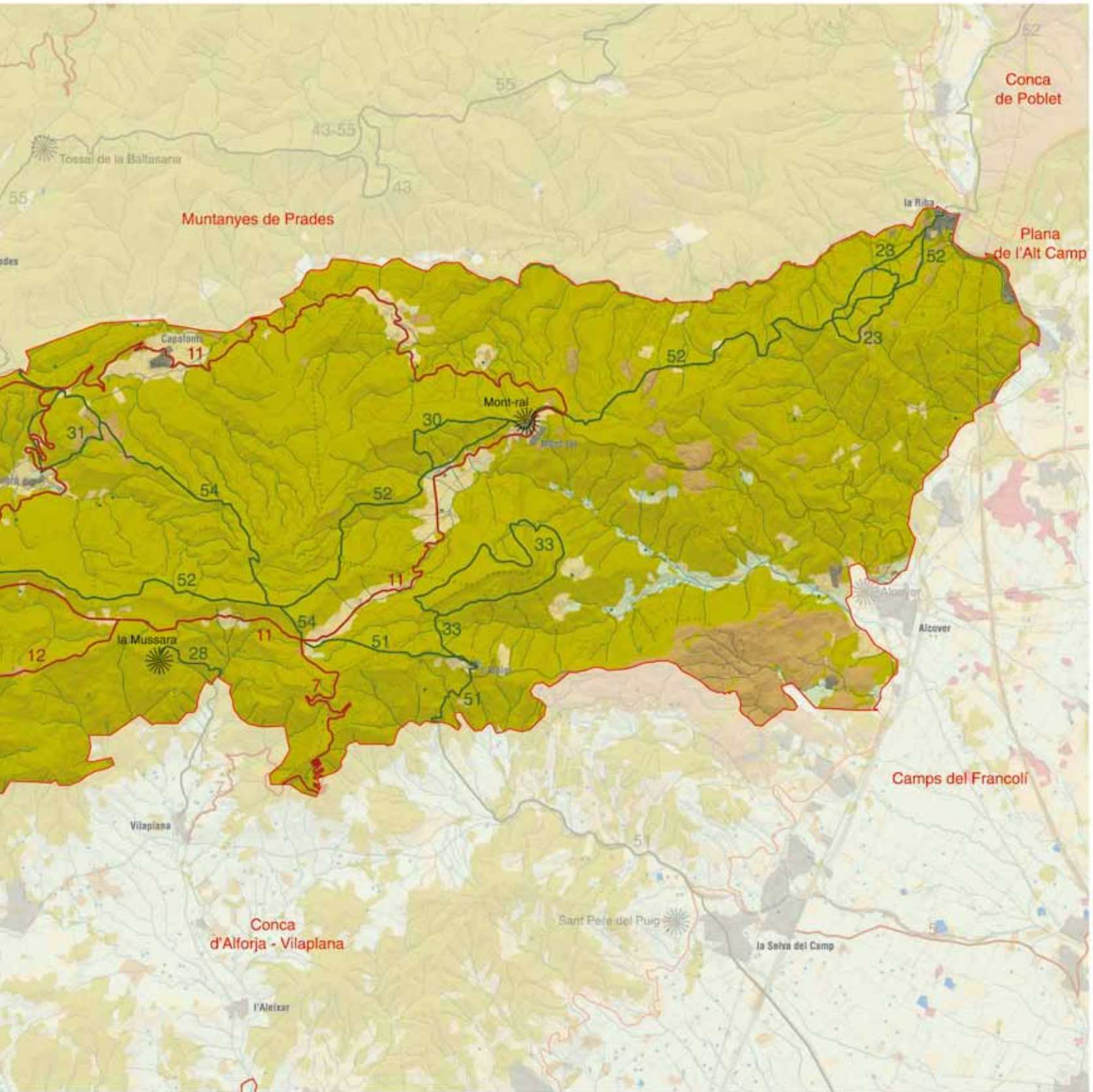
- 7 Vilaplana - la Mussara
- 11 Muntanyes de Prades
- 12 Coll de les Pinedes - Coll d'Alforja
- 13 L'Espluga de Francoll - Coll de Capafonts

— Itinerari a peu

- 23 la Riba - Puig de Marc
- 28 Vilaplana - la Mussara
- 29 Siurana
- 30 Mont-ral
- 31 la Febró - el Picorandan
- 33 l'Albiol - les Virtuts
- 45 Prades - Serra de la Gritella
- 51 GR-65 - 5 - Camí de Sant Jaume
- 52 GR-7
- 54 GR-65 - 5 - Camí de Sant Jaume

350

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

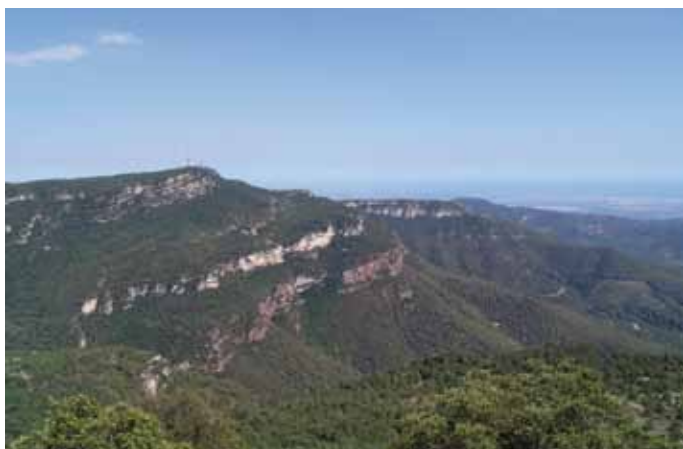
Els relleus de la Mussara es corresponen amb el sector meridional del nucli orogràfic de les muntanyes de Prades. Mentre que al nord de Capafonts afloren pissarres, gresos i granits del Paleozoic i s'aconsegueixen les màximes altituds muntanyenques, a la Mussara predominen de forma gairebé absoluta les roques carbonàtiques del Triàsic i el Juràssic, una estructura del relleu que condiciona un paisatge amb unes característiques ben singulars i diferenciades de la resta del massís.

L'alternança entre materials durs i tendres que presenta la sèrie estratigràfica del Triàsic condiciona l'aparició d'un relleu en costes que caracteritza el paisatge del vessant sud de la serra de la Mussara. Observada des de les depressions i les terres baixes perifèriques, la serra ofereix tot un conjunt de cingleres imponents: els cingles de Siurana; el cingle Blanc, al nord d'Alforja; el cingle del Patxeco i el cingle del Rabascall, al nord de Vilaplana i la cinglera de Galofre a l'extrem oriental de la serra. El revers dels estrats de dolomies que constitueixen les cingleres dóna lloc a petits altiplans amb superfícies més o menys planeres: plans de la Pona, plans del Panxó, pla del Bosc, pla de Graons, pla de les Perdius. En alguns d'aquests replans es localitzen petits nuclis de població com Siurana i l'Albiol.

352

Al centre de la serra els materials del Triàsic estan coronats per dipòsits sedimentaris del Juràssic: dolomies, bretxes dolomítiques i calcarenites, que estan disposats en estrats gairebé horitzontals i que al seu torn també donen lloc a replans estructurals. L'altiplà més alt i alhora més extens és el dels Motllats, amb la plana del Llaurador i el pla del Bosquetà, que es troba per sobre dels 1.000 metres (puig Pelat, 1.075 m; mola de la Mussara, 1.055 m).

A la vall oberta per la confluència dels barrancs de l'Albiol i de Glorieta els materials calcaris del Mesozoic han estat escombrats per

La sèrie de materials del Triàsic, que van des dels conglomerats i gresos vermells del Buntsandstein fins a les calcàries i dolomies del Mushelkalk superior, resten al descobert en els cingles d'en Patxeco i del Rabascall. Observatori del Paisatge

l'erosió i han deixat al descobert pissarres pigallades i cornianes que pertanyen al sòcol paleozoic. El mateix fenomen s'ha produït al peu dels cingles de Siurana, on el torrent de la Gritella circula sobre gresos i pissarres també del Paleozoic.

Més de la meitat de la Mussara està inclosa en quatre geozones de l'Inventari del patrimoni geològic de Catalunya: Prades-Siurana, la Mussara, Pedra d'Alcover i Esculls de la Riba

Tots els cursos d'aigua que travessen el relleu de la Mussara tenen un règim irregular, tal com correspon al clima mediterrani i a les seves característiques pluviomètriques. A les vores de l'altiplà dels Motllats s'originen els cursos d'aigua principals: el riu Brugent i el Siurana. El Brugent segueix un traçat en direcció a llevant per unir-se al riu Francolí a l'alçada de la localitat de la Riba. El Siurana, en canvi, circula en un primer tram en direcció cap a ponent, fins al nucli de la Febró, per després dirigir-se cap al sud-oest i alimentar el pantà de Siurana abans de continuar en direcció a l'Ebre.

La vegetació predomina i dóna caràcter al paisatge de la Mussara. Els vessants solells estan colonitzats per les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) i els fragments d'alzinar (*Quercus ilex*). Al sotabosc de les pinedes i a les clarianes de l'alzinar, a causa de la naturalesa calcària del sòl, es troba la brolla de romaní (*Rosmarinus officinalis*).

A les obagues i per sobre dels 800 metres d'altitud, hi dominen les rouredes i les pinedes de pi roig (*Pinus sylvestris*) i de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*). En les cotes més altes i a causa del predomini dels sòls calcaris, la roureda està composta pel roure martinenc (*Quercus humilis*). En l'estrat arbustiu hi apareix el boix (*Buxus sempervirens*), la boixerola (*Arctostaphylos uva-ursi*) i en punts molt localitzats destaca la presència de l'ericó (*Erinacea anthyllis*). En alguns sectors hi ha plantacions de pinastre (*Pinus pinaster*). Algunes alberedes es troben a les ribes dels corrents d'aigua principals com el riu Glorieta.

Rapinyaires diürns com ara el falcó pelegrí, l'àliga daurada i l'àliga cuabarrada, sobrevolen els boscos i camps de la Mussara.

L'espai agrícola ocupa molt poca extensió, al voltant del 5% del conjunt del territori. Les terres conreades se situen en les cotes més baixes, en les zones més planeres, i sovint aprofiten les terres properes a algun curs fluvial. L'estructura de les parcel·les és molt irregular, s'ajusten a les formes del relleu i la seva grandària és molt desigual, sobretot en funció de la topografia. L'avellaner, l'ametller i la vinya són els conreus principals, però tots estan en regressió. A Capafonts i la Febró es conreen també patates i hortalisses en els camps regats; els avellaners ocupen les antigues feixes separades amb murs de pedra seca.

Evolució històrica del paisatge

La Mussara es caracteritza per ser, en la seva totalitat, una zona muntanyosa integrada en el sistema de les muntanyes de Prades. Els nuclis són petits i antics amb les característiques pròpies dels poblets de muntanya.

En tractar-se de pobles bastant aïllats, amb comunicacions limitades, i un relleu accidentat, la gent d'aquestes terres s'ha dedicat tradicionalment a l'agricultura, la ramaderia extensiva i l'aprofitament del bosc, més per a autoconsum que no per a comercialitzar. L'agricultura en algunes zones era difícil, ja que les condicions naturals de l'espai eren poc propícies i la població es veia amb la necessitat d'abancalar la terra; tot i això, es conreaven ametllers, cereals, vinya i horta. Amb el temps, el mercat es va fer més competitiu i els pagesos van començar a abandonar les terres de cultiu, on actualment només resten les terrasses agrícoles i els marges de pedra en sec.

La ramaderia ha estat una activitat usual, però amb els anys ha desaparegut pràcticament del tot. L'explotació del bosc també ha anat disminuint amb el temps, i l'elaboració de carbó, tan estesa fa uns anys, ja no existeix. També hi havia abundància de mines per tot el territori, actualment abandonades. Com a producció minoritària, encara s'elabora mel, es recol·lecten herbes aromàtiques o medicinals, bolets i castanyes, i també es caça. Aquestes activitats, actualment, encara es practiquen i es troben en relativa expansió.

Avui en dia, l'activitat econòmica més important a la zona és el turisme i les activitats esportives relacionades amb la natura.

Les restes de diversos molins paperers, sobretot a la zona de la Riba, delaten la importància que aquesta activitat va tenir, i encara té, en el sector est d'aquesta unitat.

La dinàmica poblacional ha estat bastant uniforme en tots els pobles. Es constata un augment de la població durant el segle XVIII derivat, principalment, de l'augment de l'agricultura i en altres zones, com la Riba, també del desenvolupament de la indústria paperera. Un altre augment demogràfic es constata cap a l'últim terç del segle XIX. Però coincidint amb l'arribada de la fil·loxera, al voltant del 1900, es va experimentar una davallada de la població que fou constant en tots els pobles al llarg de tot el segle XX. Aquest abandonament progressiu, que es perllonga pràcticament fins als nostres dies, ve marcat per la industrialització del Camp que capta efectius demogràfics de les zones rurals.

Des d'una escala paisatgística, l'evolució dels darrers cent anys es pot resumir en una recuperació de les masses forestals al mateix ritme que disminueix la pressió de l'agricultura, la silvicultura (sobretot el carboneig) i la ramaderia extensiva. Així mateix, els incendis van rejuenint les masses forestals, alhora que modifiquen temporalment el paisatge.

L'adequació de les carreteres no ha significat grans transformacions paisatgístiques directes ni indirectes, ja que els nuclis de població pràcticament no han sofert modificacions en els darrers temps. En el mateix sentit, no hi ha infraestructures importants que hagin produït canvis substancials en el paisatge, a excepció de les antenes de comunicació situades prop del nucli de la Mussara, visibles des de bona part del Camp.

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'estructura del relleu és el principal condicionant del paisatge de la Mussara. L'alternança de roques dures i toves facilita un modelat en costes i cingleres que constitueixen un dels trets més característics del seu paisatge. L'extens recobriment forestal és un altre dels trets d'identitat. El retrocés progressiu dels conreus ha afavorit l'expansió del bosc que arriba a predominar en els relleus més elevats. La superfície forestal reflecteix la influència dels canvis climàtics entre la base de la muntanya i els cims culminants. Les pinedes de pi blanc i els alzinars ocupen els vessants situats per sota dels 800 metres d'altitud. A partir d'aquesta cota apareixen els alzinars muntanyencs, les rouredes i les pinedes de pi roig i pinassa.

L'explotació silvícola, les tales per a l'aprofitament de pastures, les terres rompudes per a ser conreades i els abundants incendis forestals han anat minvant la superfície que antigament ocupava l'alzinar. L'abandó de moltes d'aquestes activitats ha provocat que allà on la formació d'alzinar ha estat degradada s'hi hagin desenvolupat brolles calcícoles i pinedes de pi blanc.

A causa de la tipologia forestal i del clima de la zona, hi ha un fort risc d'incendi tal com ja s'ha constatat en diverses àrees els darrers anys. Les zones més maltractades han estat els territoris que es troben entre les poblacions de la Riba i d'Alcover, que han cremat diverses vegades en poc temps.

Els nuclis de població són molt petits i estan afectats per una regressió demogràfica de caràcter estructural. La Riba és la població principal, localitzada a la perifèria de la unitat, a la riba del riu Francolí, i és l'únic lloc on existeix una important activitat industrial. Els municipis i els nuclis de Mont-ral, Capafonts, la Febró, l'Albiol i l'Arbolí, es localitzen a l'interior de la Mussara.

També s'inclou el petit nucli de Siurana, que forma part del terme de Cornudella de Montsant, així com parts dels municipis de Vila-plana (amb el nucli de la Mussara que es va abandonar durant la primera meitat del segle XX), l'Aleixar, Alforja, Alcover i Prades. El municipi de Mont-ral està format per quatre entitats de població que es troben a l'interior de la unitat: el Bosquet, l'Aixàviga, Cabrera i Cadeneta. Tots aquests nuclis presenten una estructura de carrers estrets i costeruts, i cases velles i empedrades.

Les condicions geomorfològiques, la protecció ambiental de la major part de la unitat i l'abandó de l'activitat agrícola implica que no hi hagi una pressió urbanística destacada, i que un dels problemes més greus de la zona sigui el despoblament. Es comença a veure, però, una petita activitat urbanística en la construcció de segones residències, de moment poc rellevant i centrada sobretot en la restauració i recuperació d'antics habitatges.

Les infraestructures viàries més importants es troben a l'extrem nord-est de la Mussara, al voltant de la Riba, on hi ha la carretera comarcal C-14, les vies d'alta velocitat i la línia de ferrocarril

convencional Reus-Lleida amb estació a la població de la Riba; i també a l'extrem sud-oest, on passa un petit tram de la carretera C-242. La resta de vies formen part de la xarxa de carreteres locals que comuniquen els petits pobles.

També cal mencionar la presència de l'embassament de Siurana, situat als peus de la població del mateix nom, a la zona sud-oest de la Mussara.

L'antic campament militar de Castillejos, abandonat definitivament per l'exèrcit espanyol el gener del 2001 i que actualment pertany a la Generalitat de Catalunya, és un dels altres elements presents a la unitat i que ocupa una superfície considerable.

Com ja s'ha comentat anteriorment, la superfície conreada ha disminuït considerablement, igual que la població. A les zones planes, sobretot les que envolten els nuclis de Mont-ral, l'Aixàvega i Capafonts abans s'hi conreaven cereals, a part d'una important producció de vinya, ametllers, oliveres, avellaners, garrofers i castanyers. La vinya des de la fil·loxera ha estat en clar retrocés i actualment només en queden algunes parcel·les residuals. Havia estat també notable la producció apícola, la qual també avui és testimonial. En general, el conreu més important és el de l'avellaner, mentre que els castanyers han desaparegut i els ametllers estan en regressió. També cal destacar el conreu de patates amb Indicació Geogràfica Protegida (IGP) Patates de Prades, localitzat als termes municipals de Prades, Capafonts, la Febró i Arbolí.

354

Fruit del despoblament i de l'envelliment de la població, es detecta una degradació del patrimoni agrícola que provoca la pèrdua del patrimoni arquitectònic associat, com les construccions de pedra seca. En aquest sentit i com a exemple, cal destacar les barraques de pedra seca situades als primers quilòmetres de la carretera TV-7041; al seu voltant hi ha un bon nombre de murs també de pedra seca els quals, tot i la fermesa inicial, es van esmicolant i els va tapant la vegetació espontània. Aquestes construccions

L'abandonament i el retrocés de l'espai agrícola es posa de manifest en les barraques i els murs de pedra seca. Algunes encara ben conservades enmig del bosc, en els primers quilòmetres del camí entre Alcover i Mont-ral. Observatori del Paisatge

Al sector est de la Mussara hi ha diverses pedreres en funcionament. A la imatge, una activitat extractiva a prop d'Alcover, visible des de bona part del paisatge limítrof dels Camps del Francolí. Observatori del Paisatge

convindria datar-les, catalogar-les i conservar-les per a evitar-ne la degradació i la posterior destrucció.

El nucli de la Riba va destacar des del segle XIX per ser un dels tres primers municipis d'Espanya que es va dedicar a la producció de paper. Actualment, atesos els canvis en el mercat i per a evitar les olors que aquesta fabricació produïa, s'adquireix la pasta de paper i s'elaboren derivats de cel·lulosa, fet pel qual les quatre empreses que fumegen tan sols emeten vapor d'aigua.

Aquesta indústria paperera, localitzada al sector oriental, i el turisme rural, especialment al sector de Siurana, on les activitats esportives relacionades amb la natura (senderisme, escalada, espeleologia i bicicleta de muntanya) s'han implantat amb força els darrers anys, representen els sectors econòmics més importants de la unitat. Cal tenir present que l'augment del turisme pot comportar determinades alteracions puntuals. Alguns exemples són l'erosió en zones ben conservades, l'increment de residus, així com un increment del risc d'incendis forestals.

Igualment, la circulació motoritzada per camins forestals, de motos de trial, quads i cotxes tot terreny és una pràctica cada cop més significativa que està produint una erosió important en els camins i les superfícies forestals, a més de la contaminació acústica que implica i que distorsiona la tranquil·litat de la zona, un dels valors indiscutibles del paisatge de la Mussara.

L'estructura geològica de la zona ha facilitat la implantació d'indústries d'extracció d'àrids que generen impacte sobre el paisatge.

Expressió artística del paisatge

Els importants valors naturals de la unitat han provocat una preeminència de llibres de rutes, guies o escrits sobre les muntanyes de Prades en general o els pobles que integren la Mussara, per sobre d'altres formes d'expressió artística. Alguns dels relats es poden trobar en els títols següents:

- *De Reus a Prades i Poblet* (Sugranyes, 2001)
- *Guia de Capafonts* (Rovira i López, 1985)
- *El mas de Fortet: Capafonts, muntanyes de Prades* (Mont, 1993)
- *Les Muntanyes de Prades* (Planas, 1988)
- *Les Muntanyes de Prades, 20 recorreguts per boscos, cingles i barrancs* (Planas, 2001)
- *Les Muntanyes de Prades, el Montsant i Serra la Llana* (Iglésies i Santasusagna, 1929)
- *Muntanyes de Prades. Excursions naturals* (Domingo de Pedro i Borau, 1998)
- *Les Muntanyes de Prades. Guia itinerària* (Ferré, 1995)

Altres escrits que parlen de la bellesa de l'espai, la tranquil·litat de la zona i la personalitat de la gent d'aquestes contrades de muntanya són:

- *La Natura i l'home a les Muntanyes de Prades* (Casassas, et al., 1988)
- *Records de la Mussara* (Agustençh, 2000)
- *La Vida tradicional a les muntanyes de Prades* (Insa, 2003)
- *Visions de Catalunya* (Santamaria, 1954)

Valors en el paisatge

Pràcticament tota la Mussara té un alt valor estètic, que li confereix la seva estructura paisatgística dominada per les masses forestals, els cingles, els barrancs, etc., que situats prop de nuclis urbans importants del Camp, suposen un veritable contrast entre tots dos àmbits. Tanmateix, hi ha sectors, com la zona entre Alcover i la Ribera, que trenquen aquesta uniformitat, a causa de la presència de diverses pedreres clarament visibles o dels efectes dels reiterats incendis forestals. Les muntanyes rocalloses, les valls de rius i barrancs, els diferents colors del paisatge, Siurana i el seu entorn, (declarats paisatge pintoresc pel Decret, de 19 de gener de 1961) i els diferents pobles envoltats de petits camps agrícoles i de muntanyes són els elements principals que formen un paisatge harmònic.

Destaquen, per sobre la resta, els cingles de la Mussara, orientats cap a la plana del Camp, i que esdevenen un fons escènic de primer ordre, juntament amb els cingles de Siurana, que són un referent visible des de sectors del Priorat.

Entre els valors ecològics, destaca la inclusió de la pràctica totalitat de la Mussara en l'Espai d'Interès Natural de les Muntanyes de Prades. Es tracta d'una zona amb una alta biodiversitat, fruit de la gran quantitat d'ecosistemes que es registren. Només cal dir que, pel que fa a la fauna, hi ha 279 espècies diferents de vertebrats. A més, els nuclis urbans són molt petits i amb molt poc impacte ambiental. Des del punt de vista ecològic destaquen alguns espais per sobre de la resta. Aquests són:

- Els avencs de la Febró: esquerra de 250-300 metres de longitud, 25-30 metres de profunditat i 6-8 metres d'amplada que recorre la cinglera, amb dues grans coves a l'interior.
- Vall del riu Glorieta: amb diverses fonts i tot un conjunt de barrancs que hi menen.
- Cova de les Gralles: cova d'uns 50 metres de longitud, formada per l'erosió hídrica produïda pel barranc de la Llúdriga en la roca calcària.
- Cingles de la Mussara: recullen una elevada biodiversitat, pels canvis altitudinals, i són un referent visual per a bona part de la plana del Camp.

Entre els valors productius destaca l'interès que representa el conjunt de paisatges per a l'atracció de visitants, al voltant dels quals s'han anat articulant diverses propostes de turisme rural: les rutes excursionistes, les activitats esportives relacionades amb la natura, així com diversos equipaments com ara restaurants i cases rurals.

Entre aquests valors productius també destaca la producció d'avellanets, inclosa dins la Denominació d'Origen Protegida Avellaneta de Reus, i els conreus de patates, inclosos dins la Indicació Geogràfica Protegida Patates de Prades.

Pel que fa als valors històrics, destaquen el conjunt de masos característics de les zones rurals i de muntanya, com és el cas de la Mussara. Un dels més destacats és el mas de Monravà, al terme municipal d'Alcover, situat en un camí carreter a prop del riu Glorieta.

Uns altres elements destacats des del punt de vista històric són els molins vinculats als petits rierols i barrancs. N'hi ha de fariners, sobretot al sector oest de la unitat; i de paperers, especialment freqüents a la zona de la Ribera, on la indústria del paper ha anat evolucionant fins a l'actualitat. També n'hi ha diversos al sector d'Alcover-Arbolí.

El conjunt de pobles deshabitats també representen un valor històric destacable, en ser testimonis d'una època passada que indica un tipus de relació de les activitats humanes amb el territori diferent de la present. Els pobles de Gallicant i la Mussara, tots dos deshabitats a causa de les dures condicions ambientals i a l'aïllament en el qual es trobaven, en són els millors exemples.

Però el paisatge que destaca per sobre de la resta, pel seu valor històric, és el castell de Siurana i el seu entorn. Es tracta d'un castell d'origen musulmà del qual actualment només queden les restes. Va ser de gran importància en la defensa del territori en l'època en què els cristians estaven reconquerint la zona. El castell era el centre de tot el territori que estava sota el seu control, que era molt extens, car abraçava bona part de l'actual comarca del Priorat, del Baix Camp, de l'Alt Camp, de la Conca de Barberà i de les Garrigues.

Un altre castell destacable és el de l'Albiol, situat dalt d'un turó, a 867 metres, i del qual també només queden les restes. Aquest castell no va tenir tanta rellevància històrica com el de Siurana,

356

El poble deshabitada de la Mussara té un gran valor històric, social i simbòlic. Observatori del Paisatge

però la torre mestra, que data del segle XII, resta com a testimoni de la convulsa època de lluita entre cristians i sarraïns.

Entre els valors d'ús social destaca el conjunt de la Mussara, que és una zona freqüentada principalment pels ciutadans del Camp per practicar-hi activitats relacionades amb el medi natural i rural. Destaquen les activitats d'escalada (principalment a Siurana, referent internacional en aquesta activitat), la recol·lecció de bolets, la caça i l'excursionisme, així com altres activitats d'esports de natura i gaudi del paisatge.

Les diverses zones de lleure, com les tosques de Capafonts, el Niu de l'Àliga o els gorgs d'Arbolí, també tenen un gran ús social, sobretot per als habitants de la zona.

Hi ha també altres espais d'ús social relacionats amb el paisatge, com són els refugis de la Mussara, situat prop del poble deshabitada, el de l'Arbolí, ubicat a l'antiga rectoria, el refugi Mustè-Reca-sens, al poble de Mont-ral, el refugi Masets, a la carretera de la Riba a Farena, i el refugi Ciríac Bonet, al poble de Siurana.

Entre els valors mitològics cal considerar les llegendes i els mites relacionats amb el paisatge de la Mussara. Hi ha llegendes que parlen de bandolers amagats a les muntanyes de Prades, com el Barrulles, el Nen de Prades, Miquel del Llarg o els Patacons. Altres llegendes es refereixen al salt de la reina mora a Siurana; a

l'afusellament de l'àvia Boronada; a la mula perduda; a Fra Cerní; a Guerau de l'Albiol i els llops; a la cova de la moneda o a la nit de Sant Silvestre.

Els valors religiosos i espirituals del paisatge els formen, sobretot, les esglésies i ermites dels diferents municipis. Entre les ermites destaquen:

- L'ermita del Remei, al municipi d'Alcover, a la riba esquerra del riu Glorieta, d'estil barroc, amb dues torres circulars que van substituir un antic temple del segle XVI dedicat a Sant Antoni i a la Mare de Déu. Es tracta d'un santuari molt venerat a la contrada.
- L'ermita de les Virtuts, també al municipi d'Alcover, construïda al segle XIV, i de la qual actualment només queden les restes.
- L'ermita de Sant Pau, al municipi de l'Arbolí, situada molt propera al poble, i de la qual les referències es remunten al segle XIII.

Un element religiós important i lligat al paisatge de la Mussara és el Jubileu de Siurana. A partir del segle XV, l'església de Santa Maria de Siurana es va convertir en un lloc de devoció, sobretot en reclams contra les calamitats, com la pesta i la sequera. El dia 30 de novembre de 1682, el papa Innocenci XI va instaurar el primer jubileu a Santa Maria de Siurana, que es va celebrar el dia 9 de maig de 1683. Fins al segle XIX hi acudiren persones de tota la regió.

Per a la població de la plana del Camp, el paisatge de la Mussara destaca per la tranquil·litat i serenitat d'un àmbit proper a espais altament urbanitzats i industrialitzats.

Pel fet de ser una fita paisatgística permanent i visible des de bona part del Camp de Tarragona, el conjunt de la Mussara té un important valor simbòlic i identitari.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Per a gaudir del paisatge de la Mussara es pot seguir qualsevol de les petites carreteres que la travessen. Qualsevol petit replà pot servir per a parar i observar els diversos racons que ofereix el territori.

Per a aprofundir en el coneixement del paisatge és recomanable caminar per l'extensa xarxa de senders senyalitzats que hi ha en el conjunt de la Mussara. En aquest sentit, el GR-7 creua la unitat d'est a oest, i el GR-65-5 ho fa de nord a sud. Les rutes més recomanables són:

La ruta circular que parteix de la Riba, pel sud-oest, seguint la carretera a Farena, després trenca a l'esquerra per passar pel mas de la font de Pasqual, el castell d'en Dalmau, i s'enfila cap al puig de Marc, hi arriba seguint el GR-7 i acaba retornant a la Riba pel mateix sender de gran recorregut.

Anada i tornada de l'Albiol al santuari de les Virtuts, camí apte per a tothom gràcies al poc desnivell que presenta. Surt d'Albiol pel

nord-oest i arriba a les Virtuts resseguint la serra del Pou. Des de l'ermita es contempla una vista magnífica de la vall del riu Glorieta.

Des de Mont-ral hi ha una ruta que puja pel serrat de l'Avenc cap als Motllats, des d'on observar la vall del riu Glorieta, i part del riu Brugent, sota la Mola de roquerola. Posteriorment torna a Mont-ral seguint el GR-7.

De la unitat veïna de la conca d'Alforja-Vilaplana surt un itinerari que neix a Vilaplana i enfila direcció nord, directament fins a la Mussara (1.055 m), un mirador natural esplèndid sobre tota la part sud del Camp de Tarragona.

També de la Febró surt un itinerari destacat que comença resseguint el barranc de l'Avellaner, per arribar al coll de Capafonts, on enllaça amb el GR-65-5 que es dirigeix cap al cim de lo Picorandan (990 m), i acaba tornant a la Febró descendint pel barranc de la cova del Corral.

A la zona nord-occidental hi ha la ruta que, des de Prades, visita la serra de la Gritella. Surt de Prades en direcció oest i segueix el GR-171, passa pel coll del Toniet, fins al grau del Salvadoret, des d'on s'enfila per un PR cap a la part més alta de la serra de la Gritella (1.135 m), des d'on es pot observar una panoràmica sobre Prades, per un cantó, i la conca del barranc de la Gritella que desemboca al riu de Siurana, per l'altre. De tornada segueix el PR pel coll del Vidrier i arriba altra vegada a Prades.

Per últim, destaca l'itinerari circular de Siurana que avança espectacularment per una petita lleixa de la cinglera que va a la Trona, i permet contemplar la vall del Siurana fins al pantà. Torna al poble per dalt de la carena un cop arriba al coll de la Creu.

Pel que fa a rutes motoritzades es recomana un circuit circular per la serra de la Mussara i part de les muntanyes de Prades, que passa per bona part dels indrets esmenats anteriorment. Si es parteix, per exemple de Mont-ral, comença per la carretera TV-7045 en direcció a la Mussara, on s'arriba enllaçant amb la T-704, que continua passant per la Febró, fins al coll de Capafonts, on trenca cap a l'est per la TV-7041 i torna a Mont-ral.

Altres rutes motoritzades que enllacen amb l'anterior són la que va de Vilaplana a la Mussara per la T-704 i la que uneix el coll d'Alforja amb el coll de Pinedes (TV-7092), situat, aquest últim, entre la Febró i la Mussara.

Els miradors més remarcables són el poble i castell de Siurana, on hi ha unes esplèndides vistes de l'embassament, del Serrat dels colls amb el puig de Gallicant i de la serra de la Gritella, a més del Priorat. També ho és el poble de la Mussara, des d'on es poden veure les cingleres del mateix nom així com àmplies vistes del conjunt del Camp. Finalment, cal destacar, també, el poble de Mont-ral, amb la seva panoràmica sobre el riu de Glorieta.

Possible evolució del paisatge

La baixa variabilitat econòmica i social de la Mussara en les darreres dècades comporta una inèrcia que afavoreix el manteniment

de les tendències actuals. Molts conreus abandonats seran colonitzats per la vegetació espontània que els envolta, i provocaran un avenç de l'homogeneització del paisatge.

El sistema industrial instal·lat en el nucli de la Riba sembla no perillar. Gràcies al caràcter familiar de les empreses, de llarga tradició a la zona, i l'experiència de la gent del lloc, resulta més rendible seguir produint els derivats de cel·lulosa en aquest municipi que deslocalitzar les empreses en altres indrets de menor cost laboral.

La riquesa paisatgística i geològica del paratge de Siurana té un destacat potencial turístic. En el nucli de població, el procés de restauració dels habitatges existents en segones residències ja està consolidat, de manera que urbanísticament no s'esperen grans canvis. La millor estratègia de dinamització de la zona podria ser l'explotació turística dels recursos naturals a través de rutes de natura guiades, senderisme, o altres activitats de muntanya, les quals, a partir de l'element territorial més conegut (nucli de Siurana), podrien connectar diversos nuclis de població de la Mussara que gaudeixen d'un entorn natural de gran bellesa, diversitat i tranquil·litat.

La Mussara, com s'ha esmentat en altres apartats, està pràcticament tota integrada dins l'Espai d'Interès Natural de les Muntanyes de Prades. Des de l'any 1998 s'està gestionant la creació del Parc Natural de les Muntanyes de Prades i Poblet, encara en fase d'avantprojecte, i del qual ha de formar part la pràctica totalitat de la unitat.

La declaració del parc natural implicarà una sèrie de canvis en l'àmbit de protecció de la natura i a nivell social com, per exemple, l'establiment d'un o de diversos centres d'informació; l'increment de les activitats recreatives; zones d'acampada; activitats educatives; la millora de la senyalització de l'espai; l'augment de la vigilància i la realització d'un programa de gestió de fauna i flora. Tot això farà que hi hagi més informació de la zona, que hi millori l'accessibilitat, que es revalorï el patrimoni i que es registri un augment del turisme, principalment del turisme rural.

En la gestió del parc natural s'haurà de tenir en compte l'establiment d'un equilibri entre el possible desenvolupament socioeconòmic i la conservació i protecció del paisatge.

És previsible que el programa de gestió de fauna i flora que implicarà la creació del parc natural incrementi la protecció del paisatge afavorint, en principi, la recuperació dels boscos degradats com són els alzinars, els carrascars i les rouredes, que és la vegetació potencial de gran part de la Mussara.

L'agricultura cada cop serà més escassa en les poblacions de la Mussara, a causa de la poca sortida econòmica i l'envel·liment de la població local que s'hi dedica. Els camps s'aniran abandonant i això alimentarà la regeneració de la vegetació natural. Les terres ja abandonades anteriorment aniran evolucionant cap al seu ecosistema potencial, tot i que de forma lenta i sota la influència de les activitats humanes.

En general es pot esperar un increment de l'activitat turística que pot contribuir a revitalitzar l'economia i a disminuir la davallada demogràfica dels petits pobles de muntanya. És previsible que els canvis en els usos del lleure i les diferents ofertes recreatives relacionades amb la natura contribueixin a fer que el turisme no sigui una activitat únicament de cap de setmana o d'estiu, sinó que es manifesti d'una manera més o menys continuada al llarg de l'any.

Tot i algunes iniciatives aïllades de gent que retorna a aquest espai atreta pels seus valors paisatgístics, els lligams familiars o els preus més assequibles dels habitatges, els pobles que integren la unitat segueixen estant molt aïllats, i la dinàmica general els aboca a un progressiu despoblament, si bé moderat. L'envelliment de la població és probable que sigui una constant que continuï.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- El procés de despoblament provoca l'abandó de les activitats agrícoles, malgrat que part de la producció tingui algun distintiu d'origen i qualitat agroalimentària. Això afavoreix una homogeneïtzació del paisatge, que condueix a la configuració de masses forestals extenses i sense interrupcions, que poden dificultar l'extinció d'un incendi en cas que es produeixi.

358

Vessant cremat a prop de la Riba que permet veure els bancals de pedra seca abandonats i que temps enrere acollien conreus. Observatori del Paisatge

Oportunitats:

- Bona part del territori està inclòs dins l'àmbit de l'EIN Muntanyes de Prades. La Mussara gaudeix d'una reconeguda qualitat del paisatge que la fa mereixedora de ser protegida.
- Els relleus de la Mussara formen part del nucli orogràfic de les muntanyes de Prades, un important connector ecològic i paisatgístic, que s'ha de tenir present en l'ordenació de les activitats humanes admeses en aquest espai.

- Els paisatges de la Mussara són un element d'atracció turística de primer ordre per a la població del Camp de Tarragona i per a visitants procedents de contrades més allunyades.

El paisatge agrest de la Mussara es posa de manifest en indrets com a la vall del riu Siurana, el qual circula encaixat entre cingleres calcàries a la dreta de la imatge. El traçat dels camins ressegueix les plataformes modelades en el revers dels cingles. Observatori del Paisatge

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial del Camp de Tarragona.

OQP1

Un fons escènic dels cingles de la Mussara ben conservat i consolidat, com a referent visual i element identitari de bona part de la plana amb uns elements discordants i activitats extractives integrats en el paisatge. El relleu d'aquest espai és molt abrupte, caracteritzat per valls estretes i planes elevades, modulats en costes i cingleres visibles des de molts punts.

OQP2

Uns paisatges rurals amb la presència de poblacions (la Febró, Capafonts, Mont-ral, l'Albiol i la Riba) reconegudes pel seu valor històric i patrimonial, ben planificades i gestionades, en què es fomenta la rehabilitació en oposició a la substitució d'edificacions a fi de mantenir-ne els principals trets característics. Aquest territori segueix un model de poblament caracteritzat per petits nuclis rurals poc transformats en temps recents, amb molta poca població, nombrosos masos de muntanya, molins fariners i de paper i alguns pobles deshabitats. Per altra banda, la presència d'elements distorsionadors del paisatge, com les activitats extractives situades a l'extrem oriental de la unitat i el campament militar de

Castillejos, trenquen l'harmonia visual del conjunt d'aquest territori. És necessari emprendre accions que permetin recuperar els valors d'aquests espais.

OQP3

Un mosaic agroforestal ben gestionat amb la presència de camps de conreu que compartimentin el bosc per a prevenir els grans

incendis forestals. Aquest territori està dominat per zones boscoses on s'entreveuen feixes i construccions de pedra seca corresponents a indrets antigament conreats i a planes elevades, intensament conreades amb cereals i avellaners. La recuperació d'aquests espais mitjançant actuacions poc artificialitzadores és cabdal per a disminuir la possibilitat que es produeixi un gran incendi forestal en aquesta zona.

Àrees amb valors especials per protegir

- Paisatge de cingles i codines del cingle Blanc, mola de l'Escolà, cingle del Patxeco, cingle del Rabascall, cinglera de Galofre, cingles del Bosc de la Vila, cingles de la Gritella, cingles de la roca del Migdia i del racó del Bosquetà. Cal preservar-lo d'actuacions agressives i recuperar-ne el valor.
- Façana i perímetre visual del nucli de Siurana, recuperar-ne el valor per mitjà d'una restauració exemplar i d'una edificació de noves construccions integrades al nucli existent.

Àrees de foment de la gestió

- Masses forestals que ocupen la pràctica totalitat de la unitat: cal fer compatible la gestió forestal d'aquestes masses amb la preservació dels seus valors, i emprendre mesures per reduir el risc d'incendis forestals.
- Mosaics agroforestals existents a l'entorn dels nuclis urbans de l'Arbolí, la Febró i Capafonts. Cal actuar tenint en compte que és una zona de transició paisatgística cap a les extenses masses forestals.
- Miradors paisatgístics del castell de Siurana, de la Mussara i de Mont-ral. Cal conservar-los i millorar-los per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre àmplies extensions de territori i paisatges diversos.

- Nuclis rurals de la Febró, Capafonts, Mont-ral, l'Albiol i la Riba. Se n'ha de mantenir l'aspecte compacte i integrar les noves construccions en el paisatge preexistent.
- Embassament de Siurana. S'ha de potenciar el valor de l'entorn amb l'objectiu de millorar l'atractiu del lloc per a promoure-hi activitats col·lectives a l'aire lliure.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Activitats extractives del coll d'Alforja i Alcover. Caldria delimitar les extensions màximes, regenerar els espais perimetrals i les àrees en desús, i integrar globalment i paisatgísticament l'activitat.
- Espais inclosos a l'Inventari d'espais d'interès geològic (coll d'Alforja-serra de la Mussara, Prades-Siurana, la pedra d'Alcover i els esculls de la Riba), que pels seus valors naturals i estètics caldria fer-ne difusió per mitjà de l'establiment de rutes.
- Senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Mont-ral-Vilaplana-la Mussara
 - b) La Mussara-coll d'Alforja-la Febró
 - c) La Febró-coll de Capafonts-Mont-ral

Objectius de qualitat paisatgística

Àrees amb valors especials per protegir

- Paisatge de cingles i codines
- Façana i perímetre visual del nucli de Siurana

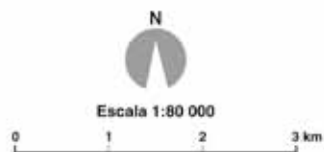
Àrees de foment de la gestió

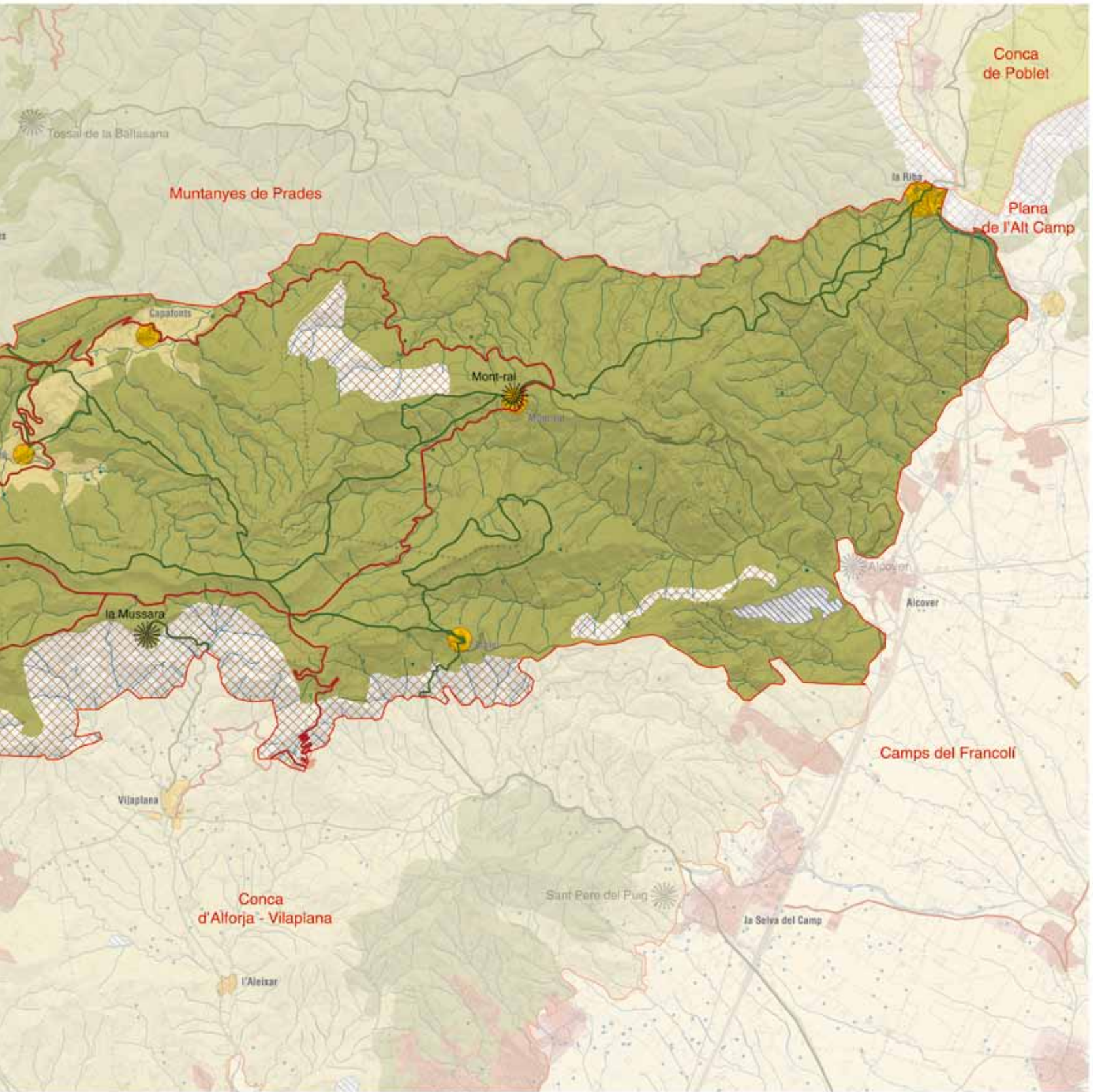
- Mirador
- Massa forestal
- Mosaic agroforestal
- Nucli rural

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Activitat extractiva
- Itinerari motoritzat
- Itinerari a peu

360

7. Vall del Silenci

Comarca:

Priorat, Baix Camp i Conca de Barberà.

Superfície:

4.630 ha

Municipis:

Est d'Ulldemolins, nord de Cornudella de Montsant, oest de Prades, extrem sud de Vilanova de Prades i petita part a l'est de la Morera de Montsant.

362

El nucli d'Ulldemolins, envoltat de conreus de secà. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Valls gairebé simètriques d'Ulldemolins i Cornudella de Montsant, separades pel collet d'Albarca i els altiplans dels Segalassos.
- Ambdues valls han estat excavades en materials tendres eocènics: margues, argiles i guixos, que contrasten amb els relleus alterosos de la serra de Montsant i de les muntanyes de Prades que els envolten.
- El riu del Teix i el riu de Prades, que donen lloc al riu de Montsant, drenen la vall d'Ulldemolins; els barrancs de l'Argentera i de les Obagues fan el mateix amb la vall de Cornudella, abans d'abocar les aigües al riu de Siurana.
- Vegetació mediterrània representada pels carrascars i les brolles que colonitzen els altiplans i els solells. A les obagues prosperen les pinedes de pinassa barrejades amb roures de fulla petita. Als afloraments de guix es troben plantes gipsícoles com el ruac. A les àrees de conreu es localitzen amb freqüència parcel·les amb plantacions de pins.
- Conreus localitzats al fons de les valls, a la base dels vessants i als escassos sectors planers, com ara els Segalassos. Predominen els conreus de cereals, ametllers, avellaners, vinya i oliveres.
- Atesa la irregularitat topogràfica del territori, la forma de les parcel·les de conreu és molt irregular: força extenses en les àrees planeres i molt esquarterades amb contorns arrodonits que ressegueixen la topografia del relleu en els vessants.
- Contínua combinació d'usos i cobertes del sòl. La diversitat de l'ambient forestal, intercalada entre camps de conreus de reduïdes dimensions i de variada producció, fa que el mosaic paisatgístic aconseguixi una gran bellesa visual i una important funció ecològica i ambiental.
- Els principals nuclis són Ulldemolins, situat dalt un petit turó que separa els cursos fluvials del riu Teix i del riu de Prades, i Cornudella de Montsant, que es localitza en una petita plana entre la serra de Montsant i els cingles de la Gritella.

Mirador

Itinerari motoritzat

9 Falset - Cornudella de Montsant

Itinerari a peu

34 Montsant - los Ventadors

45 Prades - Serra de la Gritella

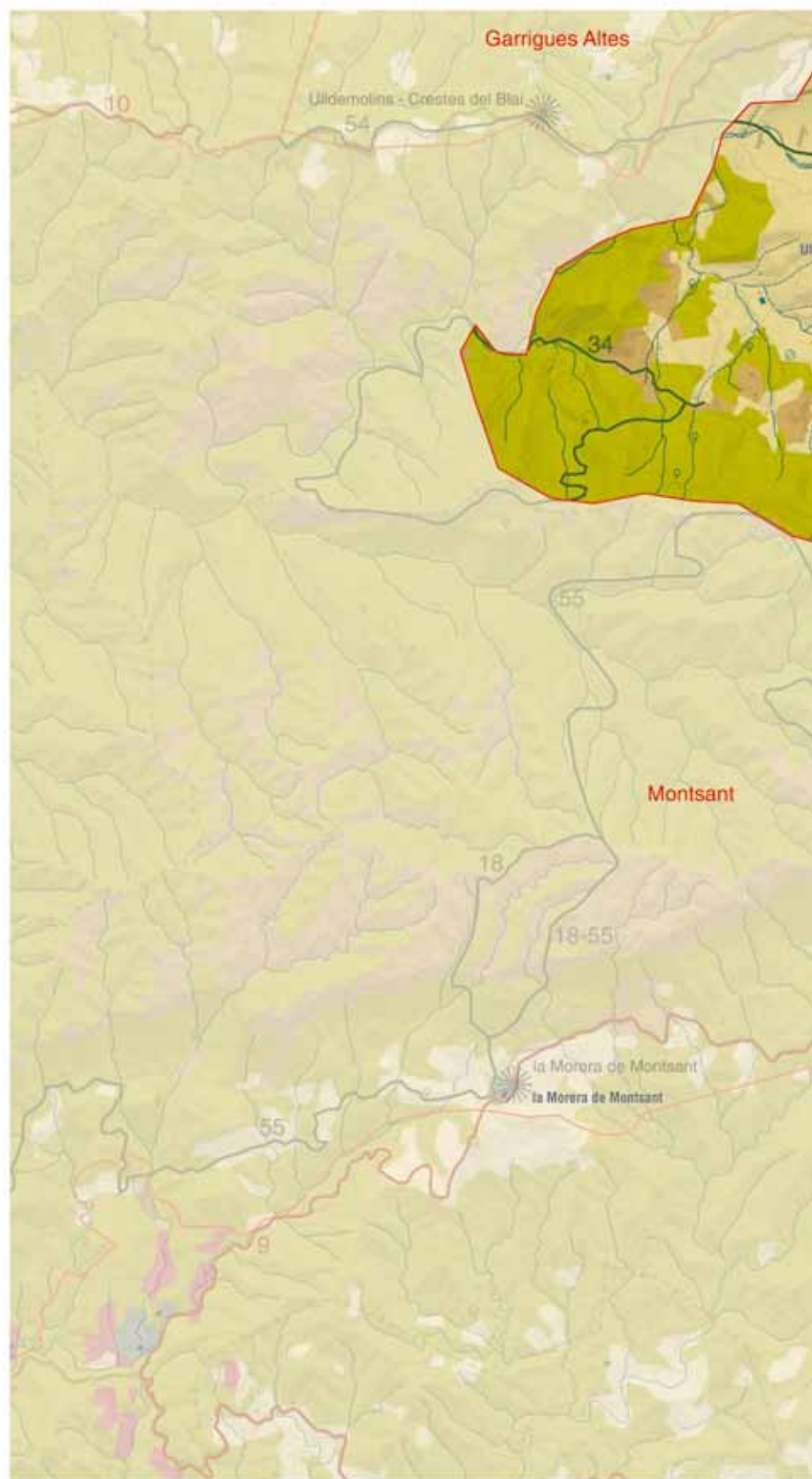
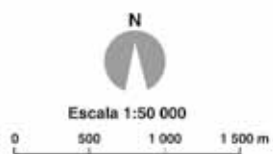
46 Albarca - Roca Corbatera

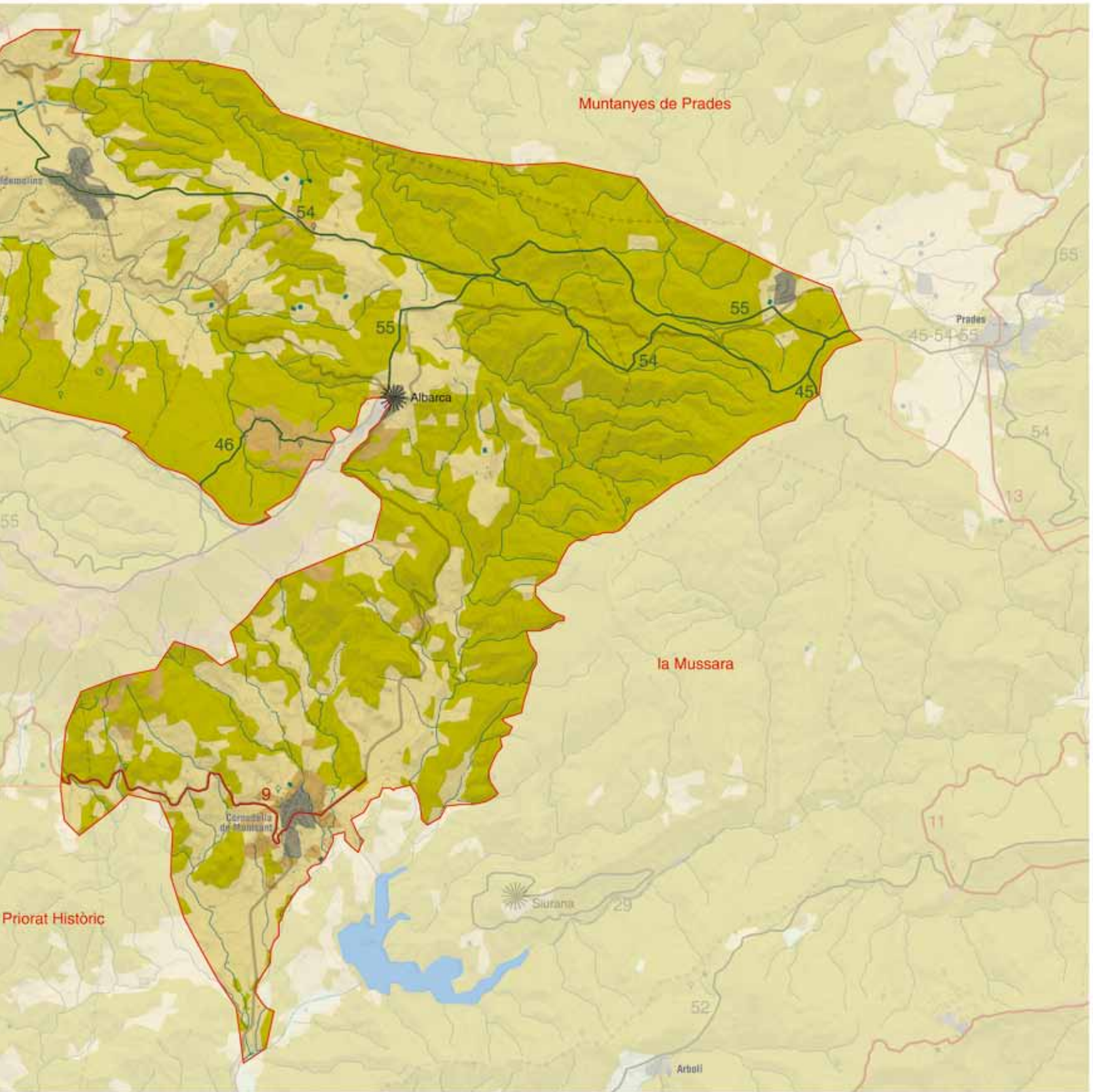
54 GR-65-5 - Camí de Sant Jaume

55 GR-171

364

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

El paisatge de la vall del Silenci el formen dues valls gairebé simètriques i articulades al voltant dels nuclis d'Ulldemolins i Cornudella de Montsant i separades pel collet d'Albarca i l'altiplà dels Segalassos. La vall d'Ulldemolins, la vall del Silenci en sentit estricte, es correspon amb la vall del riu del Teix. El tram superior de la vall de Cornudella coincideix amb el barranc de l'Argentera que flueix al peu de la serra de la Gritella, mentre que el sector inferior, on es localitza el nucli de Cornudella de Montsant, està obert pel barranc de les Obagues.

Les valls esmentades estan modelades en materials tendres de l'Eocè: margues i argiles. Els materials de la majoria de terres conreades centrals i part de les obagues són margues, argiles i guixos.

Aquests materials estan disposats en estrats de diferent coloració. Una peculiaritat que destaca és l'abundància de guix rosat o blanc; i també l'existència de nombrosos sílex o pedrenyera que es troba embalada amb guix i amb argila. Hi destaquen els afloraments de capes de guixos en alguns sectors que són colonitzats per plantes gipsícoles. Els gresos i les pissarres paleozoiques afloren a l'altiplà dels Segalassos.

L'extrem més occidental de la vall d'Ulldemolins està inclosa dins la geozona de la Roca Llaurada, sector inclòs a l'Inventari dels espais d'interès geològic de Catalunya per la presència de plegaments anticlinals que evolucionen cap a encavalcaments a l'inici del conegut de Fraguerau. Ocupa una superfície de 442,5 ha i s'estén al llarg del curs del riu Montsant, des del Molí del Pont fins al barranc de Sant Bartomeu. El vessant occidental de la serra de la Gritella, que cau sobre el barranc de l'Argentera, forma part també de la

366

La combinació de les masses densament arbrades i diferents tipus de conreus amb les parcel·les adaptades a la topografia del relleu és una de les característiques del paisatge de la Vall del Silenci. Observatori del Paisatge

geozona Prades-Siurana, a causa de l'existència de la successió molt poc deformada de la sèrie estratigràfica del Triàsic inferior i mitjà amb les fàcies del Buntsandstein i el Muschelkalk.

El coll d'Albarca i l'altiplà dels Segalassos fan de divisòria d'aigües de les conques del riu Montsant i del Siurana. A la vall d'Ulldemolins la xarxa hidrogràfica la formen el riu de Prades i el riu Teix, la seva unió a ponent d'Ulldemolins dona lloc al riu de Montsant. A la vall de Cornudella, el sector nord està solcat per un conjunt de barrancs i torrents que circulen encaixats en el relleu i que acaben per formar el barranc de l'Argentera que desguassa al pantà de Siurana. Més al sud, el barranc de les Obagues i el barranc de les Comes s'uneixen al riu Siurana, més avall del pantà.

La vegetació de la vall del Silenci és de caràcter mediterrani. A l'altiplà dels Segalassos i al sector nord de la vall de Cornudella predominen els carrascars i les brolles d'estepes, d'acord amb la naturalesa silícia del substrat. A les obagues, en canvi, la vegetació pren matisos submediterranis a causa d'una major humitat ambiental. Així, a les obagues de la serra de Solans i de la Gritella, apareixen pinedes de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*) en mosaic amb rouredes de roure de fulla petita (*Quercus faginea*). Els boscos de l'obaga del coll del Prat, amb una extensió de 228 ha, són propietat de l'ajuntament d'Ulldemolins i són de gestió pública. És de remarcar la vegetació gipsícola, amb la presència del ruac (*Ononis tridentata*), que colonitza els afloraments de guix. Els boscos de ribera ben constituïts es troben a les ribes d'alguns cursos d'aigua i sobretot a l'assut de l'Hostal del Pubill on creixen alberedes, salzedes i gatelledes, indret que destaca també per la presència del vern (*Alnus glutinosa*). A la capçalera del barranc dels Enllosats, al nord-oest dels Segalassos, s'hi formen tolls d'aigua on creixen herbassars humits com jonqueres i comunitats de les basses temporals on es localitzen espècies de gran valor biogeogràfic.

S'ha de destacar la presència de dos arbres monumentals inclosos al Catàleg d'arbres monumentals de la Generalitat de Catalunya. Lo Saüquer de Fontalba és un magnífic exemplar de saüc (*Sambucus nigra*) localitzat a prop del riu Teix, a uns centenars de metres al sud d'Ulldemolins. L'alzina del mas de la Barba és un exemplar d'alzina (*Quercus ilex* subsp. *ilex*) de grans dimensions i ubicada a la serra de la Gritella, en el camí de Cornudella a Siurana. Finalment, cal mencionar l'Om del Parc de Cornudella, un exemplar ubicat en un parc urbà que una ventada va escapçar fa pocs anys i que abans formava part del Catàleg d'arbres monumentals.

La fauna amb més interès de conservació es localitza en els hàbitats continguts als grans espais naturals que envolten les valls: la serra de Montsant i les serres de Prades i la Mussara. A la capçalera del riu de Montsant l'Àrea de Territori i Medi Ambient de la Fundació de Catalunya Caixa (abans Fundació Territori i Paisatge) ha adquirit una finca que ha constituït en reserva de fauna salvatge, atesa la diversitat d'espècies existent entre les quals destaquen el turó i el gat mesquer.

A la vall d'Ulldemolins el mosaic agrícola està constituït per conreus de cereals, d'ametllers, d'avellaners i d'oliveres. A l'altiplà dels Segalassos predominen els camps de cereals, mentre que a l'àrea

deprimida topogràficament de Cornudella de Montsant, a més de cereals, hi ha vinyes, ametllers i avellaners.

Evolució històrica del paisatge

L'espai que configura la vall del Silenci es caracteritza per la facilitat amb què s'hi implanta la figura humana i també pel desenvolupament de les poblacions, sobretot per la relativa accessibilitat del territori i, especialment, per la influència en el conjunt del Montsant i les muntanyes de Prades. Aquest conjunt de factors ha determinat l'evolució històrica de l'espai i de les seves característiques paisatgístiques. Per tant, malgrat la minsa informació sobre l'evolució específica del paisatge, sí que es pot fer referència a l'evolució dels factors que l'han transformat i, de manera més directa, als principals efectes observables.

L'etimologia del nom de Cornudella podria remuntar-se a èpoques romanes, i significa "lloc de pasturatge de grans ramats". El document més antic que parla sobre Cornudella data de 1190. És el testimoni escrit de la donació feta per la reina Donna Sança, a favor dels germans Navarra, de la població de "Cornutel·la". El 1292 Guillem de Rupe n'era rector, i el 1378 trobem el nom de Pere Escapolat com a primer batlle conegut de la població. Cornudella fou escenari de les lluites guerrilleres del Carrasclat, patí les conseqüències de la guerra del Francès, i més tard de les guerres carlines. La seva economia es mogué sempre entre les pressions dels jueus de Falset i del Comtat de Prades primer, i entre el duc de Medinaceli i el prior d'Escaladei, després.

Per altra banda, hi ha indicis que Ulldemolins fou habitat ja en temps prehistòrics, encara que l'origen de l'actual vila data de l'època islàmica, quan era població fortificada sota el domini del valí de Siurana, encarregat de la defensa d'aquest lloc. Després de la Reconquesta, li fou atorgada la Carta de Població pel rei Alfons I, juntament amb Albert de Castellvell, el 31 de gener de 1166. Passà més tard a formar part del Comtat de Prades i, com tots els altres dominis comtals, compartí les seves vicissituds històriques. La cartoixa d'Escaladei exercí també domini i propietat sobre finques i ermites del terme.

El desenvolupament agrícola de la zona ha permès al llarg dels darrers segles la formació d'un ric patrimoni rural construït. L'àrea es caracteritza per una rica abundància de construccions de pedra en sec tals com marjades, cabanes o aljubs. També hi ha abundants bassos, coberts generalment també amb una estructura de pedra seca.

Paral·lelament hi va haver diversos molins fariners de tipus hidràulic, que precisament van motivar l'aparició del nom d'Ulldemolins. Actualment es pot observar únicament en aquesta població una part del molí del Pont o la Palanca, que deu el seu nom a l'antiga passera de fusta. El molí és documentat des del 1398, i va funcionar fins al final dels anys vint del segle passat.

També a l'interior de les poblacions s'ha generat al llarg de la seva evolució històrica un interessant patrimoni. Entre els edificis més interessants de Cornudella hi ha l'església arxiprestal de Santa Ma-

ria, datada al segle XVII, del primer Renaixement català. A l'interior es venera una imatge gòtica de la Mare de Déu del Patrocini. El Celler Cooperatiu és obra de l'arquitecte modernista Cèsar Martinell.

En el cas d'Ulldemolins destaquen l'església de Sant Jaume, del segle XVI, construïda sota la direcció de Pere Blai, així com el santuari de la Mare de Déu de Loreto (segle XVII), la font de la Vila, el portal del Roser, els diversos rentadors o els antics tallers de ferrer i fuster, així com el Celler Cooperatiu.

Aquestes construccions, associades a l'evolució de l'activitat agrícola i ramadera, han influït àmpliament en l'evolució paisatgística de la zona, junt lògicament amb els factors estrictament físics. En aquest context, es tracta d'una zona definida per la presència dels principals conreus mediterranis de secà, amb una presència comparativament menor de la vinya en relació amb altres unitats del Priorat.

La rendibilitat que proporciona cadascun dels conreus, a banda de glaçades, la fil-loxera i altres plagues diverses, han condicionat una major o menor presència de cadascun d'ells, sempre dins el predomini de la vinya, l'olivera i l'ametller i en el marc de la complementarietat amb l'activitat ramadera.

Un fet general al llarg de la segona meitat del segle XX va ser la incidència del procés d'emigració rural, que va motivar tant la desaparició d'una part del patrimoni situat a l'exterior de les poblacions com d'una part de les superfícies de conreu. Actualment l'agricultura no és un factor de transformació del paisatge que tingui la mateixa importància que en altres èpoques. Al mateix temps, es produí un deteriorament d'alguna de les zones situades en el nucli antic de les poblacions que va perjudicar la qualitat general del patrimoni.

També es registra, per les característiques biofísiques de la zona, una certa incidència dels incendis forestals, que s'han comportat en les darreres dècades com a factors de transformació del paisatge. Cal pensar que la disponibilitat de mitjans i de capacitat de resposta actuals farien més limitats els seus efectes potencials.

En les darreres dècades del segle XX les poblacions de Cornudella de Montsant i Ulldemolins, així com els seus entorns immediats, han registrat transformacions comparativament molt més significatives que la resta de poblacions del Priorat, tot i els alts i baixos demogràfics. La irrupció del fenomen de la segona residència i, en menor mesura, un creixement de caràcter endogen de les poblacions, ha motivat una ampliació substancial dels conjunts edificats, amb una influència evident sobre conques visuals àmplies tot i el seu caràcter localitzat.

En conjunt es tracta d'un espai que agafa progressivament una importància estratègica pel fet de constituir un punt d'accés i nexa d'unió en el sistema natural Montsant-Prades, que permet importants opcions de desenvolupament econòmic i social associades al patrimoni natural i cultural i a altres recursos d'interès molt diversos.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El mosaic paisatgístic de la vall del Silenci està constituït per dues valls envoltades per muntanyes. Juntament amb els camps de cereals hi ha un predomini del conreu d'ametllers sobre un territori lleugerament afeixat per a l'aprofitament agrícola. Enmig d'aquests camps es fa notar la presència d'algunes alzines isolades, de port robust i capçada densa.

368

A la part alta del barranc de l'Argentera hi predominen els conreus de cereals en mosaic amb carrascars i pinedes de pi blanc. Al fons destaquen els cingles de la serra de la Gritella. Observatori del Paisatge

La característica que més bé defineix la unitat és la contínua combinació d'usos i cobertes del sòl. La diversitat de l'ambient forestal intercalada entre camps de conreus de reduïdes dimensions i de variada producció, fa que el mosaic paisatgístic aconsegueixi una gran bellesa visual i una important funció ecològica i ambiental.

L'entorn del nucli de Cornudella de Montsant està suaument aturo-nat i aprofitat pel conreu d'ametllers, oliveres, avellaners i vinya. Les primeres cotes dels vessants muntanyosos es mantenen cobertes d'avellaners, tot i que aquests conreus semblen mig abandonats, i amb clapes de pinedes de pi blanc i pi pinyer distribuïdes en mosaic. Als voltants dels dos nuclis urbans, Cornudella de Montsant i Ulldemolins, i al fons del barranc de l'Argentera predominen els conreus herbacis de secà i els camps d'ametllers, avellaners i oliveres.

Actualment els rendiments econòmics de la zona es basen en l'explotació agrària, bàsicament d'ametllers, avellaners i vinya. Als voltants del Collet Blanc apareix una zona elevada amb una extensió important dedicada exclusivament al conreu d'ametllers. Les àrees més dinàmiques d'aquest territori corresponen al fons de les valls i a les obagues de Montsant i la serra de la Gritella, on el pas dels contraforts ve marcat per l'evolució del fullatge dels caducifolis i pel cicle dels conreus herbacis.

També cal apuntar que gràcies a la promoció dels paratges de la vall i a l'afluència de visitants, han augmentat les activitats turístiques i recreatives d'esports d'aventura i natura i les de tradició artesana.

D'altra banda, l'actual mosaic paisatgístic format per la contínua alternança d'usos i cobertes del sòl, i per la disposició esglaonada dels camps que ressegueixen el relleu ondulant es pot anar diluint

Entorn agrícola de Cornudella de Montsant amb la serra de Montsant al fons. Observatori del Paisatge

Vista parcial del traçat de la línia d'alta tensió situada al nord-oest d'Ulldemolins. Observatori del Paisatge

davant l'abandonament de les activitats agrícoles que es produeix en algunes zones, fet que provocaria l'homogeneïtzació del paisatge.

Amb la creació de la DO Montsant, però, pot produir-se una certa revitalització de l'activitat agrícola, ja que s'ha observat una lleu recuperació d'aquest sector, especialment a la fossa de Cornudella. Alguns conreus de secà s'han reconvertit en vinyes i s'han efectuat algunes rompudes també amb aquest objectiu. Aquest fenomen és positiu mentre es mantingui a les zones planeres de les valls del Teix i de l'Argentera.

La resta del territori, de relleu abrupte, està recobert per boscos. La carrasca apareix arreu, però forma boscos consistents als altiplans dels Segalassos. A les obagues predominen pinedes de pinassa barrejades amb claps de roureda de fulla petita.

Relacionat amb els boscos, els incendis forestals els han afectat en diverses ocasions. L'any 1987 es van cremar 165 ha al sector de l'Arboçar, entre Ulldemolins i el coll d'Albarca. Tot el territori està repartit entre dos perímetres de protecció prioritàris contra incendis. El sector de llevant forma part del perímetre serra de Prades mentre que el de ponent està inclòs en el perímetre Priorat-Montsant.

Per altra banda, els cursos hídrics vesteixen boscos de ribera força ben constituïts en alguns punts. A les zones de sòl més erosionables, formades per material eocènics (margues, lutites, calcàries i afloraments de guix), prosperen brolles molt esclarissades, amb la presència d'espècies gipsícoles, com el ruac, a més de plantes rares i protegides, com el timó reptant o la lleteresa menuda.

La població es concentra en els dos nuclis principals, el d'Ulldemolins, situat dalt un petit turó que separa els cursos fluvials del riu Teix i del riu de Prades, i Cornudella de Montsant, que es localitza en una petita plana entre la serra de Montsant i els cingles de la Gritella. A més, cal sumar el poblament disseminat amb gran nombre de masos que es mantenen habitats. Relacionat amb la població, és important destacar que, en general, aquesta àrea ha seguit

un procés d'increment poblacional progressiu els darrers anys. De fet, aquest augment prové de Cornudella de Montsant, municipi que l'any 1998 tenia 865 habitants, mentre que l'any 2005 arribava als 948 habitants.

A Cornudella de Montsant, les dues lleres del barranc de les Obagues, de perfils profunds, afeixades i conreades per vinya i horta, presenten tipologies constructives diferents en els dos marges: a un marge hi ha construccions d'arquitectura tradicional, i a l'altre, algunes construccions recents han acabat per envair el llit fluvial.

Altrament, a Ulldemolins, la població, malgrat variacions anuals, està bastant estancada, sense mostrar al llarg d'aquest període una tendència clara, ja que les variacions han estat molt oscil·lants.

Pel que fa les infraestructures, el solc orogràfic que forma la vall és recorregut, de sud a nord, per la carretera C-242. En l'actualitat es troba en unes condicions de ferm i traçat impròpies d'una carretera comarcal i se n'ha iniciat la tramitació per condicionar-la. Altres vies de comunicació importants són l'accés a Siurana des de Cornudella, la TV-7021 de Cornudella a la Morera de Montsant, la T-701, del coll d'Albarca a Prades i la TV-7004, d'Ulldemolins a Vilanova de Prades.

D'altra banda, des del pla de la Guàrdia, al nord-est de la vall, fins al nord dels Solans, al nord-oest d'Ulldemolins, una línia d'alta tensió travessa uns paratges coberts d'alzinar. Tot i la seva visibilitat, el risc més important el pot causar la massa forestal que creix sota la línia o propera a ella, si no es porten a terme amb la freqüència adequada les accions d'esbrossament pròpies de la franja de seguretat de les línies elèctriques.

370

Expressió artística del paisatge

Espinàs, en el seu llibre *Viatge al Priorat* (1984) fa una descripció del paisatge rural i humà dels voltants de Cornudella en un paràgraf ben sintètic:

"Cau la tarda, i la llum de costat descobreix, com en un efecte de final de sarsuela, les figures ajupides que es mouen lentament, en renglera, per entre les vinyes. [...] El paisatge, ple d'homes i bèsties, es mou cada vegada més. Finalment té alguna cosa de ballet" (Espinàs, 1984: p. 141).

Hilari Sanz i Gonet, en el llibre *Bolets comestibles de la Vall d'Ulldemolins* (1991), descriu el paisatge d'aquesta unitat a la tardor:

"És molt d'hora. El sol s'endevina allà lluny. Pel damunt d'Albarca el cel clareja amb suavitats daurades i transparències d'aquarel·la. L'aire és fi i fresquet. És un ventitjol seguit, pausat, que mou lleument com acaronant-les, les poques fulles groguenques i brunes que encara pengen dels arbres. Ben carregat de sentors d'espígol, farigola, i romaní.

És un d'aquells dies de començaments de tardor clars i nets. L'atmosfera, seca i transparent, no posa traves al nostre esguard, escurça les distàncies i defineix amb sor-

prenent precisió els objectes més llunyans. L'ermita blanca de Santa Magdalena i la de Sant Antoni, mig amagada pels xiprers, les barraques de pedra seca de les vinyes i els ametllers, els marges, la geometria quadriculada dels conreus i mil detalls més que normalment hom no pot identificar, són ara tant clars i propers, que tenim la sensació de poder-los abastar allargant la mà. Un teló de fons s'aixeca sobtadament i ens barra l'horitzó. Els seus tons negrosos en aquesta hora del matí, que contrasten amb la lluminositat creixent que s'aixeca tímidament pel damunt dels relleus de llevant, donen un aire majestuós a aquest esquenall que sembla un drac adormit, allargassat de llevant a ponent. Formes fosques, ombrívoles i pinzellades clares i esblanqueïdes claïpen els seus flancs que els raig del sol ixent encara no il·luminen. És el Montsant" (Sanz, 1991: p. 54).

Valors en el paisatge

Els vessants amb predomini de formacions vegetals naturals presenten un valor ecològic reconegut, bé per la seva inclusió a l'Espai d'Interès Natural de les Muntanyes de Prades, el sector est, o al Parc Natural de la Serra de Montsant, el sector oest, bé per estar inclòs dins la xarxa Natura 2000: el sector nord corresponent als Segalassos, que amb els seus boscos de carrasca han de ser considerats aquí pel seu bon estat de conservació.

El mosaic agrícola, per la seva diversitat de conreus, també representa una important funció ecològica, tot i que no estiguin inclosos en espais naturals protegits.

També cal destacar el saüquer de la Fontalba, molt a prop del nucli d'Ulldemolins, catalogat com a arbre monumental. La Fontalba mateixa és un brollador càrstic que, en èpoques de pluges, sorgeix del cingle de Montsant en una caiguda vertical que es pot veure des de la C-242.

Entre els valors històrics del paisatge de la vall del Silenci destaquen les ermites de Loreto (al nucli d'Ulldemolins), de Sant Antoni i de Santa Magdalena (a l'obaga del Montsant), i els antics molins associats a l'espai fluvial, i sobre els quals s'ha fet un treball etnogràfic. Les esmentades ermites de Sant Antoni i Santa Magdalena, així com el congost de Fraguerau, un simbolisme propi relacionat amb l'espiritualitat, han inspirat els ermitans, que històricament hi han cercat un espai per a la meditació.

També s'han de considerar com a valors històrics que impregnen caràcter a aquest paisatge, els masos, alguns dels quals, pel seu volum i arquitectura, esdevenen punts de referència en el paisatge; aquest és el cas del mas d'en Lluc, a prop del coll d'Albarca, o el mas de Sant Blai (que havia estat un convent de monges, Bonrepòs), ja en terme de la Morera de Montsant.

També hi ha diversos jaciments arqueològics, entre els quals, unes urnes funeràries molt ben conservades a prop d'Albarca, testimoni d'un ús històric d'aquest paisatge.

Als plans que separen les valls d'Ulldemolins i de Cornudella hi predomina un mosaic paisatgístic constituït per sembrats esquitxats per arbres i algunes construccions aïllades. Observatori del Paisatge

Cornudella ocupa una posició estratègica entre el Parc Natural de la Serra de Montsant i el futur Parc Natural de les Muntanyes de Prades i Poblet. Aquest fet, unit a una oferta turística diversificada que inclou el nucli i l'embassament de Siurana, fa que el nombre de visitants sigui elevat. En aquest sentit, la correcta ordenació del paisatge agrari a l'entorn d'aquest nucli, amb especial èmfasi en les zones periurbanes de transició, i la integració paisatgística de l'eixample urbà són de vital importància per a complementar una oferta de qualitat.

Al seu torn, la vall del Teix (al sector d'Ulldemolins) té en el seu paisatge un valor productiu directe per a la promoció turística de la vila d'Ulldemolins. Un aprofitament directe dels boscos que formen el paisatge d'aquest territori és la recollecció de la tòfona.

El conjunt presenta una qualitat estètica de primer ordre, sobretot relacionada amb els canvis estacionals que s'observen tant en la vegetació natural com en els conreus, així com per la disposició d'aquest territori enfonsat entre dos blocs muntanyosos imponents i destacables, com són el Montsant i les muntanyes de Prades.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El principal punt d'observació s'ubica a l'indret conegut com els hostalets d'Albarca, on es pot gaudir d'àmplies perspectives de la vall del Teix i de la fossa de Cornudella. Aquest indret es troba sobre el GR-174, a pocs metres al sud-oest del nucli d'Albarca. Antigament hi havia un hostel del qual avui només queden les runes, on s'aturaven els traginers que feien el camí de Reus a Lleida. Actualment és un punt molt transitat pels afeccionats al senderisme, ja que es troba en una de les rutes principals d'ascens a la serra de Montsant. S'hi divisa una àmplia panoràmica: cap al nord-oest, sobre la vall del Teix i l'esplèndid bosc de l'obaga d'Ulldemolins; cap al nord-est, sobre les muntanyes de Prades (els Segalassos, la Gritella, el puig de Gallicant); i cap al sud, sobre el pla de Cornudella, el pantà de Siurana i la serra del Molló. S'hi accedeix fàcilment, en pocs minuts, des d'Albarca.

Hi ha altres punts d'observació com les crestes del Blai, d'on es pot gaudir d'unes excel·lents panoràmiques sobre la vall del Teix. L'obaga de Montsant, en aquesta mateixa vall del Teix. Els cingles de Sant Joan, juntament amb el cingle de la Gritella, a la vall de l'Argentera. Tots plegats constitueixen els fons escènics més interessants que es contemplen des de la vall del Silenci.

Destaquen tres rutes a peu que transcorren, en part, per la unitat. A la zona més occidental hi ha un itinerari circular que parteix d'Ulldemolins seguint el GR-65-5, en direcció oest, fins que trenca a mà esquerra després de passar per la cova de la roca Balladora, per dirigir-se a la cova dels Morts, i a la punta dels Pins Carrassers (1.059 m). Torna a Ulldemolins passant per la Trona, i la cova dels Sants. El GR-65-5 creua en direcció nord tota la zona septentrional de la unitat.

A la part central de la unitat, des del nucli d'Albarca, surt l'itinerari que connecta aquest mirador natural, amb el mirador que representa la roca Corbatera (1.163 m) sobre Cornudella de Montsant, la part inferior de la vall del Silenci, el pantà de Siurana, i part del Priorat. Aquest itinerari ressegueix part GR-171, que forma part de la ruta del Cister, i de tornada passa per l'ermita de la Mare de Déu de Montsant.

Cal destacar també l'itinerari de la zona oriental que des de Prades visita la serra de la Gritella. Surt de Prades en direcció oest i segueix el GR 171, passa pel coll del Toniet, fins al grau del Salvadoret, des d'on s'enfila per un PR cap a la part més alta de la serra de la Gritella (1.135 m), des d'on es pot observar una panoràmica sobre Prades per un cantó, i la conca del barranc de la Gritella que desemboca al riu de Siurana, per l'altre. De tornada segueix el PR pel coll del Vidrier i arriba altra vegada a Prades. El GR-171 creua la unitat d'est a oest.

Es pot fer també un itinerari en cotxe seguint la carretera C-242, des de Cornudella a Ulldemolins.

Possible evolució del paisatge

Els pocs nuclis de població dins aquest territori i el seu fort caràcter agrícola fan preveure el manteniment de l'agricultura com a principal font econòmica de la zona. L'augment de les activitats turístiques i esportives associades a l'oci i a la recerca de la tranquil·litat enmig de bells paratges pot esdevenir un bon complement econòmic.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- La localització de la vall del Silenci, encaixada entre els EIN de les muntanyes de Prades i del Montsant, pot repercutir, si no es planifiquen adequadament els usos del sòl, en una acumulació d'infraestructures de serveis en les poblacions d'Ulldemolins i Cornudella de Montsant.
- La pèrdua de qualitat estètica dels nous creixements residencials, principalment a Cornudella de Montsant.

Oportunitats:

- L'harmonia i tranquil·litat que comunica el paisatge de la vall del Silenci, juntament amb l'estat de bona conservació del patrimoni natural són uns valors que han de contribuir a la dinamització del sector turístic.
- La denominació d'origen Montsant ha de suposar un factor de revitalització de l'activitat agrícola. La proximitat a l'àrea vitivinícola del Priorat històric pot ser un estímul per a l'expansió del conreu de la vinya.
- Ulldemolins i Cornudella de Montsant es poden convertir en els centres al voltant dels quals s'articulin les ofertes de turisme rural i de descoberta dels valors naturals dels espais protegits que envolten la vall del Silenci.

372

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial del Camp de Tarragona.

OQP1

Uns nuclis de Cornudella i Ulldemolins que orientin el seu desenvolupament cap al manteniment de la compacitat, foment dels elements identitaris en les noves construccions, la preservació dels elements naturals al pas dels cursos fluvials i les visuals de qualitat. El nucli de Cornudella es troba en un paratge suaument elevat entre el Montsant i els cingles de la Gritella, i Ulldemolins, dalt d'un petit turó allargassat enmig d'una vall deprimida envoltada de muntanyes.

OQP2

Un paisatge agrícola de conreus i horts tradicionals propers als nuclis urbans, lliure d'edificació i que preservi mostres significatives de murs de pedra seca.

OQP3

Un paisatge mosaic, combinació de cobertes de sòl forestals i agrícoles, amb barreja de cereals, ametllers, avellaners i oliveres, i algunes vinyes, que conservi l'harmonia visual i la sensació de tranquil·litat que transmeten, tot evitant la periurbanització amb construccions o instal·lacions disperses de poca qualitat i mal localitzades. Els conreus que formen aquest paisatge mosaic característic de la vall d'Ulldemolins, el coll d'Albarca i la vall de Cornudella es disposen en parcel·les que ocupen els fons de vall i que es fan arrodonides, resseguint el relleu, a mesura que es van enfilant pels vessants.

OQP4

Un patrimonial històric construït, format per ermites, el nucli antic de Cornudella de Montsant, molins associats a l'espai fluvial i alguns grans masos dispersos, conservat i promocionat socialment i turísticament com a mostra representativa de l'antic poblament.

Àrees amb valors especials per protegir

- Paisatge de cingles i codines de les obagues d'Albarca, els graus del Montsant, i de la serra de la Gritella: cal preservar-los d'actuacions agressives i potenciar-ne el valor.
- El silenci i la tranquil·litat com a valors que caldria preservar com un actiu territorial de primer ordre.

Àrees de foment de la gestió

- Masses forestals de les obagues del Montsant, els Segalassos i obagues de la serra de la Gritella, que formen part dels espais naturals protegits del Parc Natural del Montsant i del futur Parc natural de les Muntanyes de Prades i Poblet. Cal impulsar-hi models de gestió forestal sostenible i orientats a la disminució del risc d'incendi forestal.
- Mosaics agroforestals existents de forma contínua entre la vall d'Ulldemolins, el coll d'Albarca i la vall de Cornudella, que actuen com a zona de transició paisatgística entre els espais naturals del Montsant i les muntanyes de Prades, a la vegada que introdueixen elements de biodiversitat, i de discontinuïtat enfront els incendis forestals. Cal integrar els edificis de les granges en el paisatge.

- Miradors paisatgístics dels hostalets d'Albarca, les crestes del Blai, l'obaga del Montsant, els cingles de Sant Joan i el cingle de la Gritella. Cal conservar-los i millorar-los per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre àmplies extensions de territori i paisatges diversos.
- Nuclis rurals d'Ulldemolins i Cornudella. Cal restaurar-ne i mantenir-ne l'aspecte compacte, integrant les noves construccions el paisatge preexistent i prioritant la urbanització que relligui les trames disperses de la perifèria.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Nucli antic de Cornudella de Montsant, a partir dels valors culturals, estètics i turístics. Recuperar-lo i millorar-lo paisatgísticament.
- Espais inclosos a l'Inventari d'espais d'interès geològic (roca Llaurada, el Montsant i Prades-Siurana), que pels seus valors naturals i estètics caldria fer-ne difusió a través de l'establiment de rutes.
- Senyalitzar el recorregut d'interès o itinerari paisatgístic de Cornudella de Montsant-la Morera de Montsant.

Objectius de qualitat paisatgística

Àrees amb valors especials per protegir

 Paisatge de cingles i codines

Àrees de foment de la gestió

 Mirador

 Massa forestal

 Mosaic agroforestal

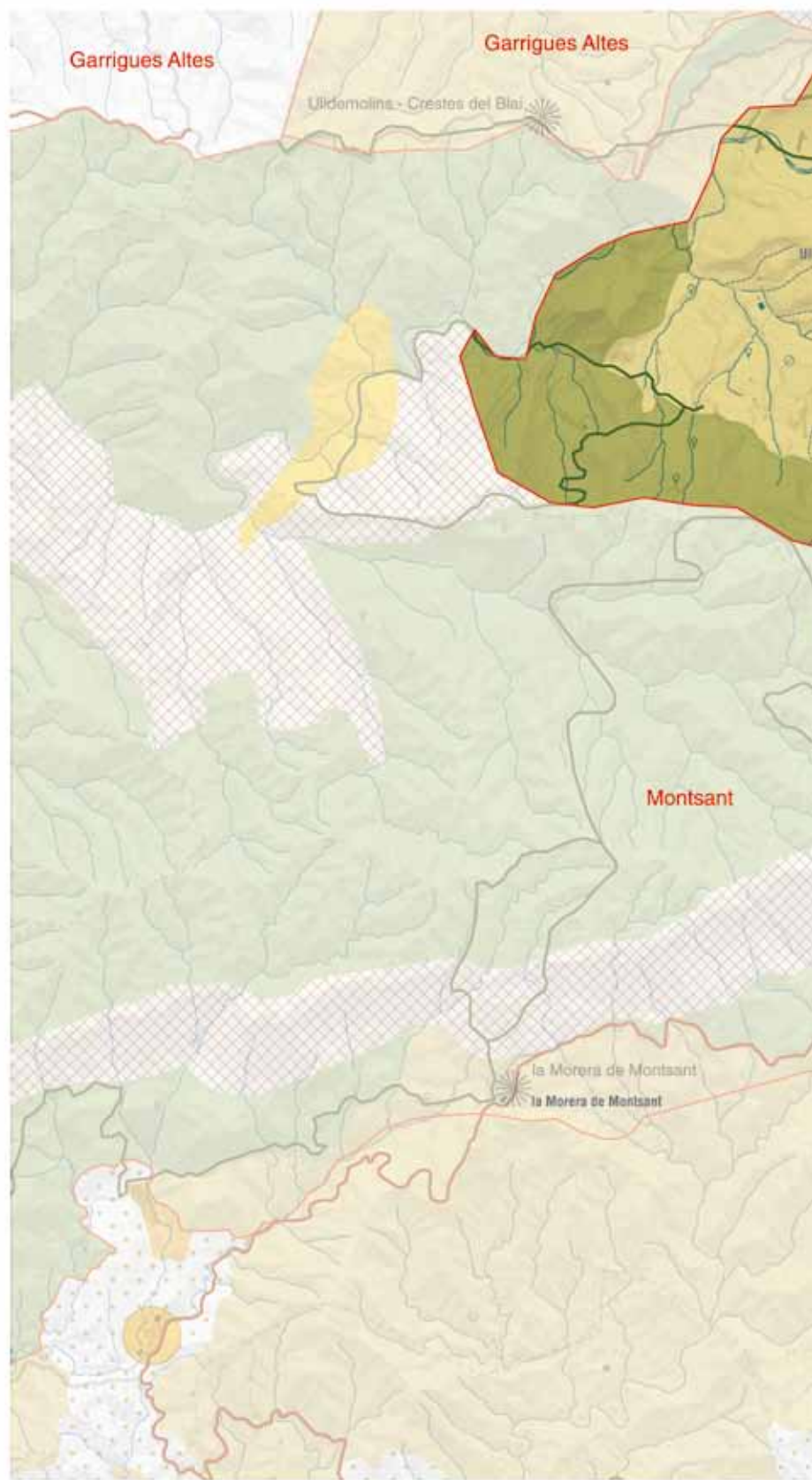
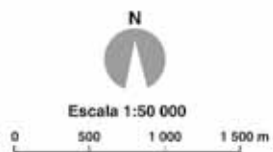
 Nucli rural

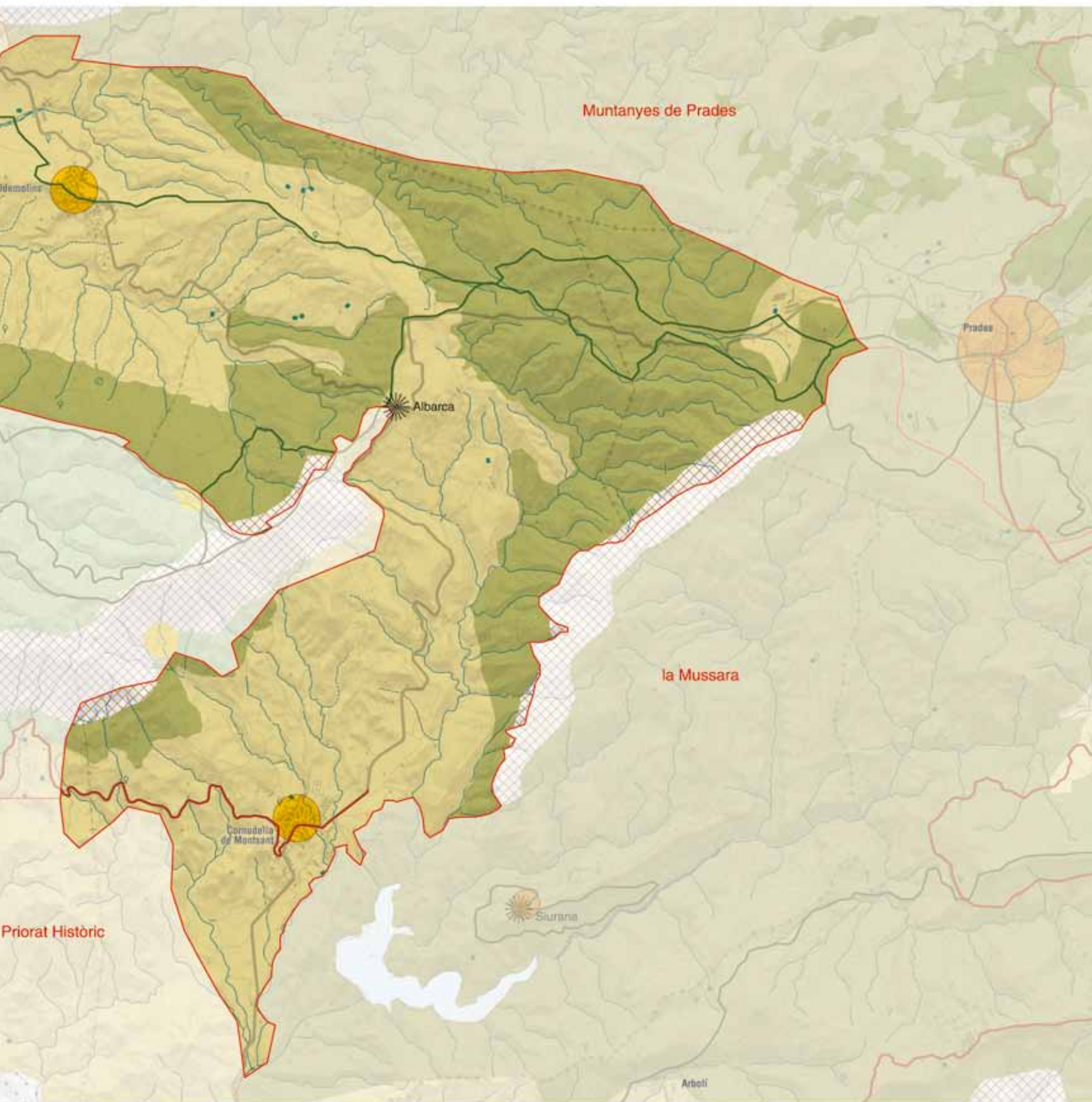
Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

 Itinerari motoritzat

 Itinerari a peu

374

8. Garrigues altes

Comarca:

Aquesta unitat és compartida per les Terres de Lleida i el Camp de Tarragona. La part més oriental del territori pertany a les comarques de les Garrigues i el Priorat, mentre que la més occidental forma part de la comarca del Segrià.

Superfície:

64.231 ha, de les quals 63.371 ha (98,7%) pertanyen a les Terres de Lleida i 860 ha (1,3%) al Camp de Tarragona.

Municipis:

376

Els municipis lleidatans inclosos en aquesta unitat són: Castellans, Cervià de les Garrigues, La Pobla de Cérvoles, Juncosa, l'Albagés, el Cogul, els Torms, Soleràs, Bellaguarda, la Granadella, Granyena de les Garrigues, Torrebesses, Llardecans, Almatret i Maials; també una part de les Borges Blanques, Juneja, l'Albi, el Vilosell, Aspa, Alcanó, Bovera, Sarroca de Lleida, Seròs, Aitona. També inclou una petita part del municipi tarragoní d'Ulldemolins.

*La Pobla de Cérvoles, població envoltada per un mosaic de conreus llenyosos de secà, principalment oliveres i ametllers.
Rafael López-Monné*

Trets distintius

- Relleus esglaonats en plataforma estructural, lleugerament inclinada al nord-oest i seccionada per la xarxa de drenatge.
- El sector de més altitud es localitza al sud-est i està format per la serra de la Llena (1.023 m). Aquest relleu configura la capçalera del riu Set, el curs fluvial que dibuixa bona part d'aquest paisatge.
- La garriga i les pinedes de pi blanc, a partir dels 450-500 metres d'altitud, han colonitzat el territori. D'altra banda, les brolles termòfiles de romaní ocupen grans extensions, bé soles o formant part del sotabosc de les pinedes de pi blanc. El llistonar solament adquireix certa importància en el terç septentrional.
- Dominen els conreus llenyosos de secà (oliveres i ametllers), així com la garriga i brolles arbrades de pi blanc.
- Tenen molta presència les construccions de pedra seca. Són especialment notables les cabanes de volta i les parets construïdes en zones de pendent, a fi de conservar els sòls de l'erosió.
- Les valls són nombroses i estretes, els vessants es retallen d'una vall a una altra i sovint no deixen més que una carena afilada i minsa. És ben característic el paisatge de carenes allargassades on corren camins i carreteres.
- El riu de Set i la vall Major són els cursos fluvials sobre els quals es distribueixen les principals poblacions, que es caracteritzen per ser compactes i normalment situades a dalt de turons o altres emplaçaments dominants.

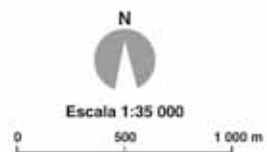
Mirador

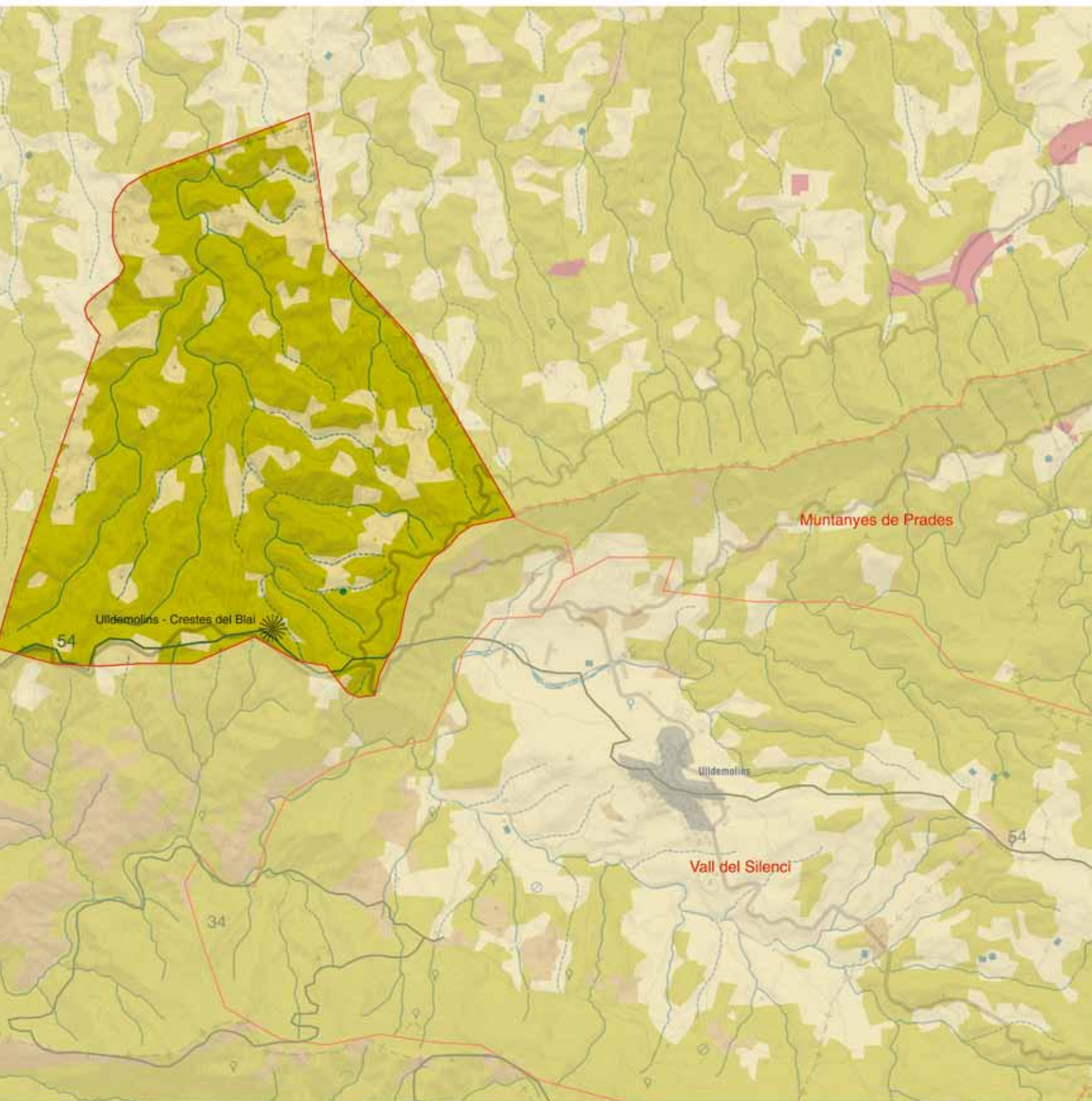
Itinerari a peu

54 GR-65 - 5 - Camí de Sant Jaume

378

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

Les Garrigues altes tenen un clima mediterrani subàrid continental, amb precipitacions que disminueixen gradualment des dels 500 mm anuals de la serra de la Llena, a la part oriental, fins als menys de 400 mm, a la zona occidental, ja propera a les planes del Segre. Això fa que el paisatge vegetal estigui dominat per espècies planoperennifòlies, encara que a les zones més termòfiles les plantes aciculifòlies poden predominar en el paisatge.

Els materials geològics estan constituïts al sud del territori per masses de conglomerats i gresos que, cap al nord-oest, passen gradualment a ser gresos, argiles i calcàries de disposició sub-horitzontal. És molt característica la presència d'altiplans i turons formats per paleocanals de grans dimensions, que delimiten valls de fons pla en bressol, les quals, en línies generals, dibuixen una xarxa de drenatge dendrítica que segueix una direcció predominant sud-nord. El riu de Set i la riera de la vall Major són els cursos d'aigua més importants.

Les formes del relleu deriven principalment de la incisió que la xarxa de drenatge ha provocat en els materials oligocènics, i que ha donat lloc a replans estructurals. La topografia més destacada és la serra de la Llena (1.023 m), on són característics els relleus montserratins que en alguns llocs deixen veure formes exocàrstiques. Des de la serra de la Llena, i en direcció al nord i l'oest, el relleu se suavitza al mateix temps que es van individualitzant progressivament un seguit de turons i tossals. A l'extrem oposat de la serra de la Llena, les cotes estan compreses entre els 300 m al nord de Maials i els 400 m de la rodalia de Castellldans.

Pel que fa a la xarxa hidrogràfica, el riu Set neix al límit sud d'aquest territori, concretament al barranc de Sant Miquel, i desguassa al riu Segre prop del municipi de Sudanell. També al sud, vora el mas de Socarrada, neix la vall Major, que desemboca al riu Ebre.

Relleus de la serra de la Llena. L'estructura geològica es realça en les formes del relleu. Observatori del Paisatge

Prop del mas del Saltor neix la vall de Carratalà, que desaigua al Segre, un xic més enllà de les casetes d'Utxesa. Al maset de la Pubilla neix una altra vall Major que desemboca al riu Segre, prop de la població d'Aitona. Prop del Mas del Monet s'origina la vall de Secà que, després de passar per Alcanó, també desemboca al Segre.

El domini potencial de la vegetació és protagonitzat pel carrasca continental (*Quercetum rotundifoliae*), encara que són els cultius llenyosos de secà els que dominen al paisatge. En efecte, el bosc de carrasca, encara que present en el territori, no és actualment gaire abundant. L'aprofitament històric de la carrasca (*Quercus ilex* subsp. *ballota*) per a obtenir fusta, llenya i carbó ha deixat aquestes masses forestals en un estat greu d'alteració, que la garriga (*Quercetum cocciferae*) i les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), a partir dels 450-500 m d'altitud, han aprofitat per colonitzar. Les brolles termòfiles de romaní (*Rosmarino-Ericion*) ocupen grans extensions, bé soles o formant part del sotabosc de les pinedes de pi blanc. El llistonar (*Thero-Brachypodion*) solament adquireix certa importància en el terç septentrional, de la mateixa manera que els matollars grisencs de siscall i botja pudent (*Salsolo-Peganion*) es veuen més a mesura que el clima es torna més sec i contrastat tèrmicament. Al riu de Set i la vall Major es fan bardisses (*Pruno-Rubion*), canyars, canyissars (*Phragmition australis*) i jonqueres (*Molinio-Holoschoenion*). El bosc de ribera és absent o migrat, majoritàriament constituït per una o dues fileres d'arbres, on principalment hi ha xops, oms i freixes.

Els cultius de secà alternen amb la vegetació natural. Hi predominen els ametllers i les oliveres, ambdós amb la típica flora arvense associada de ravenisses i boixacs de camp (*Diplotaxion erucoïdis*); els cultius extensius herbacis de secà (ordi) es concentren a les parts més planes de la meitat nord del territori i duen males herbes pròpies dels cereals (*Secalio cerealis*). L'aptitud agrícola d'aquestes terres és bona o moderada, encara que pot presentar limitacions pel grau de pendent, risc d'erosió o pedregositat superficial. Les terres de menor aptitud, encara que escampades arreu, sovintegen a la part més oriental, on els relleus són més escarpats. Aquestes terres amb escassa o nul·la aptitud agrícola representen el 33% de la superfície.

Les parcel·les es presenten abancalades amb pedra seca, principalment de litologia calcària, però també n'hi ha de gresos. Són, en general, de petites a mitjanes dimensions. Els fons de vall plans s'organitzen de manera perpendicular al pendent, en forma de cuc (a vista d'ocell). Els vessants de les planes més elevades s'organitzen formant escalons, molt visibles per la presència de les parets de pedra seca. Les parcel·les de les planes són de dimensions majors que les de les finques costerudes i sovint s'hi observa una gran quantitat de pedres superficials, que són conseqüència dels afloraments d'estrats de roques calcàries.

A la rodalia dels pobles, el paisatge dels antics cultius ha estat substituït per indústries ramaderes que formen una corona als afores i que tendeixen a concentrar-se a la rodalia dels accessos. En algun poble, com és el cas de Maials, també hi ha polígons industrials on s'ubiquen empreses i petites fàbriques.

Façana del nucli de Cervià de les Garrigues. Observatori del Paisatge

La majoria dels nuclis habitats es troba situada als marges d'ambdós rius principals d'aquest territori, el riu de Set i la vall Major, de cabal intermitent i desproveïts quasi totalment de vegetació arbòria de ribera. Els nuclis alineats al riu de Set són el poble de Cervià de les Garrigues, l'Albagés i el Cogul, a més de la població d'Aspa, que se situa als secans d'Utxesa. Al llarg de la vall Major hi ha Juncosa, els Torms, Soleràs i Torrebesses. Per altra banda, també hi ha altres nuclis de població: Maials, Granadella, Castellans i Almatret.

Tots aquests nuclis són de tipologia rural. Al poble de Torrebesses hi ha una vileta (nucli antic), que fou fortificada i que conserva el caràcter tradicional. A Granyena de les Garrigues molts espais presenten encara reminiscències medievals: carrers estrets i casals de pedra. Aquesta població s'estén a ponent, vers la zona de contacte amb el riu Segre, en una àrea on el relleu està sistemàticament marcat per uns bancals que s'adapten al desnivell del terreny. Tot adaptant-s'hi, creix precisament la trama medieval de Granyena de les Garrigues, que té una població de 170 habitants i no té planejament vigent. La llengua de terreny que pertany al Camp de Tarragona no inclou cap nucli de població. Tot i que hi ha diversos masos, cap no és habitat de forma permanent.

Els nuclis són remarcables per llur aspecte compacte, preferentment dalt d'un emplaçament dominant, molt sovint al final d'una serra estreta o turó que controla la confluència de dues valls, com és el cas de Juncosa, o fins i tot a la part alta d'un vessant, com a l'Albagés. Això no obstant, també es troben pobles al fons de les valls, al peu dels vessants o dalt una terrassa petita. Les cases estan juntes arreu, són estretes i construïdes aprofitant parets mitgeres. Els cereals exigeixen la construcció d'eres agrupades algun cop a la sortida del poble, en una altura ben ventilada i obertes als quatre vents. El molí d'oli i la trencadora d'ametlles se situen també a la rodalia dels pobles. Diverses poblacions, com la Granadella, han convertit la bassa tradicional en una gran plaça situada a l'extrem del poble. En la proximitat dels pobles hi ha diverses construccions de granges i coberts agrícoles.

Les principals carreteres que travessen aquest paisatge són la C-45, que enllaça Maials amb Seròs, a l'oest; la C-12, que enllaça Maials amb la ciutat de Lleida; la C-233, que enllaça la Granadella amb les Borges Blanques i Flix (Ribera d'Ebre), i en darrer terme, la C-242 procedent de Reus, que enllaça la Granadella amb Lleida per la C-12. D'altra banda, també existeixen algunes infraestructures elèctriques, com les quatre línies d'alta tensió que s'observen

clarament a la rodalia de la Pobla de Cérvoles, dues de les quals creuen obliquament i horitzontal aquest paisatge.

Evolució històrica del paisatge

Aquestes terres ja eren poblades durant el paleolític mitjà, o fins i tot abans, segons demostren les troballes arqueològiques atribuïbles a aquest període. Al llarg del mesolític (8.800-5.000 aC) es produïren algunes fluctuacions climàtiques. El període més càlid s'assolí cap al 5.000 aC, època que coincideix amb un període en què les restes arqueològiques comencen a ser nombroses i concreten les característiques de l'establiment humà en aquestes contrades. En el mateix sentit, destaca el jaciment de la roca dels Moros del Cogul i els existents a la rodalia del riu de Set (a la Pobla de Cérvoles i al pla de la Peixera a Alfés). Al neolític (5.000-2.000 aC), l'ésser humà es dedicà a cultivar la terra i a la ramaderia, a cercar assentaments estables i a explotar recursos cada cop més pròxims a on vivia. El pagès primitiu aprofità en primer lloc les clapes desforestades per causes naturals. Més tard, en la mesura que les necessitats de disposar de més terra per cultivar anaven en augment, començà a tallar el bosc mentre perfeccionava les seves eines. Finalment, durant els segles VI a III aC la població va créixer i els poblats a l'àrea dels ilergets, a la qual se suposa que pertanyia aquest territori, esdevingueren nombrosos. En aquest període el ferro era ben estès –els estris del camp i les armes de guerra eren fetes d'aquest metall– i els pobladors intensificaren la pressió sobre el bosc.

382

L'agricultura prosperà durant l'època romana i probablement s'alentí durant la invasió sarraïna. L'acabament de la conquesta de les terres meridionals lleidatanes se situa l'any 1153. Aleshores moltes de les terres que havien romàs ermes passaren a contenir els conreus bàsics que es mantindrien durant els segles posteriors: blat, civada, ordi, vinya, oliveres i ametllers. Durant els segles següents aquestes terres suportaren la cruesa de les guerres i el saqueig, amb algunes implicacions en el paisatge pel que fa a l'abandonament dels cultius i la recuperació dels boscos.

Cabana de volta característica dels conreus arboris de secà de les Garrigues altes. O. Cornudella

Probablement els canvis més notables que afectaren el paisatge, com ara la destrucció del bosc primitiu que degué poblar el territori, s'han de situar molts segles enrere. En efecte, el paisatge que Enric Cock, notari apostòlic i arquer de Felip II, va descriure l'any 1585 a la rodalia de Llardecans coincideix amb la fesomia actual; per exemple, afirma que les serres eren plenes de pinedes. Pel que fa als cultius, hom suposa que els murs de pedra que ajudaren a contenir l'erosió dels cultius abancalats que sovintegen a tota la unitat foren aixecats principalment durant el segle XIX. En conseqüència, no fou fins llavors, a causa de l'augment de la població, que els pagesos de la contrada van començar a cultivar l'olivera, la vinya i l'ametller a les terres més costerudes. D'aleshores ençà els principals canvis s'han produït en la dominància d'uns cultius respecte dels altres, per bé que els darrers anys la implantació del rec de suport i l'aplanament de relleus suaus han comportat un seguit de noves i profundes transformacions que tindran fortes afectacions en la geomorfologia del territori.

Un fet destacable del segle XX va ser la construcció de la carretera C-242, que delimita a grans trets l'espai pel sud, al límit de les demarcacions de Lleida i de Tarragona. En cas que s'hi facin actuacions de millora, pot canviar encara més l'aparença de l'àrea. Finalment, hi ha altres tipus de modificacions del paisatge de la plana ponentina. Els incendis han afectat aquests darrers anys una part de la superfície de brolla i arbrada de pi blanc i de carrascars que resten al territori, en els termes de Maials, Llardecans, la Granadella, Bovera i la Pobla de Bellaguarda.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La combinació de bancals conreats en secà (61% fruiters, 10% herbacis) i de vessants amb vegetació natural (21% bosquines i prats, 8% pinedes) configura un paisatge en mosaic, esglaonat per l'alternança d'estrats competents i tous, que subministra una qualitat estètica innegable. Certament, la litologia, la xarxa de drenatge i l'ocupació ancestral del territori confereixen, juntament amb la vegetació natural, els trets més distintius d'aquest paisatge. En efecte, aquests factors són especialment notables en la configuració paisatgística de les parcel·les de cultiu, ben limitades per marges de pedra que, en la proximitat de valls i barrancs, conserven restes de vegetació natural.

Aquest paisatge s'identifica com a típicament mediterrani, amb elements de gran valor històric i testimonial. Així doncs, hi ha una gran diversitat de valls que l'estructuren: la vall Major, la vall de l'Oliver, la vall dels Siscars, la vall de les Figueres, les valls dels Aranyons, la vall de Sant Pere, la vall de les Coves, la vall dels Masos, la vall del riu de l'Oró, la vall del riu de les Tapiades i la vall del riu Set.

En certa mesura l'estructura del paisatge condicionat per taques de vegetació (garriga, màquia, pinedes i brolles de romaní) i zones d'ús agrícola de secà (fruiters, vinyes i cereals) es pot interpretar com un patró agrícola repetitiu i singular d'aquest paisatge, també present a altres unitats de la meitat meridional de l'àmbit de les Terres de Lleida. Aquest patró es veu reforçat per la presència d'una

Concentració de granges a la perifèria del Soleràs. Observatori del Paisatge

successió de pobles que ressegueixen els cursos de les valls i rieres: Granyena de les Garrigues, el Soleràs, els Torms i Juncosa.

Aquest paisatge no té gaires variacions estacionals. Els ametllers aporten un interès visual al paisatge a l'hivern, amb la floració i el desenvolupament de la fulla. A la zona del secà llenyós s'ha de destacar, a més, la presència sobre el sòl del mantell blanc de la ravenissa blanca, en flor a la primavera, i, en ocasions, també a la tardor. En definitiva, aquest paisatge és tranquil, organitzat, de tonalitat apagada, però divers. Com als costers de l'Ebre, l'harmonia dels conreus d'oliveres, en suau transició en la vegetació natural, la seva disposició geomètrica localment canviant –sempre ancorada a la topografia per murs de pedra seca– i la seva quietud i equilibri contribueix a assolir una gran bellesa escènica. Ara bé, a diferència dels costers de l'Ebre, aquest territori és horitzontal, esquerp i puntejat per petites construccions tradicionals.

El 69,6% d'aquest territori no ha sofert canvis en els usos del sòl entre l'any 1992 i el 2002. L'expansió superficial de les coníferes (superior a 1.300 ha), desagregada espacialment, s'explica per la successió vegetal de les bosquines i els prats. Els fruiters de secà no han variat gaire la seva superfície. La seva dinàmica, guiada fins fa poc pel mercat de productes agraris (olivera i ametller), se situa a hores d'ara en un moment incert. El debat social i polític sobre la implantació de nous regadius i la conciliació d'aquests amb les demandes de conservació biològica i cultural determinarà l'impacte de la construcció del canal Segarra-Garrigues sobre el paisatge d'aquesta zona. Cal esmentar, també, el progressiu abandonament dels conreus a la rodalia de les poblacions, com l'Albagés, i també en altres espais, com a les proximitats de la zona industrial d'Almatret.

En els darrers deu anys s'evidencia un lleuger augment de la població en alguns pobles, com Casteldans, Granyena de les Garrigues i, en general, a les poblacions de l'àrea nord, pròximes a la ciutat de Lleida. Alhora es percep un progressiu despoblament i envelliment de la població als nuclis urbans del sud, com Cervià de les Garrigues, Juncosa, Llardecans, Maials, la Granadella o Be-

llguarda. Per tant, és previsible una certa dinàmica urbana a les poblacions del nord que en certa mesura acabi amb l'atonía del creixement urbanístic dels darrers anys a la zona.

També s'ha de tenir en compte la incidència paisatgística que pot tenir la possible instal·lació d'activitats i infraestructures en els punts de més fragilitat visual d'aquest paisatge: la serra de la Llena, entre els pobles de Granyena de les Garrigues i Juncosa, i a la franja de Casteldans fins a Cervià de les Garrigues, al límit sud-est, així com els pobles que al mateix temps són miradors cap al seu paisatge proper.

D'altra banda, cal destacar també la presència d'activitats i usos puntuals amb un impacte rellevant que van proliferant en els darrers anys en aquest paisatge, com la gran concentració de zones extractives, la concentració de granges a la rodalia de Juncosa i les línies d'alta tensió que travessen tota la vall, concentrades especialment al sud.

Expressió artística del paisatge

L'encant paisatgístic de les Garrigues altes ha estat enaltit per diversos escriptors catalans, com Antoni Rovira i Virgili (1882-1949), Joan Santamaria (1884-1955), Josep Pla (1897-1981) i Joan Amades (1890-1959), entre altres. En aquest sentit, Pla, a la seva obra *Tres guies* (1976), emmarca aquest país i en fa, de ben segur, la síntesi més acurada.

“El país forma, doncs, un gran pla en pendent, reclinat al coixí —una mica dur— de la serra de Llena, i baixa mansament cap al Segre i l'Ebre [...] El color li ve de la geologia; a la part alta, els conglomerats oligocènics són formats per capes de calcàries, gresos, margues, i guix; a la part baixa, per les terres al·luvials que davallen sobre el Segre. El conjunt forma un paratge blanquinós i d'aspecte àrid, damunt el qual la llum es dilueix i formigueja [...]. Així, doncs, no cerqueu a les Garrigues aquelles delicadeses arbòries, aquella vegetació abundant que us afalaguen l'esperit i us conviden a viure plàcidament; aquí la terra grisenc, el to aspre i blanquinós, amb prou feines són romputs per alguns rodals de verdor escarransits, sense força ni exuberància” (Pla, 1976: p. 1.068).

Al seu torn, Joan Santamaria (1884-1955), posa l'accent en l'extremisme del seu paisatge.

“Passat aquest turó burell, de panxa roma i esquitxat d'arços i mates violades, entreu de ple a les Garrigues, i la visió de la terra nua, infinita, ajupida i callada us estremeix el cor profundament. Aquell clap paradisiac, que heu deixat als peus de la Bordeta, és la folia, el rabeig d'una encantària delirant, la terra feta carn voluptuosa... Aquesta infinitat de món, que ara us surt als ulls, és la terra feta terra, feta santa, feta mare, feta entranya viva i oberta per a parir amb dolor el nostre pa de cada dia.

Sembrats, goret, rostolls socarrats pel sol; fileres d'oliveres gràvides, grises cellajuntes, immòbils...

La terra fa una ondulació somorta; sembla un cobrellit de pobre, apedaçats amb parracs bruts. Ni una gala, ni un floc, ni una floreta, ni un arbre que faci bonic, ni una mota xiroia de verd tendre, ni un rajolí d'aigua corredora. [...]

Quin recolliment! la terra, tristonja i callada, treballa i germina amb una serena placidesa, amb una humilitat de mare vella. Ella és la perennitat de la raça, perquè és pols dels nostres ossos, sang del nostre cos i aliment que associa la nostra fam. Terra de pa, terra d'oli, terra eixuta i pelada, terra amorosa i sofrida, quina poesia tens!" (Santamaria, 1954: p. 12-13)

Però, tal com ja succeeix en el cas de les Garrigues baixes, l'olivera i la gent de la terra són, segurament, el tret identitari més destacable d'aquesta contrada, tal com cospa Antoni Rovira i Virgili (1882-1949) en la seva narrativa sobre paisatge:

"Qui diria, veient-les tan modestes, que les oliveres són un arbre d'alt prestigi? L'olivera és un dels primers arbres que la Bíblia anomena concretament. Les oliveres són el més antic símbol de la història de la humanitat. Arbre de la pau, s'ha esforçat per deturar damunt la terra, des de ben començament, la doble fúria de la natura i de l'home.

L'olivera és un arbre fi, nerviós, de sòbria elegància. Té un aire de discreció i de distinció. És afectuós sense ésser efusiu. És reservat sense ésser esquerp. Enemic del luxe, és, en canvi, amic dels plaers espirituals. L'olivera és l'arbre més aciençat i més civilitzat. En el cos de l'olivera hi ha els senyals evidents del dolor. Passats els anys de joventut, les branques de l'olivera es retorcen, la soca es torna irregular i fosca i apareix solcada de clivelles que més endavant són forats. Un oliver vell és una visió tràgica, sap dominar dignament el seu patir i ens ofereix la virtut de la fulla, de la flor i del fruit. Les fulles menudes, gracioses, de color argentat al dessota, brillen tot l'any al sol, i més encara en el moment que el cel s'aclareix després de la pluja. No hi ha arbre més joiós que l'olivera, que, mulat encara el fullatge, el sol hi fa saltar l'espurneig de les lluïssors.

L'olivera florida és el miracle d'un cel estrellat en ple jorn.

Les flors, estels incomptables, són una polseguera blanca damunt l'arbre. Un oliverar florit és com un sistema còsmic. El fruit de l'olivera és ric del líquid daurat, espès i suau que amoreix les menges dels homes. I amb les menges amoreix també les vides. L'oli que surt de l'olivera dona a l'home el primer element de bondat per a contrarestar l'aspror dels instints naturals i els xocs de la violència. Aquest arbre pacífic té el fruit amorós" (Rovira, 2000: p. 65).

Joan Amades relata, en el seu *Folklore de Catalunya* (1974), una de les llegendes de la contrada, concretament del nucli de Juncosa.

"Hom suposa que l'esfera terrestre fou traçada amb un compàs, la punta fixa del qual fou clavada enmig de la placa de Juncosa, on encara es conserva el sot que es féu en subjectar-la-hi. Juncosa es troba, per tant, al punt mitjà del món. El sot que la creença popular assenyala com a punt on es clavava el compàs és el clot on en altre temps es plantava l'arbre de maig" (Amades, 1974: p. 1.155).

Finalment, Josep Pla destaca un dels punts més emblemàtics d'aquesta unitat, la cova del Cogul, i en palesa la gran presència de ruïnes.

"Tot i aquestes característiques, quantes coses podem veure en aquesta comarca! Gairebé al mig hi ha el Cogul. Gairebé a un quart de la població, a la dreta del riu Set, en un paratge que sembla un cataclisme geològic, hi ha les famoses pintures rupestres. Aquestes pintures no tenen la fama mundial de les d'Altamira, però són d'una gran notabilitat.

Són pintures en vermell i negre, i les imatges responen a diversos tipus d'animals -el bou, el cérvol, l'antilop, etc.-, dibuixats amb aquell realisme sintètic, fascinant, agudísim, que utilitzaren els nostres remots avantpassats. També hi ha pintures d'éssers humans, estan reproduïts tant en forma plena com en forma estilitzada. Els animals estan agrupats en escenes de caça, i, entre els agrupaments humans, un dels més notables és la dansa en què apareixen nou dones que ballen al voltant d'un home.

Que n'hi ha de ruïnes, a la comarca! teniu la impressió de viure entre els espetecs del passat. En aquest aspecte és molt notable la vila de l'Albi, que és als límits de les Garrigues i la Segarra. La població és una meravella de caràcter,

384

Castell d'Azén, gravat d'A. Perel, pertanyent al Llegendat Ramon Areny Batlle i que forma part del fons pictòric de la Diputació de Lleida. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

amb els seus carrers antics i la plaça porticada. Sobre el promontori que domina l'Albi hi ha la ruïna imponent del castell dels barons del mateix nom, i de les parets que en resten en peu podem deduir la sumptuositat d'aquesta fàbrica renaixentista, d'una gran qualitat. Del vell palau, en resta encara una escala sumptuosa i els arcs que formaven les estupendes galeries dels seus dos pisos. Però tot ha caigut, fet malbé i esfondrat" (Pla, 1976: p. 1.069-1.070).

Quant a l'expressió pictòrica, el gravador i dibuixant francès A. Perel, el conjunt de l'obra del qual se situa en el segle XVIII, realitzà el gravat *Plan du Château de Castel-danzen*, una representació esquemàtica del castell de Castellldans, centrada en la morfologia del castell i el seu emplaçament.

Valors en el paisatge

Aquest paisatge inclou tres espais EIN (espais d'interès natural): els Bessons, un sector dels erms d'Aitona, i una part de muntanyes de Prades. També inclou una part de la Reserva Natural de Mas de Melons, concretament l'extrem més meridional. D'altra banda, també s'inclou la totalitat de l'espai els Bessons, situat a la part nord, part de l'espai secans de Mas de Melons-Alfés, i, a l'oest, part de l'espai secans del Segrià i Utxesa; tots tres espais són ZEPA (zones d'especial protecció per a les aus) i LIC (lloc d'interès comunitari) de la xarxa Natura 2000.

Els prats mediterranis rics en anuals, basòfils, són un hàbitat d'interès comunitari prioritari, amb presència molt dispersa. També convé mencionar la presència de fauna d'interès, com ara espècies de rapinyaires (aligot i àliga cuabarrada) i l'avifauna estepària, que de fet ha estat el motiu principal de declaració de zones ZEPA en aquest paisatge.

Els valors geològics d'aquest paisatge també són remarcables per la presència d'estructures sedimentàries a base de paleocanals de grans dimensions. Aquests es troben als medis sedimentaris torrencials d'àrea proximal dels estreps de la serra de la Llena. Al seu torn, es poden reconèixer paleocanals de dimensions més moderades, corresponents a medis sedimentaris torrencials d'àrea mitjana, a la vall del riu de Set, entre Cervià de les Garrigues i el Cogul.

D'altra banda, des d'una perspectiva històrica convé destacar les pintures d'art rupestre de la Mediterrània de la cova del Moro del Cogul, al terme municipal del Cogul (les Garrigues), i que pertany al patrimoni artístic de la humanitat que també es troba a altres indrets de les Terres de Lleida (vall de l'Albi o les Borges Blanques). La pintura del Cogul, descoberta l'any 1908, és considerada una de les peces més ben conservades de la pintura prehistòrica, i constitueix un magnífic exemple de l'art que es va desenvolupar durant el paleolític en aquest territori. Avui és un reclam turístic de la zona. També són interessants les tombes del Saladar, entre l'Albagés i el Cogul, sepulcres d'origen sarraí excavats a la pedra, de diferent mides i formes.

En un altre ordre de coses, aquest territori té una menor presència de fortificacions respecte d'altres. Tanmateix, són d'especial inte-

rès històric i simbòlic el castell de l'Albagés, del qual tan sols resta un edifici gòtic amb una torre cantonera de forma rectangular del segle XII; del castell i ermita de les Besses de Cervià de les Garrigues tan sols queden unes restes dalt d'una roca; els murs de la vila castell de Castellldans; el castell palau de Torrebesses; i, en darrer terme, el despoblat d'Adà, amb vestigis d'una fortalesa àrab i un gran arc apuntat d'un edifici posterior que no es conserva. També s'ha de considerar un element històric remarcable: l'hostal de la serra de la Llena, edificació molt enrunada que havia fet la funció d'hostal de camí.

Finalment, un element important d'aquest paisatge el constitueixen les construccions de pedra seca: els murs que es troben escampats pel territori, els aljubs per a emmagatzemar aigua i les cabanes de volta, tan característiques d'aquest paisatge. Totes aquestes construccions són d'una bellesa paisatgística molt important i tenen gran interès estètic. Per aquestes raons s'han de preservar, a banda del fet que no es pot perdre de vista que es veuen amenaçades per les noves zones de regadiu.

"Dins del divers ventall de construccions de pedra en sec existent al país, les cabanes de volta són potser la tipologia més evolucionada i perfeccionada, fet que caldria atribuir a una certa prosperitat econòmica i a la rendibilitat de les explotacions en el context de la seva època. Més precisament, la unió de tres factors, l'abundància de pedra, l'avanç dels conreus i el relleu abrupte, van propiciar un gran avanç d'aquesta tècnica i la proliferació d'individus amb un domini fabulós d'aquest treball. A diferència de la major part de comarques amb presència de construccions de pedra seca (Camp de Tarragona, Penedès i Garraf) on les pedres s'utilitzen sense gairebé treballar, a les Garrigues, les pedres prèviament es tallaven i s'escairaven, sobretot quan la geologia era més sorrenca que calcària. A més, la pedra no hi és exactament seca, sinó que per la part interior, entre bloc i bloc, s'afegia una fina capa de fang d'argila que permetia encaixar les peces i proveir-la d'una impermeabilitat total. És una tècnica constructiva que s'ha transmès de generació en generació fins gairebé els nostres dies. No en debades, la cultura de la pedra formava part de la major part dels garriguencs fins al punt que, com s'ha vist, són moltes les cabanes construïdes pels mateixos pagesos. Es pot assegurar que són les primeres construccions que s'escampen pel territori d'una forma massiva ja que, fins al segle XVIII, l'empremta humana es reduïa bàsicament a les viles i assentaments estables i la seva rodalía més o menys pròxima. D'altra banda, les cabanes de volta a la comarca s'edifiquen majoritàriament en els cent anys compresos entre el segon terç del segle XIX i la primera del segle XX. En aquest sentit, l'època d'esplendor d'aquest tipus d'arquitectura coincideix amb el període de màxim aprofitament de la superfície i, per tant, de major reculada de la massa forestal. És l'època dels grans abanquaments de pedra seca que perduraran fins als nostres dies.

Són vuit dècades en què la tècnica es desenvolupa i perfecciona per bé que es troben elements primigenis de factura més arcaica i reduïda, que arrenquen a final del segle XVIII, i un lent degoteig després, que es detura definitivament a la dècada dels seixanta del segle passat. Tanmateix, quan es construeix la darrera cabana, el 1963, almenys en el cas de les Borges, es pot dir que la tècni-

ca constructiva fa més de cinquanta anys que ha estat superada o gairebé abandonada en benefici de la teula i la tàpia” (Queralt, 2008: p. 31-32 i 37).

Els valors religiosos tenen gamma àmplia de manifestacions paisatgístiques. D’una banda, les processons representen un tret característic d’aquest paisatge: tal cosa exemplifiquen les sis processons que se celebren a l’any al nucli de Granyena de les Garrigues. Per l’altra, hi ha patrimoni eclesial per destacar: l’església de Sant Salvador de Torrebesses, romànica de transició, perquè conserva un retaule de pedra del segle *xiv* atribuïble a l’escola lleidatana; l’església de Santa Maria de Gràcia de la Granadella, d’estil barroc i de dimensions catedralícies; l’església d’origen gòtic de Sant Antoni Abad, a Bellaguarda; l’església de la Mare de Déu de Castellans, d’estil neoclàssic, on es venera una imatge gòtica de pedra policromada del segle *xv*; i, en darrer terme, a Juncosa hi ha l’església de la Nativitat, amb façana i també d’estil neoclàssic. A més a més, cal destacar l’ermita de Sant Miquel de la Tosca, d’estil barroc, i que té una gran importància paisatgística atès que es troba en un paratge d’alta bellesa, prop del naixement del riu Set, que s’associa a uns determinats atributs religiosos; l’ermita de la Mare de Déu de Fàtima, prop del poble del Soleràs, i l’ermita dedicada a la Mare de Déu de Montserrat, a Castellans.

L’artesania, les tradicions i la gastronomia, a base de productes autòctons, són valors de caire identitari vinculats, en certa manera, al paisatge. En aquest sentit, el tret més destacat del territori és l’olivera arbequina i el seu producte més important, l’oli, que, per la seva baixa acidesa, és considerat de màxima qualitat. Aquest lligam amb la terra i l’oli ha influït en la identitat cultural del territori. En efecte, a Maials se celebra la Fira de l’Oli Verd, al novembre, on s’exposen productes agrícoles autòctons com l’ametlla, l’oli i la mel. D’altra banda, hi ha museus que tenen relació amb el món oleícola com el Museu de l’Oli i del Món Rural de Castellans i l’Ecomuseu de l’Oli de la Pobla de Cérvoles.

D’altra banda, des d’un punt de vista estètic, la morfologia de la unitat es configura a través d’una seqüència de plecs consecutius del relleu, amb valls tancades d’una orientació predominant est-oest. Aquestes valls formen els eixos principals d’una estructura espacial en forma d’arbre, en la qual les branques secundàries es corresponen amb una xarxa de valls de rieres i torrents. El dibuix final de la forma serpentina del relleu es complementa per l’estructuració de l’ocupació del sòl, que varia segons el canvi dels pendents: els més suaus estan coberts per una sèrie de terrasses de cultius, delimitats per murs de pedra seca que sorprenen per la qualitat de la construcció. L’ús agrícola pretengué en el seu moment colonitzar també els pendents menys favorables, cosa que ha deixat la seva empremta en forma de terrasses, ara ocupades per vegetació. Les arestes dels serrats les ocupen masses lineals de vegetació arbòria, majoritàriament de pinedes. Com a resultat de la forma longitudinal i tancada de les conques visuals d’aquestes ondulacions del relleu, es pot percebre fàcilment aquesta estructuració, que és de gran valor estètic.

Aquest patró morfològic de valls –particularment present a la vall del riu de Set, a la vall Major i a la vall de Carratalà– es repeteix a les unitats de paisatge de les Garrigues baixes i de la vall del Corb i als

Rodalía de l’Albagés, amb la presència de granges. Observatori del Paisatge

costers de la Segarra. Ara bé, encara que la topografia d’aquests patrons sigui aquí més accentuada que en altres unitats –les Garrigues tenen pendents més forts i valls més estretes–, la tipologia de la cobertura vegetal és menys variada. Els fons de les valls estan ocupats per conreus de fruiters alts o herbacis de secà; les cotes intermèdies per abancaments abandonats que ocupen garrigues de coscoll, carrascars i brolles de romaní. Finalment, a les cotes més altes hi ha masses de pi blanc.

Als peus de la serra de la Llena destaquen com a singularitat els cultius de vinya, que constitueixen una superfície extensa al voltant de la Pobla de Cérvoles. El paisatge en aquesta zona canvia gradualment i es transforma en un paisatge de caràcter muntanyenc on predominen els alzinars. El seu color fosc crea un contrast interessant amb la pedra de color blanc dels cingles, que subratllen la cresta de la serra de la Llena.

Al sud es localitza un patró agrícola significatiu: el de la vall Major. La seva forma lineal es caracteritza per la situació relativa de les parcel·les, longitudinals i perpendiculars al curs fluvial. Els cultius predominants són les oliveres i els ametllers que, per la seva floració els mesos de febrer i març, aporten un valor afegit al paisatge. Tot i que el període de floració té de vegades una durada de tan sols dues setmanes, la bellesa dels ametllers florits és molt remarkable.

D’altra banda, l’estructura dels patrons lineals d’assentaments urbans es combina amb l’estructura lineal dels patrons agroforestals de les valls. En concret la sèrie de viles que formen els nuclis de les Torrebesses, Granyena de les Garrigues, Soleràs, els Torms i la Juncosa, es localitzen a les cotes més elevades de la vall Major.

Quant a ritme estacional, convé dir que la imatge visual està caracteritzada per una alternança d’àrees amb una imatge persistent, àrees amb canvis lents i àrees amb canvis puntuals. Així doncs, a la zona est, al límit amb les Garrigues baixes i la vall del Corb, predomina la imatge constant durant tot l’any, a causa de la presència de brolles de romaní que contenen foixarda i bufalaga. A la zona occidental, el mes de juny, els sembrats, ja daurats, contrasten

amb les pinedes i la garriga de coscoll. A la resta predominen les pinedes de pi blanc amb sotabosc de brolles calcícoles, mesclades amb garrigues de coscoll, les quals ofereixen una imatge de canvi lent. Les àrees amb terrasses de fruiters de secà es troben subjectes a canvis puntuals.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Les àrees que tenen un domini visual més ampli se situen a les cotes altes dels serrats, des d'on es pot percebre la seqüència de múltiples plans de visió que se superposen. A l'àrea oest i nord-oest, on la topografia és més suau, les visions esdevenen sempre més obertes i panoràmiques. Al sector sud-est, a les cotes més elevades, si hom se situa dins d'una vall, l'àmbit de visió és compacte i directe a l'entorn més immediat.

Els principals itineraris paisatgístics són l'Albagés-Juncosa-els Torms; Bellaguarda-Ulldemolins, la Granadella-Bovera, i Maials-Almatret. Aquest darrer ressegueix la carretera C-242 i es poden contemplar àmplies panoràmiques sobre el vessant septentrional de Montsant.

Si es recorre una carretera com l'L-701 de Granyena de les Garrigues a Juncosa, l'àrea visible és molt tancada i, l'àmbit visual, limitat i clos, de manera que escenifica clarament la situació relativa de la carretera respecte de la conca visual de la vall. A l'àmbit de visió es troben terrasses de fruiters de secà que segueixen la carretera i, als bancals més alts, algunes garrigues de coscoll amb pinedes de pi blanc i brolles de romaní. Vers el nucli de Juncosa, la visual es manté tancada i destaca, en la visió més immediata, la presència d'un gran nombre de granges.

A mesura que hom s'apropa a la zona oest, per exemple a la carretera LV-7046 de Maials a Almatret, el relleu esdevé més suau i les visuals s'amplien. Des de Maials es tenen panoràmiques contínues i restringides a l'entorn més pròxim, tot i que alhora es poden albirar alguns fragments llunyans de territori, part de la plana d'Urgell i el Montsec, com a horitzons permanents. La imatge visual més pròxima la formen altre cop bancals de fruiters de secà i, a les cotes altes, garrigues de coscoll que es combinen amb pinedes de pi blanc i brolles de romaní. Finalment, a l'extrem meridional, la particular situació geogràfica d'Almatret, en un altiplà, permet l'obertura de l'àmbit visual cap al sud.

Aquest paisatge esdevé element de referència visual per a una bona part de l'àmbit territorial de les Terres de Lleida. Tanmateix, la imatge des de les altres unitats d'aquest horitzó permanent constituït per les Garrigues altes s'estructura en tres àrees altament exposades i ben diferents. Al sud, el paisatge esdevé una taca compacta formada per la serra de la Llena, el coll de les Marradetes i la punta del Curull. A l'est, la visió mostra tres sistemes lineals: els eixos de Torrebesses a Granadella, del Soleràs als Torms i de Granyena de les Garrigues a Juncosa. Al nord-est, al límit amb les Garrigues baixes i de la vall del Corb, la referència visual es fragmenta i esdevé discontinua, suma de múltiples plans.

Els principals miradors es troben a les parts enlairades de la serra de la Llena (panoràmiques a tot el territori i al Camp de Tarragona);

a Granyena de les Garrigues (panoràmica al sector nord); a l'Albagés, des de lo Tossal (panoràmica al sector oriental i al riu de Set); a la Granadella, des del coll de Bovera (panoràmica dels costers de l'Ebre); i, en darrer terme, a Torrebesses, des del tossal de la Carbonella (panoràmiques al nord).

Possible evolució del paisatge

La tendència vers un lleuger augment de la població en alguns pobles com Castellans, Granyena de les Garrigues, i, en general, a les poblacions de l'àrea nord, en paral·lel a uns progressius despoblament i envelliment de la població dels nuclis urbans al sud, es pot veure potenciada per la introducció del regadiu amb el canal Segarra-Garrigues.

Així doncs, la dinàmica d'aquest paisatge de secà llenyós, guiat fins fa poc pel mercat de productes agraris d'olivera i ametller, està propera a experimentar grans canvis. Els conreus bàsics que han perdurat durant segles poden ser substituïts en gran part de la unitat per altres de regadiu: alfals i panís primer, i fruiters després. D'aquesta manera, l'estructura en mosaic sustentada per bancals de pedra seca es pot arribar a alterar localment per les concentracions parcel·làries, així com també per la incidència topogràfica del reg de suport. Gran part dels termes de Castellans, el Cogul, Alcanó i Sarroca tenen dotació prevista de transformació (6.500 m³/ha/any) i bases provisionals per a la concentració parcel·lària. Torrebesses està en promoció i Granyena té sol·licitud de concentració. Cervià, l'Albagés, el Soleràs, Granyena, Torrebesses, Sarroca i altres termes, al seu torn, tenen dotació de suport (1.500 m³/ha/any). Finalment, la construcció del pantà de l'Albagés suposarà un canvi paisatgístic molt important, sobretot en un entorn mediterrani subàrid continental com el d'aquest territori. El curs del riu de Set experimentarà canvis importants com a conseqüència de l'augment i les variacions del cabal.

A més a més, l'evolució climàtica pot produir canvis posteriors similars als descrits als paisatges de regadiu d'aquest Catàleg. De tota manera, és cert que en alguns punts del territori s'ha observat una tendència en els processos productius i d'orientació comercial basada en els conreus ecològics que pot fer variar la previsió d'abandonament progressiu de cultius, especialment en el conreu de l'olivera. En aquest sentit, la cooperativa d'Ulldemolins, al Camp de Tarragona, ja disposa d'una línia d'oli ecològic, amb què es pretén donar més valor afegit al producte, cosa que podria evitar l'abandonament dels oliverers.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- El risc d'incendi forestal, que és molt elevat en tot aquest territori.
- El risc d'inundació al llarg del riu de Set, des del nucli urbà del Cogul fins a Cervià de les Garrigues, i que es perllonga fins al sud de l'Albagés.

Conreus arboris de secà distribuïts en bancals de pedra seca.
Observatori del Paisatge

- El risc d'erosió als pendents de més del 30%, que abracen una part considerable de la unitat, sobretot als eixos Granyena de les Garrigues a Juncosa i de Castelldans a Cervià de les Garrigues.
- La presència de l'espècie invasiva *Arundo donax*, en especial al curs del riu de Set, des del nucli urbà del Cogul fins a Cervià de les Garrigues.
- La pèrdua dels elements definidors del caràcter rural mediterrani d'aquest paisatge, com ara les construccions de pedra seca, a causa dels processos de concentració parcel·l·ària que es puguin produir.
- Urbanització dispersa il·legal en alguns nuclis de població, com Cervià de les Garrigues i la Poble de Cérvoles.
- L'embassament de l'Albagés, associat al canal Segarra-Garrigues, comportarà, per la seva magnitud, canvis en el paisatge, la dinàmica fluvial i el patrimoni rural del sector afectat.

Oportunitats:

- El pantà de l'Albagés i el reg de suport poden millorar les perspectives de l'agricultura de secà de la zona, amb respecte per la topografia i els valors paisatgístics essencials.
- Hi ha superfícies extenses del regadiu en planificació. La nova agricultura de regadiu ha de ser respectuosa amb el caràcter ole-

ícola i identitari d'aquest territori i s'ha de considerar com una activitat definidora del paisatge, a banda d'una inversió productiva.

- Gran part del territori és òptima per a l'activitat apícola i l'aprofitament de plantes aromàtiques.
- Aquest paisatge té un bon potencial per al desenvolupament turístic sostenible. Les rutes de l'art rupestre i de l'oli travessen aquest paisatge.
- L'agricultura ecològica constitueix una oportunitat de primer ordre per als conreus de la zona.
- Hi ha algunes activitats extractives en desús que poden ser objecte de restauració i integració paisatgística.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial del Camp de Tarragona.

OQP 1

Un paisatge agrícola d'olivera i ametller en valls lineals que sigui productiu.

OQP 2

Una arquitectura de pedra seca ben conservada.

OQP 3

Uns nuclis alineats a les valls i assentats a les parts altes del vessant que mantinguin la compacitat i una façana paisatgística de qualitat.

OQP 4

Uns accessos a les poblacions amb unes infraestructures i granges ordenades i integrades que no afectin la façana paisatgística d'aquests pobles caracteritzats per la compacitat.

Àrees amb valors especials per protegir

- Fons escènics de la serra de la Llena i el massís dels Bessons.
- Cingles i crestes de la cara nord de la serra de la Llena als termes municipals de la Pobla de Cérvoles, Ulldemolins i Juncosa de les Garrigues
- Patró agrícola dels fons de vall, especialment a la vall Major i valls adjacents i a la vall del riu de Set a partir de l'Albagés.
- Espais de valor connector entre espais prelitorals i planes de Lleida dels nombrosos barrancs que drenen la serra de la Llena en direcció nord.
- Estructura lineal d'assentament de les poblacions especialment a les valls del riu de Set (Cervià de les Garrigues, l'Albagés i el Cogul) i la vall Major (Juncosa, els Torms, Soleràs, Granyena i Torrebeesses).
- Medi nocturn d'alta qualitat (poca contaminació lluminosa).

Àrees de foment de la gestió

- Paisatge de carenes i plans entre les estretes valls del Set, la vall Major i les vallades i barrancs que hi tributen, amb presència d'una densa xarxa de camins.
- Persistència d'un patró de poblament rural tradicional i compacte (Torrebeesses, amb la vileta), i de trames urbanes d'origen medieval (Granyena de les Garrigues).
- Manteniment del cultiu de l'olivera i l'ametller a les valls, els vessants i els plans de tota la unitat. El conreu ecològic de l'olivera en algun municipi (la Granadella, Torms i Ulldemolins –Camp de Tarragona–) dona valor afegit al producte i contribueix al manteniment de l'activitat i, de retruc, al respecte pel paisatge.
- Manteniment dels trams puntuals (l'Albagés, el Cogul i Torrebeesses) d'hàbitats de ribera del riu de Set i de la vall Major, principalment canyissar, xoperes, i freixenedes.
- PEIN dels Bessons (caldrà elaborar-ne el pla especial de protecció i usos). Ubicar un accés del futur Parc Natural de la Serra de Prades al Vilosell o la Pobla de Cérvoles i vincular així aquest parc a la serra de la Llena, del qual constitueix el contrafort occidental.

- Promoció i gestió del patrimoni històric del sòl no urbanitzable: despoblat d'Adà, les Besses de Cervià, ermita de Sant Miquel de la Tosca al Vilosell, tombes del Saladar a l'Albagés, cova dels Moros del Cogul i, genèricament, construccions de pedra seca.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Al sector est de la unitat (Cervià i Pobla de Cérvoles) proliferen un nombre important de construccions en sòl no urbanitzable amb ús d'habitatge fora d'ordenació.
- La concentració de granges a la rodalia dels pobles, sobretot de Juncosa, que hauria de respectar l'estructura de valls lineals i repetir les característiques del paisatge de la unitat.
- La part nord de la unitat està afectada per la construcció del canal Segarra-Garrigues.
- Abocador de Llardecans i de la Granadella.
- Entorn de l'embassament de l'Albagés que es construeix per abastir el canal Segarra-Garrigues.
- Recorreguts de les tres línies d'alta tensió de 380 kV i de la línia de 110 kV, que creuen transversalment la unitat.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Punta del Curull
 - b) Serra de la Llena (hostal de la Llena)
 - c) Granyena de les Garrigues
 - d) Carretera LV-7011, Juncosa-l'Albagés
 - e) Carretera local Torrebeesses-Granyena
 - f) Castell de Castellans
- Senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) L'Albagés-Juncosa-els Torms
 - b) Cervià de les Garrigues-Pobla de Cérvoles
 - c) El Soleràs-Granyena-el Cogul (enllaç C-233)
 - d) Maials-Almatret
 - e) La Granadella-Torrebeesses (enllaç C-12)
 - f) Bellaguarda-Ulldemolins

Objectius de qualitat paisatgística

Àrees de foment de la gestió

Mirador

Mosaic agroforestal

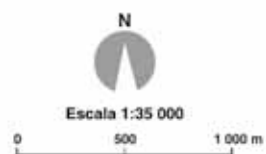
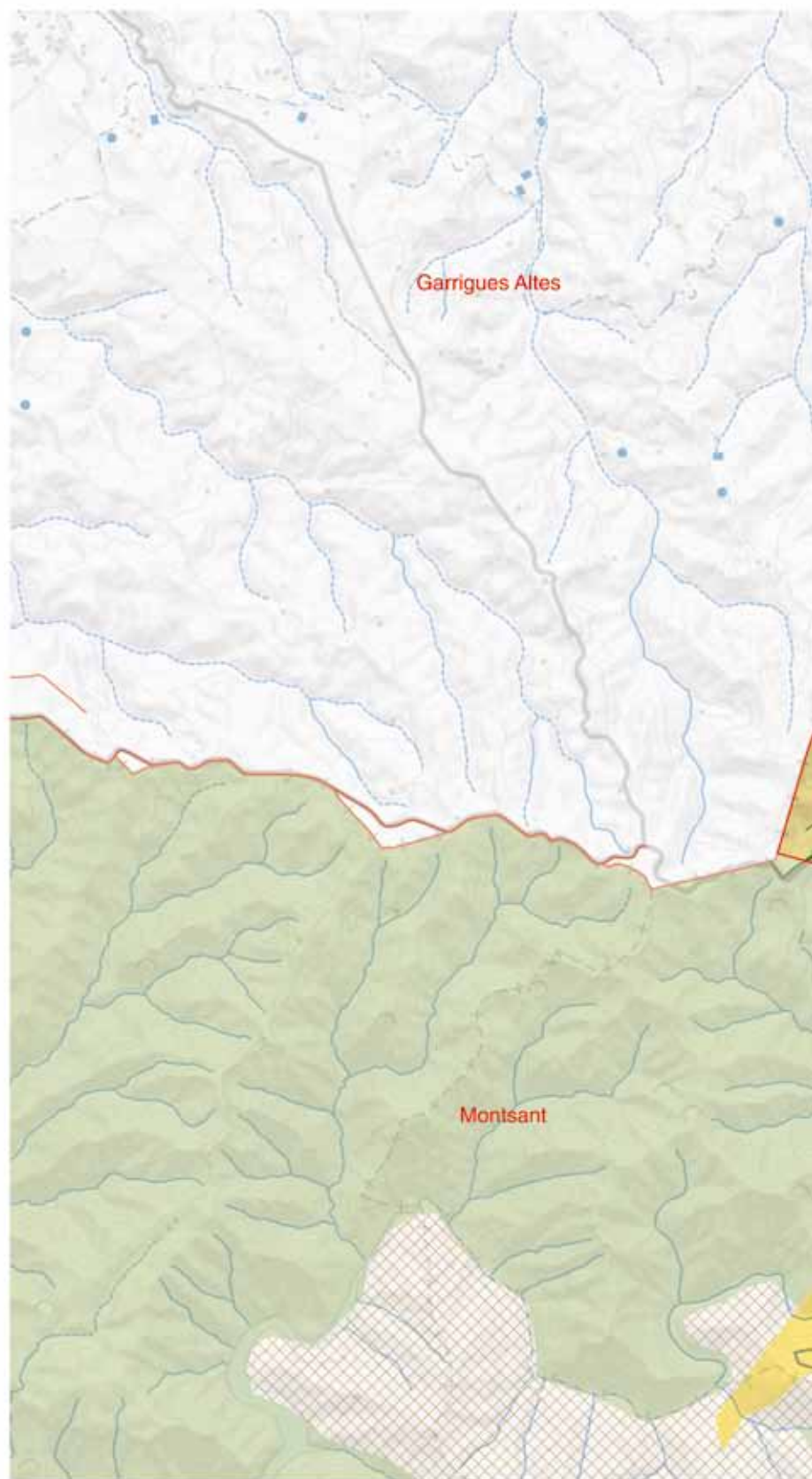
Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

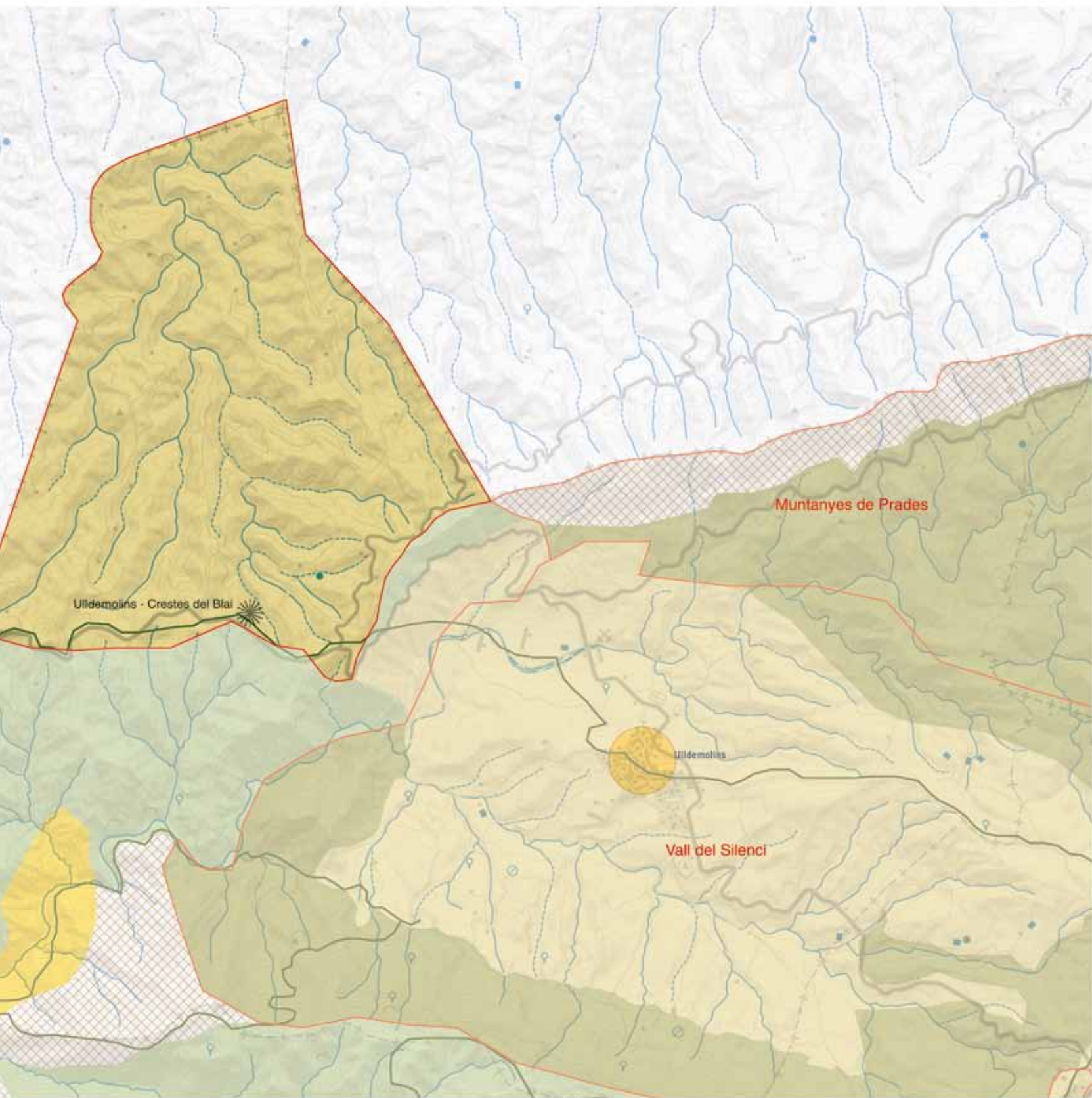

Itinerari a peu

390

9. Montsant

Comarca:
Priorat.

Superfície:
13.328 ha

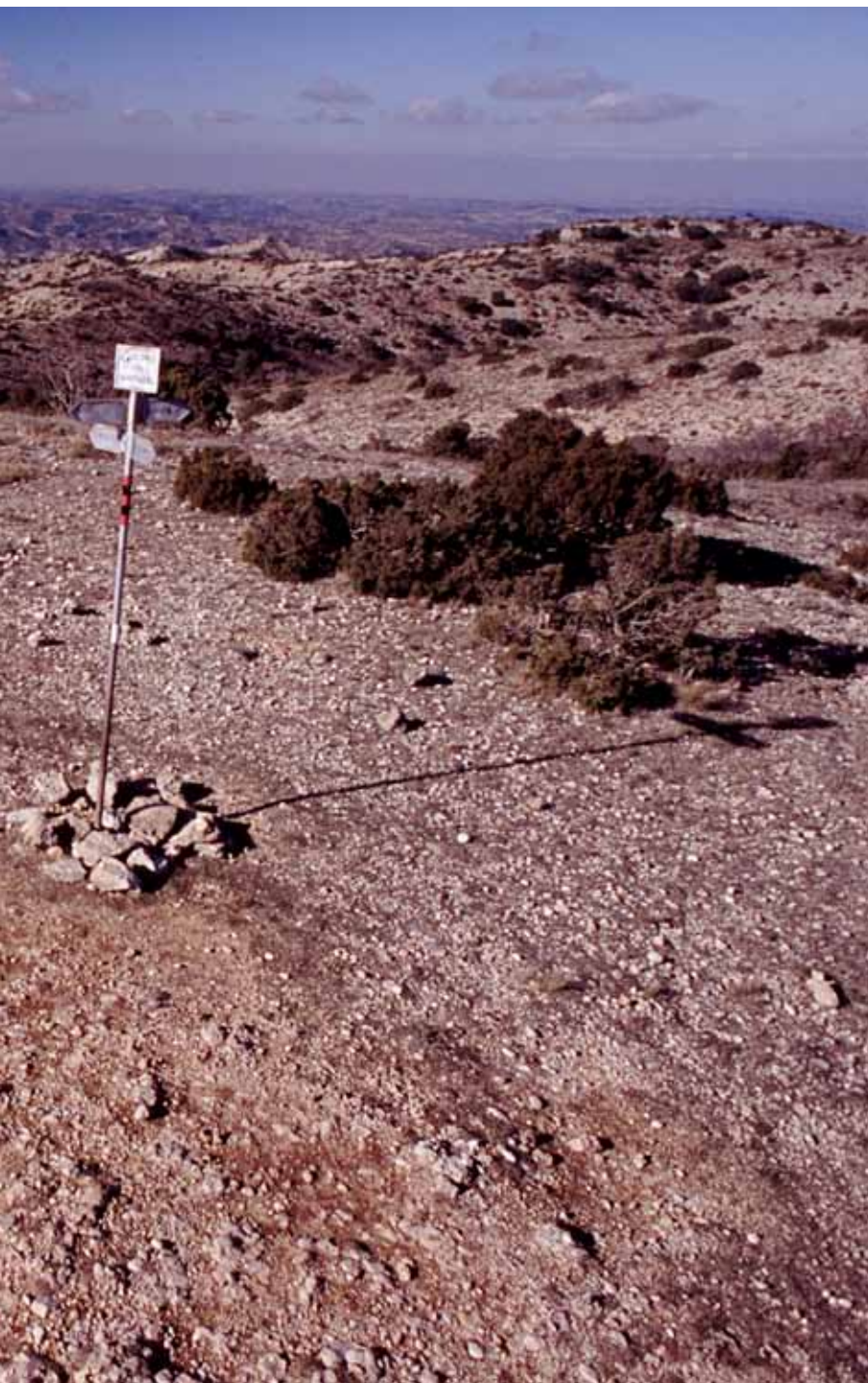
Municipis:

Cabacés, la Bisbal de Falset, Margalef, sud-oest d'Ulldemolins, nord de la Morera de Montsant de la Vilella Alta i de la Vilella Baixa, Cornudella de Montsant i l'extrem nord de la Figuera.

392

Sector sud del Montsant, caracteritzat per l'escassa vegetació i els conglomerats calcaris que afloren a la superfície.
Ferran Aguilar

Trets distintius

- Predomini dels paisatges naturals en una serra amb unes característiques geològiques excepcionals.
- Sovintegen les grans cingleres, els monòlits, les balmes, els “tormos” i els “racons”. Alguns d’aquests cingles (especialment el cingle Major) són referents i fites en l’imaginari col·lectiu prioratí, amb una influència que depassa l’àmbit estricte de la unitat.
- Contrast clarament marcat entre el paisatge vegetal del sol·lell i el de l’obaga. Al costat de sol·lell, les brolles de romaní ocupen la major part del territori i les pinedes de pi blanc predominen a la part baixa del relleu. La garriga colonitza una estreta faixa al peu dels cingles.
- La xarxa fluvial s’ha encaixat fortament en el rocam i ha obert profunds barrancs, entre els quals destaca per la seva espectacularitat el congost de Fraguerau.
- L’espai agrícola es localitza a la rodalia dels nuclis de població i també a les terrasses del riu Montsant i a les feixes esglaonades de la serra de les Ganyes i de la Morera de Montsant.
- Els principals conreus són oliveres, ametllers i vinyes. A les vores del riu es conreen presseguers.
- Presència de vessants esglaonats per antigues feixes, limitades per petits murs de pedra seca, avui abandonades i recobertes per la vegetació.
- Paisatge de tonalitats rosades i rogenques pel predomini de les parets de roca on el conglomerat ha quedat al descobert a causa de l’erosió.
- Són rellevants algunes ermites com les de la Mare de Déu de Montsant, la de la Mare de Déu de la Foia, la de Sant Salvador, la de Sant Antoni de Montalt i la de Sant Joan del Codolar, situades a diferents nivells dels cingles, testimonis de la importància religiosa que tingué aquesta muntanya.
- A l’entorn del riu Montsant es localitzen els nuclis de població, petits i compactes, de Margalef, la Bisbal de Falset i Cabacés, i al sector meridional els nuclis de població de la Morera de Montsant i Albarca, que se situen a mig vessant.

Mirador

— Itinerari motoritzat

9 Falset - Cornudella de Montsant

10 la Bisbal de Falset - la Venta

— Itinerari a peu

18 Montsant - Serra Major

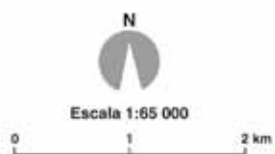
34 Montsant - Ventadors

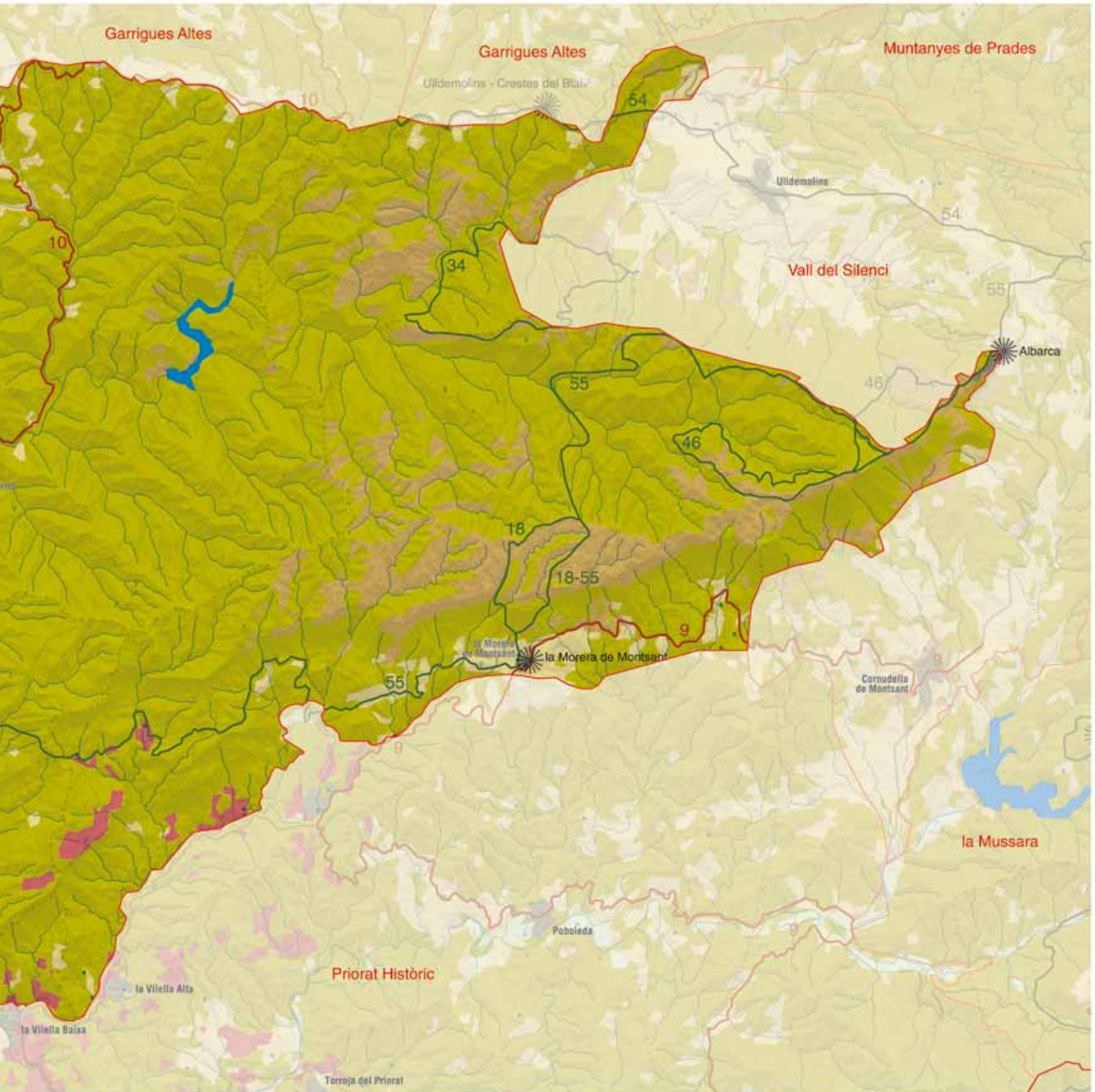
46 Albarca - Roca Corbatera

54 GR-65 - 5 - Camí de Sant Jaume

55 GR-171

394

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

A l'extrem nord-occidental del Priorat es localitza la serra de Montsant. La carena principal de la serra constitueix una de les façanes paisatgístiques més coneguda, destacada i visible des de gairebé tot el sector central i meridional de la comarca. És un dels elements identitaris més notables del Priorat. Tanmateix, l'esmentada cinglera amaga, però, al darrere un extens territori que sorprèn per la magnificència del paisatge. Una combinació reeixida de formes de relleu singulars i vegetació on la roca nua alterna amb estretes bandes de bosc i dona lloc a un paisatge actualment dominat pels elements naturals, però que mostra arreu les empremtes d'un ric passat agrícola.

El relleu està modelat en un potent banc de conglomerats de tipus montserratí, car la gènesi del massís del Montsant respon als mateixos processos i es produeix en el mateix període geològic en què es van formar Montserrat i Sant Llorenç del Munt. Aquests massissos, juntament amb el Montsant, són els principals relleus modelats en conglomerat que es localitzen a la vora sud de la Depressió Central Catalana, i des d'una perspectiva geomorfològica general es consideren integrats dins la gran unitat de relleu de la Serralada Prelitoral.

Els materials sedimentaris es van dipositar durant l'Eocè i l'Oligocè. Els sectors culminants estan constituïts per grans bancs de conglomerats calcaris de l'Oligocè que descansen sobre capes de materials més tous, margues i lutites eocèniques, que donen lloc a vessants de perfil menys pronunciat. L'estructura del relleu mostra una gran dissimetria. Pel costat meridional el relleu està modelat en costes, el front de les quals està format per les grans cingleres que cauen en alguns sectors, com a la roca Falconera, que baixa més de 200 metres en vertical, mentre que el talús de la costa està

modelat en les margues i lutites que donen lloc a vessants més suaus on es localitzen les escasses parcel·les de conreu. Pel costat septentrional el pendent no és tan pronunciat i el relleu s'adapta al revers de les capes sedimentàries que cabussen en direcció nord-oest. El conjunt està fortament aixecat a causa de l'orogènia alpina i l'erosió diferencial posterior que ha escombrat els materials menys resistents, de manera que la Corbatera, el cim culminant, es troba a 1.163 metres d'altitud. El rocam està creuat per una densa xarxa de diàclasis que ha facilitat la formació d'una sèrie de graus o canals de fort pendent i la individualització de formes capricioses batejades amb topònims singulars com la roca de les Dotze, el cingle dels Sacs i els Boixets.

El rocam està constituït per bancs de conglomerats calcaris de l'Oligocè que s'alternen amb capes de materials més tous: argiles, lutites i gresos. A mesura que es progressa cap al nord, la potència dels conglomerats perd importància a favor dels estrats de materials menys resistents, fet que provoca que el relleu sigui menys alterós i presenti més replans i sectors planers aptes per a les activitats agrícoles. A les Garrigues, fora ja dels límits del Montsant, la composició es capgira i són els materials de gra fi els que passen a predominar en el paisatge.

A causa d'un plegament anticlinal, que afecta tot el conjunt, el rocam presenta un cert bombament. En les immediacions dels flancs de l'anticlinal les capes presenten una inclinació extrema i l'erosió diferencial en deixar en ressalt les capes de materials més resistents ha donat lloc a crestes de roca verticals que limiten petites depressions originades per l'erosió dels estrats de materials tous veïns. A la regió, aquestes petites depressions vorejades per crestes de roca són anomenades racons. El racó de les Foies, prop de Cabacés, és un dels més visitats per la singularitat que presenta el paisatge.

El paisatge imponent del Montsant mostra un contrast de formes, colors i textures entre la roca nua i les clapes de vegetació. El nucli del massís presenta un aspecte massiu i compacte amb bancs molt potents i homogenis de conglomerat, mentre que cap al nord, primer terme de la fotografia, les intercalacions d'argiles guanyen importància i condicionen un relleu més esglaonat que va permetre l'activitat agrícola en el passat. Observatori del Paisatge

L'erosió fluvial ha produït barrancs limitats per parets de roca gairebé vertical. Destaca per sobre de tots el congost de Fraguerau, situat a l'inici del curs del Montsant, a l'alçada de l'ermita de Sant Bartomeu de Fraguerau. En aquest sector el riu de Montsant circula encaixat entre bancs de conglomerat de gran potència modelats en formes arrodonides limitades per estrats primis d'argiles i lutites vermelles.

A les serres de Cantacorbs i el Montalt, situades a l'extrem sud-oest del territori, aflora la sèrie de materials del Triàsic que, en el cas del Montalt, dona lloc a un relleu en costes característic i visible també en altres serres del Camp de Tarragona (les costes són cingleres de caiguda vertical modelades en les calcàries grisenques i als seus peus els talussos de perfil còncau desenvolupats sobre les argiles, lutites i gresos de color rogenc).

En aquells sectors on els estrats es disposen horitzontalment, l'erosió diferencial ha donat lloc a moles de roca aïllada que reben el nom de tormos. El tormo d'en Glora, a les immediacions de Margalef, és un dels més coneguts. L'erosió diferencial provoca també que els estrats de materials tous retrocedeixin més ràpidament que els conglomerats calcaris i donin lloc a balmes, algunes de les quals obrades i utilitzades com a habitatges o corrals segons cada període històric.

Tant el sector dels Segalassos i el congost de Fraguerau, com la serra Major de Montsant es troben inclosos com a geozones en l'inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya.

La xarxa hidrogràfica s'ha adaptat a l'estructura del relleu. Al costat sud es troben tot un conjunt de barrancs que s'inicien a la base de la cinglera i van a desguassar al riu de Siurana. El més important per longitud i cabal esporàdic és el riu d'Escaladei que conflueix al riu de Montsant a l'alçada de la Vilella Baixa, ja fora dels límits de la serra. Al costat nord, la xarxa hidrogràfica està articulada pel riu de Montsant. El Montsant i els seus tributaris s'han obert pas a través dels bancs de conglomerat i han donat lloc a barrancs profunds i encaixats en el rocam. El barranc dels Pèlags és el col·lector principal que s'ajunta al Montsant per l'esquerra. És un curs d'aigua gairebé permanent que rep les aigües de tot un conjunt de barrancs secundaris que neixen en els comellars dels nivells superiors del massís. Al barranc del Vidalbar, el racó de Coma Negra i de Sant Salvador són altres torrents notables que conflueixen amb el Montsant abans que aquest arribi al poble de Margalef. El riu Montsant està regulat per un petit embassament situat sota el cingle de les Solanes, uns 3 quilòmetres riu amunt de Margalef.

Hi ha abundants fonts, la majoria d'origen càrstic, associades als nivells d'argiles i lutites que s'intercalen entre els conglomerats, actuen de capa impermeable i provoquen la surgència de l'aigua cap a l'exterior. Les situades a mig aire de la serra, entre els 500 i els 750 metres, com les fonts de Sant Joan, de Pregona, del Mas de Sant Antoni i de Sant Salvador, acostumen a rajar de forma quasi permanent.

El contrast entre el paisatge vegetal del solell i el de l'obaga és notable. Al costat de solell, les brolles de romaní o romer ocupen la major part del territori i les pinedes de pi blanc predominen a

la part baixa del relleu. La garriga colonitza una estreta faixa al peu dels cingles, entre els 700 i els 1.000 metres d'altitud. A les cingleres més assolellades es fan plantes rupícoles que pertanyen a la comunitat de te de roca, mentre que a les roques ombrívols es troben espècies de la comunitat de salze de cingle. A les parts culminants, fortament batudes pel vent, es troben brolles de mates i arbustos de port pulviniforme i plantes que formen coixinets espinosos com l'erició (*Erinacea anthyllis*). Les joncedes ocupen una extensió considerable en els nivells elevats i orientats al nord, més frescos i humits, juntament amb alguns rodals de pinassa o pi carrasser (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*). En els sectors on encara es manté un cert gruix del sòl hi ha claps de carrascar, la varietat continental de l'alzinar, un tipus de bosc que havia estat més estès en el passat abans que el carboneig i altres pràctiques forestals abusives en reduïssin l'extensió primitiva.

A la part baixa del sector septentrional del Montsant predominen les bosquines i les brolles mediterrànies que prosperen sota la coberta no gaire densa de les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*). Atès el predomini dels materials carbonatats i els matisos de continentalitat que adquireix el clima, les brolles calcícoles de romaní (*Rosmarinus officinalis*), maleïda (*Linum suffruticosum*) i esteperola (*Cistus clusii*) són les comunitats vegetals arbustives que recobren més superfície.

Els incendis forestals que han afectat diferents sectors d'aquest territori en anys diversos han contribuït a la migradesa que presenta avui dia la superfície forestal i al predomini de les comunitats arbustives en el paisatge actual d'alguns sectors situats als contraforts septentrionals de la serra. Només al fons dels barrancs que no s'han vist afectats pel foc es mantenen boscos de carrasca, que s'enfilen fins als 700 i 800 metres d'altitud, on són substituïts progressivament per espècies pròpies dels ambients més humits com l'alzina, el roure, els aurons i el pi roig. Algunes rouredes de roure de fulla petita es refugien en els vessants més obacs dels barrancs de Sant Salvador i de la Cova Negra, per sobre els 700 metres d'altitud. A les riberes del riu Montsant i a les d'alguns dels seus afluents principals es desenvolupen boscos de ribera com alberedes, salzedes i gatelledes que, a banda dels seus valors ecològics, proporcionen un increment de la diversitat paisatgística i cromàtica amb els canvis de textura i de color que es manifesten amb el pas de les estacions al llarg de l'any. Hi ha prop de 690 hectàrees de boscos públics, propietat de la Generalitat (293 ha) i de l'Ajuntament de Margalef (159 ha), o consorciats (111 ha) situats majoritàriament en el sector nord de la serra.

La serra de Montsant és un dels reductes faunístics més importants de la Catalunya meridional. Entre el conjunt d'espècies de fauna presents en els hàbitats de la serra destaquen el turó (*Mustela putorius*) i la llúdriga (*Lutra lutra*), encara que hi ha dubtes sobre la supervivència d'aquesta darrera. La serra hostatja també una de les poblacions més importants a Catalunya de l'àliga cuabarrada (*Hieraetus fasciatus*), junt amb altres rapinyaires com l'àliga daurada (*Aquila chrysaetos*), el xoriguer (*Falco tinnunculus*) i el duc (*Bubo bubo*). Les coves i avencs són l'hàbitat de tres espècies d'artròpodes endèmics del Montsant.

Els conreus es localitzen a les terrasses fluvials del riu Montsant i en els vessants més propers als nuclis de població. A les immediacions de la Bisbal de Falset s'observen tres tipus de conreu: presseguers en primer terme, ametllers a l'altra banda del riu i camps d'oliveres en els costers més elevats. Observatori del Paisatge

398

L'extensió dels conreus en el passat havia estat enorme tal com ho testimonien els nombrosos marges de pedra, barraques i masies en ruïnes escampades arreu. També havia estat important la ramaderia. Moltes coves i balmes havien estat emprades com a dormidors dels ramats. En l'actualitat, els conreus es localitzen principalment en els sòls al·luvials de les riberes del riu Montsant i d'algun del seus afluents i en alguns costers no gaire allunyats dels nuclis de població. També als voltants del poble de la Morera de Montsant es localitzen petites àrees de conreu de vinya i olivera instal·lades tot aprofitant els afloraments de capes de margues i lutites. Els conreus principals són l'olivera, l'ametller i la vinya. Alguns camps de presseguers estan ubicats a les parcel·les properes al riu Montsant, on es poden beneficiar del regadiu.

Evolució històrica del paisatge

El Montsant és una zona de poblament força antic, com ho demostren les trobades paleolítiques de la cova del Filador –una de les majors acumulacions de sílex en el conjunt de Catalunya– o les de la cova de la Taverna, destacades per contenir mostres d'art rupestre llevantí. Aquestes manifestacions històriques i patrimonials han estat facilitades per l'existència de nombroses coves i balmes. Cal destacar la cova de Santa Llúcia, propera a la Bisbal i que fou hospital militar durant la Guerra Civil o les balmes murades utilitzades pels pastors per a tancar el bestiar. En tot cas, es tracta d'elements que no han tingut una excessiva influència en la modificació del paisatge circumdant.

Malgrat això, l'orografia de l'espai ha motivat al llarg de la història una reduïda humanització, especialment en els sectors més abruptes i inaccessibles de l'interior del Montsant, on el principal paper en l'evolució paisatgística ha estat la incidència periòdica dels incendis forestals, junt amb la ramaderia extensiva que ha tingut presència en diversos moments històrics.

No obstant aquesta baixa humanització del Montsant, cal apuntar com un element de transformació i d'enriquiment del paisatge la creació de fites del patrimoni cultural i arquitectònic de la zona, englobant-hi des de balmes murades o camins diversos (incloent-hi els diferents "graus"), a ermites com la de Sant Joan del Codolar, construïda el 1780 sobre una edificació del segle XII a Cornudella de Montsant.

En l'evolució paisatgística del Montsant té un paper destacat l'evolució dels nuclis de la Bisbal de Falset, Margalef i Cabacés, i els seus territoris propers. Tots tres nuclis han crescut de manera continguda pel que fa a l'evolució urbanística, de manera que s'han adaptat a unes condicions topogràfiques molt irregulars.

El nom de Margalef és probablement d'origen àrab, i s'inspira en les grans quantitats de conglomerats de marga que hi ha pels voltants del poble. És possible que fos un dels últims reductes dels àrabs, juntament amb Siurana. Al principi del segle XIII, l'any 1200, el rei Pere I donà el lloc de Margalef a Gombau de Santa Oliva, bisbe de Tortosa, per repoblar-lo.

Per la seva banda, i malgrat que no hi ha indicis certs, hom pensa que la fundació de la Bisbal podria haver tingut lloc també durant l'època aràbiga. El nom va aparèixer esmentat per primera vegada el 1303, durant el regnat de Jaume II, el Just. És gairebé segur que en aquell temps la població estigué fortificada, encara que l'únic record que en queda és a la toponímia local. La plaça del poble va ser anomenada "el Portal". De la mateixa manera, fins al període musulmà no hi ha cap indici que permeti assegurar l'època en què fou creat el primitiu nucli de població de Cabacés. El que se sap segur és que el poble existia durant la dominació musulmana amb el nom d'Avincabacer. D'aquesta mateixa època dataria el castell de Cabacés, depenent directament del valí de Siurana.

El patrimoni arquitectònic desenvolupat en els darrers segles, a banda de les petites construccions de caràcter agrícola, inclou també elements destacats com les ermites de la Foia, Sant Salvador, la Mare de Déu de Montsant i, especialment, Sant Bartomeu (construcció romànica original documentada el 1160). Aquesta concentració d'ermites té caràcter realment singular en relació amb altres àrees i constitueix, en part, un altre element de transformació per la construcció d'estructures o espais afegits en el seu entorn immediat.

En les darreres dècades, l'evolució d'aquestes zones més humanitzades ha estat caracteritzada per l'abandonament d'algunes finques pel baix rendiment obtingut i, en sentit més ampli, per la tendència general al despoblament del món rural.

Paral·lelament als trets descrits, la incidència de l'activitat agrària a l'interior del Montsant ha disminuït. Antigament, però, les zones agrícoles s'estenien per vastes superfícies (com correspon al desenvolupament del conreu de la vinya del segle XIX). La reducció posterior del conreu va ser encara més ràpida en aquest espai, mentre que l'activitat ramadera ja gairebé es trobava desapareguda en aquell moment i no constituïa, per tant, un factor d'incidència destacable sobre la vegetació. D'aquestes activitats, no obstant això, n'existeixen diverses mostres arquitectòniques.

La creació de l'embassament de Margalef (del començament de la dècada de 1990), a més de representar una transformació en ell mateix, ha comportat la consolidació d'una de les petites franges de regadiu existents en el conjunt del Priorat.

Al llarg de molts segles el Montsant no ha experimentat canvis significatius més enllà dels apuntats i dels derivats dels incendis forestals i de la fluctuació dels conreus. No obstant això, en les darreres dècades cal destacar la creació de diverses traces viàries, tant corresponents a carreteres locals com a camins rurals i, fins i tot, a senders excursionistes, amb diversos graus d'afectació sobre el paisatge i en procés de renovació. Al mateix temps, cal destacar el lògic procés de creació de noves infraestructures energètiques i de comunicacions (torre de comunicacions a Margalef).

En els darrers anys cal registrar l'inici d'alguna activitat relacionada amb el lleure i l'educació ambiental, a l'embassament de Margalef i a la Bisbal de Falset, respectivament. També ha tingut un impacte evident la creació del Parc Natural de la Serra de Montsant (2001), amb efecte sobre bona part d'aquesta àrea, tot i que la implementació d'estratègies de gestió es troba encara en un moment força inicial.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El Montsant és un territori amb un paisatge força homogeni. Predomina arreu una combinació de formes geològiques i vegetació. La presència humana es limita a l'entorn del riu Montsant, on es localitzen els nuclis de població, petits i compactes, de Margalef, la Bisbal de Falset i Cabacés, i al sector meridional on els nuclis de població de la Morera de Montsant i Albarca se situen a mig vessant. L'àrea de conreu, antigament força estesa en els vessants in-

teriors del massís, avui resta reclosa a les vores del riu i a les feixes que encara persisteixen en les serres veïnes d'aquestes localitats.

Alguns d'aquests nuclis presenten habitatges de nova construcció amb un baix nivell d'integració paisatgística.

En el paisatge del Montsant, també són rellevants algunes ermites com les de la Mare de Déu de Montsant, la Foia, Sant Salvador, Sant Antoni de Montalt i Sant Joan del Codolar, situades a diferents nivells dels cingles, i testimonis de la importància que el fet religiós tingué en el passat de la muntanya.

El paisatge té en general un caràcter muntanyós i agrest que li ve donat per la profusió de torrents i barrancs que solquen el relleu i donen lloc a estretes valls molt encaixades, on no són estranys els congostos i engorjats. Aquest fet ha dificultat la comunicació per l'interior del massís que ha restat limitada a la xarxa de senders i camins de ferradura. El contrast entre el color gris dels punts on aflora la roca nua i el verd de les taques de vegetació és una característica del mosaic paisatgístic del Montsant.

Aquest espai inclou la vall mitjana del riu Montsant, al seu pas pel massís i els contraforts del mateix nom. De forma aproximada es correspon amb les unitats de paisatge Congost de Fraguerau, Barrancs interiors de Montsant, Cingle Major de Montsant i Gorraptelles Ganyes, així com el sector sud de la serra de la Llena, de la Carta del paisatge del Priorat.

La vegetació recobreix la major part del territori. Al sector nord-est, a llevant de la carretera que uneix Margalef i el coll del Grau i fins al barranc de Sant Bartomeu, hi predomina una vegetació molt homogènia constituïda per brolles de romaní resultat de l'impacte dels incendis forestals, ja que són un dels principals riscos a que està sotmès aquest paisatge, agreujat per l'extensió i densificació de la coberta forestal i la difícil accessibilitat a la major part dels sectors, que incrementen encara més aquest risc.

A més, el Montsant és freqüentat per nombrosos visitants atrets per les qualitats del paisatge i el fet que bona part de la unitat fos declarada parc natural. Aquesta freqüentació deriva en un increment del risc d'incendi forestal a causa de la gran extensió i continuïtat que presenta la massa forestal. És remarcable l'incendi d'agost de 1994, que va carbonitzar pràcticament la totalitat del carrascar del vessant dret del riu Montsant. Actualment, en aquesta zona hi ha brolles calcícoles de romer, garrigues i prats secs, estadis de regeneració de la vegetació original.

Al vessant esquerre del riu, a la serra de Montsant, els boscos dominen el paisatge: les cares obagues dels barrancs interiors presenten un alzinar amb marfull mentre que a les cares solanes s'hi fa el carrascar. Per damunt de 600 metres, els roures, els aurons i altres espècies caducifòlies, juntament amb els pins carrassers i els pins rojos, van envaint el bosc esclerofil·le fins fer-se dominants per damunt dels 900 metres. A la zona més occidental, en canvi, hi predominen les brolles de romer amb força elements de caire continental i màquies de garric i arçot, formacions arbustives o subforestals que sovint estan cobertes per un estrat de pi blanc. En aquesta àrea, atès el predomini dels afloraments rocosos, és molt

abundant i diversa la vegetació rupícola, amb comunitats mediterrànies i també eurosiberianes. El riu Montsant, eix articulador del territori, vesteix un bosc de ribera força ben conservat, encara que poc desenvolupat a causa de l'estretor de les terrasses fluvials.

Els barrancs interiors del Montsant i el cingle Major presenten un paisatge sotmès a una evolució geomorfològica relativament ràpida, basada en l'erosió del cingle principal. Aquest va descompondre-se en blocs, que es desprenen i s'amunteguen als canals d'enderroc molts metres més avall. A banda de la vegetació que eliminen els blocs despresos en la seva circulació pels pendents basals, els indrets del cingle d'on han caigut mostren una coloració rogenca molt contrastada amb les zones que porten exposades molt de temps als elements meteorològics. La seva aparença visual mostra a més una gran plasticitat en funció de diversos factors ambientals: intensitat i angle d'incidència de la llum, presència de pluja o neu, i filtratge de la llum per la boira o la boirina.

El paisatge del cingle Major de Montsant té una fragilitat extrema pel desvirtuament que produiria qualsevol element artificialitzador que interrompés la seva continuïtat visual, veritable escenari del Priorat.

Els conreus es localitzen majoritàriament a l'extrem occidental, a l'entorn dels pobles de Cabacés, la Bisbal de Falset i Margalef. Majoritàriament són olivers i alguns ametllers conreats en bancals limitats per marges de pedra seca. També han d'incloure's aquí els presseguers de regadiu de la vall del riu de Montsant. Els conreus solen ordenar-se en bancals limitats per marges de pedra, en vessants de poc pendent o bé al fons de barrancs i comellars. A l'entorn de la Morera de Montsant, allà on el pendent i la geologia ho permeten, també hi ha conreus, bàsicament de cereals, vinya i ametllers.

En aquest sentit, també és destacable la implantació de nous conreus al sector sud-occidental, que pot representar un impacte paisatgístic més o menys intens en funció de les metodologies utilitzades per a la rompuda i organització del nou àmbit agrícola.

Nous conreus de vinya entre Cornudella i la Morera de Montsant, al vessant meridional del Montsant. Observatori del Paisatge

L'impacte dels incendis forestals es manifesta en les brolles d'aspecte molt homogeni que proliferen en els sectors cremats, com al paratge de la Fumanya. Observatori del Paisatge

Aquest fet, per exemple, s'està produint sobretot al vessant meridional del Montsant.

Tot i que en el passat el massís de Montsant ha estat una zona de pastura, la gestió actual dels ramats d'ovins i caprins té poc a veure amb l'antiga regulació estricta d'aquesta activitat, cosa que pot arribar a representar un impacte en determinats sectors. Avui, el bestiar dispers, gairebé sempre a la part elevada de la muntanya, s'estén per una àrea d'unes 3.000 hectàrees, on en algun punt de la serra Major, per exemple, s'ha arribat al sobrepasturatge.

Tot i això, l'evolució del paisatge del Montsant està condicionada per la dinàmica territorial actual que predomina a les àrees de muntanya mediterrània. El retrocés dels conreus i l'abandonament dels aprofitaments forestals comporten la configuració de grans espais de vegetació sense solució de continuïtat sotmesos a un increment de la seva biomassa, fet que provoca l'augment del risc d'incendi forestal.

La creació de noves infraestructures agrícoles, com la generalització del reg de suport en els conreus de secà, està tenint un efecte beneficiós per a disminuir el ritme d'abandonament dels conreus. Construccions com les basses de regulació, les traces per soterrar les canonades, les estacions de bombament i les casetes dels hidrants haurien de projectar-se tenint en compte una correcta integració amb l'entorn.

Pel que fa a les infraestructures, les carreteres s'estructuren rejant el massís. Pel costat sud, una carretera local uneix la Vilella Baixa amb Cornudella, mentre que pel vessant nord la carretera segueix el curs del riu Montsant i des d'Ulldemolins connecta els nuclis de Margalef, la Bisbal de Falset i Cabacés. El trànsit a través de la muntanya es realitza a través d'antics camins de carro, com el camí de Capçada que ressegueix la carena de la serra Major, a més dels corriols, senders i graus avui dia aptes només per als caminants.

D'altra banda, al nord de la Bisbal de Falset hi ha el traçat de dues línies elèctriques d'alta tensió i a Margalef hi ha una torre de comunicacions. Ambdues infraestructures són clarament visibles.

Expressió artística del paisatge

La façana del cingle Major de Montsant és, sense cap mena de dubte, l'escenari paisatgístic més conegut i glossat del Priorat. Ha estat musa de diversos poetes i pintors, si bé molts d'ells no han gaudit de reconeixement més enllà d'àmbits locals. El falsetà Salvador Estrem i Fa, a *Elegia del Priorat i altres versos* (1927), escriu, referint-se a aquest paisatge:

“Muntanyes color d'aram,
d'aram i d'or i de plata;
unes tenen el cim blau,
altres la cresta morada,
i totes uns claps de verd
on la vinya viu en calma”
(Estrem, 1933: p. 646).

També ha estat centre d'algunes corrandes populars:

“Si les roques de Montsant es tornessin cansalada cada dia
hi aniria a buscar-ne una tallada.

El primer que veureu a l'entrar a la Morera, la Devesa de cal
Grau i la Roca Falconera”.

A l'obra d'Espinàs *Viatge al Priorat* (1984) es troben moltes referències a la muntanya, que exemplifiquen la popularitat que té a tota la comarca, unida a un sentiment agredolç de la gent que hi viu a prop.

Des del poble de la Morera:

“Avanço pel carrer principal -per l'únic carrer organitzat
com a tal- i per les travessies veig, a la dreta, la muntanya
alçada com un retaule, i a l'esquerra l'aire estès sobre la vall
del fons” (Espinàs, 1984: p. 159).

Des de Sant Pau de la Figuera:

“El Montsant és rosat, més enllà la serra de la Llena ja té la
grisor de l'acer” (Espinàs, 1984: p. 243).

La popularitat arriba fins al baix Priorat, des d'on el Montsant és el decorat de fons de totes les activitats:

“Anem a mirar el Montsant -diu en Baptista- vejam quin
temps es prepara. Quan sortim ha parat de ploure. Ens
enfilem pels carrers, defugint el fang i els bassols d'aigua.
Arribem en un punt del turó del Masroig d'on es veu l'altra
banda, la part del Priorat autèntic, i al fons el Montsant,
plujós” (Espinàs, 1984: p. 76).

En canvi, sovint per a la gent que hi viu més a prop, Montsant té una cara amarga:

“-És bonic, el Montsant. L'home no mira la muntanya ni em
mira a mi. L'home, amb una mà a la gropa del ruc i els ulls

clavats en terra, diu: -Sí, el Montsant és bonic. Però més bonic és Barcelona. -A mi em sembla que el Montsant és més bonic -alço una mà-. Mireu, ara que el sol es pon, mireu si té presència el Montsant, i quins colors que agafa” (Espinàs, 1984: p. 142).

Aquest sentiment contradictori també afecta l'autor. Des dels voltants de Gratallops escriu:

“Un últim esforç sostingut i arribo al coll. La vall a sota. I al davant el Montsant. En aquest moment, la visió del Montsant posa plom als peus, dóna una sensació fermíssima de localització. El sol baix, li aviva els matisos del blau i del rosa. Vista d'aquí dalt, la llarga serra sembla un tren de pedra” (Espinàs, 1984: p. 87).

Però més a prop, des de Poboleda:

“De baixada, penso una vegada més, que al costat del paisatge del Priorat, tan humà, el Montsant té un sentit de penitència, d'admonició” (Espinàs, 1984: p. 123).

La contemplació del cingle Major no impedeix l'admiració del paisatge del Priorat que es veu des del peu de la muntanya. Al camí de Cornudella a la Morera Espinàs escriu:

“M'aturo, en un pla del camí, a mirar la vall al fons, i les serres ondulades que s'estiren i repeteixen enllà del coll de Torroja, per on vaig baixar ahir. La llum del matí dóna a les vinyes i als boscos llunyans un vague tremolor, i fa que aquells turons semblin més habitats que no són” (Espinàs, 1984: p. 154).

El sector occidental, a nivell popular i artístic, la ubicació característica dels tres nuclis de població queda glossada en una corranda molt popular que, a més, també inclou el nucli de la Figuera. La corranda popular diu:

“La Figuera n'és molt alta,
Cabassers molt amagat,
la Bisbal en una roca
i Margalef en un forat”.

Espinàs, en la seva obra de referència del Priorat també descriu alguns aspectes del paisatge d'aquest sector de la unitat.

De Margalef diu:

“Margalef és desnivellat, amb uns angles i uns carrers que farien feliços els partidaris de la fotografia artística” (Espinàs, 1984: p. 205).

I anant de Margalef a la Bisbal:

“Baixem per la riba dreta del riu, i la vall va eixamplant-se poc a poc. La proximitat del Montsant dóna un paisatge més rocós que el del Priorat central” (Espinàs, 1984: p. 213).

402

L'ermita de Sant Bartomeu de Fraguerau i el congost homònim és un dels espais més simbòlics del Montsant. Observatori del Paisatge

Valors en el paisatge

En aquest territori s'ha de destacar sobretot el patrimoni històric i cultural relacionat amb les ermites del Montsant: les ermites de Sant Roc, la Foia, Sant Salvador, la Mare de Déu de Montsant, Sant Joan del Codolar, i, de manera especial, l'ermita de Sant Bartomeu, que conserva l'edificació original romànica, la més antiga de les existents avui al Priorat. Aquest conjunt dota de caràcter aquest paisatge.

Des d'un punt de vista històric, és molt important també l'extens conjunt de jaciments arqueològics, alguns dels quals paleolítics, propers a la ribera del Montsant, com el de la cova de la Taverna, on s'ha descobert el gravat mural figuratiu més antic de Catalunya, que representa un cérvol, assignat a l'art rupestre llewantí.

Un element de primer ordre és la cova de Santa Llúcia, propera a la Bisbal de Falset, un indret de devoció popular que va ser utilitzat com a hospital militar durant la guerra civil espanyola.

També s'ha de fer referència d'una manera especial al mas d'en Roger, un conjunt de gran bellesa i valor, tant per l'entorn com per la construcció en ella mateixa i el llegat que conté: a més, és l'únic mas habitat del Parc Natural de la Serra de Montsant.

Altres elements del patrimoni els constitueixen les balms mura- des, que es troben a la majoria de barrancs i que antigament els pastors utilitzaven com a dormidors de bestiar, i diversos camins, entre els quals destaca el camí de Capçada, que recorre la serra Major en tota la seva longitud, així com els nombrosos "graus" que superen el cingle Major a través d'esclètxes naturals.

Els valors naturals del paisatge són molt abundants: en aquest sector conflueixen diversos hàbitats d'interès comunitari, espècies protegides, zones d'interès geològic, paisatges naturals irrepeti- bles, que han motivat que bona part de la serra de Montsant, prè- viament inclosa al PEIN, sigui declarada parc natural l'any 2001.

Així mateix s'han incorporat tres nous espais a la xarxa Natura 2000: un, situat al sector nord-occidental, al nord del nucli de Mar- galef; l'altre, al sector sud-occidental, a la zona de contacte entre

La imponent cinglera de la serra Major de Montsant és una de les façanes paisatgístiques més simbòlica i visible des de molts punts del Priorat. Observatori del Paisatge

el Montsant i la serra de la Figuera; i finalment, un tercer, a l'entorn del nucli de la Morera de Montsant.

Cal destacar, de manera especial, el congost de Fraguerau, que constitueix un ecosistema molt ric i madur, amb tots els elements d'una piràmide tròfica complexa, inclòs un bon nombre d'espècies de petits carnívors protegits com el turó o el gat mesquer. Fins fa poc també hi habitava la llúdriga, que podia haver desaparegut de l'indret a causa de la construcció de l'embassament de Margalef, aigües avall.

L'any 2001 l'Àrea de Territori i Medi Ambient de la Fundació Catalunya Caixa (anteriorment Fundació Territori i Paisatge) va adquirir 183,09 hectàrees del congost de Fraguerau, i les va declarar refugi de fauna salvatge (Ordre MAH/269/2004).

El paisatge del Montsant té una gran diversitat estètica. Destaca especialment el cingle Major de Montsant, que esdevé, pel contrast amb les licorelles i les vinyes del Priorat, d'una qualitat estètica de primer ordre.

Altres indrets com el congost de Fraguerau o alguns conreus d'oliveres de la zona de la Bisbal de Falset són realment espectaculars per la seva plasticitat, singularitat i originalitat.

Molts dels valors estètics queden prou reflectits amb les referències literàries que s'han citat en l'apartat corresponent a l'expressió artística del paisatge.

També s'han de considerar d'un alt valor estètic els monòlits i roques amb nom propi: el Rei i la Reina, les Tres Roques, la roca Falconera, la roca de les Dotze; o els trams de cingle dels Codinals, dels Sacs, de la Falconera, del Portaler, del Fuster i de Sant Joan.

Els valors productius del paisatge cal cercar-los bàsicament en relació amb els visitants dels senders i la muntanya del Parc Natural de la Serra de Montsant. En concret, al congost de Fraguerau, la creació de la reserva natural ha de tenir efectes beneficiosos sobre

el turisme cultural i l'ecoturisme. La previsible realització d'estudis i recerques científiques, d'excursions guiades i de rutes pedagògiques han de repercutir positivament en l'entorn socioeconòmic local.

En els darrers anys s'ha realitzat la proposta d'utilitzar la denominació del Parc Natural de la Serra de Montsant com a etiqueta de qualitat dels productes agrícoles que s'hi originen (bàsicament oli i vi).

La consolidació d'una empresa lligada a l'explotació del lleure fluvial a l'embassament de Margalef, així com la creació d'una altra de centrada en els esports d'aventura i l'educació ambiental a la Bisbal de Falset són fets encara puntuals, però que també han de ser tinguts en compte.

El paisatge del sector occidental no és tan espectacular com el del cor de la serra de Montsant, tot i que hi ha una clara similitud en l'estructura (tormos, balnes, bancals de pedra, petits bosquets alternant amb els conreus). Aquí, el paisatge és un dels elements diferenciadors de l'oli d'arbequina que s'hi produeix.

És per això que l'Associació d'Oleicultors del Priorat està fent des de fa uns anys un programa de caracterització, millora i tipificació de l'oli d'oliva arbequina produït al Priorat, per tal de perfeccionar la qualitat de l'oli, millorar-ne la comercialització i augmentar per tant el volum d'oli envasat i el valor afegit del producte. A partir de la cultura de l'oli (integrat a la comarca sota l'eix Cultura del Vi), aquestes primeres actuacions conjuntes dels productors d'oli del Priorat (associats majoritàriament en cooperatives) han començat a donar els seus fruits.

En presentar una de les façanes paisatgístiques més conegudes de la Catalunya meridional, el Montsant, el paisatge és el factor decisiu d'atracció de la major part de visitants de la zona. Així ho reflecteixen les enquestes que les cases de pagès fan als visitants de la comarca. En particular, els visitants novells valoren com a atractiu el paisatge d'una forma molt majoritària. La visió del cingle

Major de Montsant té importància a molts punts de la comarca, no només als pobles propers.

D'altra banda, l'àrea està farcida d'ermites i altres indrets de devoció popular que aporten una dimensió espiritual a aquest paisatge. S'han esmentat les ermites de la Mare de Déu de Montsant, Sant Bartomeu, la Foia, Sant Roc i Sant Salvador. També la cova de Santa Lúcia o els assentaments eremítics de Colldemòncs, a la banda de la serra de la Llena. Bona part dels barrancs més inacessibles de l'interior de la serra de Montsant han constituït tradicionalment indrets de recollida i refugi per a persones que cerquen tranquil·litat per a meditar i dur un mode de vida eremític. Avui en dia, i temporalment, encara hi ha persones que hi van a passar uns dies de desconnèxió.

Finalment, no es poden obviar els valors relacionats amb l'esce-na que ofereix el cingle Major. La major part de les persones que han hagut d'abandonar la comarca les últimes dècades s'han emportat uns referents que mantenen el lligam amb la gent que han deixat. Aquests referents solen ser el poble, el tros (de terra) i un "boci" de paisatge, molt sovint el cingle Major de Montsant. Per a la major part de pobles del Priorat el Montsant, juntament amb els costers, genera sentiment de pertinença a la terra.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

404

Els itineraris més destacats d'aquesta unitat transcorren per la serra Major de Montsant. Des de la Morera de Montsant surt una ruta circular que ascendeix a la serra Major pel grau de la Grallera, corona la cinglera, i descendeix pel grau de l'Annet, resseguint el GR-171, conegut per la ruta del Cister i que creua la unitat d'est a oest. Des d'aquesta ruta, com des del camí que creua la serra de banda a banda, camí de Capçada, es gaudeix d'àmplies perspectives, tant cap al nord, on s'observen les Garrigues, la Depressió Central i, en dies clars, els Pirineus, com cap al sud on s'albira la pràctica totalitat del Priorat i el mar, darrere del braç marítim de la Serralada Prelitoral. En dies excepcionalment nítids s'arriba a veure la serra de Tramuntana de Mallorca. És possible, no tan sols ascendir a la serra Major, sinó creuar-la d'un extrem a l'altre pel camí de Capçada: habitualment es comença a Albarca i s'acaba a Cabacés.

Una altra ruta que circula per la serra Major és la que s'inicia a Albarca, sortint en direcció sud-oest pel mateix GR-171, descriu dos itineraris circulars que es troben, en el seu punt mig, a la roca Corbatera (1.163 m) al cap d'amunt dels cingles de Sant Joan. Des d'aquí també s'observen unes panoràmiques tant magnífiques com les de la ruta anterior, a més de tenir a sota el cingle Cornudella de Montsant, i el pantà de Siurana.

També destaca l'itinerari que avança, en part, a la zona més oriental de la unitat. És un itinerari circular que parteix d'Ulldemolins seguint el GR-65-5, en direcció oest, fins que trenca a mà esquerra després de passar per la cova de la roca Balladora, per dirigir-se a la cova dels Morts, i a la punta dels Pins Carrassers (1.059 m). Torna a Ulldemolins passant per la Trona, i la cova dels Sants.

Per gaudir de bones panoràmiques de la unitat, sense haver de fer grans desplaçaments a peu, destaca sobretot el nucli de la Morera de Montsant, situat a mig aire del vessant sud de Montsant. És un esplèndid mirador sobre el Priorat central i meridional. El millor punt d'observació és al dipòsit d'aigua, unes poques desenes de metres més amunt del nucli urbà, al camí de Montsant. Des d'allí hi ha panoràmiques excel·lents sobre la vall del Siurana i del riuert d'Escaladei, cap al sud, amb la serra del Molló, la mola de Colldejou i la serra de Llaberia en plans consecutivament allunyats. A l'est s'albiren els cingles, el poble de Siurana i els contraforts de les muntanyes de Prades; al sud-oest, la serra de la Figuera; al nord, l'imponent cingle Major de Montsant.

Altres miradors que cal tenir en compte són:

Els Hostalets, a Albarca, on antigament hi havia un hostel en què aturaven els traginers que feien el camí de Reus a Lleida i del qual, avui, només queden les runes. Actualment és un punt molt transitat pels afeccionats al senderisme, ja que es troba en una de les rutes principals d'ascens a la serra de Montsant. S'hi divisa una àmplia panoràmica: cap al nord-oest, sobre la vall del Silenci i l'esplèndid bosc de l'obaga d'Ulldemolins; cap al nord-est, sobre les muntanyes de Prades (els Segalassos, la Gritella, el puig de Gallicant); i cap al sud, sobre el pla de Cornudella, el pantà de Siurana i la serra del Molló. S'hi accedeix fàcilment, en pocs minuts, des del poble d'Albarca.

El vessant septentrional del Montsant, també constitueix una façana paisatgística de primer ordre, tot i que no tan visible com el cingle Major. La seva observació pot fer-se còmodament des de la C-242, que circula pel límit septentrional del Montsant, entre Ulldemolins i Bellaguarda, ja a les Garrigues. Al llarg d'aquesta via, hi ha dos miradors excel·lents. Un d'ells, el mirador de les crestes del Blai, es troba a la serra de la Llena, posició des de la qual pot admirar-se l'estructura de l'encavalcament de la roca Llaurada.

Un altre mirador, situat a l'Escambell, als contraforts occidentals de la serra de la Llena, ofereix panoràmiques coprenedores de la part occidental del congost de Fraguerau, dels barrancs interiors de Montsant, de l'anticlinal que creua la muntanya i de molts dels seus elements singulars.

En canvi, el sector occidental del Montsant no es fàcil d'observar, almenys d'una forma panoràmica. Potser el millor lloc és des del mirador de Sant Pau, a la Figuera, en plena serra del Tormo o bé circulant per les estretes i sinuoses carreteres d'aquest sector.

Les següents rutes per carretera són algunes de les més interessants des del punt de vista de l'observació del paisatge:

La ruta des de la Bisbal de Falset, passant per la Venta (794 m), fins a Ulldemolins, i si es vol fins a les Borges del Camp. S'ha d'agafar la T-713 direcció nord, fins a enllaçar amb la C-242 que ressegueix la carena de la serra de la Llena i ofereix una bona perspectiva del Parc Natural de la Serra de Montsant. Des de la Bisbal de Falset també es pot anar cap al sud per la T-702, que recorre la zona occidental de la unitat, per la vall del riu de Montsant.

Un altre itinerari molt interessant ens porta de Cornudella de Montsant, fins a la Morera de Montsant, per la TV-7021, i ens ofereix

El toll de l'Ou és un dels indrets que es pot conèixer recorrent el GR-171. Observatori del Paisatge

una de les panoràmiques més representatives de la unitat, ja que ressegueix la major part dels peus de la cinglera de la serra Major.

Algunes de les altres rutes interessants des del punt de vista de l'observació del paisatge serien:

La ruta d'Ulldemolins a Margalef pel congost de Fraguerau: circula per la vora del riu Montsant. Passa pel famós congost de Fraguerau, amb els seus monòlits singulars. Permet l'accés a l'ermita de Sant Bartomeu i a la Venta, extrem occidental de la serra de la Llena, al límit amb les Garrigues.

La ruta de la Mare de Déu de Montsant al congost de Fraguerau: camí que passa a prop de la carena de la serra de Solans i que proporciona àmplies panoràmiques sobre la conca dels Pèlecs, el congost de Fraguerau i la vall d'Ulldemolins.

El GR-171: penetra al territori pel nord, des de la vall d'Ulldemolins. Creua la serra de Solans pel pi de la Carabasseta i baixa fins al cor de la conca dels Pèlecs, al toll de l'Ou, un dels indrets més populars de la serra de Montsant. Des d'aquí ascendeix a la serra Major.

Possible evolució del paisatge

L'evolució del paisatge de la serra de Montsant està condicionada per la dinàmica territorial actual que predomina a les àrees de muntanya mediterrània: el retrocés dels conreus i l'abandonament dels aprofitaments forestals que comporten la configuració de grans espais de vegetació sense solució de continuïtat. Es preveu que en un futur proper el paisatge de la unitat es mantingui sotmès als mateixos agents i processos que condicionen la seva dinàmica actual. Per tant, un predomini dels paisatges naturals amb una tendència de la vegetació a incrementar la densitat i cobertura, procés que només es veurà interromput pels incendis forestals que ocasionalment es puguin produir. Relacionat amb el procés d'abandonament de l'activitat agrària, és probable que segueixi el procés de degradació del patrimoni rural vinculat a aquesta activitat.

És possible, també, un increment de les activitats relacionades amb l'ecoturisme que pot aprofitar el potencial que ofereixen uns paisatges naturals molt destacats com la serra Major, el congost de Fraguerau i el racó de les Foies. Actualment ja hi ha una empresa que desenvolupa el lleure fluvial al petit embassament del Montsant a Margalef.

Els nuclis de població de la zona es caracteritzen per la seva mitjana dimensió i per un clar predomini de la rehabilitació per sobre de les noves construccions, per la qual cosa no es preveuen moltes variacions en aquest sentit. Majors poden ser els canvis en la rectificació puntual d'alguns dels traçats viaris de la zona, encara que no es preveu que siguin excessivament significatius.

405

Avaluació d'amenaçes i oportunitats

Amenaces:

- La principal amenaça és el despoblament i el consegüent abandonament de les activitats d'una àrea antigament molt humanitzada i on la vegetació espontània ha anat recuperant els seus dominis.
- L'augment de la superfície forestal pot comportar dos efectes negatius: d'una banda, l'augment del risc d'incendi, juntament amb la complicada orografia, la continuïtat de la vegetació i la dificultat d'accedir a l'interior per la minsa xarxa de senders, poden desencadenar incendis forestals difícils d'extingir; d'altra banda es pot arribar a perdre bona part del ric patrimoni existent (marges, barraques i altres elements, principalment fets de pedra seca, vinculats amb l'activitat agrícola).

Oportunitats:

- Els relleus del Montsant són un referent visual i identitari no només per a la gent d'aquesta unitat sinó per a la de bona part del Priorat i d'altres comarques veïnes.
- El Montsant té un alt nivell de protecció sota la figura de parc natural. Les directrius de protecció actuals, i les que en un futur

proper es generin, han de servir per a conservar aquest espai i per a gestionar-lo, sense oblidar la gent que hi viu i en viu.

- El predomini de la vegetació no confereix homogeneïtat paisatgística, ja que la combinació d'aquesta amb la varietat del relleu ofereix multitud de variables que configuren un paisatge agrest molt agraït als sentits. Aquests valors són els que atreuen visitants a practicar-hi activitats de lleure o a buscar-hi pau i tranquil·litat i, per tant, necessiten ser conservats.
- El Montsant destaca per la riquesa del patrimoni històric i cultural. Per tant, la preservació no només ha d'anar encaminada cap als elements naturals sinó també cap a aquelles mostres de la interacció entre les societats humanes i el seu entorn al llarg del temps. Aquest factor hauria de contribuir també al desenvolupament de l'activitat turística.
- La producció agrícola, que difícilment pot oferir una alta productivitat, ha buscat refugi en la qualitat, a través de diferents distintius de qualitat agroalimentària. Aquest és un element que cal reforçar per a estimular el desenvolupament local.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial del Camp de Tarragona.

406

OQP1

Un fons escènic de la cinglera de la serra Major que es mantingui com a referent visual i identitari de gran part del Priorat sense cap element artificialitzador que n'afecti la façana paisatgística.

OQP2

Una serra de Montsant, espai d'elevada riquesa geològica i biodiversitat, ben conservada i promoguda turísticament.

OQP3

Un paisatge de secà viu, caracteritzat per conreus d'oliveres i ametllers, recolzats sobre vessants en pendent mitjançant bancals i marges de pedra seca, ben conservat i en bon estat per a mantenir la seva singularitat i bellesa estètica, i ben gestionat, de manera que integri els elements necessaris per a l'extensió del reg de suport i que minimitzi els impactes derivats de la implantació de parcs eòlics.

OQP4

Unes façanes paisatgístiques dels nuclis rurals de Margalef i la Bisbal de Falset, situats a les vores del riu Montsant, lliures d'elements discordants amb la seva fesomia tradicional.

OQP5

Un patrimoni format per jaciments arqueològics, coves, balnes i ermites, ben conservat i promogut turísticament pel seu elevat valor històric, natural, geològic i espiritual. Aquest territori es caracteritza principalment per concentrar una gran quantitat d'ermites i pel fabulós congost de Fraguerau, la tradició eremítica del qual encara és vigent.

Àrees amb valors especials per protegir

- Els voltants de les principals ermites: Sant Roc, Mare de Déu de la Foia, Sant Salvador, Sant Bartomeu de Fraguerau, Mare de Déu de Montsant i Sant Joan del Codolar. Cal minimitzar els impactes dels visitants, així com, si s'escau, emprendre mesures de restauració i adequació.
- Paisatge de cingles des del Montalt fins als cingles de Sant Joan, passant pel cingle d'Escaladei i els cingles de la serra Major, així com el congost de Fraguerau, atenent els seus diversos valors (fita permanent en l'horitzó, hàbitats naturals singulars, espais d'interès geològic, espai de lleure, símbol del Priorat amb el que bona part de la comarca se sent identificat). Cal preservar-los d'actuacions agressives i potenciar-los fent-ne difusió dels valors propis.

Àrees de foment de la gestió

- Masses forestals que ocupen la pràctica totalitat de la unitat, impulsant-hi models de gestió forestal sostenible i orientada a la disminució del risc d'incendi forestal, així com de models per a millorar la qualitat d'aquelles masses forestals que no gaudeixen de cap figura de protecció. En el cas de la vegetació de ribera del riu Montsant, s'efectuaran actuacions de restauració en aquells trams en què les condicions ecològiques ho permetin, atenent la seva important tasca com a connector biològic.
- Mosaics agroforestals de la Bisbal de Falset i Cabacés, conservant-ne les estructures del paisatge agrari tradicional, format sobretot per murs de pedra seca, que actuen com a zona de transició paisatgística cap a l'oest de l'Espai Natural del Montsant, a la vegada que s'hi introdueixen elements de

biodiversitat i de discontinuïtat per a evitar els incendis forestals. Mantenir i valorar les antigues àrees de conreu amb murs de pedra seca, especialment als voltants de la Bisbal de Falset, i estudiar la conveniència de crear una DOP pròpia per a l'oli d'oliva.

- Miradors paisatgístics de la Morera del Montsant, Hostalets d'Albarca, l'Obaga del Montsant, Crestes del Blai i l'Escambell. Cal conservar-los i millorar-los per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre àmplies extensions de territori i paisatges diversos.
- Nuclis rurals de Cabacés, la Morera de Montsant i Albarca, preservant-los, restaurant-los i mantenint-ne l'aspecte compacte. Cal integrar, també, les noves construccions al paisatge preexistent.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Façanes dels nuclis rurals de Margalef i la Bisbal de Falset. Cal fomentar actuacions per a millorar les façanes aparents més visibles mitjançant l'ocultació de determinats elements auxiliars i complementaris o el tractament d'algunes façanes posteriors de les edificacions.
- Senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) La Bisbal de Falset-Margalef-coll del Grau-Ulldemolins
 - b) Cornudella de Montsant-la Morera de Montsant
- Fomentar a les àrees de conreu existents la millora de les infraestructures agrícoles i, molt especialment, el reg de suport i la integració de les instal·lacions associades a l'entorn preexistent.

Objectius de qualitat paisatgística

Àrees amb valors especials per protegir

- Element patrimonial i entorn
- Paisatge de cingles i codines

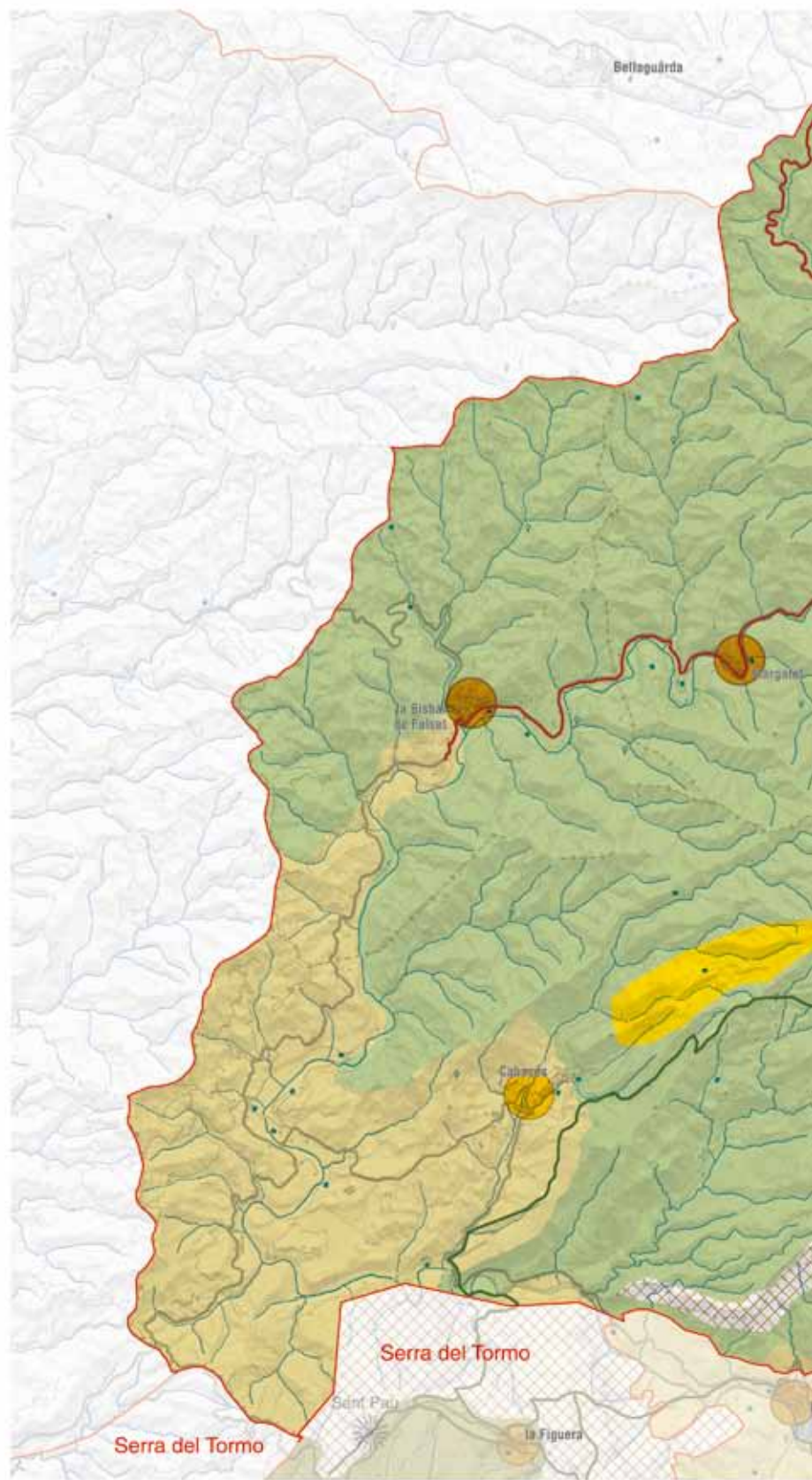
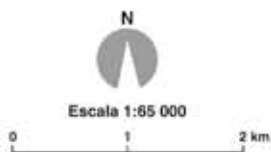
Àrees de foment de la gestió

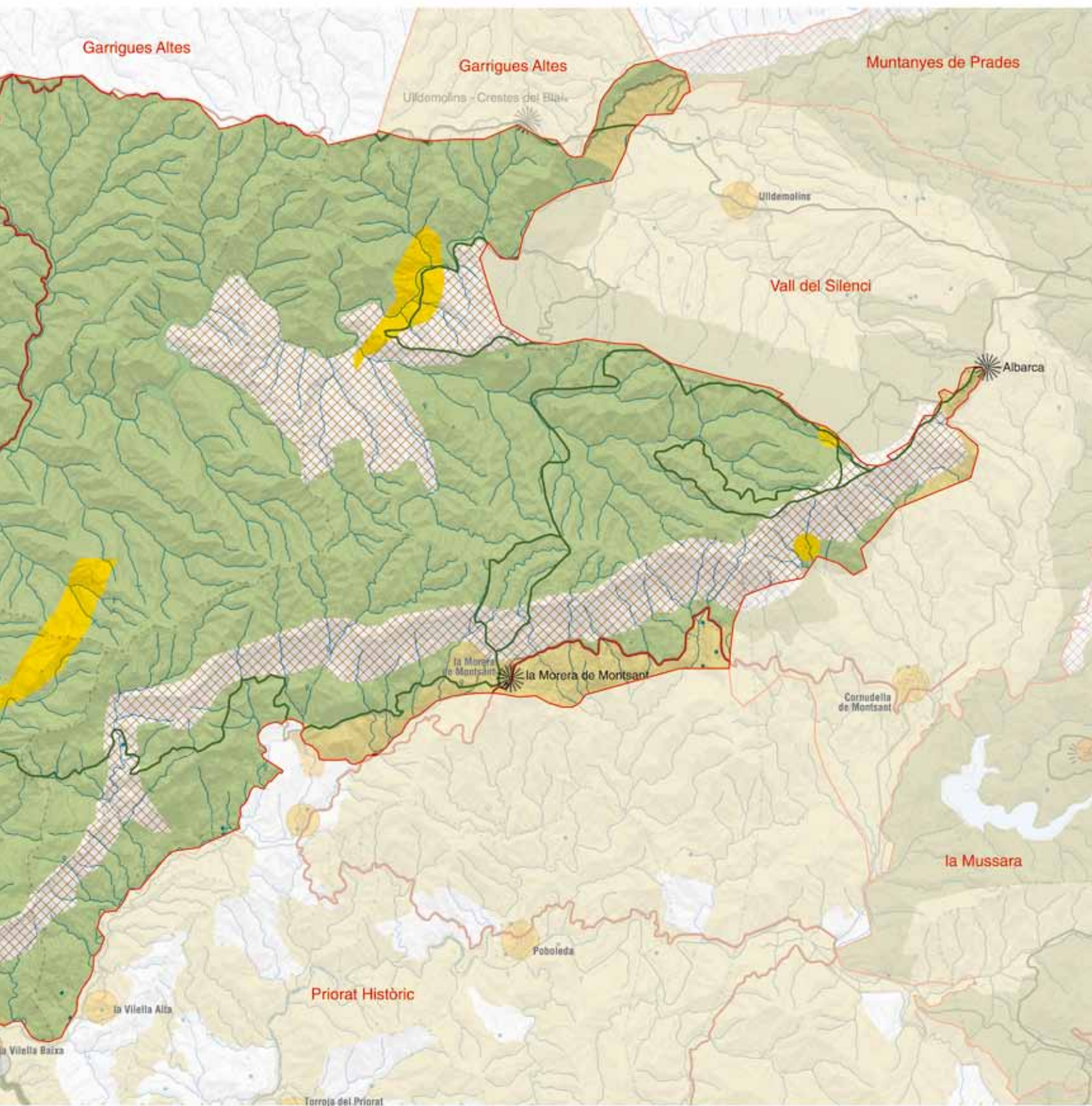
- Mirador
- Matollar i massa forestal
- Mosaic agroforestal
- Nucli rural

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Façana i perímetre visual
- Itinerari motoritzat
- Itinerari a peu

408

10. Serra del Tormo

Comarca:
Priorat.

Superfície:
5.060 ha

Municipis:
La Figuera, el Molar, el Lloar i est
de la Vilella Baixa, part del sud-oest
de Cabacés.

410

La Figuera, encimbellat dalt d'un turó, és un dels principals nuclis de la serra del Tormo. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Paisatge de baixa muntanya mediterrània. Relleu abrupte amb altituds moderades. Els cims més elevats estan al voltant dels 600 metres sobre el nivell del mar: Sant Pau (621 m) i lo Guixar (636 m) són els punts culminants.
- Les cingleres de la serra de la Figuera són visibles des de molts punts del Priorat i formen un dels fons escènics més emblemàtics d'aquesta comarca.
- El territori és drenat per una minsa xarxa de barrancs i torrents.
- Les brolles de romaní ocupen grans extensions del territori, a vegades recobertes per pinedes de pi blanc. Només a les obagues del vessant septentrional hi ha clapes d'alzinars.
- Abundants feixes abandonades que s'observen arreu.
- L'activitat agrícola actualment és molt reduïda i se situa a les proximitats dels nuclis de la Figuera, el Molar i el Lloar.
- El poble de la Figuera, amb la configuració del nucli en forma de paller, així com les àmplies panoràmiques del Priorat que s'ofereixen des de lo Guixar, són els principals atractius turístics.

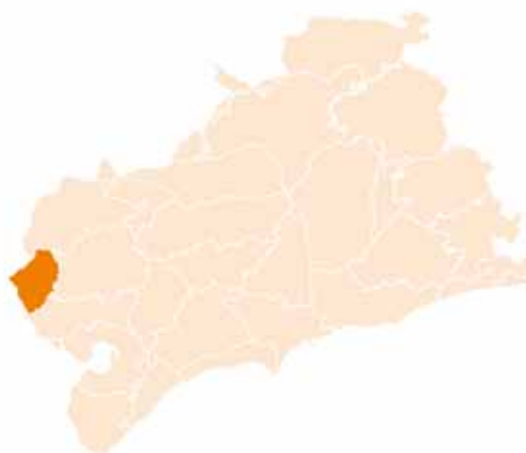
Mirador

— Itinerari a peu

26 la Vilella Baixa - la Figuera

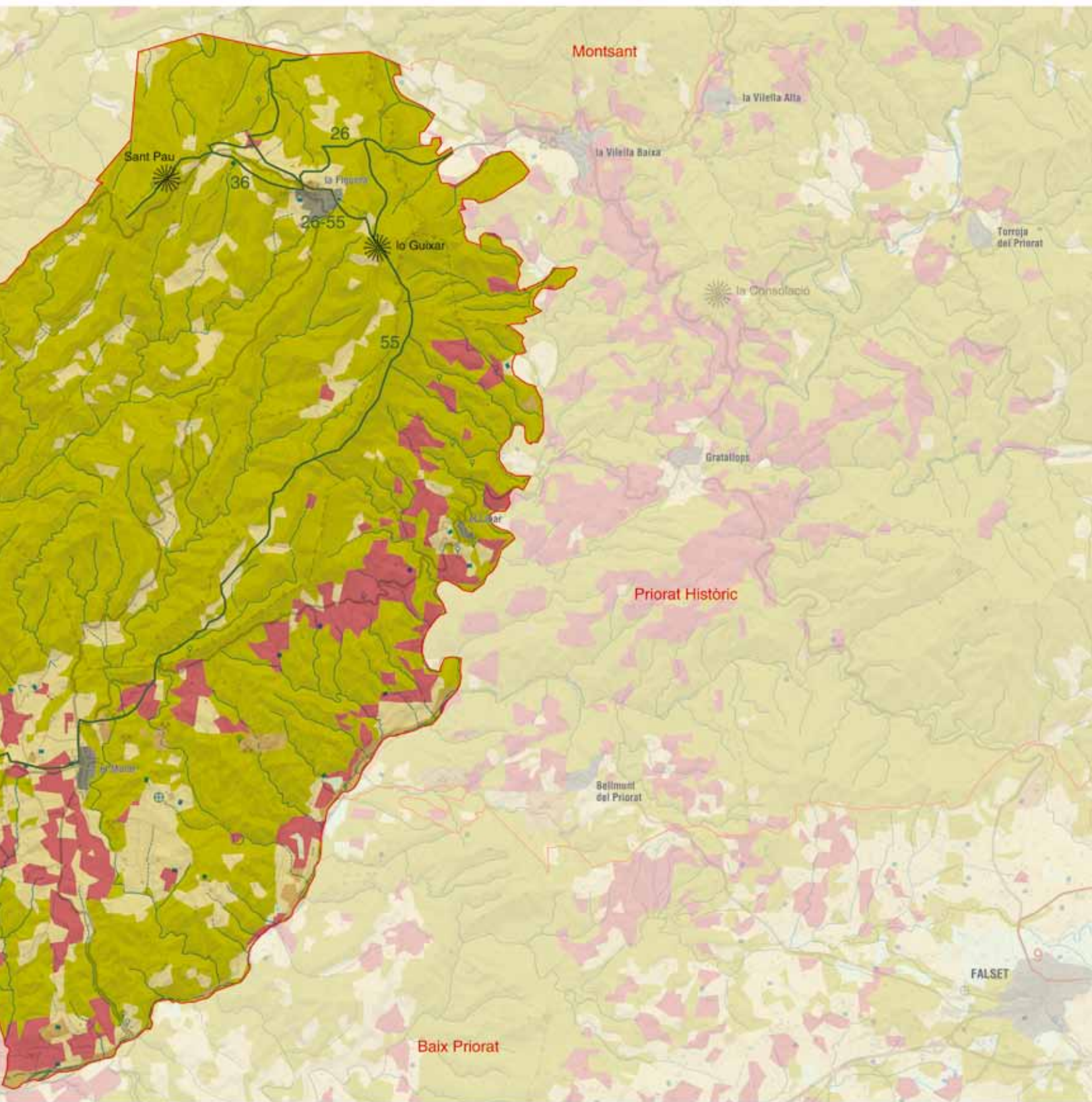
36 Sant Pau

55 GR-171

412

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

El baix Priorat i la cubeta de Móra divideixen la Serralada Prelitoral en dues branques, una de septentrional i una altra de meridional. La branca septentrional la formen els relleus de les serres de Montsant (1.163 m), de la Figuera (636 m) i del Tormo (523 m), els quals formen part d'una alineació de muntanyes que a l'altre costat del riu Ebre enllaça amb les serres de Cavalls (659 m) i de Pàndols (707 m), ja a la Terra Alta.

El paisatge de la serra del Tormo està modelat en els relleus que s'estenen entre el riu Ebre i el riu Montsant. L'extrem més septentrional d'aquestes elevacions el constitueix la serra de la Figuera que té els punts culminants en els cims de Sant Pau (621 m) i lo Guixar (636 m) situats en el seu extrem més septentrional.

A la serra de la Figuera els materials geològics són els mateixos que es troben en altres relleus del Camp de Tarragona com per exemple la Mussara, Siurana o la serra de Pradell, i pertanyen al període Triàsic. De baix a dalt de la serra es troba un nivell de gresos i conglomerats vermells, a sobre d'aquests hi descansa una capa de calcàries dolomítiques que dona lloc a una faixa de cingles, molt aparent des de diferents punts del Priorat. A continuació un nivell de gresos i argiles rogenques i a sobre d'aquests una altra capa de calcàries i dolomies. Finalment hi ha un nivell d'argiles groguenques i bigarrades. A tocar del poble de la Figuera encara hi ha un petit sector on aflora una capa més de calcàries dolomítiques però, en aquest cas, corresponen ja al període Juràssic. Cap al sud, el conjunt muntanyós perd altitud i la sèrie de materials del Triàsic desapareix sota els materials calcaris del Juràssic, de manera que a la serra del Tormo són aquests darrers els que dominen totalment el paisatge geològic.

L'alternança entre nivells de roques calcàries, molt resistents a l'erosió, i argiles més susceptibles a l'erosió provoca que l'erosió diferencial modela un paisatge en costes característic, en el qual les calcàries donen lloc a cinyells de cingles i les argiles formen talussos de perfil còncav. La naturalesa calcària dels materials

permet també el desenvolupament d'algunes formes de relleu de tipus càrstic com els avencs i els gorgs, molt freqüents a la serra de la Figuera. El contacte entre roques resistents i menys resistents també facilita l'aparició de balmes.

Els cursos d'aigua són de poca entitat en coincidir amb una unitat de baixa muntanya mediterrània. Es tracta de barrancs i torrents que només porten aigua esporàdicament després de pluges molt intenses. Els que s'originen als peus dels cingles de la serra de la Figuera són tributaris del riu Siurana mentre que els que procedeixen de nivells més elevats, com el barranc de les Comes que té la capçalera al peu del poble de la Figuera, formen part d'una xarxa de torrents que desguassen directament al riu Ebre. Al vessant nord hi ha alguna surgència d'aigua com les anomenades Fonts del Poble.

El predomini dels materials calcaris en combinació amb les característiques climàtiques de tipus mediterrani que imperen a la serra faciliten l'expansió de la vegetació escleròfila. Els alzinars, però, només es troben en els racons més obacs, entre els 250 i els 550 metres d'altitud. A la resta del territori abunden les brolles de romaní arbrades amb pi blanc (*Pinus halepensis*). Al vessant meridional el predomini de la vegetació arbustiva és total i la brolla de romaní es troba estesa arreu.

L'element faunístic més destacat és l'àliga cuabarrada (*Hieraetus faasciatus*), que aprofita els espadats calcaris per a trobar-hi refugi.

L'activitat agrícola és actualment molt reduïda. Els conreus històricament es van establir en els sectors més favorables que, en aquest cas, eren els indrets on afloren les capes de materials argilosos, ja que presenten un pendent menor i els sòls són més aptes per al conreu. En moments d'expansió de la superfície agrícola, com en el darrer terç del segle XIX, també es van cobrir de feixes les àrees menys desfavorables, com les que coincideixen amb els sectors de calcàries compactes. Avui dia l'àrea de conreu es redueix a alguns camps de vinya, olivera i ametllers que resten actius a les immediacions del poble de la Figuera i a alguna altra petita coma modelada en els materials argilosos.

414

Els camps d'ametllers, en un sector del sud de la serra de la Figuera, destaquen enmig d'un paisatge dominat per les brolles de romaní afavorides per la recurrència dels incendis forestals. Observatori del Paisatge

Evolució històrica del paisatge

Com passa en altres contrades interiors del sud de Catalunya, la documentació sobre l'evolució històrica del paisatge és molt reduïda.

Tanmateix, es pot indagar l'evolució històrica del paisatge a partir de les restes de l'activitat humana pretèrita que avui es conserven sobre el territori i de les poques notes històriques disponibles.

Com en altres zones del sud de Catalunya, a la serra de la Figuera hi va haver un gran desenvolupament del cultiu de la vinya acompanyat d'un increment demogràfic important al llarg del segle XIX.

Per les restes de marges i altres elements de pedra associats a les pràctiques agrícoles (aljubs, barraques, etc.), es pot deduir que des de la meitat del segle XIX fins a la primera meitat del segle XX, gran part del territori estava organitzat en bancals i conreat. Molts boscos van ser arrabassats i només quedaren sense rompre els cingles, els vessants més drets, els indrets excessivament rocosos i els fondals esquerps dels barrancs. Així mateix les masses forestals oferien una imatge raquítica, ja que la ramaderia, el carboneig i l'extracció de llenya eren activitats importants que explotaven aquests recursos.

La vinya era, molt probablement, el conreu majoritari amb diferència, tot i que la diversitat agrícola en aquelles dècades fou notable com a conseqüència de la tendència autàrquica de les economies rurals.

Així, entre les vinyes convivien camps de cereals, de fruita seca, olivers, etc. A les zones de regadiu, molt escasses en aquesta unitat i sempre associades a petites fonts, es conreaven hortalisses i fruita dolça per a l'autoconsum.

L'adveniment de la plaga de la fil·loxera, a partir dels darrers anys del segle XIX, va suposar un trasbals socioeconòmic sense precedents a les zones vitivinícoles europees. A la present unitat (com a tot el Priorat) va haver-hi uns anys de creixement sense precedents provocat per les caigudes de la producció en països situats més al nord. La plaga va arribar tot just quan a França començaven a fer rendibles les primeres collites dels ceps plantats sobre porta-empelts americans, la qual cosa encara va agreujar més la crisi.

A partir d'aquest moment es va iniciar una davallada, al principi lenta, a causa de l'atzucac que va suposar la Guerra Civil i la postguerra. En aquests anys es van arribar a invertir els fluxos migratoris com a conseqüència de les pèssimes condicions de vida a les ciutats. Durant aquest breu període es va diversificar l'exploració del territori. La demanda creixent de recursos energètics va provocar un augment de l'activitat del carboneig en les zones de muntanya com aquesta.

Durant la segona meitat del segle XX, la puixança d'altres espais incidí fortament sobre les àrees rurals i accelerà l'emigració cap als nuclis urbans. Paral·lelament, gran part de les vinyes residuals van ser abandonades o bé substituïdes per altres conreus, sobretot per olivers i ametllers. Cada cop més, les àrees conreades es

Antics conreus abancalats a la serra de la Figuera. Actualment es troben abandonats i colonitzats per la vegetació natural. Observatori del Paisatge

restringiren a les zones més aptes, com els llocs on predominen els gresos i les argiles rogenques del nivell mitjà del Muschelkalk i les margues del Keuper, substrats molt més tous que la resta d'afloraments calcaris i dolomítics de la unitat. Sense arribar a assolir proporcions importants també s'introdueixen les explotacions ramaderes modernes.

Per tant, l'evolució de l'agricultura i la migrada explotació forestal, així com l'ocurrència d'incendis forestals en aquesta unitat al llarg de les dècades dels anys vuitanta i noranta del segle passat han estat els factors principals de modelat del paisatge.

L'evolució dels nuclis de la Figuera, el Molar i el Lloar, com en d'altres regions rurals, ha estat poc destacada, ja que pràcticament no hi ha hagut variacions en l'estructura i la fisonomia global dels pobles des del principi del segle XX.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La serra de la Figuera és un territori amb un paisatge força homogeni. La vegetació natural hi predomina arreu. Les brolles de romaní, a vegades arbrades amb pins, recobreixen el terreny i posen de manifest un dels agents condicionants del paisatge més importants, els incendis forestals. L'activitat agrícola, antigament força estesa per tots els racons de la serra, avui resta localitzada als sectors amb sòls més favorables i a les immediacions de les localitats de la Figuera, el Molar i el Lloar.

Vista des del centre del Priorat, la serra de la Figuera ofereix el seu paisatge més geològic. La visió més singular d'aquesta unitat es contempla des del Priorat històric, des d'on s'aprecia el fort contrast dels cingles calcaris grisencs amb les pissarres i els gresos bruns del Carbonífer. Entremig de tots dos estrats afloren, de manera discontinua, masses rocoses roges, corresponents a gresos i conglomerats quarsosos del Buntsandstein, una repetició d'una combinació característica i present a moltes altres muntanyes veïnes però que no deixa de captivar l'observador per la seva presència imponent.

La presència de feixes esglaonades amb murs de pedra seca, avui abandonades i recobertes per la vegetació, és una altra característica del paisatge de la serra i testimonia la intensa activitat agrícola que hi va tenir lloc sobretot el darrer terç del segle XIX.

L'espècie que gaudeix de major presència a la serra és el romer, generalment molt esclarissat per la migradesa del sòl. Aquest tipus de vegetació és el resultat de l'elevada incidència dels incendis forestals durant les dècades de 1980 i 1990. Als cingles i les àrees més rocoses sovinteja una rica vegetació rupícola, generalment de caràcter mediterrani, encara que als indrets més elevats també apareixen espècies eurosiberianes.

Una de les causes de l'absència del bosc i la seva substitució per les brolles i garrigues és l'efecte que han tingut els incendis forestals sobre la vegetació, sobretot al vessant meridional de la serra de la Figuera, en el triangle format pels pobles del Molar, el Lloar i la Figuera. Un dels focs més devastadors va tenir lloc l'any 1991 i va arribar a cremar gairebé 2.000 hectàrees, i en el vessant septentrional, que no va estar tan afectat, unes 600 hectàrees de pinedes de pi blanc que recobreixen brolles de romaní.

En previsió de la possible generació de més focs, tota la unitat forma part d'un perímetre de protecció per a la prevenció dels incendis forestals que engloba la serra del Tormo i la serra de Montsant.

La pràctica agrícola es veu molt dificultada, a la major part del territori, per un substrat litològic molt rocós i difícilment aprofitable. Tot i que la major part de la unitat havia sostingut conreus durant el segle XIX, en l'actualitat aquests es restringeixen d'una manera molt aproximada als estrats formats pels materials més tous de gresos, argiles i margues. Els conreus més habituals són la vinya, l'olivera i l'ametller.

La pressió antròpica sobre el medi que s'havia manifestat en segles anteriors per mitjà de l'abancament dels vessants i la instal·lació de conreus en feixes avui pràcticament ha desaparegut, malgrat la creació de la Denominació d'Origen Montsant, que sí que origina alguna nova rompada.

D'altra banda, el nivell d'integració de granges és un altre dels aspectes que cal tenir en compte, tot i que el nombre actual és reduït. Algunes d'aquestes granges mostren un baix grau d'integració en un entorn de gran qualitat ambiental i paisatgística.

Els nuclis urbans de la unitat són: la Figuera, situada al capdamunt de la serra homònima i que ocupa una posició central i dominant en la unitat; el Molar, situat als peus meridionals de la serra en el sector de contacte amb el baix Priorat; i el Lloar, situat als peus orientals de la serra i en contacte amb el Priorat històric.

Respecte de les infraestructures, dins de l'àmbit de la unitat passa la carretera T-730, del coll de la Torre a la Figuera i el Molar; la T-732, entre el Molar i el Lloar; la T-731, entre el Molar i Garcia, i la T-734, entre el Molar i el Masroig.

També cal mencionar la presència d'una línia elèctrica que travessa la unitat d'oest a est per la part meridional de la serra, al sud del nucli del Lloar. I les dues torres de comunicacions situades a la

Els camps de conreu encara actius que coexisteixen amb les feixes abandonades i recobertes per la vegetació són una mostra de les dinàmiques passades i actuals del paisatge de la serra de la Figuera. Observatori del Paisatge

punta de lo Guixar o l'Escambellet, el punt culminant de la serra, que són visibles des de la majoria de punts del centre del Priorat i des del nucli de la Figuera.

Finalment, la proliferació de parcs eòlics en indrets d'elevada fragilitat paisatgística pot suposar també una transformació dels fons escènics d'aquests paisatges.

Expressió artística del paisatge

Des del vessant popular i artístic, la característica més apreciada i divulgada de la serra és la seva posició orogràfica privilegiada que permet àmplies vistes en totes les direccions.

Una corrandà popular diu:

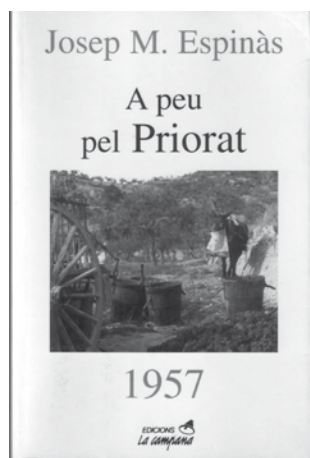
“La Figuera n'és molt alta,
Cabassers molt amagat,
la Bisbal en una roca
i Margalef en un forat”.

Referint-se a un dels indrets amb vistes privilegiades proper al poble de la Figuera, Josep Maria Espinàs (1984) recull aquests comentaris d'un figuerenc:

“Aquí a prop tenim el coll de Solanes, que li diem el balcó del Priorat, perquè el domina com cap altre punt. [...] Tenim el Priorat als peus. El Priorat que s'ha despertat, que s'ondula suaument i desprèn, tocat pel sol, una boirina color d'aram” (Espinàs, 1984: p. 245 i 250).

I també descriu el més popular de tots els miradors, no tan sols de la unitat, sinó també, probablement, del Priorat, és a dir, l'ermita de Sant Pau:

“A dalt de tot, l'ermita. I el panorama. Un sensacional –un adjectiu simplement exacte– panorama circular. En Joan afirma: –Diu que d'aquí estant es veuen set províncies. [...]. L'extensió visible és immensa i anem girant, a poc a poc, sobre nosaltres mateixos. El Montsant és rosat, més enllà la serra de la Llena ja té la grisor de l'acer. I reclamant per damunt de tot la nostra atenció l'Ebre. L'Ebre brilla fredament en el capvespre, i se'ns fica als ulls la seva ampla volta –una volta que, amb aquesta perspectiva, fins ara només havíem vist en els mapes” (Espinàs, 1984: p. 243).

Portada del llibre *A peu pel Priorat*, de Josep Maria Espinàs.

Valors en el paisatge

En l'àmbit dels valors històrics, a més de l'ermita de Sant Pau, que també representa un valor religiós, cal esmentar la gran riquesa en construccions rurals de pedra seca. Aquestes, evidencien que, en el passat, fins i tot els indrets més aspres i rocallosos estaven aprofitats per a la producció agrícola.

Cal destacar també el conjunt de trinxeres de la Guerra Civil Espanyola que es troben a uns 500 metres de Sant Pau i que fa uns anys varen ser recuperades per ser visitades. Aquest indret va ser, durant un temps, el lloc de comandament de la batalla de l'Ebre per part de l'exèrcit republicà.

Pel que fa als valors ecològics de la serra del Tormo, fins fa poc pràcticament no hi havia cap espai en regim de protecció, només un petit sector situat a l'extrem del vessant nord de la serra de la Figuera i que comprèn la carena de Pena-roja, inclòs en el Parc Natural de Montsant. Però recentment s'han incorporat els cingles adjacents al riu Montsant i els contraforts del sud-oest al Pla d'espais d'interès natural (PEIN). Aquests dos espais són: el Pas de l'Ase, una extensa zona que va des d'aquest estret del riu Ebre fins a la serra de la Figuera; i la serra de Montsant-la Vilella Baixa,

que s'estén pels cingles septentrionals i orientals de la serra de la Figuera, des dels contraforts de Sant Pau fins al terme del Lloar i el riu Montsant.

De fet, un dels principals valors de la serra de la Figuera és la seva funció ecoestructural com a gran connector ecològic entre la serra de Montsant i el pas de l'Ase, a l'Ebre, ja que tot el conjunt orogràfic forma part de l'alineació principal del braç interior de la Serralada Prelitoral.

En relació amb els valors estètics del paisatge, la panoràmica de la serra amb els pendents emboscats que donen pas als cingles calcaris, vista des del sud i des de l'est, és d'alta qualitat i contribueix d'una manera important a la diversitat paisatgística del Priorat, tan apreciada pels visitants.

La visió més aspra, que es té des de l'oest i des del nord, de les zones ocupades majoritàriament per brolles, es veu compensada per la presència dels gorgs revirats que dibuixen els barrancs i també pels espectaculars marges de pedra dels antics camps de conreus que encara es conserven. El poble de la Figuera, enmig d'aquest muntanyam, es veu beneficiat per la qualitat d'un paisatge que hauria de tendir a millorar (especialment potenciant la regeneració del bosc a les àrees cremades) en les pròximes dècades.

Aquests valors estètics, sobretot els contemplats des del vessant del baix Priorat i del Priorat històric, es podrien relacionar amb uns valors identitaris per part de la població d'aquest sector de la comarca, per als quals aquesta serra forma part del seu espai quotidià.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Hi ha diverses rutes per a l'observació i gaudi del paisatge de la unitat. Les que s'integren totalment o parcialment en la unitat són el sender de la Vilella Baixa a la Figuera. Surt des de la Viella Baixa en direcció est pel camí a la Figuera, puja el cingle i enllaça amb el GR-171, que creua el nucli mateix de la Figuera i segueix fins a la punta de lo Guixar (636 m), un mirador excel·lent de la comarca del Priorat.

Una altra ruta destacada va de la Figuera a Sant Pau (628 m), que és l'altre mirador amb una panoràmica circular i una perspectiva de pràcticament tota la comarca del Priorat. S'inicia a la Figuera i segueix de forma paral·lela la carretera T-730 fins a Sant Pau.

El cingle calcari que ressegueix el límit meridional de la unitat, amb una longitud aproximada de 15 quilòmetres i un desnivell de 50 a 100 metres, constitueix una façana paisatgística de primer ordre que, a més, marca el trànsit de les terres silíciques del Priorat històric als substrats carbonàtics del nord. El riu Montsant talla aquesta formació a l'alçada de l'embassament de la Vilella Baixa i la separa de la unitat veïna del Montsant. És visible des d'una bona part del Priorat meridional i central, en especial des de l'eix Falset-Gratallops-la Vilella Baixa.

Quant als miradors, per la seva relativa accessibilitat i popularitat, destaquen el de l'ermita de Sant Pau i el de la punta del Guixar, ambdós propers al poble de la Figuera.

La punta de lo Guixar o l'Escambellet és el vèrtex més alt de la serra de la Figuera, a menys d'un quilòmetre del poble i està reconegut popularment com a mirador (freqüentment anomenat el Balcó del Priorat). S'hi pot arribar per un camí rural que parteix de la carretera T-730, sortint de la Figuera en direcció al Molar. L'indret, típicament carener, s'identifica per la presència de torres de comunicacions. La panoràmica que s'hi divisa és pràcticament circular però destaca, en especial, la vista sobre la comarca del Priorat en direcció est. Des d'aquest punt poden identificar-se molts dels pobles de la comarca.

La punta de Sant Pau és un dels indrets amb vistes més espectaculars del Priorat. Malgrat la seva altitud discreta (628 m), gaudeix de vistes circulars a tot el tomb de l'ermita de Sant Pau, ubicada al punt culminant. Popularment s'anomena Mirador de les set províncies, perquè es diu que s'albiren terres de les demarcacions de Barcelona, Tarragona, Lleida, Osca, Saragossa, Terol i Castelló.

Totes les carreteres que circulen per la serra del Tormo ofereixen unes perspectives molt interessants, i qualsevol petit arramblador pot ser un bon indret per a la contemplació del paisatge. La T-702, de la Vilella Baixa a Cabacés, a l'altura del coll de la Calçada; la T-730, del coll de la Torre a la Figuera i al Molar, en diversos punts del recorregut, permet també l'accés a Sant Pau i a l'Escambellet.

418

Possible evolució del paisatge

Si es continua sota els mateixos paràmetres demogràfics i socio-econòmics, la previsió és que el paisatge de la serra de la Figuera no canviï substancialment. Els condicionants naturals i la possible alteració dels incendis forestals seran els agents principals en l'evolució del paisatge. Es preveu, també que la reconstitució de la vegetació i la formació de bosquines i boscos, més estructurats i densos, amb el pas del temps siguin els processos dominants.

Les característiques topogràfiques, d'altra banda, fan que qualsevol altra infraestructura o instal·lació de nova creació (ja siguin torres de comunicacions, dipòsits d'aigua o construccions en general) tinguin una elevada visibilitat des d'un ampli marc territorial. Per aquesta raó, és especialment important portar a terme aquestes actuacions amb una cura especial, sobretot pel que fa al nucli de la Figuera.

Amb un caràcter complementari, també seria necessari vetllar per una millor integració de les activitats ramaderes. Per altra banda, no es preveuen variacions significatives en la localització residencial i d'activitats econòmiques, ni tampoc en la creació de noves infraestructures de comunicació viària.

D'altra banda, serà interessant observar l'evolució futura dels conreus, atès que es tracta d'una zona de baixa incidència vitivinícola en relació amb el nucli central del Priorat. Alguns dels conreus de

tipus tradicional es troben precisament en perill ateses les actuals condicions econòmiques que tenen.

Finalment, és necessari remarcar que les transformacions d'aquesta unitat paisatgística repercuteixen visualment sobre un territori molt més ampli, incloent-hi part de l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre, per la qual cosa ha de ser objecte d'un tractament integrat.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- El foc és un factor transformador del paisatge on dominen les brolles. Els canvis en el paisatge que provoquen els incendis són importants i persistents, fet que perjudica la qualitat paisatgística de la unitat.

Oportunitats:

- La incorporació de bona part de la serra dins la xarxa Natura 2000 ha de permetre una gestió de l'entorn que permeti preservar els valors naturals i patrimonials.
- La presència de miradors excepcionals sobre el Priorat (l'ermita de Sant Pau o el balcó del Priorat), amb unes perspectives sobre tot l'horitzó, suposen uns elements molt importants per al gaudi paisatgístic del territori de la Catalunya meridional.
- L'escassa pressió antròpica actual pot tenir efectes positius però també negatius en la preservació del paisatge de la serra. La disminució de l'activitat agrícola pot afavorir l'increment de la massa forestal i facilitar la propagació dels incendis i la possibilitat de pèrdua d'un important conjunt patrimonial lligat a l'agricultura. Altrament, si l'acció humana s'orienta cap a activitats com el turisme, que necessita un patrimoni cultural i natural ben conservat, els resultats poden ser molt favorables per al desenvolupament local de les poblacions de la serra.

El Lloar és un dels pocs nuclis urbans de la serra del Tormo. Observatori del Paisatge

- Per últim, cal destacar la gran importància que té la serra del Tormo com a connector ecològic entre la serra de Montsant i el sector del pas de l'Ase, a l'Ebre. S'ha de tenir molt present aquesta situació a l'hora de planificar la gestió d'aquest espai de manera integrada en el sector meridional de la Serralada Prelitoral.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial del Camp de Tarragona.

OQP1

Una façana paisatgística dels cingles de la serra de la Figuera, marc escènic de part del Priorat, protegida d'elements artificials que en dificultin o distorsionin la visió, preservant d'aquesta manera la seva condició de referent visual i identitari de bona part dels habitants d'aquest territori.

OQP2

Pobles compactes, petits i molt poc transformats en el darrer segle que mantinguin en el desenvolupament els trets identitaris propis de l'arquitectura rural del lloc.

OQP3

Un paisatge rural, format per extenses masses forestals i per conreus definits per bancals de pedra seca, ben gestionat que aconseguixi una bona rendibilitat dels cultius i que permeti la conservació de l'arquitectura de pedra seca i que previngui alhora el risc d'incendi forestal.

OQP4

Extensa massa forestal amenaçada pel risc d'incendi on es propiciïn actuacions de compartimentació de l'espai mitjançant accions poc artificials.

Àrees amb valors especials per protegir

- Façana i perímetre visual del nucli de la Figuera. Promocionar-lo com a poble d'interès paisatgístic per la seva localització geogràfica, els valors històrics, la configuració mateixa del nucli i l'excel·lent mirador que representa sobre el Priorat.
- Paisatge de cingles de la serra de la Figuera (punta de lo Guixar, Damunt Roca, la Cresta,...): cal potenciar-ne els diversos valors que té (fita permanent en l'horitzó, hàbitats naturals singulars, espais d'interès geològic, símbol del Priorat), preservar-los d'actuacions agressives i valoritzar-los fent-ne difusió dels valors.

Àrees de foment de la gestió

- Masses forestals que ocupen bona part de la unitat, i que representen el corredor natural entre el Montsant i les serres de Pàndols i de Cavalls i els Ports. Cal impulsar-hi la gestió forestal sostenible preservant-ne els valors, i emprendre-hi mesures per reduir el risc d'incendis forestals.
- Mosaics agroforestals existents als voltants dels nuclis urbans del Molar i el Lloar. Si s'escau, cal fer-los extensius

cap a d'altres indrets de la unitat trencant la continuïtat de les masses forestals, amb l'objectiu de reduir l'impacte dels grans incendis forestals i d'aportar una millora en els índexs de biodiversitat. També cal mantenir i recuperar el valor dels murs de pedra seca que contenen aquests mosaics

- Miradors paisatgístics de Sant Pau de la Figuera i de la Punta de lo Guixar, que ofereixen unes àmplies panoràmiques sobre les terres de ponent, el primer, i sobre el Priorat, el segon. Cal preservar-los d'intervencions agressives i potenciar-ne el valor.
- Nuclis rurals del Molar i el Lloar. Cal preservar-los i restaurar-los, mantenint-ne l'aspecte compacte i, si s'escau, integrant les noves construccions al paisatge preexistent.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Garcia-el Molar-la Figuera-coll de la Torre
 - b) El Masroig-el Molar-el Lloar-Gratallops

Objectius de qualitat paisatgística

Àrees amb valors especials per protegir

Paisatge de cingles i codines

Façana i perímetre visual del nucli de la Figuera

Àrees de foment de la gestió

Mirador

Massa forestal

Mosaic agroforestal

Nucli rural

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

Itinerari a peu

420

